
TEORIJA IN PRAKSA

Družboslovna revija

Let. LIV, št. 5
September-oktober 2017
UDK 4, ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN
IZDAJATELJ/Publisher
Fakulteta za družbene vede
v Ljubljani

GLAVNI UREDNIK/Editor
Anton GRIZOLD

SEKRETARKA/Secretary
Tina Černič Tomažević

OBLIKOVALEC/Designer
Ismar Mujezinović

PRELOM
Leon Beton

TISK
Tiskarna CICERO, Begunje, d.o.o.
Naklada/Number of copies printed:
250

UREDNIKI/Associate Editors
Anton Grizold, Tina Kogovšek,
Marko Lah, Igor Lukšič, Breda Luthar,
Peter Stanković, Zdenka Šadl
Tomaž Krpič (recenzije)

UREDNIŠKI SVET/
Editorial Advisory Board
Milica ANTIĆ GABER,
Marjan BREZOVŠEK,
Ljubica JELUŠIČ,
Maca JOGAN,
Andrej KIRN,
Miran KOMAC,
Janez KREK,
Vlado MIHELJAK,
Zdravko MLINAR (predsednik)
Klement PODNAR,
Rudi RIZMAN,
Marjan SVETLIČIČ, Zlatko ŠABIČ,
Metka TEKAVČIČ,
Niko TOŠ, Mirjana ULE

MEDNARODNI
UREDNIŠKI
SOSVET/
International Advisory Board
Luigi Graziano
(University of Torino, Italija),
Philippe Manigart
(Bruxelles, Belgija)
Helmut Wille
(University of Bielefeld, Nemčija),
Peter Dahlgren
(University of Lund, Švedska)

Revija Teorija in praksa v bibliografskih in besedilnih zbirkah podatkov

Bibliografske zbirke podatkov: SCOPUS, ESCI (Emerging Sources Citation Index, Thomson Reuters), DLib, EBSCO, PROQUEST, COBISS.SI/COBIB, COBISS.SI/ODKJ, International Political Science Abstracts (IPSA), CSA Worldwide Political Science Abstracts (CSA WPSA), CSA Sociological Abstracts (CSA SA, Internationale Bibliographie der Rezensionen geistes- und sozialwissenschaftlicher Literatur / International Bibliography of Book Reviews of Scholarly Literature in the Humanities and Social Sciences (IBR-Online), IBZ-Online, Internationale Bibliographie der geistes- und sozialwissenschaftlichen Zeitschriftenliteratur / International Bibliography of Periodical Literature in the Humanities and Social Sciences / Bibliographie internationale de la littérature périodique dans les domaines des sciences humaines et sociales (IBZ-Online), CSA Social Services Abstracts (CSA SSA)

Uredništvo/Editorial board
1000 LJUBLJANA, Kardeljeva pl. 5, tel. 01/5805-147, E-pošta: teorija.praksa@fdv.uni-lj.si
Teorija in praksa je dostopna na <http://www.fdv.uni-lj.si/revije/znanstvene-revije/teorija-in-praksa>

Celoletna naročnina za leto 2017: za študente in dijake 40,00 eur, za druge individualne naročnike 50,00 eur, za podjetja in ustanove 100,00 eur.
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 20 eur.

Revija izhaja ob podpori Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

TEORIJA IN PRAKSA

Družboslovna revija

Letnik LIV, št. 5, str. 711–920

Ljubljana, september–oktober 2017

VSEBINA

ČLANKI

- Rok ČEFERIN, Melita POLER: JOURNALISTIC CODE OF ETHICS AND JOURNALISTS' LIABILITY FOR DAMAGES: ANALYSIS OF THE CASE LAW OF THE SUPREME COURT OF THE REPUBLIC OF SLOVENIA 715-731
- Tanja KAMIN, Jernej BERZELAK, Mirjana ULE: MIND THE GAP: SOCIAL ASPECTS OF WILLINGNESS FOR POST-MORTEM ORGAN DONATION IN SLOVENIA 732-746
- Filip KOKOTOVIC, Petar KURECIC: AN EMPIRICAL ANALYSIS OF VOTING PATTERNS IN FOUR BATTLEGROUND STATES OF THE 2016 US PRESIDENTIAL ELECTION 747-764
- Mojca JAKAČIČ, Slavko KURDIJA: ANALIZA NEODLOČENIH VOLIVCEV IN VPRAŠANJE VOLILNE UDELEŽBE NA PRIMERU LOKALNIH VOLITEV V LJUBLJANI 765-785
- Dario BERGINC: DEJAVNIKI STRATEŠKEGA ODLOČANJA V PODJETJIH 786-801

TRAJNOSTNI RAZVOJ – IMPLEMENTACIJSKI ZASTOJ

- Drago KOS: UVODNIK 802-805
- Drago KOS, Samo PAVLIN: TRAJNOSTNI RAZVOJ V IZOBRAŽEVALNIH PROGRAMIH: PRIMER SLOVENSКИH GIMNAZIJ 806-830
- Marjan HOČEVAR: KONCEPTUALNI OKVIR SONARAVNE MOBILNOSTNE STRUKTURACIJE V RAZMERAH NADNACIONALNEGA POVEZOVANJA 831-856
- Simona ZAVRATNIK, Rebeka FALLE ZORMAN, Živa BRODER: JAVNO MNENJE IN MIGRACIJE: MEHANIZMI KLASIFIKACIJ IN »BEGUNSKA KRIZA« 857-884
- Matjaž URŠIČ, Samo PAVLIN, Primož MEDVED: RAZVOJ POKLICEV NA PODROČJU TRAJNOSTNEGA URBANIZMA – PRIMER TRAJNOSTNIH SOSESK 885-903

PRIKAZI, RECENZIJE

- Petra Kavrečič: Turizem v Avstrijskem primorju: zdravilišča, kopalnišča in kraške jame (1819-1914) (Šuligoj Metod) 904-906
- Emmanuel Todd: Kdo je Charlie? Sociologija verske krize (Tinca Lukan) 906-908

AVTORSKI POVZETKI

909-914

CONTENTS

ARTICLES

- Rok ČEFERIN, Melita POLER: NOVINARSKI ETIČNI KODEKS
IN ODŠKODNINSKA ODGOVORNOST NOVINARJEV: ANALIZA
SODNE PRAKSE VRHOVNEGA SODIŠČA REPUBLIKE SLOVENIJE 715-730
- Tanja KAMIN, Jernej BERZELAK, Mirjana ULE:
DRUŽBENI VIDIKI PRIPRAVLJENOSTI ZA DAROVANJE ORGANOV
PO SMRTI V SLOVENIJI 732-746
- Filip KOKOTOVIČ, Petar KUREČIĆ: EMPIRIČNA ANALIZA
VOLILNIH VZORCEV V ŠTIRIH KLJUČNIH DRŽAVAH
(»BATTLEGROUND STATES«) MED PREDSEDNIŠKIMI VOLITVAMI
V ZDA LETA 2016 747-764
- Mojca JAKAČIČ, Slavko KURDIJA: ANALYSIS OF UNDECIDED
VOTERS AND THE QUESTION OF VOTER TURNOUT IN
THE CASE OF LOCAL ELECTIONS IN LJUBLJANA 765-785
- Dario BERGINC: STRATEGIC FACTORS AFFECTING
DECISION-MAKING IN FIRMS 786-801

SUSTAINABLE DEVELOPMENT – BARRIERS TO IMPLEMENTATION

- Drago KOS: EDITORIAL 802-805
- Drago KOS, Samo PAVLIN: THE LONG-TERM DEVELOPMENT
OF EDUCATIONAL PROGRAMMES: THE CASE OF THE SLOVENIAN
GYMNASIUM 806-830
- Marjan HOČEVAR: CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR
SUSTAINABLE MOBILITY STRUCTURATION IN THE
CIRCUMSTANCES OF SUPRANATIONAL INTEGRATION 831-856
- Simona ZAVRATNIK, Rebeka FALLE ZORMAN, Živa BRODER:
PUBLIC OPINION AND MIGRATIONS: MECHANISMS OF
CLASSIFICATIONS AND THE REFUGEE CRISIS 857-884
- Matjaž URŠIČ, Samo PAVLIN, Primož MEDVED: OCCUPATIONAL
DEVELOPMENT IN THE FIELD OF SUSTAINABLE URBANISM –
THE CASE OF SUSTAINABLE NEIGHBOURHOODS 885-903

BOOK REVIEWS

- Petra Kavrečič: Tourism in Austrian Coastal Region:
Health Resorts, Baths and Karst Caves (1819-1914) / (Šuligoj Metod) 904-906
- Emmanuel Todd: Who is Charlie? Xenophobia and the
New Middle Class (Tinca Lukan) 906-908

AUTHORS' SYNOPSES

909-914

Rok ČEFERIN, Melita POLER*

JOURNALISTIC CODE OF ETHICS AND JOURNALISTS' LIABILITY FOR DAMAGES: ANALYSIS OF THE CASE LAW OF THE SUPREME COURT OF THE REPUBLIC OF SLOVENIA

Abstract. The authors examine the position of the Supreme Court of the Republic of Slovenia regarding the relationship between violations of a journalistic ethics code and journalists' liability for damages. The analysis of its case law confirms that the court considers a journalist's (non-)compliance with the provisions of a journalistic code of ethics as one of the criteria for determining the acceptability of conduct as an element of liability for damages. However, the court has been inconsistent regarding its reference to the code. The authors argue that only clear, well-reasoned and uniform case law in this area will ensure greater legal certainty with respect to these legal questions.

Keywords: *journalism, code of ethics, media self-regulation, liability for damages, Supreme Court of the Republic of Slovenia, case law*

715

Introduction

The framework of media accountability in established democracies is formed by three factors: legislation, public control, and self-regulation (Lauk, 2009: 72). Benefits of self-regulation include preserving the media's independence and protecting it from government interference, as well as encouraging greater compliance through peer pressure and driving up professional standards (Puddephatt, 2011: 12). The principle of voluntary compliance is crucial for self-regulation. Journalism codes of ethics, which are among the basic self-regulatory mechanisms, are voluntarily adopted by journalists, but carry no sanctions if breached (Puddephatt, 2011: 13), which is considered one of the biggest problems of news media self-regulation and its (in)efficiency.

According to Buchanan (2005: 11), law courts "play no role in adjudicating or enforcing the standards set and those who commit to them do

---

* Rok Čeferin, PhD, Assistant Professor, Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana, Slovenia; Melita Poler, PhD, Professor, Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana, Slovenia.

so not under threat of legal sanction, but for positive reasons, such as the desire to further the development and credibility of their profession". However, in some cases codes of ethics have been used in legal proceedings. Tannenbaum (2003) pointed out that "journalism ethics can be a factor in lawsuits brought against the press". One argument against adopting an ethics code is the fear it will be used against journalists in legal battles to prove they "have behaved negligently in violating their own standards of ethical deportment" (Day, 2000: 45).

If a journalist in their reporting violates the provisions of a journalistic code of ethics, this cannot only attract moral condemnation from a press council or honorary court of arbitration, but also holds the legal consequences reflected in the obligation to pay compensation. Therefore, the goal of this article is to research whether and how Slovenian courts refer to journalistic ethical standards when determining a journalist's legal responsibility. To examine the position established in the case law concerning the relationship between violations of a journalistic code of ethics and journalists' liability for damages, we will analyse the decisions of the Supreme Court of the Republic of Slovenia.

716 The Unlawfulness or Unacceptability of Conduct as an Element of the Liability for Damages

In terms of Article 131 of the Slovenian Code of Obligations, any person inflicting damage on another (the injured party) shall be obliged to reimburse them for it. According to the same statutory provision, the person causing the damage can be relieved of that obligation if they can prove the damage was incurred without their culpability.

The obligation of the person causing damage to reimburse the injured party thus arises where (1) the injured party suffered damage (2) as a consequence of the conduct of the person causing the damage.

The jurisprudence emphasises that the person causing the damage cannot be held liable, even if their conduct caused harm to another person, if their conduct was not unlawful or unacceptable (e.g., Jadek Pensa, 2003: 670). Unlawfulness of the conduct of the person causing the damage means that through their conduct they violated a specific legal norm. To establish liability for damages of the person causing the damage, it is not required that through their conduct they directly breached a specific legal norm. It is sufficient that their conduct is contrary to the usual norms of behaviour and morality, and that it is considered "generally unacceptable" (Strohsack, 1990: 23).

Jadek Pensa similarly notes (2003: 670) that to establish the unacceptability of the conduct of the person inflicting the damage it is important that they "exceeded the limits of freedom of conduct defined by the inevitable

mutual interdependence of people and their situations and resources”. However, Cigoj recalls that the grounds for the conduct could also be a violation of moral norms when causing the damage, and states the conduct can be deemed unacceptable when it is already “at least morally unacceptable” (Cigoj, 1984: 515).

Liability for damages by the person inflicting damage in relation to the injured party emerges when the following assumptions are met: the unlawfulness or unacceptability of the conduct by the person inflicting the damage, that the damage was in fact inflicted, and that a causal link between the unlawful or unacceptable conduct and the damage can be established (Strohsack, 1990: 22).

The injured party is not entitled to compensation for just any kind of injury suffered, but only for a so-called legally recognised injury. The latter is defined as those negative interferences in the legal sphere of the injured party for which the law prescribes compensation as a sanction for the inflicted damage (Plavšak, 2003: 756). Therefore, a legally recognised type of damage is not just any negative interference with the legal rights of the injured party, but only that designated as such by a legal norm. Another form of legally recognised damage is mental distress caused by defamation of one’s good name and reputation. Article 179 of the Code of Obligations thus provides, *inter alia*, the injured party’s right to monetary compensation for mental distress suffered upon the defamation of one’s good name or reputation if the circumstances of the case so justify.¹ Accordingly, if someone defames another person, the defamed/injured party has the right to claim damages for mental distress suffered from the person who defamed him or her (the person causing the injury).

Also in this case, like all other compensation proceedings, the injured party must prove the existence of all elements of the liability for damages – i.e., unlawfulness or unacceptability of the conduct by the person causing the damage, infliction of a legally recognised type of damage, and the existence of a causal link between the unlawful conduct and the damage inflicted.

In court proceedings dealing with compensation claims for defamation of good name or reputation, the most difficult part for the courts is to identify the unlawfulness or unacceptability of the conduct by the person causing the damage (Čeferin, 2014). In practice, it is relatively straightforward to determine whether a person suffered any distress (a legally recognised injury) due to words written or spoken by the person causing the damage

---

¹ In addition, the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (hereinafter: the Convention) provides that freedom of expression may be restricted, *inter alia*, for the protection of “the reputation or rights of others” (Article 10(2) of the Convention).

(existence of a causal link). However, it is significantly more challenging to answer the question of whether the conduct causing the damage was unlawful or unacceptable.

Namely, in the defamation of good name or reputation the person causing the damage interferes with the legal sphere of the injured party by exercising their right to freedom of expression guaranteed to everyone by Article 39 of the Constitution of the Republic of Slovenia (hereinafter: the Constitution). By giving effect to this human right, the person causing damage infringes upon the injured party's right to personal dignity, guaranteed to everyone by Article 34 of the Constitution. Therefore, with such conduct by the person causing the damage, there is no clear and obvious breach of a legal norm by him or her, but a constitutionally guaranteed exercise of their human right by which, however, he or she transgresses its acceptable frame or abuses it (Pavčnik, 2015: 174). Yet the boundary between the still-permissible exercise of the right to freedom of expression and its abuse is not normatively defined; therefore, a court deciding on the dispute between the parties in such a case has to be guided by the criteria that has been developed in case law.²

Another criterion the courts may apply when determining whether in a particular case the conduct is unlawful or unacceptable is by assessing the compliance of that conduct with moral norms. In journalism, (some) moral norms are listed in professional codes of ethics and thereby form part of the system of news media self-regulation.

Journalism Codes of Ethics and News Media Self-Regulation

Media self-regulation can be defined as “a joint endeavour by media professionals to set up voluntary editorial guidelines and abide by them in a learning process open to the public” (Haraszti, 2008: 9). Self-regulation is one of the criteria for the sociological definition of true professions and is embodied in a formal code of conduct (Splichal and Sparks, 1994: 49).

Written codes of ethics are lists of “rules which media professionals have discussed and/or agreed upon with, preferably, input by the public” (Bertrand, 2005: 11). They form part of a broader system of media regulation, which extends from legal imperatives to cultural conventions (Christians and Nordenstreng, 2004: 18). Adherence to a code of ethics shows commitment to acknowledged ethical standards and principles; a code of ethics is “a declaration, announcing to both professionals and the public that there is a commitment to quality” (Belsey and Chadwick, 2001: 128).

---

² For more on the case-law criteria allowing for defining the tolerance limits for exercising the right to freedom of expression, see Harris, O'Boyle and others (2009).

According to Bertrand (2002: 42), ethics codes inform the public about the rules of conduct and thus increase credibility, generate solidarity within the group, and preserve the prestige of the profession; they can provide a feeling of collective strength and aim to avoid state intervention. They are therefore “invaluable as an instrument of self-reflection” (Christians and Nordenstreng, 2004: 19), which helps journalists understand the nature of their work and relates their practice to broader ethical values. The codes can serve “as vehicles of professionalization, as means of professional education, or as instruments of consciousness raising” (Christians and Nordenstreng, 2004: 17). However, they can also be perceived negatively as “mere rhetorical devices” (Christians and Nordenstreng, 2004: 17–18). Namely, compared to laws and market forces, self-regulation has been a weak form of regulation, which “tends to remain cosmetic window-dressing of the media industry and its professionals – a repertoire of good intentions with little or no impact on practical media operation and performance” (Nordenstreng, 2000: 79).

Whatever the position on the significance of codes of ethics may be, codified morality has several inevitable limitations. Even the best of codes cannot assure ethical judgements and practices, for at least two reasons. First, several written rules need to be vague and even ambiguous to some degree. This is necessary because rules cannot cover all situations and specific circumstances. Abstract rules must leave some latitude for judgement and potentially for disagreement (Klaidman and Beauchamp, 1992: 41). This enables different understandings and applications of particular rules among practitioners. Second, even when the rules are clear and explicit, in practice they are (frequently) not followed. Breaching a code of ethics often goes hand in hand with a lack of autonomy, due to media competing in the market and/or depending upon political elites; it can also be caused by a lack of professional knowledge given that journalism can be practised without a specific education or licence; and sometimes it is linked to inefficient disciplinary mechanisms. The two problems that have to be resolved after a code of ethics has been adopted are its interpretation and enforcement, according to Bertrand (2002: 59).

At present, the system of new media self-regulation in Slovenia chiefly consists of mechanisms implemented by three professional organisations. Journalists join these organisations on a voluntary basis because membership is not a precondition for working as a journalist. The Association of Journalists of Slovenia (AJS) and the Union of Journalists of Slovenia (UJS) have a joint self-regulatory body called the Journalistic Honorary Arbitration Court (JHAC). It is composed of nine journalists/editors and two members of the public, whose task is to be concerned with journalists' respect for the Code of Journalists of Slovenia (see NČR). The JHAC performs procedures

regarding complaints that a journalist has violated the Code: if the accused journalist is a member of the AJS or the UJS, the procedure can be completed by an adjudication on whether the Code has been violated or not; if he/she is not a member, only an opinion can be issued; another possibility is a settlement between the journalist and the complainant, while in the most serious cases the journalist can be expelled from the AJS and/or the UJS (NČR, 2015b: Article 3). Adjudications and opinions are sent to all participants in the procedure and to the Slovenian mass media with a request to publish them, and they are also published on the JHAC's website. However, the media is under no obligation to publish these decisions. In her last report (for 2015), the former president of the JHAC wrote there is still an unfulfilled task which should be resolved in the future, namely, how to make the media publish the decisions concerning the conduct of their journalists at least on their websites (Ivelja, 2015).

As explicitly stated by the JHAC (see NČR), its decisions are not judgments able to impose sanctions or decide on an individual's rights in some official procedure (*ibid.*). Article 9 of its Rules specifies that the JHAC dismisses the complaint if a procedure regarding the same case has already started in a court within the Republic of Slovenia; the complainant has to submit a statement that the case is not in any proceedings before a regular court, and that they will not file a motion or a lawsuit in a court in the Republic of Slovenia until the case is completed by the JHAC (NČR, 2015b). The JHAC (NČR, 2015a) explained that such an approach is in accord with the spirit of self-regulation, which anticipates that ethical dilemmas and conflicts will be resolved within self-regulatory bodies, based on ethical and professional standards, as an alternative to legal and judicial mechanisms.

The third professional organisation – the Association of Journalists and Commentators (AJC) – was founded in 2007. Its members do not need to follow the Code of Journalists of Slovenia, but have adopted their own code and also have their own Court of Honour (see ZNP). The Court of Honour passes judgements on complaints regarding violations of the Rules of the AJC and completes its procedures by taking measures similar to those of the JHAC (Častno razsodišče ZNP, 2011a: Article 3).

In Slovenia, media owners and publishers are not part of the self-regulatory bodies described above and are therefore not obliged to respect the codes of conduct adopted by the three professional organisations. Some would consider this a deficiency. For example, Buchanan (2005: 11) claimed that self-regulation “is not a matter only for journalists”, but has to involve all who share the responsibility, including media owners. Even though ethics is practised by an individual and guided by the profession, self-regulation “must operate at the level of the sector, with each media outlet committing to the standards and the relevant enforcement mechanism” (*ibid.*).

Methodology

In the USA, journalists' ethical breaches occasionally make their way into the courtroom, often as evidence in defamation or invasion-of-privacy cases. According to Tannenbaum (2003), in certain cases lawyers have used journalism ethics codes arguing that their client could not be liable without having even violated one industry rule; such a tactic can be effective when the standard for liability is negligence.

Examining the liability of journalists for defamation and breach of privacy under Belgian law, Van Besien (2013) found that courts often take journalism ethics rules into account to concretise the concept of 'fault', which may lead to liability: "The reasoning behind this is that respect for one's own rules is considered an important element under the general standard of care concept of a 'bonus pater familias' and under the specific standard of care concept of a 'normally careful and observant journalist'" (ibid.). However, even though they quite easily accept a journalist's fault if it is proven they manifestly violated journalism ethics, the courts always have to check whether a legal rule has also been violated, so it is not enough to prove that a journalist committed a violation of journalism ethics: "A breach of ethical rules will often be a criterion amongst other criterions taken into account by a civil court when deciding on whether a journalist has committed a fault, and whether he or she needs to compensate for damages caused by this fault" (ibid.).

The demarcation lines between judicial regulation and self-regulation were recognised as a major topic in the debate on media ethics by Nordenstreng and Heinonen (2006). The authors discussed the case of the Finnish journalism ethics code called the Guidelines for Journalists. The Guidelines state that they "have been drafted specifically for the purpose of self-regulation" and "are not intended to be used as grounds for criminal liability or damages" (Council for Mass Media, 2014). This clause was added to the revised version of the Guidelines because in the early 2000s there was a trend in the lower courts to refer to the professional codes when dealing with media cases in Finland (Nordenstreng and Heinonen, 2006). In some of these cases, direct references were made to the code. The courts have based their verdicts against the media partly on the Guidelines, stating that journalists have been guilty of violating their own standards. Although these verdicts have been by and large altered in the higher courts, they have triggered a heated debate, according to Nordenstreng and Heinonen (2006): "It was pointed out that courts of law can only base their adjudications on law, not on some voluntary guidelines of this or that profession".

Research into whether and how journalistic codes of ethics have been used in law court adjudications is scarce. To fill this research gap, we are

going to investigate the use of journalism ethics codes in legal proceedings before Slovenian courts. To establish the liability element, it is not necessary that the person inflicting the damage violates a certain legal norm, but it is sufficient that their conduct is “generally unacceptable” (Strohsack, 1990: 23) or “at least morally unacceptable” (Cigoj, 1984: 515). Thus, if the person inflicting the damage with their conduct breaches moral or ethical norms, this can mean that the element of unacceptability in their conduct is present, even though no legal norms were violated. This also applies to journalists’ liability for violating the right to the personal dignity of individuals reported on by the journalists. The condition of unlawful or unacceptable conduct as an element of the liability of journalists is met if during the course of their journalistic work they act immorally or unethically. Therefore, our research question is: *What position has been established in the case law of the Supreme Court of the Republic of Slovenia regarding the relationship between violations of journalistic ethical standards and journalists’ liability for damages?*

Since the Supreme Court of the Republic of Slovenia is the highest court in the country, we think its decisions most reliably indicate the relationship of Slovenian case law to the subject. The Supreme Court ruled on 434 compensation claims based on Article 179 of the Code of Obligations between 1997 and 2017.³ From publicly available case law databases, it is not evident how many of these decisions relate to the compensation proceedings for defamed good name or reputation, and how many to court proceedings against the media and journalists. In those cases, the Supreme Court mentioned the code of journalistic ethics⁴ in 28 of its rulings, and only in ten of these did either party or the court take a position on the relationship between the breach of the code of journalistic ethics by a journalist and the unacceptability of their conduct. In the next chapter, we will analyse these judicial decisions.

Unacceptable Conduct of Journalists as a Violation of the Code of Journalistic Ethics of Slovenia in Case Law

In the case under reference number II Ips 304/2013,⁵ the plaintiff alleged that a journalist employed by the defendant had caused him mental distress

---

³ Source: Legal information portal Ius-info, website address www.iusinfo.si (25 April 2017). All the decisions referred to in this article are available on this website.

⁴ The Supreme Court refers to “the code of journalistic ethics” without specifying which code it has in mind. It seems that the term is used to denote a set of (presumably universal) journalistic ethical standards written in (any?) code of journalism ethics. To avoid confusion, we will use the same term in the analysis of the Supreme Court’s decisions.

⁵ Judgement and Decision of the Supreme Court ref. no. II Ips 304/2013 of 21 January 2016.

by untrue reporting. The plaintiff justified his allegations concerning the unacceptability of the journalist's conduct employed by the defendant by referring to the code of journalistic ethics, whose provisions the journalist was alleged to have violated in the course of his work. The plaintiff maintained that a higher court should have already established the unlawfulness of the journalist's conduct and the violation of the code of journalistic ethics. The defendant replied that in its decision the higher court had not been required to take account of the code of journalistic ethics because it is not part of the applicable law. The Supreme Court allowed the revision (a legal remedy available to the parties) on the grounds that "journalistic freedom of expression cannot protect consciously false statements about facts which affect the reputation of a person". In doing so, it explicitly avoided the question of whether the conduct of the defendant's journalist was unacceptable relative to the alleged breach of the code of journalistic ethics. Namely, in its decision, the Supreme Court stated that the plaintiff's appeal for a revision was justified for other reasons; therefore, the Supreme Court did not need to identify potential violations of the code of journalistic ethics by the journalist or to take a position on the question of whether the higher court should have ascertained violations of the code.

In the case under reference number II Ips 230/2015,⁶ the court at first instance partially upheld the plaintiff who had alleged he was offended by the defendant's (a journalist's) report. The court had based its decision, *inter alia*, on the argument that the defendant's words in his article "blur the boundary between fact and opinion of the author and thus create an impression with the reader that it is a true fact, though these claims did not meet the standard to verify the information that related to the work of journalists prescribed by the code of journalistic ethics". The higher court upheld the defendant's appeal and changed the first-instance court's judgement whereby it dismissed the plaintiff's claim. Against this judgement, the plaintiff appealed to the Supreme Court and in its appeal, *inter alia*, alleged a breach of the code of journalistic ethics by the defendant. The Supreme Court dismissed the appeal for revision; however, in its *ratio decidendi* it did not elaborate on the alleged violation of the code by the defendant.

In the case under reference number II Ips 97/2015,⁷ the plaintiff filed an action against a newspaper publisher to pay compensation because the defendant's newspaper had published a photo that was deemed offensive by the plaintiff. The court at first instance dismissed the claim; however, the higher court granted the appeal and changed the judgement so that the defendant was ordered to publish the judgement in its newspaper

⁶ Judgement of the Supreme Court ref. no. II Ips 230/2015 of 5 November 2015.

⁷ Judgement of the Supreme Court ref. no. II Ips 97/2015 of 10 September 2015.

and apologise to the plaintiff. The defendant appealed against this judgement to the Supreme Court and asked that the condemnatory judgement be reversed. In his reply, the plaintiff filed a motion with the Supreme Court to dismiss it as unfounded, claiming the defendant in the present case had acted unacceptably. The plaintiff justified his position, *inter alia*, by the fact that the Journalistic Court of Honour had held that the editor-in-chief of the newspaper, which published the controversial photographs that were offensive to the plaintiff, had violated Article 19 of the code of journalistic ethics. The Supreme Court dismissed the appeal for revision; however, it did not state its position on the alleged breach of the code by the defendant's journalist.

In case II Ips 110/2013,⁸ the plaintiff filed an action against the editor-in-chief of a medium that had published defamatory statements about the plaintiff, demanding that the publication issue a correction pursuant to the provisions of the Media Act. The court at first instance found for the plaintiff; however, the higher court granted an appeal to the defendant and changed the first-instance court's judgement so that it dismissed the plaintiff's claim. The plaintiff then filed an appeal for a revision with the Supreme Court. The plaintiff stated that, *inter alia*, his statements were true that in the demanded text of correction that the controversial journalistic piece was sensationalistic, and that it constituted a violation of the code of journalistic ethics. The Supreme Court dismissed the appeal for revision. In its judgement, it stated, *inter alia*, that sensationalistic writing "is best uncovered by correcting the false statements and stating and exposing other or opposite facts and circumstances, rather than giving negative value judgements about the journalist and his writing. The finding of any violation of the code of journalistic ethics is reserved for the competent authority".

In case II Ips 340/2011,⁹ the plaintiff filed an action for compensation against the journalist, editor and publisher of a newspaper. The court at first instance partly found for the plaintiff, and in its judgement determined that "the author [...] created an impression in reader that it is a true fact, even though his claims did not meet the standard for double-checking the information which is in connection to journalistic work prescribed by the code of journalistic ethics". The higher court upheld the defendant's appeal and reversed the first-instance judgement, thereby dismissing it. In its judgement, it took the view that the article was not objectively an attack on the plaintiff; moreover, the journalist wrote his subjective opinion and not untrue facts. The higher court did not state its position on the alleged infringement of the code of journalistic ethics. The Supreme Court granted an appeal filed

---

⁸ Judgement of the Supreme Court ref. no. II Ips 110/2013 of 13 June 2013.

⁹ Decision of the Supreme Court ref. no. II Ips 340/2011 of 17 July 2014.

by the plaintiff and reversed the higher court's judgement. In the reasoning of its judgement, it stated, *inter alia*, that in the controversial article the defendant unacceptably infringed on the plaintiff's reputation and good name. However, the Supreme Court did not state its position regarding the infringement of the code of journalistic ethics as alleged by the defendant.

In case II Ips 179/1998,¹⁰ the plaintiff commenced proceedings against a journalist and a newspaper publisher seeking compensation because the newspaper had published an article deemed offensive by the plaintiff. The court at first instance partly upheld the claim, the higher court dismissed the defendant's appeal, while the Supreme Court granted an appeal to the defendant only with respect to the amount of damages awarded and reduced it. It found that the journalist (the defendant) had acted unacceptably because he had breached his duty to convey truthful information to the public, as required by the code of journalistic ethics.

In case II Ips 143/1998,¹¹ the Supreme Court recalled the obligation of journalists as defined in the code of journalistic ethics to respect the presumption of innocence in their reports. In this context, it stated that "a journalist who reports in the field of justice, must take into account that no one is guilty until convicted with a final judgement. The presumption of innocence in criminal proceedings therefore requires particularly mindful journalistic reporting".

The Supreme Court also referred to the code of journalistic ethics in its judgement given in II Ips 300/1998.¹² In this case, the plaintiff filed an action against a journalist and a publisher because he had been dishonoured on a television show. The court at first instance dismissed the claim, and the court of appeal dismissed the plaintiff's appeal. The Supreme Court did not grant the plaintiff's appeal, stating the defendant had suitably reported on a matter in the public interest; therefore, the controversial show on which the offensive statements were alleged to have been made remained within the permissible limits of the right to freedom of expression. According to the Supreme Court, the defendant reported on facts and was bound by neither the Constitution nor the law nor the code of journalistic ethics to present all the views of all individuals involved in the reported incident. The Supreme Court therefore believed that in the course of his journalistic work the defendant had violated neither the Constitution nor the law nor the code of journalistic ethics, and therefore had not acted unlawfully or unacceptably.

In case II Ips 660/2005,¹³ the court at first instance dismissed the plaintiff's claim for compensation for damage allegedly caused by an allegedly

¹⁰ Judgement of the Supreme Court ref. no. II Ips 179/1998 of 28 May 1999.

¹¹ Judgement of the Supreme Court ref. no. II Ips 143/1998 of 16 July 1998.

¹² Judgement of the Supreme Court ref. no. II Ips 300/1998 of 30 June 1999.

¹³ Judgement of the Supreme Court ref. no. II Ips 660/2005 of 15 February 1999.

offensive journalistic piece. The higher court dismissed the plaintiff's appeal, and the Supreme Court rejected the plaintiff's appeal for revision. In his appeal for revision, the plaintiff referred to the alleged violation of the code of journalistic ethics by the journalist, although the Supreme Court did not indicate its position on this allegation.

The Supreme Court found in its decision in II Ips 233/2000 that the journalist had not acted unacceptably since in his report he had complied with the provisions of the code of journalistic ethics.¹⁴ The plaintiff filed an action seeking compensation against several persons, including the publisher of the newspaper, its editor-in-chief, and the journalist because the latter had allegedly offended the plaintiff in a published article. The court at first instance partly upheld the claim; however, the higher court partly upheld the appeals by the defendants and reduced the amount of damages awarded by the lower court. The Supreme Court partly granted the defendant's appeal for revision. In its *ratio decidendi*, it stated, *inter alia*, that the journalist in this case had respected the "requirement from the code of journalistic ethics that a journalist reporting on judicial matters always has to bear in mind that no one is guilty until convicted by a final judgement".

In case II Ips 90/2003,¹⁵ the court at first instance dismissed the plaintiffs' claim for compensation against a journalist. The *ratio decidendi* of its judgement stated the journalist had not acted unlawfully and had also not violated the rules of professional ethics. The higher court dismissed the plaintiff's appeal, and the Supreme Court dismissed the revision. In the reasoning of its judgement, it stated, *inter alia*, that "the first defendant wanted to double-check the received information and he also interviewed the President of the Court, who was responsible for public relations", and therefore "the filed application for revision alleging that the defendant did not do everything he was supposed to according to legal regulations and the code of journalistic ethics is unfounded". The Supreme Court added: "Also, the revision court considers that both courts correctly assessed the journalist's duty to verify the information and its diligence in this regard. The code of journalistic ethics is not a legislative act; however, both courts properly considered it as guidance in assessing the conduct of the journalist and his diligence".

Conclusion

In democratic societies, the news media should be free from excessive political and judicial interference (Gore, 2008: 34). However, it should also be responsible and uphold certain ethical standards (Martin, 2009: 1273),

---

¹⁴ Judgement of the Supreme Court ref. no. II Ips 233/2000 of 28 February 2001.

¹⁵ Judgement of the Supreme Court ref. no. II Ips 90/2003 of 18 March 2004.

which is why effective self-regulatory instruments are necessary. The lack of efficient sanctions has been considered one of the biggest flaws of news media self-regulation. Some scholars and practitioners have insisted that the codes of ethics need enforcement powers (Watson, 2006: 65), and some have even questioned if self-regulation is really compulsory enough, as there is “no guarantee that self-imposed rules will indeed be enforced and that non-compliance will be sanctioned” (Puppis, 2007: 333), which raises the dilemma of involving the state in self-regulation. Some experts suggest the statutory recognition of self-regulation in law to improve its performance (see Hulin, 2014).¹⁶

Since journalists are not licensed, they cannot be disbarred or fined and are therefore subject only to public recriminations (Martin, 2009: 1276). Yet our analysis indicated that a journalist violating a journalistic code of ethics can also be held legally responsible for their unethical practices. Given the decisions of the Supreme Court of the Republic of Slovenia, it is evident that the Court considers (non)compliance with the provisions of journalists' code of ethics one of the criteria for determining the acceptability of conduct as an element of journalists' liability for damages.

In case II Ips 110/2013, the Supreme Court took the view that the determination of a breach of the code of journalistic ethics is reserved for the competent authority. From such a view, one might conclude that the Supreme Court believes that a violation of the code by a journalist has no legal impact, only an ethical impact. We believe, however, that such a conclusion is insufficiently justified. Namely, in several of its decisions the Supreme Court has justified the unacceptability of journalists' conduct by explicitly referring to the code of journalistic ethics.

In this regard, let us draw attention to the decision in II Ips 179/1998 where the Supreme Court held that a journalist had acted unacceptably because he had violated his duty as prescribed in the code of journalistic ethics to provide truthful information to the public. The Supreme Court ruled similarly in its judgement in II Ips 300/1998 where it stated that a journalist had acted acceptably because he had acted in accordance with the Constitution, the laws, and the code of journalistic ethics. Also, any violation of the code by journalists would therefore mean the a journalist had acted

---

¹⁶ *Ideas to replace self-regulation with some kind of co-regulation have also appeared in Slovenia. In the draft version of the media strategy in Slovenia for the period 1917–2025, the Slovenian Ministry of Culture (Ministrstvo za kulturo, 2017) suggested that the law should be given part in establishing a new self-regulatory body. The journalistic community rejected this proposal. The president of the JHAC (Bervar, 2016) emphasised that introducing a new body, as proposed in (several drafts of) the strategy, would be against the basic principles of self-regulation, which is a voluntary self-restriction that arises from outside the structures of power and where journalists and media owners decide by themselves how violating ethical standards should be dealt with.*

unacceptably. The Supreme Court ruled similarly in case II Ips 233/2000, in which it justified the acceptability of a journalist's conduct through the compliance of the reporting with the provisions of the code of journalistic ethics. In case II Ips 90/2003, the Supreme Court held that, although the code is not a set of legal provisions, when considering the acceptability of a journalist's conduct the courts are nonetheless obliged to consider it.

Another issue needing to be considered is whether codes of ethics as self-regulatory mechanisms should serve to determine the acceptability of a journalist's conduct in a court of law at all. Namely, "law and self-regulation are two distinct systems /.../ with different functions" (Korpisaari, 2014). The essence of self-regulation is primarily not to punish, but to educate and to enlighten; self-regulation calls for a critical analysis and stimulates (self-) reflection about the profession, all with the aim of improving journalistic practices in the future and thus raising the level of professionalism, credibility and trustworthiness of news media. According to Korpisaari (2014), using journalism ethics standards in court cases as an argument in support of conviction might endanger the willingness to maintain higher ethical standards.

Further, journalists adhere to a code of ethics voluntarily. Not all Slovenian journalists are obliged to follow the best known Slovenian journalistic code - the Code of Journalists of Slovenia, which has also been revised several times over the last 25 years (see Poler Kovačič et al., 2012). There is no universal code of journalism ethics (see Poler Kovačič, 2015). Nevertheless, it could be argued that some values, whether codified or not, are universal. Such are human dignity, truth-telling and nonviolence, for example (Christians and Nordenstreng, 2004). These values could be considered as binding on all journalists (not only as professionals, but as human beings as well). As such, they transcend a journalist's voluntary commitment to a particular code and may be rightfully used by courts when assessing whether a journalist's conduct complies with moral norms, regardless of whether they have been written down in a code or not. This is not disputable in cases referring to (presumably) universal values. Yet several journalistic values, norms and duties are not commonly accepted, or are differently interpreted within a journalistic community, making it questionable whether they should be used as a reference for assessing the compliance of a journalist's conduct with the 'moral norms'. However, it should be pointed out that the Supreme Court uses the code merely as an additional argument in its decisions, as our analysis showed. If the court finds that a journalist's conduct is prohibited by a code of ethics, it will refer to the code; but even if the conduct in question is not mentioned in the code, the court may still find it unacceptable. In court, a code's provisions (or lack of them) are not decisive when assessing whether particular conduct is unacceptable, but

merely serve as an indicator of a journalist's (un)ethical conduct. The courts may use these provisions, but are not bound by them when making decisions.

According to the Supreme Court, therefore, in proceedings involving damages against journalists, the element of unacceptability of their actions can be determined by assessing the compliance of that conduct with the code of journalistic ethics. In doing so, it should be noted that the Supreme Court has been inconsistent regarding its reference to the code; in most of its case law, the code is not even mentioned. We believe it would be just for the Supreme Court, at least in those cases in which the parties raise the issue of the compliance of a journalist's conduct with the code, to take a position. Only clear, well-reasoned and uniform case law in this area will ensure greater legal certainty with respect to these legal questions.

BIBLIOGRAPHY

- Belsey, Andrew and Ruth Chadwick (2001): *Ethics and Media Quality*. In Ruth Chadwick (Ed.), *The Concise Encyclopedia of Ethics in Politics and the Media*, 125–132. San Diego etc.: Academic Press.
- Bertrand, Claude-Jean (2002): *Media Ethics and Accountability Systems*. New Brunswick, London: Transaction Publishers.
- Bertrand, Claude-Jean (2005): *Introduction: Media Accountability*. *Pacific Journalism Review* 11 (2): 5–16.
- Buchanan, Sara (2005): *Introduction*. In *Freedom and Accountability Safeguarding Free Expression through Media Self-Regulation*, 10–14. London: ARTICLE 19. Accessible at <https://www.article19.org/data/files/pdfs/publications/self-regulation-south-east-europe.pdf> (9. 5. 2017).
- Christians, Clifford and Kaarle Nordenstreng (2004): *Social Responsibility Worldwide*. *Journal of Mass Media Ethics* 19 (1): 3–28.
- Gigoj, Stojan (1984): *Komentar obligacijskih razmerij, Veliki komentar Zakona o obligacijskih razmerjih, 1. knjiga*. Ljubljana: ČZ Uradni listi SRS.
- Čeferin, Rok (2014): *Protipravnost ravnanja kot element odškodninskega delikta v postopkih zaradi razžalitve dobrega imena in časti*. *Odvetnik* 16 (2 – April): 31–34.
- Day, Louis A. (2000): *Ethics in Media Communications: Cases and Controversies*. Belmont: Wadsworth.
- Gore, William (2008): *Self-regulatory Bodies: Ensuring Respect for a Code of Ethics*. In Adeline Hulin and Jon Smith (Eds.), *The Media Self-Regulation Guidebook*, 33–44. Vienna: Office of the Representative on Freedom of the Media, OSCE. Accessible at <http://www.osce.org/fom/31497?download=true> (3. 5. 2017).
- Haraszti, Miklós (2008): *The Merits of Media Self-regulation: Balancing Rights and Responsibilities*. In Adeline Hulin and Jon Smith (Eds.), *The Media Self-Regulation Guidebook*, 9–19. Vienna: Office of the Representative on Freedom of the Media, OSCE. Accessible at <http://www.osce.org/fom/31497?download=true> (3. 5. 2017).

- Harris, David, Michael O'Boyle and Warbrick Volin (2009): *Law of the European Convention on Human Rights*. Second Edition. Oxford University Press.
- Hulin, Adeline (2014): *Statutory media self-regulation: beneficial or detrimental for media freedom?* Accessible at http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/34047/RSCAS_WP_2014_127.pdf;sequence=1 (19. 5. 2017).
- Jadek Pensa, Dunja (2003): *Obligacijski zakonik s komentarjem (Splošni del)*, 1. knjiga. Ljubljana: GV Založba.
- Klaidman, Stephen and Tom L. Beauchamp (1992): *The Virtuous Journalist: Morality in Journalism*. In Elliot D. Cohen (Ed.), *Philosophical Issues in Journalism*, 39–49. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Korpisaari, Päivi (2014): *The Finnish Model of Media Self-Regulation and Freedom of Speech from the Legal Point of View*. Accessible at https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2622543 (19. 5. 2017).
- Lauk, Epp (2009): *Reflections on Changing Patterns of Journalism in the New EU Countries*. *Journalism Studies* 10 (1): 69–84.
- Martin, Rex A. (2009): *Self-regulation*. In Christopher H. Sterling (Ed.), *Encyclopedia of Journalism (Vol. 4)*, 1273–1280. Los Angeles etc.: Sage.
- Nordenstreng, Kaarle (2000): *The Structural Context of Media Ethics: How Media Are Regulated in Democratic Society*. In Bart Pattyn (Ed.), *Media Ethics: Opening Social Dialogue*, 69–86. Leuven: Peeters.
- Nordenstreng, Kaarle and Ari Heinonen (2006): *Finland: High Season for Self-regulation*. Accessible at http://www.uta.fi/cmt/en/contact/staff/kaarlenordenstreng/publications/media_ethics_debate_in_Finland.pdf (4. 5. 2017).
- Pavčnik, Marijan (2015): *Teorija prava. Prispevek k razumevanju prava*. Ljubljana: GV Založba.
- Plavšak, Nina (2003): *Obligacijski zakonik s komentarjem (Splošni del)*, 1. knjiga. Ljubljana: GV Založba.
- Poler Kovačič, Melita (2015): *Razvoj globalne novinarske etike: raznolike tradicije, univerzalen etični kodeks? Javnost – The Public* 22 (supl): S41–S5.
- Poler Kovačič, Melita, Anne-Marie Van Putten and Igor Vobič (2012): *Drafting Journalism Codes of Ethics*. *Družboslovne razprave* 28 (70): 71–88.
- Puddephatt, Andrew (2011): *The Importance of Self Regulation of the Media in Upholding Freedom of Expression*. Accessible at <http://unesdoc.unesco.org/images/0019/001916/191624e.pdf> (8. 5. 2017).
- Puppis, Manuel (2007): *Media Governance as a Horizontal Extension of Media Regulation: The Importance of Self- and Co-Regulation*. *Communications* 32 (3): 330–336.
- Splichal, Slavko and Colin Sparks (1994): *Journalists for the 21st Century: Tendencies of Professionalization among First-Year Students in 22 Countries*. Norwood: Ablex Publishing Corporation.
- Strohsack, Boris (1990): *Odškodninsko pravo in druge neposlovne obveznosti (Obligacijska razmerja II)*. Ljubljana: ČZ Uradni list RS.
- Tannenbaum, Wendy (2003): *Media ethics debacle may affect lawsuit outcomes*. Accessible at <https://www.rcfp.org/browse-media-law-resources/news-media-law/news-media-and-law-summer-2003/media-ethics-debacle-may-af> (28. 4. 2017).

- Van Besien, Bart (2013): The liability of journalists for defamation and breach of privacy under Belgian law. Accessible at <http://www.newmedia-law.com/news/the-liability-of-journalists-for-defamation-and-breach-of-privacy-under-belgian-law/> (28. 4. 2017).
- Watson, John C. (2006): The First Amendment as License and Limitation: The Supreme Court Addresses Principles of Journalism Ethics (1947–2005). Accessible at <https://cdr.lib.unc.edu/indexablecontent/uuid:4c410f65-0593-4392-a883-d24a6218c9542> (28. 4. 2017).

SOURCES

- Bervar, Gojko (2016): Poročilo o delu novinarskega častnega razsodišča v letu 2016. Accessible at <http://razsodisce.org/wp-content/uploads/2016/12/Poročilo-o-delu-NČR-2016.pdf> (6. 5. 2017).
- Constitution of the Republic of Slovenia. Accessible at <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=USTA3> (31. 5. 2017).
- Council for Mass Media (2014): Guidelines for Journalists. Accessible at http://www.jsn.fi/en/guidelines_for_journalists/ (4. 5. 2017).
- Častno razsodišče ZNP (2011a): Poslovnik o delu Častnega razsodišča ZNP. Accessible at <http://www.znp.si/castno-razsodisce/poslovnik> (8. 5. 2017).
- Častno razsodišče ZNP (2011b): Pravilnik Častnega razsodišča ZNP. Accessible at <http://www.znp.si/castno-razsodisce/pravilnik-castnega-razsodisca> (8. 5. 2017).
- European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Accessible at http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_SLV.pdf (31. 5. 2017).
- Ivelja, Ranka (2015): Poročilo o delu Novinarskega častnega razsodišča v letu 2015. Accessible at http://razsodisce.org/wp-content/uploads/2016/05/Porocilo_2015.pdf (9. 5. 2017).
- Ministrstvo za kulturo (2017): Strategija Republike Slovenije na področju medijev za obdobje 2017–2025 (3. 5. 2017).
- NČR (2015a): POZOR! Nov Pravilnik o delu NČR (7. 12. 2015). Accessible at <http://razsodisce.org/2015/12/pozor-nov-pravilnik-o-delu-ncr/> (7. 5. 2017).
- NČR (2015b): Pravilnik o delu Novinarskega častnega razsodišča. Accessible at <http://razsodisce.org/o-ncr/na-podlagi-cesa-ncr-deluje/pravilnik-o-delu-novinarskega-castnega-razsodisca/> (7. 5. 2017).
- NČR: Novinarsko častno razsodišče. Accessible at <http://razsodisce.org/o-ncr/novinarsko-castno-razsodisce-organ-dns-in-sns/> (7. 5. 2017).
- Slovenian Code of Obligations. Accessible at <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO1263#> (31. 5. 2017).
- ZNP: About the Association. Accessible at <http://www.znp.si/znp/about-the-association> (8. 5. 2017).

MIND THE GAP: SOCIAL ASPECTS OF WILLINGNESS FOR POST-MORTEM ORGAN DONATION IN SLOVENIA

Abstract. This paper explores the willingness to donate organs after death in relation to selected socio-demographic characteristics and organ donation-related factors. The analysis is mainly based on the Eurobarometer 72.3 survey for the Slovenian population conducted in 2009 on a probability sample of residents aged 15 years or more. The central indicator of interest is the reported willingness to donate organs after death, studied in relation to basic socio-demographic characteristics, discussion of organ donation in family, legislation awareness, and past blood donation. The study confirms the relatively high reported donation willingness among Slovenians (61.3% of Slovenians report they are willing to donate their organs after death), but with significant variations across socio-demographic characteristics. It also shows the importance of communication and knowledge for the willingness to donate. The gap between the reported willingness and those who officially register for post-mortem organ donation calls for further empirical investigation with a broader set of psychosocial factors.

Keywords: *post-mortem organ donation, willingness for organ donation, organ donor*

Introduction

Organ donation has the extraordinary nature of an exchange from one person to another. It is characterised by a network of complicated and emotionally charged relations between donors, recipients, families, and medical team members involved in a medical procedure, emphasising its psychological and social complexity, and its symbolic power (Fox and Swazey, 2013). Consideration of organ donation usually begins with premature and sudden death due to a fatal injury. Unexpected death, unfamiliarity with

---

* Tanja Kamin, PhD, Assistant professor, Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana, Slovenia; Jernej Berzelak, PhD, Researcher, Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana, Slovenia; Mirjana Ule, PhD, Professor, Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana, Slovenia.

organ donation, and experiences associated with transplantation outcomes make initiating the discussion about donation procedures or obtaining the next-of-kin consent a challenging and emotionally exhausting experience (Sanner, 2007; Sque et al., 2007; Kesselring et al., 2006).

Transplantation methods are quite well socially accepted in Slovenia, as also reflected in the high level of willingness to make a post-mortem organ donation (Avsec and Šimenc, 2013). However, the official figures showing registration for post-mortem organ donation in Slovenia remain low; in 2015, there were only 4,711 designated deceased donors on the register in Slovenia (Avsec and Uštar, 2016). Slovenia has an opt-in post-mortem organ donation model in which family members or next of kin make the final decision on organ donation of the deceased. The rate of family refusals in Slovenia in 2015 was 19%, although it varies over the years (from 13% in 2011 to 37% in 2000) (Avsec and Uštar, 2016), reflecting the delicateness of the issue and its embedment in the wider social context. Despite some useful elaborations of these issues in Slovenia (Avsec and Šimenc, 2013), there is a lack of high-quality empirical data to allow comprehensive understanding of this matter at the level of the general population. Factors of organ donation-related behaviours vary greatly between groups, even in the context of a strong national identity and a relatively homogeneous cultural background (Schulz et al., 2006). Thus, developing effective strategies to stimulate organ donation depends strongly on understanding organ donation in a specific socio-cultural context. Sociological enquiry into the organ donation phenomenon is thus crucial.

This paper contributes initial insights into the willingness to donate organs after death in relation to selected sociodemographic characteristics and donation-related factors in Slovenia. It primarily focuses on the relations between the reported willingness to donate organs among Slovenians and its association with socio-demographic characteristics, family discussions on this matter, previous donation-related experience, and awareness of relevant legislation.

For the purpose of this study we use secondary data from the Eurobarometer survey of the general population (European Commission, 2012) gathered in 28 EU member states, namely, the latest available providing the most relevant indicators of post-mortem organ donation attitudes and behaviours. Although the indicators for this study were largely selected according to their (limited) availability, the analysis establishes the foundations for the further research agenda for identifying key predictors that may help direct new strategies to stimulate cultural acceptance of transplantation treatment and post-mortem organ donation behaviour, namely: discussing organ donation with family members, registering as an organ donor, or giving next-of-kin consent for organ donation in Slovenia.

The social context of post-mortem organ donation

The decision to become a potential organ donor after death is a complex and sensitive issue, it supersedes health matters. It is a practice in which legal, ethical, social, cultural and psychological problems that accompany medical encounters with human subjects and the process of therapeutic innovation are firmly embedded (Fox, 1970). In general, attitudes to organ donation are quite positive, but large discrepancies between the reported willingness to donate organs and actual donor registrations are commonly observed (Morgan, 2009). Further, immediate family members may be opposed to organ donation of the deceased, especially if they are unfamiliar with her/his wish to donate organs after death.

Numerous studies have analysed particular aspects of factors that influence willingness for organ donation behaviour, such as socio-demographic factors, knowledge, beliefs and attitudes about organ donation, normative beliefs, social representation, past experience, self-efficacy, moral norms etc. (Morgan et al., 2003; Falomir-Pichastor et al., 2013).

Socio-demographic characteristics have been shown to be an important factor of donation-related behaviours. Studies from other countries have consistently found that people with higher education and a better material position or higher social status exhibit more favourable attitudes to post-mortem organ donation. Donation willingness was also found to be higher among younger persons (Mossialos et al., 2008; Rumsey et al., 2003). Less consistent are the observations of differences by gender; while some studies report greater willingness among women (Thompson et al., 2003), others have found no significant differences between genders (Rumsey et al., 2003).

Positive knowledge and beliefs about organ donation have been shown to increase positive attitudes to donation (Caballer et al., 2000), willingness to donate, and registration rates. Some studies also reveal that past donation-related experiences, like blood donation or knowing someone who has donated organs, positively correlate with post-mortem organ donation attitudes (Kamin et al., 2016).

While the above factors of donation-related behaviours are central to the scope of this paper, it is important to briefly outline other key determinants reported in the literature to understand post-mortem organ donation in a broader social context. A recent systematic synthesis of such determinants (Falomir-Pichastor et al., 2013) emphasises religiosity, social cohesion, personality factors, social and moral norms and social representation. Religiosity is related to the plurality of body-self conceptions that affect the individual's perception of organ donation. However, the mechanism by which religion influences organ donation behaviour remains largely

unclear (Falomir-Pichastor et al., 2013). Some researchers indicate that the conservatism associated with religious belief would be a better predictor of one's reluctance to donate than religiosity itself (Morgan et al., 2008).

Other studies suggest that positive attitudes to organ donation increase with social support and social insertion (Mossialos et al., 2008). Emotions like fear, anxiety, disgust or pride, and personal satisfaction associated with organ donation are also predictors of attitudes and behaviours related to organ donation (Morgan et al., 2008; Falomir-Pichastor et al., 2013). The perception of social and moral norms (e.g. pressure, approval of one's reference group) related to organ donation can have a positive or negative influence on organ donation. Positive attitudes of important others regarding organ donation increase willingness for organ donation and related discussions with others (Morgan and Miller, 2002).

Various theoretical frameworks have been tested to explain the individual's decision-making on registering for organ donation (Quick et al., 2016). The first models of willingness to donate leaned on Fishbein & Ajzen's (1975) theory of reasoned action, suggesting that (positive) attitudes influence behaviour through a positive effect on behavioural intentions (Horton and Horton, 1991; Kopfman and Smith, 1996; Morgan et al., 2002). Thus, according to the earliest organ donation willingness model developed by Raymond and Patricia Horton (1991), individuals' willingness to become an organ donor depends on their attitude to organ donation, which is a consequence of their knowledge about organ donation and their own, personal values. Besides willingness to donate, individual attitudes to organ donation also affect certain behaviours, such as signing a donor card or talking to family members about organ donation.

In models driven by the theory of reasoned action, variance in organ donation behaviour is generally explained by one's attitudes, social norms, and knowledge of organ donation. However, the explanatory power of such models is limited because they put too much weight on individual cognition and agency (Falomir-Pichastor et al., 2013) and fail to capture what is at stake in everyday-life intuitions about organ and tissue donation (Morgan et al., 2008) and to explain what are the emotional barriers to posthumous organ donation. Thus, scholars (Morgan et al., 2008; O'Carroll et al., 2011) have included non-rational factors or non-cognitive values like body integrity, the ick factor, the jinx factor, medical mistrust and perceived benefits of donation and advanced the predictive capabilities of these organ donation models.

Recent studies of post-mortem organ donation also point to the usefulness of social representations theory (Moscovici, 1998; Moscovici and Hewstone, 1983) because it offers a unique framework for the social scientific study of how groups of people communicate about and make

sense of a phenomenon that people have less direct experience with in everyday life and thus gain the majority of their information about it from the media (Morgan, 2009). Social representation theory assumes that social and individual views of organ donation reflect a combination of mass media framing of organ donation, individuals' cognitions about organ donation, and interpersonal, everyday communication on the subject (Morgan, 2009).

The hitherto lack of theoretically founded empirical research of post-mortem organ donation in Slovenia limits the possibility of evaluating organ donation models in the Slovenian context. However, some surveys of the general population regarding organ donation do exist (Hafner-Fink et al., 2014; European Commission, 2015). The widest set of indicators for analysing the relations between willingness to donate organs and certain key predictors like knowledge about organ donation, past behaviour, crucial socio-demographic factors, and some emotional factors that act as possible barriers to posthumous organ donation is offered by the Eurobarometer survey of post-mortem organ donation (European Commission, 2012), that we will base our study on.

736

Methodology

This study uses secondary data obtained by the Eurobarometer 72.3 survey (European Commission, 2012) as the main data source. The survey was conducted in 2009 in all EU member states and certain other European countries using face-to-face data collection on a probability sample of residents aged 15 years or more. In Slovenia, a total of 1,031 people were interviewed.

We selected this study after comprehensively reviewing general population surveys on organ donation in Slovenia (European Commission, 2012; Hafner-Fink et al., 2014; European Commission, 2015). The selected study offered the most appropriately operationalised question on general willingness to donate organs after death and several other indicators for identifying relevant predictors of post-mortem organ donation willingness. Although the data collection was conducted in 2009, the data remain relevant and allow valuable scientific findings to emerge. Further, past research shows that post-mortem organ donation attitudes are relatively stable over time (Moloney et al., 2005).

The primary indicator of interest is reported willingness to donate organs (question QE3). Respondents were asked whether they would be willing to donate one of their organs to a donation service immediately after their death. "Do not know" responses were treated as valid answers and were not excluded from the analysis.

Other indicators, mainly analysed in relation to the post-mortem organ donation willingness, include discussions of post-mortem organ donation or transplantation with the family (question QE1), knowledge of legislation on post-mortem organ donation in the country (QE2), past donation of blood (QE6), and socio-demographic questions: gender (D10), age (D11), marital status (D7), education measured by age when finished full-time education (D8), settlement type (D25), and social status as a self-perceived level in society (D61). Reported willingness to agree on the donation of organs of a deceased family member (QE4) and the main reasons that respondents would be unwilling to donate their organs after death (QE5) are also evaluated.

The analysis begins with a descriptive overview of key indicators. A multinomial logistic regression of the above predictors on the reported willingness to donate is subsequently employed. The main aim is to gain understanding of the isolated relationships between willingness to donate and other variables of interest rather than attempting to establish any firm causal relationships. Finally, the reported factors that may discourage respondents from post-mortem organ donation are analysed.

Results

Willingness to donate organs in Slovenia and the EU

The Eurobarometer 72.3 survey (European Commission, 2012) shows that 61.3% (CI_{95} [58.2%, 64.4%]) of Slovenians claimed to be willing to donate their organs after death, 19.3% CI_{95} [16.9%, 21.9%] were unwilling, and 19.3% CI_{95} [16.9%, 22.0%] undecided (answered “do not know”).

This relatively high level of reported willingness for post-mortem organ donation is consistent with other more recent surveys conducted on probability samples of the Slovenian general population. In Eurobarometer 82.2 (European Commission, 2015), the reported willingness among Slovenians to donate at least one type of tissue after death was 55.3% CI_{95} [52.0%, 58.6%], while in the Slovenian Public Opinion 2013 survey (Hafner-Fink et al., 2014) it reached 75% CI_{95} [72.3%, 77.7%]. The comparatively high level measured by the latter survey can be partly attributed to the emphasised life-saving role of post-mortem organ donation in the question wording, which might have encouraged recipients to express socially desirable answers.

At the level of all EU-28 countries in Eurobarometer 72.3, the reported willingness to donate organs was somewhat lower, amounting to 54.8% CI_{95} [53.9%, 55.8%] of the total population. The proportion of undecided individuals was similar as in Slovenia (18.6% CI_{95} [17.8%, 19.3%]).

donors exceeding 30%. In Slovenia, just 3.4% of respondents claimed to have registered as donors and even this proportion appears to be highly overestimated; the national register of donors reveals that a mere 0.23% of the Slovenian population has actually registered as a potential post-mortem organ donor (Avsec and Uštar, 2016).

The willingness to donate own organs after death is strongly related to the willingness to donate organs of deceased close family members. In Slovenia, 80% of respondents willing to donate their own organs would also consent to the donation of a family member's organs, while 72% of those unwilling to donate their own organs would not consent to that ($F = 176.9$, $p < 0.05$). Similar patterns are observed at the EU level: 82% and 71%, respectively ($F = 2025.8$, $p < 0.05$).

Family discussions, legislation awareness and blood donation

Discussions of post-mortem organ donation and transplantation with family members occur somewhat less among Slovenians than among all EU residents: 35.5% CI_{95} [32.5%, 38.7%] and 40.2% CI_{95} [39.3%, 41.2%], respectively. The opposite is true for legislation awareness where 33.3% CI_{95} [30.3%, 36.5%] of Slovenians claim to know the regulation regarding post-mortem organ donation compared to 29.0% CI_{95} [28.2%, 29.9%] of all EU residents.

Slovenians are substantially more likely to donate blood: 47.7% CI_{95} [44.5%, 50.9%] of them report to have donated blood before, while the proportion at the EU level is 37.4% CI_{95} [36.5%, 38.3%].

Relationship between reported willingness to donate organs after death and other observed characteristics

Table 1 presents the results of the multinomial logistic regression model of the reported willingness to donate organs after death, where socio-demographic characteristics and selected donation-related variables were included as predictors.

The odds of being willing to donate organs after death and being decided on this matter (i.e. those not answering "do not know") significantly decrease with age and increase with social status. The same is true for education; compared to the respondents with a lower education, the odds of being willing to donate organs increase among those with a higher education. The relationship between willingness to donate organs and other socio-demographic indicators (gender, marital status, and settlement type) is not significant, with the exception of single or divorced people exhibiting higher odds of being undecided rather than unwilling to donate compared to those who are married.

The discussion of organ donation or transplantation in the family, awareness of organ-donation legislation, and previous donation of blood are all significantly and positively related to the willingness to donate organs. The difference in willingness to donate is particularly large between those who did and those who did not discuss the matter with their families. While this is consistent with past studies, the currently available data do not enable causal relationships to be established between the observed variables.

Table 1: MULTINOMIAL LOGISTIC MODEL OF WILLINGNESS TO DONATE

	Model parameters				Adjusted prediction of willingness to donate		
	Willing relative to unwilling		Does not know relative to unwilling				
	b (SE)	t	b (SE)	t	Willing	Un-willing	Doesn't know
Gender							
male (ref.)					64.6%	19.9%	15.5%
female	-0.01 (0.21)	0.03	0.29 (0.26)	1.14	61.9%	18.7%	19.4%
Age	-0.02 (0.01)	2.92**	-0.02 (0.01)	2.34**	-0.002	0.003	-0.001
Marital status							
married (ref.)					60.7%	18.9%	20.4%
living with partner	0.48 (0.40)	1.19	-0.17 (0.47)	0.35	71.4%	15.1%	13.5%
single or divorced	-0.08 (0.28)	0.30	-0.74 (0.38)	1.94*	65.8%	22.4%	11.9%
widowed	0.17 (0.28)	0.60	0.05 (0.35)	0.13	64.5%	17.5%	18.0%
other	-0.41 (0.54)	0.75	-0.19 (0.57)	0.34	54.4%	23.7%	21.8%
Completed education age							
15 years or less (ref.)					50.6%	24.0%	25.4%
16–19 years	0.47 (0.26)	1.86*	-0.23 (0.32)	0.71	62.8%	20.2%	17.0%
20 years or more	-0.08 (0.31)	2.71**	-0.07 (0.38)	0.19	68.5%	16.0%	15.4%
still studying	1.11 (0.52)	2.14**	0.21 (0.62)	0.34	70.7%	13.0%	16.3%
Settlement type							
rural or village (ref.)					64.9%	18.7%	16.4%
small/middle town	-0.10 (0.22)	0.44	-0.16 (0.28)	0.60	64.5%	20.3%	15.3%
large town	-0.14 (0.26)	0.54	0.30 (0.30)	0.99	58.9%	18.8%	22.3%
Social status	0.14 (0.07)	2.07**	0.26 (0.08)	3.31**	0.001	-0.023	0.022
Discussed in family							
no (ref.)					54.8%	22.2%	23.0%
yes	1.08 (0.23)	4.68**	-0.36 (0.31)	1.13	79.2%	12.3%	8.5%
Legislation awareness							
no (ref.)					60.4%	22.3%	17.2%
yes	0.90 (0.23)	3.90**	0.80 (0.28)	2.82**	69.6%	11.6%	18.8%
Ever donated blood							
no (ref.)					57.7%	23.6%	18.7%
yes	0.81 (0.22)	3.71**	0.41 (0.26)	1.59	69.5%	14.3%	16.2%

n = 958, $F_{(30,928)} = 5.39^{**}$

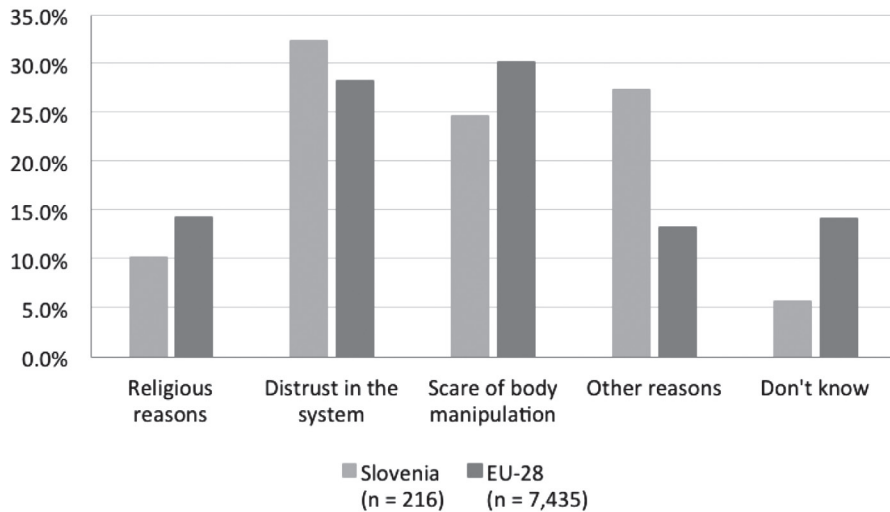
* $p < 0.10$, ** $p < 0.05$

Data source: European Commission (2012).

Reasons for unwillingness to donate organs after death

The reasons for unwillingness to donate organs after death statistically significantly differ between Slovenian respondents and respondents from other EU-28 countries (Figure 2). Among Slovenians who declare themselves as unwilling to donate organs, distrust in the system is the most frequently reported main reason for their unwillingness. Slovenians more frequently report this reason than all EU residents who are unwilling to donate, while the opposite is true for the fear of body manipulation. Religious reasons are substantially less frequently reported as the main factor discouraging donation, although they are somewhat more frequent at the EU level than in Slovenia. A relatively large proportion of Slovenian respondents mentioned other reasons, but a more detailed specification of such answers was not provided.

Figure 2: MAIN REASONS THAT DISCOURAGE DONATION AMONG RESPONDENTS WHO ARE UNWILLING TO DONATE

$F = 10.36, p < 0.01$

Note: Only respondents who declared themselves unwilling to donate their organs after death are included.

Data source: European Commission (2012).

Although this variable was not included in the above model due to the small sample sizes in some cells and the lack of a more detailed operationalisation of potentially discouraging factors in the questionnaire, this question was also presented to respondents who declared themselves willing to donate. This allows us to observe what proportion of respondents who

report different main discouraging factors still declare themselves willing to donate (Table 2).

Table 2: REPORTED WILLINGNESS TO DONATE ORGANS AFTER DEATH BY REPORTED MAIN REASONS THAT WOULD POTENTIALLY DISCOURAGE RESPONDENTS FROM DONATING

	Willing to donate	Unwilling to donate	Do not know	Total (n)
Religious reasons	24.6%	63.8%	11.6%	100% (32)
Distrust in the system	49.8%	29.2%	21.1%	100% (217)
Fear of body manipulation	48.4%	30.8%	20.8%	100% (165)
Other reasons	73.2%	12.2%	14.6%	100% (438)
Total	61.4%	19.3%	19.3%	100% (852)

Notes: Row percentages are calculated. Respondents who did not provide a substantive answer about the main potential reason for unwillingness to donate were excluded from the analysis.

Data source: European Commission (2012).

While religious reasons are infrequently selected by the Slovenian respondents as the primary discouraging factor of organ donation, most respondents who did select it declare themselves unwilling to donate organs after death. The willingness is also substantially reduced among those whose main concerns are due to distrust in the system and the fear of body manipulation. Those reporting various other concerns are more likely to declare themselves willing to donate, which may indicate that such concerns are seen as less critical.

Conclusion

Organ donation is a peculiar health promotion issue, primarily because it is embedded within the dialectically opposed relationship between life and death (Moloney and Walker, 2000). Motives for or against organ donation are related to contemplation of one's own mortality (Morgan and Miller, 2002), which is probably one of the most intriguing and challenging aspects of organ donation. The psychological and social complexity of organ donation emphasises the need for further inquiry into the factors that influence individuals' participation in various donation-related behaviours, such as registering as a post-mortem organ donor, discussion of post-mortem organ donation with family members, and giving consent for the donation of deceased family members' organs. Each of these behaviours constitutes a key step towards the actual act of donation of an individual's organs after his or her death.

Programmes for promoting post-mortem organ donation deal with behavioural change that requires people to anticipate their own death,

which involves their cognitive and affective processes. Inviting people to engage in recommended behaviour like discussing organ donation with family members, registering as an organ donor or giving a next-of-kin consent to organ donation is thus an extremely complex issue that distinguishes the promotion of post-mortem organ donation from all other health-related issues.

The results of our study largely agree with the findings of studies from other countries. There is a high reported willingness to donate organs, but it varies significantly across socio-demographic characteristics. Those who are older, have a lower social socio-economic status and are less educated are significantly less willing to donate their organs after death. This should be particularly carefully considered when taking measures to stimulate post-mortem organ donation. However, the large discrepancy between the share of self-reported registered post-mortem organ donors and the actual number of individuals on the register of designated donors questions the true nature of 'willingness' explicated in current social surveys.

The strong relations between post-mortem organ donation willingness, discussions with family members, and reported awareness of organ donation legislation indicate an important role of communication and knowledge in donation-related behaviour, although the available data do not allow unambiguous causal relations to be established between these factors. Further, the increased willingness to donate organs after death among those who previously donated blood suggests that similar underlying mechanisms exist for different types of donation. This is promising in view of the success of many blood donation campaigns in Slovenia.

The focus on sociodemographic and a limited set of available donation-related variables is insufficient to ensure thorough understanding of the mechanism of post-mortem organ donation. The presented study offers important insights for designing further research that would allow a better understanding of post-mortem organ donation in Slovenia. Further investigation of values, attitudes and other psychosocial factors, particularly the non-cognitive ones, will help provide more definite answers regarding the types of donation-related concerns that have to be overcome in Slovenia. Already this study shows that some concerns regarding donation, such as religious reasons, may not be frequently reported, but appear to have a strong effect on reported willingness to donate organs. Other reasons were also reported, but they were not specified. We thus need to gain a better insight into the already exposed and unrevealed obstacles.

Besides, the discussion of organ donation within the family seems an important predictor of organ donation willingness, yet in Slovenia a considerable number of people have never discussed the issue with their families. Future research should focus more on the reasons that people do

not discuss post-mortem organ donation with their family members: the main obstacles and the encouraging factors. This is particularly important because the promotion of organ donation is unlike other health-related promotions due to its extreme complexity: recommended behaviours, like discussing post-mortem organ donation with family members, registering as a designated deceased donor and giving a next-of-kin consent to organ donation, require individuals to anticipate their own death or the death of their close ones, which engages their cognitive and affective processes. A lack of information on pro-donation and anti-donation factors in Slovenia prevents segmentation and the development of tailored programmes for an effective educational, promotional and political agenda from limiting achievement of the full potential of transplantation medicine. The presented study provided some initial insights into the differences in willingness to donate organs after death among the general population of Slovenian residents and identified research gaps that need to be covered in future theoretically grounded empirical research of post-mortem organ donation in Slovenia.

BIBLIOGRAPHY

- Avsec, D. and J. Šimenc (2013): Mobilising the Public for Deceased Donations in Slovenia: Actions Taken by Slovenija-Transplant. *Organs, Tissues & Cells* 16 (3): 183–188.
- Avsec, D. and B. Uštar (eds.) (2016): *Daj življenju priložnost - Donorska in transplantacijska dejavnost v Sloveniji v letu 2015*. Ljubljana: Slovenija Transplant, Zavod RS za presaditve organov in tkiv Slovenija-transplant.
- Caballer, A., J. Rosel and J. Guasch (2000): A Structural Equation Model of the Effect of Psychosocial Variables on Attitudes Toward Organ Donation. *Rev. Psic. Gen. Apl.* 53: 633–640.
- European Commission (2012): Eurobarometer 72.3 (Oct 2009) (Dataset No. ZA4977, Data file Version 2.0.0). Brussels, Cologne: TNS Opinion & Social / GESIS Data Archive.
- European Commission (2015): Eurobarometer 82.2 (2014) (Dataset No. ZA5931, Data file Version 2.0.0). Brussels, Cologne: TNS Opinion & Social / GESIS Data Archive.
- Falomir-Pichastor, J. M., J. A. Berent and A. Pereira (2013): Social Psychological Factors of Post-Mortem Organ Donation: A Theoretical Review of Determinants and Promotion Strategies. *Health Psychology Review* 7 (2): 202–247.
- Fishbein, M. and I. Ajzen (1975): *Belief, Attitude, Intention and Behavior: An Introduction to Theory and Research*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Fox, R. C. (1970): A Sociological Perspective on Organ Transplantation and Hemodialysis. *Annals of the New York Academy of Sciences* 169 (2): 406–428.
- Fox, R. C. and J. P. Swazey (2013): *Spare Parts: Organ Replacement in American Society*. New Brunswick and London: Transaction Publishers.
- Horton, R. L. and P. J. Horton (1991): A Model of Willingness to Become a Potential Organ Donor. *Social Science & Medicine* 33 (9): 1037–1051.

- Hafner-Fink, M., B. Malnar, S. Kurdija, S. Uhan and J. Štebe (2014): Slovensko javno mnenje 2013: Mednarodna raziskava Nacionalna identiteta, mednarodna raziskava Razumevanje vloge državljana in Ogledalo javnega mnenja (Dataset No. ADP-IDNo: SJM13). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij.
- Kamin, T., A. Živoder, J. Berzelak and S. Čož (2016): Social Aspects of the Organ Donation in Slovenia: Analysis of the Stimulating and Inhibitory Factors for Designing Programs to Achieve Behavioural Change. State-of-the-art report. Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana.
- Kesselring, A., M. Kainz, A. Kiss, H. C. Low, M. Da Costa, K. Prabhakaran and M. Kaur (2006): Organ Preservation and Procurement. *Transplantation* 82: 1234–1237.
- Kopfman, J. E. and S. W. Smith (1996): Understanding the Audiences of a Health Communication Campaign: A Discriminant Analysis of Potential Organ Donors Based on Intent to Donate. *Journal of Applied Communication Research* 24 (1): 33–49.
- Moloney, G. and I. Walker (2000): Messiahs, Pariahs, and Donors: The Development of Social Representations of Organ Transplants. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 30 (2): 203–227.
- Moloney, G., I. Walker and R. Hall (2005): Social Representations and Themata: The Construction and Functioning of Social Knowledge about Donation and Transplantation. *British Journal of Social Psychology* 44 (3): 415–441.
- Morgan, S. E., J. Miller and L. Arasaratnam (2002): Signing Cards, Saving Lives: An Evaluation of the Worksite Organ Donation Promotion Project. *Communication Monographs* 69 (3): 253–273.
- Morgan, S. E. and J. Miller (2002): Beyond the Organ Donor Card: The Effect of Knowledge, Attitudes, and Values on Willingness to Communicate about Organ Donation To Family Members. *Health Communication* 14 (1): 121–134.
- Morgan, S. E., J. Miller and L. A. Arasaratnam (2003): Similarities and Differences Between African Americans' and European Americans' Attitudes, Knowledge, and Willingness to Communicate about Organ Donation. *Journal of Applied Social Psychology* 33 (4): 693–715.
- Morgan, S. E., M. T. Stephenson, T. R. Harrison, W. A. Afifi and S. D. Long (2008): Facts versus 'Feelings': How Rational Is the Decision to Become an Organ Donor? *Journal of Health Psychology* 13 (5): 644–658.
- Morgan, S. E. (2009): The Intersection of Conversation, Cognitions, and Campaigns: The Social Representation of Organ Donation. *Communication Theory* 19 (1): 29–48.
- Moscovici, S. and M. Hewstone (1983): Social Representations and Social Explanations: From the "naïve" to the "amateur" scientist. In M. Hewstone (Ed.), *Attribution Theory*, 48–125. Oxford: Blackwell.
- Moscovici, S. (1998): The History and Actuality of Social Representations. In U. Flick (Ed.), *The Psychology of the Social*, 209–247. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mossialos, E., J. Costa-Font and C. Rudisill (2008): Does Organ Donation Legislation Affect Individuals' Willingness to Donate Their Own or Their Relative's Organs?

- Evidence from European Union Survey Data. *BMC Health Services Research* 8 (1): 48.
- O'Carroll, R. E., C. Foster, G. McGeechan, K. Sandford and E. Ferguson (2011): The "Ick" Factor, Anticipated Regret, and Willingness to Become an Organ Donor. *Health Psychology* 30 (2): 236–245.
- Quick, B. L., A. E. Anker, T. H. Feeley and S. E. Morgan (2016): An Examination of Three Theoretical Models to Explain the Organ Donation Attitude–Registration Discrepancy Among Mature Adults. *Health Communication* 31 (3): 265–274.
- Rumsey, S., D. P. Hurford and A. K. Cole (2003): Influence of Knowledge and Religiousness on Attitudes toward Organ Donation. *Transplantation Proceedings* 35 (8): 2845–2850.
- Sanner, M. A. (2007): Two Perspectives on Organ Donation: Experiences of Potential Donor Families and Intensive Care Physicians of the Same Event. *Journal of Critical Care* 22 (4): 296–304.
- Schulz, P. J., K. Nakamoto, D. Brinberg and J. Haes (2006): More than Nation and Knowledge: Cultural Micro-Diversity and Organ Donation in Switzerland. *Patient Education and Counseling* 64 (1): 294–302.
- Sque, M., S. Payne and C. J. Macleod (2007): Gift of Life or Sacrifice: Key Discourses for Understanding Decision-Making by Families of Organ Donors. In M. Sque and S. Payne (eds.), *Organ and Tissue Donation: An Evidence Base for Practice*, 40–58. Berkshire: Open University Press.
- Thompson, T. L., J. D. Robinson and R. W. Kenny (2003): Gender Differences in Family Communication About Organ Donation. *Sex Roles* 49 (11): 587–596.

AN EMPIRICAL ANALYSIS OF VOTING PATTERNS IN FOUR BATTLEGROUND STATES OF THE 2016 US PRESIDENTIAL ELECTION

Abstract. *The results of the 2016 US Presidential Election showed the inaccuracy of the polls and the unexpected victories of the Republican candidate in Michigan, Florida and Pennsylvania, thereby allowing Donald Trump to carry the electoral vote. By using a standard Ordinary Least Squares regression, we designed predictive models for four battleground states and assessed their accuracy. The model proposed by Lewis-Beck and Tien is used as the foundation for proposing secondary models that consider macroeconomic variables. While most of these models fail to provide accurate results, the models which use macroeconomic variables correctly identify the results for Pennsylvania and Ohio.*

Keywords: *US Presidential Election, battleground states, blue-collar states, voting models, OLS regression*

Introduction

The year 2016 has largely left voters, pollsters, various social science experts and members of the media establishment deeply confused. The confusion and sense of misdirection started with the Brexit phenomenon. Even though many surveys correctly predicted the country would opt to leave, the reasoning and underlying causes have been difficult to identify. The vote has created divisions, dividing the country by generation, race and making many confused about the exact cause of the vote itself. A pattern whereby voters choose self-destructive and radical options, in the hope such options will force a Copernican turn on the path taken by policy is on the rise. Nowhere is this case more evident than in the 2016 US Presidential Election. Many predicted the 2016 election would bring an easy victory for the Democratic candidate, Hillary Clinton, given that her Republican counterpart, Donald Trump, had been plagued by so many scandals that appeared to make the Clinton e-mail intrigue irrelevant.

---

* Filip Kokotovic, MA, Teaching assistant at the University College of International Relations and Diplomacy Dag Hammarskjöld, Zagreb, Croatia; Petar Kurecic, PhD, Assistant professor at the University North, Department of Business and Economics, Varaždin, Croatia.

There are several ways to react to what may be perceived as a radical change to what appeared to be a politically correct and globalised society. Many who have been feeling disenfranchised hit the emergency brakes, in the process establishing a new pattern of possibly damaging politics. This often repeated hypothesis has not been completely verified. The key theoretical argument in support of it is the shift in the traditionally Democratic states which accepted the potentially dangerous rhetoric and ideas of the Republican nominee.

One could consume much time and energy in naming the many threats made by Mr Trump, from his questionable attitude to the press to his even more questionable understanding of statements that fail to comply with both the US Constitution and numerous relevant international agreements. In a world of uncertainty and risk, where 'post-truth' and 'alternative facts' are often mentioned concepts, it is safest to conduct a thorough qualitative and quantitative analysis in an attempt to understand this phenomenon.

The fact remains that, like the Brexiteers, Trump correctly identified the grievance of the White, mostly blue-collar majority in the battleground states of the US Great Lakes Region (Ohio, Michigan, Wisconsin, Minnesota and Pennsylvania) and Florida, where the anti(Latino)-immigrant views he constantly expressed during the campaign obviously found fertile ground to flourish and give him victory. Although Trump did not win in Minnesota, the victories in all the other battleground states brought him the victory. The Great Lakes Region, which overwhelmingly supported Obama in 2012 (except for traditionally Republican Indiana), changed its orientation in 2016.

The above-mentioned grievance was oriented to neoliberal, transnational capitalism, and the elites that have created and are supporting it, exporting manufacturing jobs from the USA (and ignoring the problems of what was once pejoratively called the 'Rust Belt' and bringing in low-skilled, mostly Latin-American immigrants prepared to work for less. These elites were personified in H. Clinton and 'the Washington swamp'¹.

Ever since the 1980s, usually seen as the starting point for predictive models taking previous voter behaviour patterns into account, both elections and parties have become more prone to plutocracy and financial capital(ism) and triggered resistance from movements such as "Occupy Wall Street". Even though many blue-collar, middle-class voters cared very little about

---

¹ "The cowardice of the liberal class meant it lost all credibility, much as Bernie Sanders did when he sold his soul to the Clinton campaign. The liberal class proved it would stand and fight for nothing. It mouthed words and ideas it did not truly believe. It bears significant responsibility for the phenomena that created Trump. It should have had the foresight to abandon the Democratic Party after President Bill Clinton passed the 1994 North American Free Trade Agreement, to build parties and institutions that defended the interests of the working class." Accessible at <https://faktensucher.wordpress.com/2016/11/14/its-worse-than-you-think-information-clearing-house-ich/>.

such causes, the message of the Republican candidate Mr Trump and his anti-trade stance was one they could understand. It should also be noted that this is a highly mixed demographic that is difficult to define (Walley, 2017).

Therefore, the demos' reaction should represent some kind of backfire. Nevertheless, it is difficult to imagine any improvements in workers' rights, especially for blue-collar, middle- and low-paid workers, who are exactly those who elected Mr Trump to the White House. Manza and Crowley (2017) also investigate this claim and believe that this demographic was crucial to his electoral success.

It seems preposterous that lower middle-class workers would vote for a billionaire who has profited from the tax-exemption system and capitalism as such. However, one fact that is striking tells a lot about why this happened. In 2007, when 'the neoliberal miracle' was at its peak, the real wages of non-supervised workers were lower than in the previous years, and the real wages of male workers were at the same level as they were in the 1960s: "The only time in the last four decades in which workers at the middle and bottom of the wage distribution saw consistent gains in real wages was the period of low unemployment in the 1990s boom" (Baker, 2016: 28).

Predicting the outcome

Many attempts to predict the results of the election were published. Several were actually correct, predicting a slight popular vote victory for Secretary Hillary Clinton. The problem is that this simple model only accounts for the result of the popular vote. For the fifth time in history and the second time in recent history, the winner of the popular vote did not win the electoral vote. Unlike the 2000 presidential election when the results were contested and a recount effort ultimately stopped by the Supreme Court, this time the Clinton campaign conceded within a day of knowing the results. The US electoral system distributes votes amongst states based on their respective population size. The system means the most populous states also have the largest number of electoral votes.

The outcome is, in general, the crucial votes are those of the so-called swing states or battleground states which frequently alternate between voting for either Democratic or Republican candidates. Some of these swing states carry quite a big number of electoral votes and an overwhelming share of campaign funds and the candidates' time are spent campaigning in them. One of the most crucial states in recent elections has been Florida. With its 29 electoral votes, it is third behind California, which is allocated 55 electoral votes, and Texas holding 38 electoral votes. Since 1980, Florida has voted for the winning candidate in each election, except for the 1992 election when Bill Clinton defeated George H.W. Bush. In its long history,

Florida has mostly favoured Republican candidates. However, this state was central to the Democratic coalition constructed by the 44th President of the United States, Barack Obama. Usually, when pollsters or anyone discussing potential models for how to obtain an electoral victory, the discussion is centred on mathematical paths to victory.

When it comes to Congressional elections, the paper by Tonkes and Lesmono (2009) is worth mentioning. They state (2009: 46): “Election timing as an endogenous policy variable in relation with other factors such as growth rate, electoral support and other subsequent economic performance has also been investigated, mathematically modelled and applied in several countries”.²

The changing demographic in many states due to the increase in the number of African American and Latino-American voters has largely favoured the Democratic Party. It also has caused a changing dynamic whereby traditionally strongly Republican states, such as Texas, in a few years could become battleground states as well. Johnson, Scala and Smith (2016) emphasise the significance of such demographic trends in New Hampshire, with more young voters and immigrants identifying themselves as Democrats.

One of the Democratic campaign’s key mistakes was its focus on traditionally Republican states, starting with the assumption of winning in ‘assured’ Democratic states. Attempts made to overturn decades of traditionally Republican voting in Arizona and Texas ultimately proved fruitless, all the while consuming desperately needed campaign funds, time and energy, which should have been allocated to ensuring its message was heard by working-class, white voters.³ The Clinton campaign’s last-minute rush of celebrities and the political elite to Michigan was insufficient to overturn the electoral trend in favour of the Republican candidate. Schmidt (2013: 1699) indicated that, in the aftermath of the September 11 attacks, there was a rise in middle-aged white voters identifying themselves as Republican, thus already signifying this general trend several years ago. This demographic

---

² “Our quantitative model for the electoral state considers the voting intentions of the public as a single state variable governed by a stochastic differential equation. Actual election outcomes are distorted by both deterministic and stochastic outcomes” (Tonkes and Lesmono, 2009: 46).

³ Simple surveys that ask people who they expect to win are among the most accurate methods for forecasting US presidential elections. The majority of respondents correctly predicted the election winner in 193 (89 percent) of 217 surveys conducted from 1932 to 2012. Across the last 100 days prior to the seven elections from 1988 to 2012, vote expectation surveys provided more accurate forecasts of election winners and vote shares than four established methods (vote intention polls, prediction markets, quantitative models, and expert judgment) (Graefe, 2014: 204).

Vote expectation surveys were most accurate in predicting election winners and vote shares. If one had simply relied on the most recent vote expectation survey available on a particular day, one would have achieved an average hit rate of 92 percent. (...) In comparison, if one had relied on the most recent single poll on the same day, one would have predicted the correct winner only 79 percent of the time (Graefe, 2014: 219).

shift was crucial to the Republican candidate's success, especially in the blue-collar states. Thus, it is interesting to note the research of Elinder (2011: 236) who finds that political attitudes are not significantly influenced by prior voting behaviour. This assertion will be further explored in the discussion, while it is relevant to note the level of debate during the 2016 election.

One of the most accurate predictive methods for the US presidential elections is "Keys to the White House", a forecasting model that has retrospectively predicted the popular-vote winner of every American presidential election from 1860 to 1980, and forecast well ahead of time the popular-vote winner of every presidential election from 1984 to 2008 (Lichtman, 2010: 33). For example, in 2010 Lichtman predicted that out of 13 keys, 9 were true (therefore favouring the incumbent), and 4 were false. Consequently, the prediction was that the Democratic candidate and the incumbent President would win the 2012 Presidential Election, which proved correct. However, the problem with the US presidential elections is that they are not decided by the popular vote, even though the popular and electoral votes have coincided in the great majority of these elections. Therefore, the prognosis for 2016 was correct, in terms of the popular vote. There were 5 negative keys out of 13 (the fatal number to defeat the incumbent party holding the White House is 6)⁴, and Hillary Clinton did win the popular vote by a huge margin. Nevertheless, in the USA the electoral system decides who will be President, not voters at the national level.

For the 2012 election, the Continuous 2012 Presidential Election Poll (CPEP) introduced an innovative way to forecast the results of the 6 November 2012, US presidential election. The CPEP's main innovations were that respondents were asked to express their percentage chance of voting in the election as well as their percentage chance of voting for each candidate, and that the study was conducted within a panel. The use of percentage chance questions to elicit voting intentions was pioneered by Delavande and Manski (2010), who showed this to be a successful method for eliciting respondents' likely voting behaviour (Gutsche et al., 2014: 234)⁵.

The 2016 election was deeply impacted by political uncertainty, conflict and scandals, resulting in both candidates reaching historic levels of unpopularity. Since the Republican primaries, there were rising concerns about media coverage of the election. Those concerns focused on two main

⁴ Accessible at <https://pollyvote.com/en/components/index-models/keys-to-the-white-house/>.

⁵ The sample for the study consists of members of the RAND American Life Panel (ALP). The ALP is a panel of US households that regularly take surveys over the Internet in either English or Spanish (Gutsche et al., 2014: 237).

The result received by using the model implies a 93 percent probability of Obama winning the popular vote. This corresponds well with the New York Times FiveThirtyEight final prediction, which gave Obama a 90.9 percent chance of winning (Silver, 2012) (in: Gutsche et al., 2014: 247).

problems: 1) covering of news which was sensationalistic and attracted more viewers; and 2) the problem of 'fake news', which was constantly emerging during the campaign, that was a frequent method of attack by Mr Trump in both his primary campaign and the general election. Many believed the questionable attacks by the Republican candidate would prevent him from being a serious candidate in the general election, a view largely conforming to the thesis of Snyder and Ting (2011). The question of media ethics, i.e. how to cover a candidate, which perceives the truth as undervalued or at times even unnecessary was a constant source of debate. McCann and Jones-Correa (2016: 1) note the increased level of negative rhetoric, especially the negative focus on immigration during the Republican primaries. Britt (2003) studied self-engagement in the 2000 US presidential election and its motivational and emotional consequences. Using the Triangle Model of Responsibility, he found that "engagement in voting was highest when the guidelines for voting were perceived as clear, when the individual perceived personal control over voting, when the individual perceived voting as relevant to his or her role as a citizen, and when who won the election was important to the individual". Klofstad (2016) discusses the relevance of voice pitch for election outcomes.

752

Ever more factors outside the sphere of traditional politics are influencing election results. Somewhere during the time of the numerous scandals and pseudo scandals, the American public completely lost its appetite for a divisive election. Many questions bearing a very strong influence on the United States' near future were not addressed at all. Relevant examples include America's rising public debt, as well as its current inability to lift its economic growth above 3%. During the entire campaign, everyone was asking questions about the candidates' characters, rather than implementable policy plans and strategies. Many ideas suggested by the Republican candidate came without any details concerning their application and he has yet to provide any details of how his signature policy plans will be carried out. This is especially interesting considering the research by Debacker (2015) suggesting that in re-elections US senators encounter difficulties if they often switch positions or 'flip-flop' on relevant issues. Therefore, it is difficult to understand how the Republican candidate managed to be elected without taking clear stances on any relevant issue. Even without even referring to abstract plans such as building a wall along the Mexican border, to be financed by Mexico, there are numerous policy concerns which should deeply trouble the American public. Wu (2016) emphasises the absence of a strong economic message from the Democrats and Mr Trump's appeal regarding his calls to limit free trade.

The Republicans constantly argued it was necessary to replace the Affordable Health Care Act, popularly known as 'Obamacare', but have

since been unable to come up with a plausible replacement for it. Following the election, in 2017 the Republican Party has control over the Senate, the Congress, and the White House. It has a clear mandate to govern and, unlike the economic legacy left to Barack Obama by George W. Bush, it has relatively favourable economic conditions to start a new era. For the past eight years, the Republican Party has mostly been satisfied being an often unconstructive opposition to President Barack Obama. They took unprecedented steps by refusing to even consider Obama's candidate for the Supreme Court, Merrick Brian Garland, and therefore made unusual steps to limit the power of the executive branch and to find excuse after excuse to delegitimise the sitting President of the United States. In 2017, the post-election failure to pass an alternative healthcare plan, due to opposition from within, seems to fuel the Republican Party's position as if it is still today the party in opposition, which is unrealistic

While all of these elements might appear irrelevant or slightly unconnected, they were all necessary to pave the path for an unconventional candidate like Mr Trump. The immigrant crisis, the failure of US foreign policy in the Middle East, mostly connected with the Obama Presidency (albeit he inherited Bush's failures), and the terrorist attacks all contributed to make Trump a relevant candidate, and cannot be properly evaluated by models that only measure macroeconomic trends.

The gridlock in the Congress during President Obama's period of office caused an intense public backlash to the slow pace of politics. The divisiveness and constant challenging of the President's authority set the scene for one of the most scandal-plagued elections in modern American history. Many pollsters detected trends of falling support for Hillary Clinton in the aftermath of the potential new FBI investigation. Comey, the former director of the FBI, sent two days prior to the election, may even have had a negative impact on Clinton by reinforcing the image of a system working for the 'Washington elite'. This also conforms to Celuba's (2005) thesis that decreased voter turnout follows when the public feels a lack of respect for the government and the process. The constant scandals and low level of political discourse depressed the voter turnout, while the FBI scandals energised voters for the Republican candidate. Some of the general concerns noted in this section are highly relevant for developing the theses presented in the methodology section.

Methodology

Concerning the general model for projecting election results, Lewis-Beck and Tien (2016) conducted their prediction using the following equation:

$$\textit{Presidential vote} = \textit{Political popularity} + \textit{Economic Growth} \quad (1)$$

Using these two very simple variables and an Ordinary Least Squares (OLS) regression, one is likely to obtain a rough assessment of the winner of the popular vote. The problem is, as mentioned, that the winner of the popular vote is not necessarily the winner of the electoral vote. George W. Bush and Donald J. Trump both lost the popular vote, yet won the electoral vote. This paper considers use of the same equation but, on the country level, it analyses specific battleground states. For the first model, the dependent variable is the percentage of the vote received by the Republican presidential candidate during 1988–2016. The data for that variable is extracted from the official website of the National Archive and Records Administration (2017). The independent variables are the four-year average of the state's economic growth measured by Gross Domestic Product (GDP), and the political popularity of the candidate (RPA), measured by his popularity in the Gallup poll surveying likely voters (Gallup, 2017). The data on a state's economic growth were extracted from the Bureau of Economic Analysis (2017). The second model follows the general explorations of different models by Lewis-Beck and Tien (2016), using macroeconomic data as independent variables. The general model can be described as follows:

$$\text{Presidential vote} = \text{Economic Growth} + \log(\text{Stock Index}) + \text{Unemployment Rate} \quad (2)$$

Similar to the first model, the dependent variable is the percentage of votes received by the Republican presidential candidate in the observed time period. The only significant difference included is that, rather than depending upon polling, this model depends on the predictive value of relevant macroeconomic indicators. Economic growth is measured through the GDP percentage growth of the state observed, with the data coming from the Bureau of Economic Analysis (2017). The data for the Dow Jones Index measure the value of the stock index on Election Day, prior to polls opening in the majority of the United States (Dow Jones Stock Indices, 2017). This presents a relevant short-term indicator, although this index often decreases in value prior to the election due to the relatively high level of political uncertainty. The value of this Dow Jones Index is transferred into the form of its natural logarithm to avoid potential errors regarding statistical inaccuracy. The data concerning the unemployment rate also measures unemployment levels at state level for the quarter the elections took place, with the data extracted from the Bureau of Labor Statistics (2017).

There are several reasons this paper focuses on individual (battleground) states rather than on the country as a whole. The key one is that the electoral map and the way the electoral college functions make it more likely for the popular vote winner to still be unable to win the electoral college. This approach also has its shortcomings since we are unable to predict the winner of the overall elections, but only observe a sample of several

battleground states. This paper seeks to observe trends and patterns within these battleground states in the hope of providing a more significant overall conclusion. There is an obvious downside to such an approach, namely the availability and suitability of the data is far lower at the level of the battleground states. It should be noted, as evidenced by the work of several authors such as Lewis-Beck and Tien (2016), that many scholars have generally produced valid and correct results. Hillary Clinton did win the popular vote, yet these predictions are irrelevant because what is important is that the candidate that receives a majority of votes of the Electoral College rather than of the electorate itself. Several aspects that impacted the 2016 election, such as the influence of alleged Russian hacking, or the letter sent by James Comey, simply cannot be quantified.

The analysis was conducted in the Gnu Regression, Econometrics and Time-series Library (GRETLE). Prior to conducting the empirical analysis, the theoretical discussion and analysis of existing literature enabled the construction of the following theoretical hypotheses.

Hypothesis 1: Due to the inaccuracy of polling on Election Day, the first set of models will have limited success in predicting the outcome of the 2016 election.

Null hypothesis: The effects of polling data will have no impact on predicting the results of the 2016 election.

Hypothesis 2: There is a significant structural break in the voting patterns in the 2016 election in Michigan and Pennsylvania.

Null hypothesis: There is no noticeable difference in the voting patterns before and after the 2016 election in Michigan and Pennsylvania.

Hypothesis 3: The models which include political popularity will have greater success in predicting the election outcome than those that predict the election outcome based only on macroeconomic variables.

Null hypothesis: There is no statistically significant difference between the two models utilised to predict the election outcome.

Results and discussion

By inputting the values into the standard OLS regression, we are provided with the following equations. For Michigan, the equation is as follows: $Votes = 3.576(0.595) - 0.026(9525) * GDP + 0.887 (0.0013) * RPA$ (3)

It is important to note that the model is statistically significant at the 5% significance level, yet the coefficient determining the relevance of economic growth is statistically insignificant, as is the constant. The values in the parentheses are the respected P-values of the coefficients. With an R-squared of 0.89, the predictive value of the model is satisfactory. An alternative to increasing the model's predictive value would be to include other

elements, possibly the Dow Jones Index, to allow us to better understand the short-run relationship. It is clear that the four-year moving averages, at least in the case of Michigan, fail to predict any statistically significant trend. When viewing the model dependency, the following is observed in Table 1.

Table 1: ACTUAL AND FITTED VALUES FOR MICHIGAN

Year	Actual value	Fit value	Prediction
2016	47.50	44.33	False
2012	44.70	47.91	Correct
2008	40.96	40.87	Correct
2004	47.81	47.02	Correct
2000	46.15	46.06	Correct
1996	38.48	39.82	Correct
1992	36.38	36.37	Correct
1988	53.57	53.17	Correct

Source: Authors' calculations and GRETLE output.

Similarly to its R-squared value, the model predicts the correct result 87.5% of the time for the elections. The only election it failed to predict was the shocking win of Donald J. Trump, which is probably due to a structural break appearing in voting patterns within Michigan. The equation for Pennsylvania is as follows:

$$Votes = 11.243(0.179) - 0.177(0.843) * GDP + 0.743(0.0054) * RPA \quad (4)$$

The factor of concern is that, once again, the coefficients for both the constant and economic growth are not relevant at any level of statistical relevance. While the model has a tolerable predictive value, most of the model's potency seems to derive from the consistency of polling. As in Michigan, this will likely mean that the fitted values failed to, and cannot predict, the outcome of the 2016 election.

Table 2: ACTUAL AND FITTED VALUES FOR PENNSYLVANIA

Year	Actual value	Fit value	Prediction
2016	48.6	45.06	False
2012	46.6	48.29	Correct
2008	44.17	42.17	Correct
2004	48.42	47.35	Correct
2000	46.43	46.20	Correct
1996	39.97	41.17	Correct
1992	36.13	38.47	Correct
1988	50.7	52.30	Correct

Source: Authors' calculations and GRETLE output.

The model has an accuracy of 87.5% in predicting the actual outcome, with its obvious weakness being its failure to predict the 2016 election result. The equation for Florida is as follows:

$$\text{Votes} = 5.067(0.5418) - 0.216(0.662) * \text{GDP} + 0.936(0.0026) * \text{RPA} \quad (5)$$

The result reflects the same patterns as the results for Pennsylvania and Michigan. While the candidate's political popularity is a significant variable, none of the other selected variables seems to be statistically significant. Yet this does not detract from the moderately high R-squared of the model, with the value being 0.87 and the model itself being relevant even at the 1% significance level. The results for the elections themselves are presented in Table 3.

Table 3: ACTUAL AND FITTED VALUES FOR FLORIDA

Year	Actual value	Fit value	Prediction
2016	49	45.06	False
2012	49.1	48.29	Correct
2008	48.22	42.17	Correct
2004	52.1	47.35	False
2000	48.85	46.20	False
1996	42.32	41.17	Correct
1992	40.89	38.47	Correct
1988	60.87	52.30	Correct

Source: Authors' calculations and GRETLE output.

Despite having a higher R-squared value, the model predicts the correct winner in 62.5% of actual elections. However, it failed to predict both victories by George W. Bush and the results of the 2016 election. There are several probable causes. The first is the considerable discrepancy between the candidate's popularity and ultimate election result. As the model largely depends on the polls, the outcome seems difficult to distinguish and future research should include other variables, perhaps capturing short-term economic trends, as well as variables for understanding the political stability at the time. A significant problem is the lacking number of long-term variables to account for the political stability of the United States. The equation for Ohio is as follows:

$$\text{Votes} = 9.749(0.299) - 0.432(0.5303) * \text{GDP} + 0.842(0.0058) * \text{RPA} \quad (6)$$

The model equation is consistent with the results for the other observed states. The model's R-squared is a moderate 0.81. While significant at the 5% confidence level, the model's predictive value once again depends almost exclusively on the candidate's respective polling. Table 4 shows the difference between the fit values and the actual incomes of presidential elections.

Table 4: ACTUAL AND FITTED VALUES FOR OHIO

Year	Actual value	Fit value	Prediction
2016	51.7	47.71	Correct
2012	47.7	51.47	False
2008	46.91	45.27	Correct
2004	50.81	50.48	Correct
2000	49.97	48.35	Correct
1996	41.02	41.17	Correct
1992	38.35	38.47	Correct
1988	55	52.30	Correct

Source: Authors' calculations and GRETLE output.

Despite having the lowest R-squared value of the first four models, the results are correctly predicted for 87.5% of the observed elections. The model only incorrectly gives Governor Mitt Romney an electoral victory in Ohio in 2012. The result for 2016 does not fully provide the correct results, as it would only hand the Republican candidate victory because Hillary Clinton won just 43% of the vote. Future efforts should rely on not only short-term indexes, but also other variables that are central to modern-day elections to determine whether they have any statistical significance. Including elements such as the Gini coefficient as a measure of inequality may help to boost the predictive value of the observed models. This largely conforms to the conclusions of Autor et al. (2017) who stated that the increase in Chinese imports to the USA added to the Republican Party's growing popularity. Since it seems that traditional political models fail to indicate the correct electoral outcome, the second model which includes macroeconomic variables is considered.

The first of these models concerns Michigan, with the following equation:

$$\text{Votes} = 42.92(0.3856) - 0.241(0.8922) * \text{Unemployment} + 0.288(0.8163) * \text{GDP} + 0.31(0.945) * \log(\text{Dow Jones Index}) \quad (7)$$

The problem with this model is that its R-squared value is around 0.04, meaning that its predictive value is close to being statistically insignificant. None of the three selected independent variables, or the constant, are statistically significant even at the 10% level of statistical significance.

Table 5: ACTUAL AND FITTED VALUES FOR MICHIGAN USING
MACROECONOMIC VARIABLES

Year	Actual value	Fit value	Prediction
2016	47.50	45.91	False
2012	44.70	44.18	Correct
2008	40.96	42.05	Correct
2004	47.81	43.9	Correct
2000	46.15	45.13	Correct
1996	38.48	45.24	Correct
1992	36.38	44.45	False
1988	53.57	44.68	False

Source: Authors' calculations and GRETLE output.

Despite its very low predictive value, the model, which depends on macroeconomic values, is more precise in predicting the outcome of the 2016 election. It does not correctly predict the election of George H.W. Bush in 1988 and, because Bill Clinton won the vote with 43.8% of the vote, it is also inaccurate. The equation for Pennsylvania is as follows:

$$\text{Votes} = 8.359(0.7757) - 1.075(0.4723) * \text{Unemployment} + 3.057(0.1841) * \text{GDP} + 3.93(0.1884) * \log(\text{Dow Jones Index}) \quad (8)$$

None of the selected independent variables are individually significant, but the overall R-squared is not as low as with the model with macroeconomic independent variables concerning Michigan. The predicted values for Pennsylvania are displayed in Table 6 and these are so far the only model to correctly predict the results of the 2016 election, aside from the Ohio model.

Table 6: ACTUAL AND FITTED VALUES FOR PENNSYLVANIA

Year	Actual value	Fit value	Prediction
2016	48.6	51.10	Correct
2012	46.6	44.57	Correct
2008	44.17	40.76	Correct
2004	48.42	46.22	Correct
2000	46.43	46.72	Correct
1996	39.97	44.63	Correct
1992	36.13	39.53	Correct
1988	50.7	47.49	False

Source: Authors' calculations and GRETLE output.

While the margin of the victory is off by more than 2%, this model correctly predicts that Donald J. Trump will be elected as President. The model generally has a very high rate of predicting the correct outcome, with the model's only failure being its failure to predict George H. W. Bush's narrow victory over Michael Dukakis in 1988. The equation for Florida is as follows: $Votes = 87.06(0.1316) - 2.062(0.4404) * Unemployment + 0.719(0.6544) * GDP - 2.812(0.5381) * \log(Dow\ Jones\ Index)$ (9)

The relatively low R-squared value indicates the low predictive value of the model. Controversially, Florida has for several elections been a battleground state where comparatively small margins have decided the outcome. This further inhibits accurate forecasting for this state. Once again, not all three of the coefficients is individually significant at the 10% significance level. The fitted and actual values are presented in Table 7.

Table 7: ACTUAL AND FITTED VALUES FOR FLORIDA

Year	Actual value	Fit value	Prediction
2016	49	46.79	False
2012	49.1	44.39	Correct
2008	48.22	48.37	Correct
2004	52.1	50.78	Correct
2000	48.85	51.48	Correct
1996	42.32	50.19	False
1992	40.89	47.08	Correct
1988	60.87	52.28	Correct

Source: Authors' calculations and GRETLE output.

Like in many of the previous models, the results for the 2016 election are not correctly identified. There is a second error concerning previous elections, where the 1996 election is awarded to Bob Dole rather than Bill Clinton. Aside from these two elections, the results are relatively satisfactory for a model with such a low R-squared value. The discrepancies between the actual and fitted results are far greater than in the model which depended on the political popularity of the Republican candidate. The final equation for Ohio is as follows:

$$Votes = 52.51(0.2859) - 1.491(0.5203) * Unemployment - 0.4927755 * GDP + 0.5865(0.8884) * \log(Dow\ Jones\ Index)$$
 (10)

The results for Ohio are as discouraging as those for Michigan, with a highly low R-squared value and all three variables, as well as the constant, being statistically insignificant at the 10% significance level. Table 8 displays the model's accuracy and allows us to understand some of its shortcomings.

Table 8: ACTUAL AND FITTED VALUES FOR OHIO

Year	Actual value	Fit value	Prediction
2016	51.7	48.94	Correct
2012	47.7	46.35	Correct
2008	46.91	47.32	Correct
2004	50.81	47.39	False
2000	49.97	51.51	Correct
1996	41.02	48.68	False
1992	38.35	44.45	False
1988	55	46.83	Correct

Source: Authors' calculations and GRETLE output.

The model again correctly predicts the result for 2016, but does not predict the Republican candidate's success will exceed 50%. There are also discrepancies between the fitted values and actual results, as well as the result for 1988 where the model is only correct due to the very low result achieved by Dukakis. Overall, the predictive values of the models based on political popularity provide far more reliable results than those that depend on macroeconomic indicators. Based on the results of the predictive models, it is possible to discuss the previously established theoretical hypotheses. It is largely possible to confirm the first hypothesis, which established that the models based on political popularity would have limited success in predicting the outcome of the 2016 election.

Despite the fact the model provided the correct result for Ohio for the 2016 election, the hypothesis is correct for the remaining three models. The second hypothesis established there might be a structural break in voting patterns in Michigan and Pennsylvania. The results of the models seem to principally conform to this hypothesis and the Democratic Party's failure to appeal to white working-class workers seems to have led to the acceptance of the Republican candidate's anti-establishment rhetoric. The results of the models seem to strongly support the acceptance of the third hypothesis because the models that depend on macroeconomic variables seem to have large discrepancies with the actual results in predicting the elections in the period 1988–1996, although they are slightly more accurate in predicting the 2016 election outcome.

While these empirical results somewhat conform to the findings of Lewis-Beck and Tien (2016), it is interesting to once again consider the findings of Elinder (2011). There is clearly no substantive evidence that cognitive dissonance theory, as defined by Elinder (2011), provides a consistent base for any political party in the United States. While many states have consistently voted for either the Republican or the Democratic Party, the very existence of 'battleground states' to some extent reduces the value of the

cognitive dissonance theory arguments. The key theoretical argument that can be made is that there has been a clear shift in the development of US presidential elections. As stressed by Snyder and Ting (2011), there used to be a negative outcome of statements made during the primaries that would have an adverse impact on the general election. This hypothesis clearly did not apply to Mr Trump who managed to be elected despite holding highly radical stances during the primaries.

It is interesting to take note of this fact with regard to Public Choice Theory. Ciraki (1996: 201) emphasises that the goal of democracy and the political process is for individuals to make decisions based on the wishes of the majority of the electorate. In a highly unconventional way, this is how the Republican candidate approached the 2016 election. He repeated messages that won applause at rallies, encouraging the “Drain the swamp” and “Lock her up” chants that energised his base.⁶ He articulated these stances because he believed they would encourage the turnout of his target demographic, while the tone and conduct of the election discouraged the Democratic base from even participating. Donald Trump’s electoral success is understandable from the viewpoint of Public Choice Theory, as Ciraki (1996) stresses that every individual has both political and economic interests. The Republican candidate managed to appeal to the economic interests of the corporate elite and wealthy white voters, together with the disenfranchised middle-class and their forgotten political views – such as a regulation that would allow more coal-mining jobs. This unlikely coalition ultimately carried the day with many far-reaching consequences. As emphasised by Fukuyama (2016), this demonstrates that inequality may be the strongest motive for voters. Regardless of the Trump Administration’s results, this provides a clear message to both parties that they need to make greater efforts to create more inclusive social policies.

Conclusion

The paper discusses the results of the 2016 US election and finds that the equation proposed by Lewis-Beck and Tien (2016) provides results that are not entirely successful in determining the outcomes of the election in Michigan, Pennsylvania, Ohio and Florida. While most equations based on political popularity considered in this paper have more than acceptable predictive values, further research should be conducted to establish which factors have influenced the current state of US politics. Possibly, the most significant variable which should be replaced by one or more other variables

---

⁶ *Some of his approaches to the political discourse have even drawn comparison with Hitler, for further discussion see Connolly (2017).*

is the problematic variable of measuring a candidate's political probability. As many pollsters clearly failed to use a representative sample, the incorrect polling values strongly affect all of the observed models.

The second set of equations correctly predicts the results of the 2016 election in two of the four observed states, but their general predictive value is far lower and the results for Ohio and Michigan are highly unfavourable. It seems difficult to achieve a higher predictive value of the model without incorporating the political popularity of candidates, although this creates a causal link in which the inaccuracy of polling makes any short-term predictions inaccurate. The 2016 election provided an unexpected overturn in Democratic-leaning states, such as Michigan and Pennsylvania, and it remains to be seen whether the Democratic Party can reshape its message so that it more strongly appeals to working, white, middle-class voters. Despite the changing electoral landscape in some Republican-leaning states such as Arizona and Texas, the Democratic Party cannot hope to alter the outcome of future elections significantly without maintaining a key grasp over the demographic groups that were central to the victories of President Obama in 2008 and 2012.

BIBLIOGRAPHY

- Autor, David et al. (2017): A Note on the Effect of Rising Trade Exposure on the 2016 Presidential Election. MIT Working Papers. Accessible at <http://www.ddorn.net/papers/ADHM-President2016.pdf> (14. 1. 2017).
- Baker, Dean (2016): Rigged: How Globalization and the Rules of the Modern Economy Were Structured to Make the Rich Richer. Center for Economic and Policy Research, Washington, D.C.
- Britt, Thomas W. (2003): Motivational and Emotional Consequences of Self-Engagement: Voting in the 2000 U.S. Presidential Election. *Motivation and Emotion* 27 (4): 339-358.
- Ciraki, Dario (1996): Theory of Public Choice and Voting Paradoxes. *Politička misao* 33 (1): 198-225.
- Connolly, William E. (2017): Trump, the Working Class, and Fascist Rhetoric. *Theory & Event* 20 (1): 23-27.
- Cebula, Richard J. (2005): Strong Presidential Approval or Disapproval Influencing the Expected Benefits of Voting and the Voter Participation Rate. *Atlantic Economic Journal* (33): 159-167.
- Debacker, Jason M. (2015): Flip-flopping: Ideological Adjustments Costs in the United States Senate. *Economic Inquiry* 53 (1): 108-128.
- Elinder, Mikael (2011): Correcting Mistakes: Cognitive Dissonance and Political Attitudes in Sweden and the United States. *Public Choice* (153): 235-249.
- Francis, Fukuyama (2016): Trump and American Political Decay: After the 2016 Election. *Foreign Affairs* (9 November), Accessible at http://cf.linnbenton.edu/artcom/social_science/clarkd/upload/Trump%20and%20American%20Political%20Decay.pdf (20. 6. 2017).

- Graefe, Andreas (2014): Accuracy of Vote Expectation Surveys in Forecasting Elections. *Public Opinion Quarterly* (78): 204–232.
- Gutsche, Tania L., Arie Kapteyn, Erik Meijer and Bas Weerman (2014): The RAND Continuous 2012 Presidential Election Poll. *Public Opinion Quarterly* (78): 233–254.
- Jameson, Kenneth M., Dante J. Scala and Andrew E. Smith (2016): New Hampshire's Changing Electorate. Carsey School of Public Policy Brief 96. Accessible at <http://scholars.unh.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1263&context=carsey> (6. 1. 2017).
- Klofstad, Casey A. (2016): Candidate Voice Pitch Influences Election Outcomes. *Political Psychology* 37 (5): 725–738.
- Lewis-Beck, Michael S. and Charles Tien (2016): The Political Economy Model: 2016 US Election Forecasts. *PS: Political Science and Politics* 49 (4): 661–663.
- Lichtman, Allan J. (2010): The Keys to the White House: Forecast for 2012. *Forecast: The International Journal of Applied Forecasting*, Summer 2010: 33–37.
- Manza, Jeff and Ned Crowley (2017): Working Class Hero? Interrogating the Social Bases of the Rise of Donald Trump. *Journal of Applied Research in Contemporary Politics* 15 (1): 230–244.
- McCann, James A. and Michael Jones-Correa (2016): In the Public but Not the Electorate: The Civic Status Gap in the United States. *Russell Sage Foundation Journal of the Social Sciences* 2 (3): 1–19.
- Schmidt, Martin B. (2013): Voting with the Crowd: Do Single Issues Drive Partisanship? *Applied Economics* 45: 1691–1700.
- Snyder, James M. Jr. and Michael M. Ting (2011): Electoral Selection with Parties and Primaries. *American Journal of Political Science* 55 (4): 781–795.
- Tonkes, Elliot and Dharma Lesmono (2009): Consistency in the US Congressional Popular Opinion Polls and Prediction Markets. *The Journal of Prediction Markets* 4 (2): 45–64.
- Walley, Christine J. (2017): Trump's Election and the "White Working Class": What We Missed. *American Ethnologist* 44 (2): 231–236.
- Wu, Cheng (2016): Economics and How Obama Could Have Lost the 2016 Election Too. MPRA Paper No. 75107. Accessible at https://mpra.ub.uni-muenchen.de/75107/1/MPRA_paper_75107.pdf (7. 1. 2017).

SOURCES

- Bureau of Labour Statistics. Accessible at <https://data.bls.gov> (25. 1. 2017).
- Bureau of Economic Analysis. Accessible at <https://www.bea.gov> (10. 1. 2017).
- Dow Jones Stock Indices, Historic Values, accessible at <https://www.djindexes.com/> (10. 1. 2017).
- Gallup surveys, Historic Results. Accessible at <http://www.gallup.com/> (11. 1. 2017).
- Grabowski, A. M.: accessible at <https://faktensucher.wordpress.com/2016/11/14/its-worse-than-you-think-information-clearing-house-ich/> (30. 11. 2016).
- Keys to the White House 2016 Forecast. Accessible at <https://pollyvote.com/en/components/index-models/keys-to-the-white-house/> (25. 3. 2017).
- National Archive and Records Administration, Historic Election Results. Accessible at <https://www.archives.gov> (7. 1. 2017).
- Silver, Nate (2012): FiveThirtyEight's 2012 Forecast. Accessible at <http://fivethirtyeight.blogs.nytimes.com/fivethirtyeights-2012-forecast/> (10. 6. 2017).

ANALIZA NEODLOČENIH VOLIVCEV IN VPRAŠANJE VOLILNE UDELEŽBE NA PRIMERU LOKALNIH VOLITEV V LJUBLJANI**

Povzetek. Namen članka je osvetliti problematiko neodločenih volivcev kot heterogene skupine volilnega telesa z vidika dejavnikov volilnega vedenja in volilne udeležbe. Na podlagi teoretskih izhodišč volilnega vedenja iz uvodnega dela so v osrednjem delu članka predstavljeni rezultati raziskave med neodločenimi volivci lokalnih volitev 2010 v Mestni občini Ljubljana. Rezultati kažejo, da lahko neodločene volivce razvrstimo v štiri značilne skupine: »površne taktike«, »informirane kritike«, »negotove skeptike« in »razočarane pasivneže«. Volilna udeležba je zanesljivejša pri prvih dveh skupinah, negotova pri tretji skupini, zadnja skupina pa se nagiba k volilni abstinenci. Ugotovitve tudi kažejo, da neodločenim volivcem ni vseeno za izide volitev. Razloge za vse večjo volilno abstinenco gre v prvi vrsti iskati v vse nižjem zaupanju v politične mehanizme odločanja in politične akterje, zaradi česar dovršen del volilnega telesa ne vidi smisla v glasovanju na volitvah.

Ključni pojmi: neodločeni volivci, razvrščanje v skupine, volilno vedenje, lokalne volitve, volilna udeležba

Uvod

Z vidika analize volilne odločitve so neodločeni volivci pomemben del volilnega telesa. O tem, da ne gre za povsem homogeno skupino, je pisalo že več avtorjev (Myers in O'Connor, 1983; Miheljak in Kurdija, 1995; Chang, 2009; Antenore, 2009). Kljub temu se jih v volilnih analizah pogosto še vedno zapostavlja oziroma se jih obravnava kot homogeno skupino. Pogosto so obravnavani le kot del volilnega telesa, čigar glasovi se bodo porazdelili med kandidate skladno s preostalim, odločenim delom volilnega telesa, oziroma se predpostavlja, da se volitev verjetno ne bodo udeležili. Vendar je volilna odločitev, ki jo pred volitvami sprejmejo neodločeni volivci, vse prej

* Dr. Mojca Jakačič, univ. dipl. soc.; dr. Slavko Kurdija, višji znanstveni sodelavec na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija.

** Izvirni znanstveni članek.

kot predvidljiva. Večina neodločenih volivcev sprejme odločitev, ali in kako bodo volili, le nekaj dni pred volitvami, na dan volitev ali celo na volišču (Vreg, 2001; Arcuri in drugi, 2008). Na volilno odločitev neodločenih volivcev ne vplivajo nujno dolgoročni dejavniki vpliva, prav tako ta odločitev ni nujno racionalna ali preiščljena. Razlogi zanjo vsekakor niso enoznačni.

Ob vse večjem razočaranju nad politiki, vse šibkejši strankarski pripadnosti, kolebanju med alternativami novonastalih strank in »neodvisnimi« kandidati, kar se ne nazadnje odraža tudi v negativnem trendu volilne udeležbe, so neodločeni volivci pomemben del volilnega telesa z vidika razumevanja razlogov za volilno odločitev in udeležbo. Volilne (ne)izbire neodločenih volivcev je pogosto težko enoznačno razložiti in uvrstiti v posamezne teorije oziroma modele volilnega odločanja. Za pojav »neodločenosti« so ključna naslednja vprašanja: kakšni so razlogi za neodločenost, ali je volilna (ne)izbira preiščljena ali zgolj hipna, ali je neodločenost in volilna (ne)izbira le rezultat strateškega premisleka in ne nujno skladna s sicer preferirano izbiro.

Neodločeni volivci v klasičnih in sodobnih teorijah volilnega vedenja

766

Ideološke in strankarske razlike, ki privabljajo različne profile volivcev, po Lipset-Rokkanovi teoriji izhajajo iz družbene razslojenosti, ki je zakoreninjena v razlikah med družbenimi skupinami (Lipset in Rokkan, 1967). Na *teoriji družbeno determiniranega pristopa* slonijo tudi prvi modeli volilnega odločanja. V prvi študiji volilnega vedenja (*The People's Choice, 1944*) Lazarsfeld in sodelavci ugotavljajo, da so volilne odločitve povezane s pripadnostjo družbenemu razredu. Povezane so tudi z versko pripadnostjo ter z območjem bivanja: urbano ali ruralno. V tem kontekstu gre za dolgoročne dejavnike vpliva na volilno izbiro. Izbira stranke je tako bolj ali manj samodejna posledica volivčevih družbeno-ekonomskih karakteristik, ki »determinirajo politične preference« (Lazarsfeld in drugi v Denver, 1989: 25). Volilna odločitev v tem oziru ni pretežno individualna, saj gre za vpliv, ki ga določa referenčna družbena skupina. Ta vpliv je večji pri manjših zaokroženih družbenih skupinah, za katere je značilna močna pripadnost posameznika skupini (Šiber, 2003). Po drugi strani neodločenost glede strankarske izbire ali kandidata v tem pogledu kaže na odsotnost pripadnosti katerikoli družbeni skupini, šibko pripadnost družbeni skupini ali pa pripadnost več skupinam hkrati. Za volivce, ki pripadajo različnim družbenim skupinam, namreč velja, da »so največkrat neodločeni in se nagibajo zdaj na eno zdaj na drugo stran« (Pečjak, 1995: 182). Večja pripadnost določeni družbeni skupini ne pogojuje izbire določene stranke, temveč le povečuje verjetnost njene izbire. Manjša pripadnost neki družbeni skupini v tem pogledu torej

le otežuje izbiro stranke, ki naj bi v osnovi zastopala interese družbene skupine, ki ji posameznik sicer pripada. Toda šibkejša pripadnost dandanes ni značilnost le neodločenih volivcev. S procesom modernizacije je prišlo do bistvenih sprememb v družbi, ki so vodile v »razkroj tradicionalnih vezi in slabljenje tradicionalnih skupinskih identitet (razrednih, verskih in etičnih) ter s tem omogočale pot k vse večjemu individualizmu« (Grbeša, 2008: 791). Ne glede na to pa tudi danes ne moremo v celoti prezreti stališč in vrednot, ki kažejo na ideološke razlike med volivci, oziroma njihovega položaja v družbeni strukturi.

V Sloveniji ideološko opredeljevanje izhaja predvsem iz delitve na ruralno in urbano (Miheljak, 2012; Tiran, 2015). Delitev urbano/ruralno pa posredno vključuje delitve, kot so religiozno/nereligiozno, tradicionalno/netradicionalno, tudi levo/desno (Kurdija, 2004). In prav kontinuum levo-desno združuje ključne politične in vrednotne opredelitve (Beyme, 1985: 256–257; Toš, 1992: 211–217). Stališča o tej dimenziji zadevajo temeljne koncepte razumevanja posameznika in družbe, interpretacije pravičnosti, svobode, družbenih in individualnih ciljev, sprejemljivosti družbenih sprememb, ohranjanja tradicije, vloge in pomena dela, odnosa do drugačnosti, varstva okolja, socialne varnosti in profitne motivacije. Različne politične stranke so sicer prvotno res zastopale povsem nasprotno interese ločenih družbenih skupin, a za sodobne in predvsem za novonastale stranke je značilno, da si skušajo pridobiti volilne glasove različnih družbenih skupin, ki pa se še vedno razlikujejo po družbenih in ideoloških profilih (Kropivnik, 1998: 20). Po eni strani torej slabijo vezi med družbenimi skupinami in strankami, po drugi strani pa stranke in »neodvisni« kandidati z »neradikalnimi«, nejasnimi, nekonsistentnimi stališči težijo k ugajanju široki množici volivcev. To v politični prostor prinaša določeno zmedo in posledično neodločenost med volivci ter nestabilnost v njihovih volilnih izbirah.

Nestabilnost volilne izbire pri neodločenih volivcih se kaže tudi v tem, da jim navadno (z izjemo morda strateško naravnanih neodločenih volivcev) manjka emocionalna navezanost na stranko, ki deluje kot bližnjica k volilni izbiri. Pri tem imamo v mislih identifikacije s stranko, ki velja za dolgoročni dejavnik vpliva na volilno izbiro, za katerega je značilna dolgoročna stabilnost izbire. Identifikacija s stranko izhaja iz michiganskega modela volilnega vedenja (*The American Voter, 1960*), v katerem jo Campbell in sodelavci opredelijo kot psihološko in emocionalno navezanost na stranko, ki se razvije v okviru socializacijskih procesov in je kot taka rezultat različnih interakcij posameznika s *pomembnimi drugimi* (Campbell et al., 1960). Avtorji so s konceptom identifikacije s stranko poskušali opredeliti dejavnik, ki je trajnejši od vsakokratnega opredeljevanja do posameznih kandidatov določene stranke (Šiber, 2003: 95). Ko ima posameznik enkrat razvito strankarsko identifikacijo, se praviloma politično opredeljuje za to

stranko, neodvisno od kandidata, ki jo zastopa, in neodvisno od programa, ki ga predstavlja. Koncept identifikacije s stranko izhaja iz tradicionalnega dvostrankarskega političnega okolja ZDA, kjer je pripadnost demokratom ali republikancem močno povezana z vrednotnim sistemom posameznika. Medtem pa v vzhodnoevropskih državah med dolgoročne dejavnike volilnega odločanja – bolj kot psihološko naklonjenost stranki – uvrščamo posameznikovo ideološko pozicijo oz. njegovo pripadnost družbeni skupini (Budge in drugi, 1976). Za nove demokracije, kamor sodi tudi Slovenija in ostale vzhodnoevropske države, so namreč značilni neoblikovani strankarski sistemi, sestavljeni iz velikega števila razmeroma mladih strank, ki utrjujejo mobilizacijske mehanizme in so si po eni strani tekmiče, po drugi strani pa puščajo prazen prostor, ki ga izkoriščajo nove stranke in protistrankarska gibanja (Kropivnik, 1998: 195). Poleg tega vse več novonastalih strank in neodvisnih kandidatov v ospredje bolj kot ideološko postavljajo problemsko opredeljenost. Življenjska doba novonastale stranke oziroma politična kariera novih akterjev je zaradi usmerjenosti na aktualno problematiko in z opuščanjem ideoloških in vrednotnih temeljev pogosto omejena na eno ali dve volilni obdobji. V tem primeru pa se strankarska pripadnost oziroma identifikacija s stranko pri volivcu pravzaprav ne moreta razviti, temveč le povečujeta njegovo neodločenost glede volilne izbire. Ob tem pa tudi širjenje množičnih medijev povečuje možnosti za oblikovanje volilnih odločitev, ki so neodvisne od tradicionalnih političnih izhodišč (Thomassen, 2005).

Novi pogledi raziskovanja volilnih odločitev v ospredje vse bolj postavljajo tezo, da pri volilnih izbirah *kratkoročni dejavniki* prevladujejo nad *dolgoročnimi*. Iz tega izhaja tudi model problemskega glasovanja (*issue voting*), bodisi z *naložbenega* bodisi z *retrospektivnega* vidika glasovanja, ki se na *teorijo racionalne izbire* (Denver, 1989: 75) navezuje kot odgovor na nestalnost volilne odločitve. V okviru racionalne teorije izbire za optimalno izbiro volivec sprva potrebuje vse relevantne informacije, nato pa mora v ozir vzeti še vse možne alternativne rešitve (Houghton, 2009: 30). Glede na stopnjo informiranosti in pogleda na stranke Downs razlikuje različne tipe volivcev: *prepričani volivci*, *negotovi volivci* ter *zvesti volivci* (Downs, 1957). Za *negotove volivce* je značilno, da nimajo dovolj informacij, ki bi vodile v odločitev, kar se odraža v njihovi neodločnosti in neopredeljenosti. Medtem pa pri *zvestih volivcih* zvestoba velja le, dokler je stopnja njihovega zadovoljstva zadovoljiva. Ko volivec spozna, da njegova odločitev ni več optimalna oziroma zadovoljiva, to lahko vodi v spremembo volilne odločitve. To pa sicer zvestega volivca lahko spremeni v negotovega. V povezavi z racionalnimi modeli volilnega odločanja se pogosto pojavlja koncept *strateškega glasovanja* (ang. *strategic/tactical voting*). Ta je značilen predvsem za porcionalne volilne sisteme, pri katerih se privrženci oziroma simpatizerji manjših strank »pogosto odločijo oddati glas eni večjih strank, saj le tako

lahko vplivajo na izid« (Toplak, 2009). Poudariti velja tudi, da imajo strateški volivci običajno povsem izoblikovano mnenje o strankah in tudi jasne volilne preference, vendar za »dosego višjega cilja« ne glasujejo skladno z njimi. V tem pogledu lahko v to skupino uvrstimo vsaj del neodločenih volivcev, ki med strankami oziroma kandidati ne kolebajo zaradi neizoblikovanega mnenja, temveč zaradi neodločenosti glede izbire nekoga drugega, ki bi vodila v najmanj ugoden izid za opcijo, ki ji nasprotujejo.

Vse bolj pomembno vlogo ob tem igra tudi zaupanje v politične akterje ter prepoznavanje kompetenc kandidatov za vloge političnih voditeljev. Personalizacija politike v parlamentarnih režimih nakazuje preskok osredotočenosti medijev in s tem javnosti od strank k voditeljem oz. posameznikom (Grbeša, 2008: 78). Vse večji poudarek se pripisuje osebnostnim lastnostim in vrednotam v okviru političnih izbir (Barnea in Schwartz, 1998; Grbeša, 2008) in s tem *naklonjenosti voditeljem* (Pečjak, 1995; Kropivnik in Zatler, 2002; Kurdijska, 2004; Houghton, 2009). Posamezniki volijo tiste kandidate, katerih osebnostne lastnosti so skladne z ideologijo političnih strank, ki jih podpirajo, oziroma izbirajo politike, katerih lastnosti in vrednote se ujemajo z njihovimi osebnostnimi lastnostmi ter vrednotami (Caprara in Zimbardo, 2004). Najbolje do izraza pridejo kandidati (osebnosti), ko gre za predsedniške volitve, evropske volitve pa tudi lokalne volitve za župana, ki so še posebej specifične¹. Tako se prav na lokalnih volitvah pogosto zgodi, da manjše stranke dosežejo boljši rezultat kot na državnozborskih volitvah². To je dober pokazatelj, da je pri lokalnih volitvah vloga kandidatov navadno vidnejša od vloge stranke, predvsem zaradi poznavanja in vpetosti kandidatov v lokalno okolje, kar je značilno predvsem za manjše občine. Na vsakih lokalnih volitvah v Sloveniji od konca prejšnjega stoletja kandidira vse več nestranskih oziroma neodvisnih list in kandidatov za župana (Haček in Kukovič, 2011). Da so volivci na lokalnih volitvah za župana vse manj strankarsko in vse bolj problemsko orientirani, kaže tudi dejstvo, da med ponovno izvoljenimi župani³ odstotek tistih, »ki so kandidirali s podporo vsaj ene politične stranke vse od županskih volitev 1998, počasi upada (od 74,8 % v letu 1998 do 64,9 % v letu 2010), hkrati pa odstotek znova izvoljenih županov, ki so kandidirali s podporo skupine volivcev, stalno počasi narašča« (Haček in Kukovič, 2012: 676). Omenjeno potrjuje nenaklonjenost

¹ Leta 2014 so na primer potekale volitve na treh ravneh: volitve v Evropski parlament (maj 2014), kjer so največ glasov prejeli kandidati SDS (24,78 %), volitve v Državni zbor (julij 2014), kjer je največ glasov prejela novonastala stranka pod vodstvom Mira Cerarja (SMC - 34,49 %) in lokalne volitve (oktober), na katerih je bilo največ županov izvoljenih iz stranke SLS (14,62 %), ki je tudi sicer že vrsto let stranka z največjim številom županov (podatki Državne volilne komisije).

² SLS je na primer izpadla iz parlamenta na predčasnih državnozborskih volitvah 2014, ki so potekale le nekaj mesecev pred lokalnimi volitvami, na katerih je bilo največ županov izvoljenih prav iz stranke SLS.

³ Leta 2010 je bilo ponovno izvoljenih 82,7 % županov (Haček in Kukovič, 2012: 679).

strankam, ki je značilna za slovenski politični prostor, kar se zaradi ideološko preobremenjenega delovanja političnih elit odraža v vse večjem nezaupanju v politične stranke (Fink-Hafner, 1997).

Volivci torej postajajo vse bolj informirani posamezniki, pri čemer jih vodi občutek neodvisnosti in avtonomije nad odločanjem v odnosu do tradicionalnih in dolgoročnih virov vpliva na volilne odločitve. Tak razvoj volilnega vedenja ima posledice tako na dejavnike, ki vodijo v izbiro stranke, pa tudi na volilno udeležbo (Fuchs in Klingemann v Thomassen, 2005: 6).

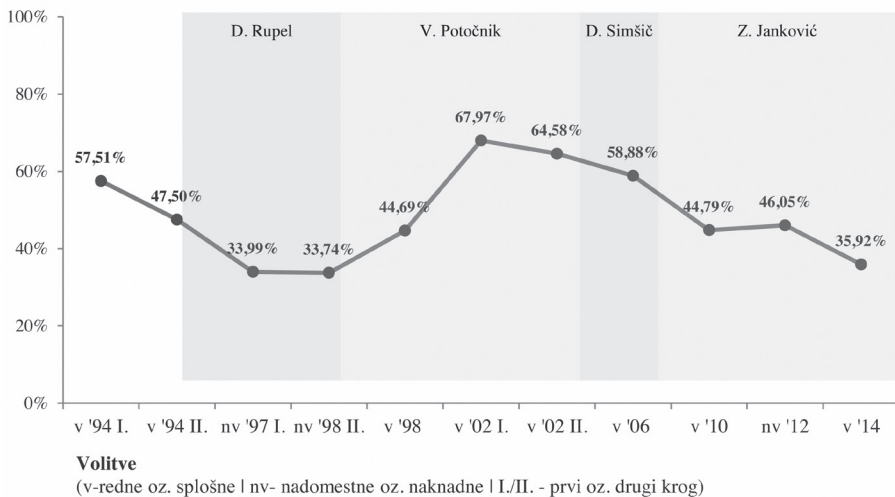
Izziv volilne udeležbe

Volilna udeležba je osnovna oblika politične participacije in temelj vsake polnokrvne demokracije. V tem smislu je vse nižja volilna udeležba vse kaj drugega kot zgolj vprašanje posameznikove svobodne volje. Zdi se, da je danes bolj kot nestalnost volilne odločitve (ki v prvi vrsti predstavlja izziv predvsem za stranke in njihovo stabilnost) na preizkušnji predvsem vprašanje »legitimnosti volitev«. Če je bil v preteklosti cilj zagotoviti splošno volilno pravico, bi moral biti danes eden poglavitnih ciljev doseči visoko, če že ne značilno višjo volilno udeležbo. Nizka volilna udeležba namreč pomeni neenakost ali, kot bi rekli v žargonu družboslovnega raziskovanja, pristranost zastopanosti političnih stališč in pogledov ljudi. Govorimo o vplivu na oblikovanje izhodiščne politične slike (tudi politične moči) družbe, ki ni nujno celosten odraz stališč prebivalstva. Zastopanost političnih preferenc ob nizki volilni udeležbi je tako razporejena neproporcionalno. Pri tem se odpira možnost sistematičnega usmerjanja v korist privilegiranih družbenih skupin, denimo naproti tistimi z nižjimi dohodki in nižjo izobrazbo (Lijphart, 1997). Ta vprašanja so v času velikega vpliva medijev, še posebej elektronskih, izrazito občutljiva, saj odpirajo možnosti usmerjenega delovanja, ki ima lahko prevladujoč vpliv na mobilizacijo samo določenih kategorij posameznikov, volivcev.

Dejavnikov, ki vplivajo na volilno udeležbo, je več. V preteklosti je bila volilna udeležba pogojena predvsem s »sociološkimi karakteristikami, kot sta občutek za državljansko dolžnost in strankarska pripadnost« (Kaase in Bauer-Kaase v Thomassen, 2005: 7). Zaradi procesov individualizacije nekdanja uveljavljena norma dolžnosti dandanes izrazito izgublja na pomenu (Kühnel in Fuchs v Thomassen, 2005: 7). Skozi čas se je povečala instrumentalna usmeritev v politiko, ki predpostavlja, da se bodo volivci pri vsakih volitvah posebej odločali o udeležbi (Van der Eijk in Franklin v Thomassen, 2005: 6–7). Poleg vse manjše navezanosti na stranke in upadanja občutka dolžnosti je razlog za nižjo volilno udeležbo iskati tudi v apatiji, ki lahko izhaja bodisi iz preteklih zamer do politikov in politike na splošno bodisi zaradi občutka posameznikove nemoči (Vreg, 2004). Volivci se vse bolj kot z vprašanjem, koga voliti, soočajo z vprašanjem, ali sploh voliti.

Volilna udeležba je poleg politične kulture, kompetentnosti kandidatov in strank odvisna tudi od pomembnosti volitev (Lijphart, 1997). Za začetno obdobje volilne demokracije v Sloveniji je bila značilna zelo visoka volilna udeležba, na volitvah leta 1990 je bila udeležba skoraj 84-odstotna, na volitvah leta 1992 pa skoraj 86-odstotna. Visoko volilno udeležbo je bilo takrat po eni strani moč pripisati spremembi političnega sistema in želji po sooblikovanju demokracije s preprostim načinom uresničevanja volilne pravice, po drugi strani pa zapuščini prejšnjega sistema in občutku državljske dolžnosti sodelovanja na volitvah (Kropivnik, 1998). Nižjo volilno udeležbo je moč pričakovati na volitvah nižje ravni, kot so na primer lokalne volitve, pri čemer je volilna udeležba v mestnih občinah praviloma nižja kot v nemestnih občinah (Kontelj in drugi, 2007: 5). V Mestni občini Ljubljana je negativen trend volilne udeležbe opazen vse od leta 2002 (glej Sliko 1).

Slika 1: VOLILNA UDELEŽBA – VOLITVE ZA ŽUPANA ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED. MESTNE OBČINE LJUBLJANA 1994–2014.

Vir: Uradni list RS, 80/1994, 3/1998, 82/1998, 110/2002, 115/2006, 83/2010, 25/2012, 73/2014

Volitve za župana so leta 2002 sicer potekale sočasno s predsedniškimi volitvami, čemur lahko tudi pripišemo višjo udeležbo na županskih volitvah. Na zadnjih lokalnih volitvah leta 2014 je bila volilna udeležba le še 35,92-odstotna, kar delno lahko pripišemo tudi pogostosti različnih volitev, ki so potekale v tistem času⁴. Eden izmed dejavnikov nižje udeležbe je

⁴ Leta 2014 smo imeli v Sloveniji v obdobju šestih mesecev volitve kar na treh ravneh: evropske volitve (maj), državnozbornske volitve (julij) ter lokalne volitve (oktober). Poleg tega pa je junija 2014 potekal še referendum o Zakonu o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA-A2).

namreč tudi pogostost volitev, ki ima močan negativen vpliv na udeležbo (Lijphart, 1997). V obdobju gospodarske krize in slabe družbenopolitične klime v državi se je na primer na račun predčasnih državnoborskih volitev mandatno obdobje tako rekoč skrajšalo na tri leta⁵. V Ljubljani pa so volitve za župana po letu 2010 potekale celo vsaki dve leti⁶. Ob vse pogostejših volitvah smo torej priča drastičnemu upadu udeležbe na različnih ravneh volitev, kar reaktualizira prej omenjeno vprašanje zadostnega in legitimnega zastopanja interesov državljanov in potrebo po učinkovitih ukrepih, ki bi vodili k višji volilni udeležbi. Pred tem pa se velja vprašati po razlogih, ki vodijo v neodločenost. Ti niso enoznačni in v različnih kontekstih delujejo različno. Različna je tudi moč vpliva posameznih razlogov na to, ali se bo sicer neodločeni volivec nazadnje odločil za volilno izbiro ali za volilno abstinenco.

V nadaljevanju bomo poskusili predstaviti razloge za neodločenost in njihov vpliv na študiji primera lokalnih volitev v Ljubljani. Naprej pa pogledjmo družbeni kontekst, v katerem je raziskava potekala.

Kontekst

772

Pri raziskavi neodločenih volivcev je ključno, da se ta opravi v volilnem obdobju, torej v realnem času, ko so že znani oziroma uradno potrjeni vsi kandidati, ki nastopajo na volitvah. Ravno v obdobju pred volitvami je tudi delež neodločenih oziroma neopredeljenih običajno višji kot v nevolilnem obdobju⁷. V predvolilnem obdobju so poleg volivcev močno aktivirani predvsem sami kandidati, njihove stranke in mediji. Ti v ospredje postavljajo aktualne družbeno-politične teme, ki so odvisne od trenutnih razmer in klime na lokalni oziroma državni ravni. Na dinamiko volilnih izbir tako lahko močno vplivajo tudi kratkoročni dejavniki. Zato pri analizi rezultatov študije v izhodišču predstavljamo aktualno družbeno klimo, v kateri so se volitve odvijale. To dodatno pojasni nekatere ugotovitve, ki izhajajo iz analize podatkov.

Govorimo o lokalnih volitvah v Ljubljani, ki so potekale oktobra 2010. Na državni ravni je v tem času koalicijo sestavljala tako imenovani *levi trojček* (SD, Zares in LDS), ki ga je na volitvah v Državni zbor leta 2008 podprl takrat aktualni župan Ljubljane Zoran Jankovič. Poleg *levega trojčka* je bil v koaliciji tudi DeSUS. Predsednik vlade je bil Borut Pahor (SD). Vlada, ki je bila v

---

⁵ Po rednih državnoborskih volitvah leta 2008 so potekale predčasne volitve leta 2011 in nato še leta 2014.

⁶ Po rednih volitvah za župana leta 2010 so leta 2012 potekale nadomestne volitve in nato leta 2014 znova redne volitve.

⁷ To, denimo, na državnoborski ravni lepo kaže raziskava Politbarometer, ki se je izvajala v daljšem časovnem obdobju. Glej npr. Politbarometer 10/10, Slovenija : oktober 2010 (Toš in drugi, 2010).

času lokalnih volitev na polovici mandata, se je takrat že srečevala z nekaterimi aferami⁸ ter vse manjšo podporo javnosti. Konec septembra 2010 je potekala tudi splošna stavka javnega sektorja⁹, kar je prav tako zaznamovalo predvolilni čas. Poleg družbeno-političnih dogodkov so ta čas zaznamovale poplave, ki so prizadele približno dve tretjini občin v Sloveniji, tudi Ljubljano.

Za župana je v Ljubljani kandidiralo 13 kandidatov. V volilni kampanji in na soočenjih sta odmevala predvsem avgusta 2010 dokončana in odprta stadion in dvorana v Stožicah ter z njo povezana afera neplačanih podizvajalcev gradbenih del ter javno-zasebno partnerstvo. Protikandidati so Jankoviću ob tem očitali netransparentnost, neracionalnost ter čezmerno zadolževanje. Ob Stožicah je bila v ospredje volilne kampanje postavljena predvsem prometna ter stanovanjska problematika, za rešitev katerih se je v svojih volilnih programih zavzemala večina kandidatov. Na splošno je bila sicer – v primerjavi s prejšnjimi lokalnimi volitvami – volilna kampanja v Ljubljani deležna manjše medijske pozornosti. Prvič, ker je bilo zaradi aktualnih dogodkov, ki so sovpadali z volilno kampanjo, več pozornosti usmerjene na poplave in sanacijo poplavnih območij ter na stavko javnega sektorja, ki je sovpadala s predvolilnim časom. Drugič, ker je bilo zaznati pričakovano premoč Jankovića in odsotnost po moči primerljivega protikandidata, kampanja ni bila tako zanimiva kot na primer v nekaterih drugih občinah, kjer so bili kandidati bolj »konkurenčni«. Značilna Jankovićevega premoč se je odražala tudi v predvolilnih javnomnenjskih anketah, objavljenih v medijih¹⁰.

Širši družbeni kontekst, v katerem so se odvijale lokalne volitve, ki so predstavljale okvir za našo raziskavo in analizo neodločenih volivcev, lahko torej opišemo kot negotov, predvsem z vidika ekonomske krize, v kateri se je takrat že znašla Slovenija. V zvezi s tem je bila vse bolj očitna tudi politična nestabilnost tedanje vlade. V Ljubljani pa so se po eni strani poudarjale predvsem vidne in otipljive arhitekturne in prostorske rešitve mesta, medtem ko so nasprotniki izpostavljali kritike, povezane s transparentnostjo in legalnostjo izvedbenih del za urejanje mesta.

⁸ Npr. afera bulmastifi, 6. blok Termoelektrarne Šoštanj, kasneje tudi druge, ki so vodile v odstop nekih ministrov in izstop strank iz koalicije ter 20. septembra 2011 neizglasovano zaupnico vladi.

⁹ Zaradi neuspešnih pogajanj z vlado, predvsem glede nadaljevanja odprave plačnih nesorazmerij, kar je bila glavna zahteva sindikatov, je po ocenah sindikatov stavkalo okoli 80.000 uslužbencev.

¹⁰ Rezultati, objavljeni v časniku Delo in na RTV SLO, so dva tedna pred volitvami kazali, da naj bi Zoran Janković že v prvem krogu dobil več kot petdeset odstotkov glasov, drugouvrščeni pa manj kot desetino glasov.

Uporabljena metoda

Za namen raziskave smo izdelali standardiziran vprašalnik, v katerega smo vključili ključne dejavnike vpliva na volilno odločitev: ocena družbenih razmer v okolju, poznanost kandidatov, predvidena volilna udeležba, zanimanje za politiko na splošno, zanimanje za konkretne lokalne volitve in kampanjo, naklonjenost stranki in politična usmerjenost na dimenziji levo-desno, preferenčni kandidat, pričakovani zmagovalec volitev, indikatorji volilnega vedenja (občutek dolžnosti, smiselnost glasovanja, pomen osebnostnih lastnosti, kompetenc in političnih pogledov kandidata, strateško glasovanje, občutek brezbriznosti in razočaranosti, mnenje pomembnih drugih) ter socialno demografske značilnosti. Obravnavani dejavniki imajo različno stopnjo vpliva na volilno odločitev, zato jih bomo uporabili kot izhodišče za segmentacijo skupine neodločenih.

Raziskavo smo izvedli s pomočjo telefonske ankete med 23. septembrom in 3. oktobrom 2010. Anketiranje je bilo zaključeno teden pred volitvami, ob začetku prepovedi objave rezultatov javnomnenjskih raziskav v medijih. V raziskavi¹¹ je sodelovalo 540 polnoletnih prebivalcev Mestne občine Ljubljana. Skupino neodločenih predstavlja 194 anketirancev (35,9%), ki so dejali, da odločitve o izbiri kandidata še niso sprejeli. Delež neodločenih v našem primeru izhaja iz neposrednega vprašanja o tem, ali so že sprejeli odločitev o izbiri, medtem ko je delež neodločenih v javnomnenjskih anketah¹² običajno izmerjen posredno, prek vprašanja o izbiri kandidata. Predpostavljamo, da je delež neodločenih v slednjem primeru podcenjen. V predvolilnih anketah je namreč cilj tako zastavljenega vprašanja običajno izmeriti razmerje moči med kandidati, za kar pa zadostuje že sama preferenca in ne nujno dokončna odločitev o izbiri kandidata.¹³ Podobno je po drugi strani v predvolilnih anketah običajno precenjena volilna udeležba, saj je delež tistih, ki na vprašanje o izbiri kandidata ali stranke odgovorijo, da ne nameravajo voliti, običajno znatno nižji od dejanskega deleža volilnih abstinentov na samih volitvah.

---

¹¹ Ciljno populacijo so predstavljali polnoletni prebivalci MOL. Za vzorčni okvir smo vzeli stacionarne in mobilne telefonske številke na območju MOL, objavljene v Telefonskem imeniku Slovenije 2009. S pomočjo programske opreme Warpit, ki podpira računalniško telefonsko anketiranje, smo opravili verjetnostno vzorčenje. V vzorec smo zajeli 4365 telefonski številke, od tega je bilo 35 % nedosegljivih, 50 % jih v raziskavi ni želelo sodelovati, 3 % enot je bilo neustreznih. Telefonsko anketiranje je potekalo v klicnem studiu podjetja Episcenter, d. o. o.

¹² V podobnem časovnem obdobju izmerjen delež neodločenih, neopredeljenih in/oziroma abstinentov skupaj v raziskavah, ki sta bili objavljeni v časniku Delo (izvajalec DeloStik) in na Televiziji Slovenija (izvajalec Mediana), na primer ni presegal 20 %.

¹³ Na nižji delež neopredeljenih oziroma neodločenih v primeru neposrednega vprašanja lahko vpliva tudi anketar s spodbujanjem anketiranca k vsebinskemu odgovoru.

Analiza rezultatov raziskave

Med 194 neodločenimi volivci je bilo 106 takšnih, ki se sicer nagibajo k določenemu kandidatu, a o njegovi izbiri še niso odločeni. Ostalih 88 pa nima nikakršne preference glede izbire kandidata. V okviru osnovne analize smo sprva pogledali deskriptivne statistike in z analizo variance preverili, ali med *odločenimi*, *neodločenimi s preferenco* in *neodločenimi brez preference* obstajajo razlike glede zanimanja za lokalne volitve (glej Tabela 1) in predvidene volilne udeležbe (glej Tabela 2).

Tabela 1: ZANIMANJE ZA VOLITVE (1 SPLOH SE NE ZANIMAM – 5 ZELO SE ZANIMAM) GLEDE NA ODLOČENOST

	N	Mean	SD	SE	95% CI za Mean	
					Sp. meja	Zg. meja
Odločeni	346	3,54	1,013	,054	3,44	3,65
Neodločeni s preferenco	106	2,88	1,002	,097	2,68	3,07
Neodločeni brez preference	88	2,75	1,117	,119	2,51	2,99
Skupaj	540	3,28	1,084	,047	3,19	3,37

Vir: Jakačić (2010): Raziskava Lokalne volitve MOL, 2010.

Povprečna ocena zanimanja za volitve narašča s stopnjo odločenosti. Razlike med skupinami so glede na analizo varianc statistično značilne ($F = 31,163$; $p = 0,00$). Bonferronijev preizkus kaže, da anketiranci, ki so bili v času raziskave (približno dva tedna pred volitvami) že odločeni o tem, komu bodo namenili glas, v povprečju izkazujejo značilno več zanimanja za lokalne volitve kot neodločeni volivci; tako tisti brez preference kot tudi tisti s preferenco. Kar povečuje tudi verjetnost volilne udeležbe.

Tabela 2: PREDVIDENA VOLILNA UDELEŽBA (1 ZAGOTOVO NE – 5 ZAGOTOVO DA) GLEDE NA ODLOČENOST

	N	M	SD	SE	95% CI za M	
					Sp. meja	Zg. meja
Odločeni	346	4,78	,761	,041	4,70	4,86
Neodločeni s preferenco	106	4,05	1,253	,122	3,81	4,29
Neodločeni brez preference	88	3,65	1,455	,155	3,34	3,96
Skupaj	540	4,45	1,106	,048	4,36	4,54

Vir: Jakačić (2010): Raziskava Lokalne volitve MOL, 2010.

Podobno velja, ko gre za volilno udeležbo. Rezultati analize variance¹⁴ s 95-odstotno stopnjo zaupanja kažejo, da se bodo odločeni volivci bolj

¹⁴ Ker se je Levenov preizkus homogenosti varianc izkazal za statistično značilnega ($p < 0,01$), variance med skupinami niso homogene. S tem pogoj za F-preizkus ni izpolnjen, zato smo uporabili Tamhanov Post Hoc preizkus, ki ne predpostavlja homogenosti varianc.

verjetno udeležili volitev kot nedoločeni brez preferenc ter tudi bolj verjetno kot neodločeni s preferencami ($p = 0,00$). S tem se potrди pričakovana domneva, da se nedoločeni volivci (z in *brez* preference) v primerjavi z odločenimi volivci manj zanimajo za volitve in se bodo manj verjetno udeležili volitev. Kažejo pa se tudi določene razlike med skupinama neodločenih volivcev. Sledi poskus segmentacije na podzorcju neodločenih volivcev.

Tabela 3: ROTIRANA FAKTORSKA MATRIKA S FAKTORSKIMI UTEŽMI¹⁵

	Faktor				
	1	2	3	4	5
q15_6 Vseeno mi je, kdo zmagava na volitvah.	-0,607	-0,044	0,021	-0,124	0,143
q15_10 Preden se odločim, koga bom volil, se pozanimam o programih vseh oziroma večine kandidatov.	0,497	0,15	0,033	0,049	0,146
q16 V kolikšni meri se na splošno zanimate za politiko?	0,377	0,129	0,049	0,312	-0,124
q15_9 Pred volitvami se o izbiri kandidata posvetujem z bližnjimi.	0,361	0,284	0,24	-0,126	-0,042
q15_1 Pomembno je voliti, tudi če moj kandidat ali stranka nimata možnosti za zmago.	0,352	-0,148	0,278	0,082	0,006
q15_2 Kdorkoli zmagava na volitvah, se nič ne bo spremenilo.	-0,258	0,001	-0,077	-0,074	0,218
q15_8 Ko se odločam, koga bom volil, upoštevam tudi objavljene rezultate javnomnenjskih anket.	0,042	0,82	-0,012	-0,015	0,089
q15_11 Ko se odločam, koga bom volil, razmišljam le o kandidatih, ki imajo največ možnosti za zmago.	0,071	0,477	0,022	0,061	-0,081
q15_7 Na volitvah izberem najljubšega kandidata, čeprav ta morda nima možnosti za zmago.	0,001	-0,085	0,656	-0,123	-0,074
q15_13 Pri izbiri kandidata mi je najpomembnejša njegova osebnost kot taka.	0,064	0,063	0,468	0,117	0,001
q15_12 Pomembno je, da ima župan podobne politične poglede kot jaz.	0,094	0,205	0,285	0,111	0,065
q18 Med obstoječimi strankami se zlahka opredelim za tisto, ki ustreza mojim pogledom in interesom.	0,17	0,018	0,077	0,821	0,071
q15_4 Toliko ljudi voli, da moj glas komaj kaj šteje.	-0,038	-0,023	0,017	0,067	0,805

Vir: Jakačić (2010): Raziskava Lokalne volitve MOL, 2010.

Potem ko smo izločili vse odločene volivce, smo s pomočjo faktorске analize¹⁶ in korelacijske analize naredili izbor primernih spremenljivk za razvrščanje v skupine. V okviru faktorске analize smo se odločili za izbor štiri-h spremenljivk, ki imajo na različnih faktorjih visoko utež (glej Tabelo 3):

¹⁵ Rotirano faktorško matriko s faktorškimi utežmi za pet faktorjev smo dobili s pomočjo pravokotne rotacije Varimax. Rezultati kažejo na nizke uteži pri posameznih faktorjih.

¹⁶ Faktorško analizo smo izvedli po metodi glavnih osi. Glede na diagram lastnih vrednosti, glede na delež skupne pojasnjene variance in po več poizkusih rotacij smo dobili rešitev s petimi faktorji. Delež skupne pojasnjene variance za pet faktorjev je zelo nizek (31,36 %), kar je posledica dejstva, da smo v faktorški model vključili spremenljivke, ki z ostalimi spremenljivkami malo ali sploh ne korelirajo.

Ko se odločam, koga bom volil, razmišljam le o kandidatih, ki imajo največ možnosti za zmago; Na volitvah izberem najljubšega kandidata, čeprav ta morda nima možnosti za zmago; Med obstoječimi strankami se zlahka opredelim za tisto, ki ustreza mojim pogledom in interesom; Toliko ljudi voli, da moj glas komaj kaj šteje.

Druge spremenljivke smo za namen razvrščanja v skupine izbrali vsebinsko, njihovo medsebojno »nekoreliranost« pa preverili s pomočjo korelacijske matrike. Tako smo namesto izbora spremenljivke iz prvega faktorja, ki se nanašajo predvsem na seznanjenost, izbrali novo, sicer vsebinsko podobno, vendar dejstveno spremenljivko *seznanjenost s kandidati*¹⁷. Poleg omenjenih petih spremenljivk smo za namen razvrščanja v skupine izbrali še naslednje spremenljivke: *verjetnost udeležbe na volitvah* ter *pričakovana razlika med prvo- in drugouvrščenim kandidatom*¹⁸. Pred razvrščanjem v skupine smo, zaradi različnih lestvic, vrednosti spremenljivk standardizirali, tako da imajo vse enako težo.

Za določitev števila skupin smo z metodo hierarhičnega razvrščanja uporabili Wardovo kriterijsko funkcijo ter upoštevali kvadrirano evklidsko razdaljo. Na podlagi dendrograma smo se odločili, da upoštevamo optimalno razvrstitev v štiri skupine¹⁹. Značilnosti skupin oziroma razlike med njimi glede na preučevane vidike, ki smo jih upoštevali, prikazujemo na Sliki 2. Zaradi bolj nazornega prikaza smo vrednosti pri posameznih segmentih odšteli od povprečja in za prikaz uporabili centrirane vrednosti. Dobljene skupine smo glede na značilnosti njihovega volilnega vedenja poimenovali: 1) *površni*²⁰ taktiki, 2) informirani kritiki, 3) negotovi skeptiki in 4) razočarani pasivneži.

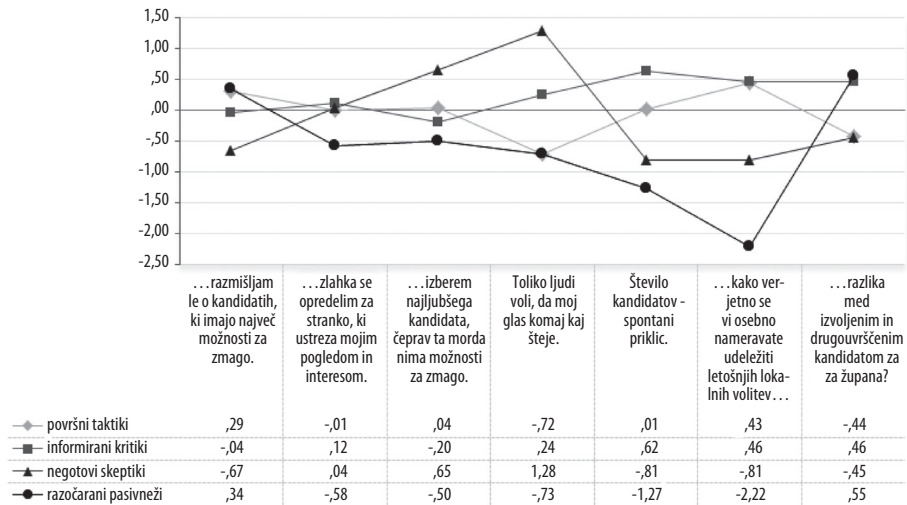
¹⁷ Ker pri podprtem priklicu med spremenljivkama ni bilo korelacij, smo upoštevali le spontan priklic. Vprašanje: V medijih so že bili objavljeni kandidati, ki se v Ljubljani potegujejo za mesto župana. Mi lahko naštejete vse kandidate, za katere veste oziroma ste slišali, da kandidirajo za župana Ljubljane?

¹⁸ Vprašanje: »Kolikšna pa bo po vašem mnenju razlika med izvoljenim in drugouvrščenim kandidatom za župana?« Vrednosti, ki so jih anketiranci podali na petstopenjski lestvici, smo rekodirali tako, da smo dobili dihotomno spremenljivko: velika /majhna razlika med kandidatom.

¹⁹ V primeru večjega vzorca bi se lahko odločili za večje število skupin, saj dendrogram kaže na veliko heterogenost skupine neodločenih. V nadaljevanju smo naredili še pretzkus razvrščanja po metodi voditeljev (K-means), pri čemer smo določili enako število skupin kot na podlagi dendrograma, štiri. Pri podrobnejši analizi obeh razvrstitev se je v nasprotju s pričakovanji izkazalo, da je bolj smiselna razvrstitev na podlagi hierarhičnega razvrščanja, saj so se skupine tako po kriterijskih kot tudi po drugih spremenljivkah med seboj bolj razlikovale kot v primeru razvrstitev po metodi voditeljev.

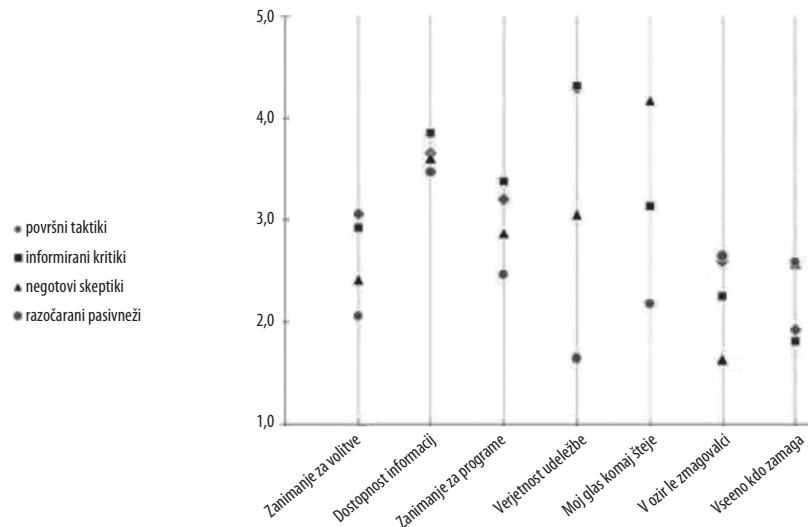
²⁰ Zakaj je pri poimenovanju skupine dodan pridevnik »površni«? Prava taktičnost bi prišla do izraza predvsem v primeru, če bi šlo za »odločene« volivce, ki so vnaprej odločeni taktično unovčiti svoj glas, tudi z bolj ali manj nedvoumno izbiro kandidata in udeležbo na volitvah. Drug razlog pa je v dejstvu, da se taktičnost lažje in bolj neposredno izrazi pri volitvah, na katerih je volivec prepričan, da sta v igri za zmago dva kandidata, ki sta precej bolj »konkurenčna«. Torej, bolj izenačena. Za lokalne volitve v našem primeru to zagotovo ni bil primer. Premoč kasnejšega zmagovalca je bila več kot očitna ves čas kampanje. Lahko rečemo, da je taktično glasovanje v veliki meri odvisno od konteksta in narave volitev, pa tudi od gotovosti oz. premišljenosti volivca. V našem primeru pa težko brez zadržek govorimo o doslednih oz. pravih taktičnih volivcih, saj se kljub značilnostim, ki nakazujejo na strateško volilno vedenje skupine, te lastnosti

Slika 2: ZNAČILNOST SKUPIN GLEDE NA DEJAVNIKE RAZVRŠČANJA

Vir: Jakačić (2010): Raziskava Lokalne volitve MOL, 2010.

Slika 3: POVPREČNE VREDNOSTI PRI OCENAH DEJAVNIKOV, KI VPLIVAJO NA VOLILNO VEDENJE GLEDE NA SKUPINE NEODLOČENIH (1 NAJMANJ – 5 NAJVEČ)

Vir: Jakačić (2010): Raziskava Lokalne volitve MOL, 2010.

ne izrazijo v celoti. Predpostavljamo, da bi se to pri tej skupini pokazalo dosti bolj očitno v primeru bolj kompetitivnih volitev.

Največjo skupino predstavljajo *informirani kritiki* (39,7%), v skupino *površni taktiki* se uvršča 34,5% neodločenih, v tretjo skupino *negotovi skeptiki* 17,0%, v skupino *razočarani pasivneži* pa 8,8% neodločenih. Na Sliki 3 izpostavljam povprečne vrednosti na petstopenjski lestvici z nekaterimi dejavniki, ki vplivajo na volilno vedenje.

Rezultati kažejo, da so skupine neodločenih še najbolj homogene v pogledu na dostopnost do informacij. Neodločenost je – ne glede na skupino – vse prej kot posledica slabe dostopnosti do informacij. Pri ostalih dejavnikih je opaziti več razlik, vsaj med dvema paroma skupin. Tako so na primer med *površnimi taktiki* in *informiranimi kritiki* razvidne višje povprečne ocene kar zadeva zanimanje za volitve kot med *negotovimi skeptiki* in *razočaranimi pasivneži*. Z zanimanjem za lokalne volitve je povezana tudi verjetnost volilne udeležbe, na kar kaže Pearsonov koeficient korelacije ($r = 0,377$; $p = 0,00$). Videti je, da so skupine še najbolj heterogene v primeru, ko gre za vprašanje predvidene volilne udeležbe. Glede na povezanost med spremenljivkama *zanimanje za volitve* in *predvidena volilna udeležba* ter predhodno ugotovitvijo, da se skupina *razočarani pasivneži* najmanj zanima za volitve, je bilo pričakovati, da se namerava ta skupina tudi najmanj verjetno udeležiti lokalnih volitev. To se je potrdilo, povprečna ocena verjetnosti udeležbe na volitvah pri tej skupini je 1,65, kar kaže na verjetno neudeležbo neodločenih, ki sodijo v to skupino. Po drugi strani pa je razvidno tudi, da je verjetnost udeležbe na volitvah še največja pri prvih dveh skupinah: *površni taktiki* ($M = 4,30$) in *informirani kritiki* ($M = 4,32$) (glej Tabelo 4).

Tabela 4: VERJETNOST UDELEŽBE NA LOKALNIH VOLITVAH GLEDE NA SKUPINE NEODLOČENIH (1 ZAGOTOVO NE – 5 ZAGOTOVO DA)

	N	Mean	SD	SE	95% CI za Mean	
					Sp. meja	Zg. meja
Površni taktiki	67	4,30	0,985	0,12	4,06	4,54
Informirani kritiki	77	4,32	1,006	0,115	4,1	4,55
Negotovi skeptiki	33	3,06	1,499	0,261	2,53	3,59
Razočarani pasivneži	17	1,65	0,786	0,191	1,24	2,05
Skupaj	194	3,87	1,359	0,098	3,67	4,06

Vir: Jakačić (2010): Raziskava Lokalne volitve MOL, 2010.

Rezultati analize variance²¹ kažejo, da je povprečna ocena za verjetnost udeležbe na lokalnih volitvah pri skupini *razočarani pasivneži* značilno nižja kot pri vseh ostalih skupinah. Povprečna ocena verjetnosti volilne

²¹ Ker predpostavka o homogenosti varianc ni bila izpolnjena ($p < 0,01$), smo uporabili Tamhanov Post Hoc preizkus, ki ne predpostavlja homogenosti varianc.

udeležbe pri skupini *negotovi skeptiki* je značilno nižja kot pri skupini *površni taktiki* in kot pri skupini *informirani kritiki* ter višja kot pri skupini *razočarani pasivneži*. Skupino *razočarani pasivneži* v veliki meri torej zastopajo predvsem neodločeni volilni abstinenti. Kot izhaja tudi iz imena skupine, *negotove skeptike* v povprečju opisuje tudi negotovost glede volilne udeležbe. Medtem ko za *informirane kritike* in *površne taktike* lahko rečemo, da gre za verjetne volilne udeležence. Na tem mestu velja opozoriti, da ocena predvidene volilne udeležbe s strani še neodločenih volivcev ni povsem zanesljiva. Kot smo že omenili, lahko nezveste, negotove in strateške volivce okoliščine volitev privedejo tudi do volilne abstinence. Predvidena volilna udeležba neodločenih volivcev je odvisna in se razlikuje tudi glede dojemanja dolžnosti in smiselnosti glasovanja (glej Tabela 5).

Tabela 5: DOLŽNOST IN SMISELNOST GLASOVANJA GLEDE NA SKUPINE NEODLOČENIH (1 SPLOH SE NE STRINJAM – 5 MOČNO SE STRINJAM)²²

		N	Mean	SD	SE	95 % CI za Mean	
						Sp. meja	Zg. meja
Pomembno je voliti, tudi če moj kandidat ali stranka nimata možnosti za zmago.	površni taktiki	67	4,18	1,029	0,126	3,93	4,43
	informirani kritiki	77	4,30	0,947	0,108	4,08	4,51
	negotovi skeptiki	33	4,03	1,51	0,263	3,49	4,57
	razočarani pasivneži	17	3,12	1,576	0,382	2,31	3,93
	skupaj	194	4,11	1,184	0,085	3,94	4,28
Dolžnost vsakega občana je, da voli.	površni taktiki	67	4,37	1,013	0,124	4,13	4,62
	informirani kritiki	77	4,06	1,37	0,156	3,75	4,38
	negotovi skeptiki	33	3,70	1,531	0,266	3,15	4,24
	razočarani pasivneži	17	3,53	1,375	0,333	2,82	4,24
	skupaj	194	4,06	1,31	0,094	3,88	4,25
Toliko ljudi voli, da moj glas komaj kaj šteje.	površni taktiki	67	2,18	0,903	0,11	1,96	2,4
	informirani kritiki	77	3,14	1,315	0,15	2,84	3,44
	negotovi skeptiki	33	4,18	0,917	0,16	3,86	4,51
	razočarani pasivneži	17	2,18	0,809	0,196	1,76	2,59
	skupaj	194	2,90	1,298	0,093	2,72	3,09

Vir: Jakačić (2010): Raziskava Lokalne volitve MOL, 2010.

S trditvijo, da je *pomembno voliti, čeprav kandidat oziroma stranka nima možnosti za zmago*, se v povprečju v najmanjši meri strinjajo *razočarani pasivneži*. To kaže na njihovo nezanimanje za volitve in razočaranost

²² Ali so razlike med skupinami v odnosu do preučevanih trditev značilne, smo preverili z analizo variance. Ker pri vseh treh trditvah predpostavka o homogenosti varianc ni bila izpolnjena ($p = 0,00$), smo uporabili Tamhanov Post Hoc preizkus.

nad politiko. Po drugi strani pa se s trditvijo v največji meri strinja skupina *informirani kritiki*, ki se bolj verjetno namerava udeležiti volitev in tudi sicer v večji meri spremlja vsebine na temo lokalnih volitev. Razlike med skupinama so značilne s stopnjo značilnosti nižjo od 5%. Neodločeni se v povprečju nagibajo k strinjanju s trditvijo, da je *glasovanje dolžnost vsakega občana*. Čeprav povprečne ocene kažejo, da se s trditvijo v najmanjši meri strinja skupina *razočarani pasivneži*, razlike med skupinami niso statistično značilne. Tako v splošnem lahko rečemo, da so neodločeni volivci razmeroma enotni v prepričanju, da je voliti prej dolžnost kot ne. Se pa razlike med skupinami neodločenih kažejo, pri vprašanju smiselnosti glasovanja, kar je bilo razvidno tudi na Sliki 4. *Površni taktiki* in *razočarani pasivneži* se s trditvijo o nesmiselnosti glasovanja v povprečju strinjajo značilno manj kot skupini *informirani kritiki* in *negotovi skeptiki*. Slednji se sicer v povprečju s trditvijo strinjajo v značilno večji meri kot skupina *informirani kritiki*. Vse omenjene razlike so statistično značilne, s stopnjo nižjo od 5%. Povedano drugače, o smiselnosti glasovanja v največji meri dvomijo *negotovi skeptiki*. *Informirani kritiki* o smiselnosti glasovanja nimajo povsem izoblikovanega mnenja, vendar pa o njem bolj dvomijo kot *površni taktiki* in *razočarani pasivneži*. Za slednje bi lahko rekli, da jim je za politiko tudi sicer vseeno in da do volitev nimajo posebnega odnosa. Za *površne taktike* pa je pričakovano, da jih z vidika taktičnega glasovanja vodi prepričanje, da je njihov glas pomemben, če ne celo odločilen za razplet volitev.

Sklep

Heterogenost volilnega telesa v načinu sprejemanja volilnih odločitev ne velja le za volilno telo kot celoto, o čemer so na primer pisali Van der Brug in drugi (2007) ter Kosmidis in Xezonakis (2010), temveč tudi za neodločene volivce, ki so vseprisotna stalnica v okviru posameznikovega opredeljevanja in iskanja političnih izbir. Vprašanje različnih in zelo specifičnih skupin neodločenih volivcev, kot jih pokaže naša analiza, odpira vrsto pomembnih vprašanj in odgovorov, ki nam lahko služijo v širšem kontekstu razumevanja sociološke in politološke obravnave volilnega vedenja. Rezultati raziskave so pokazali, da neodločeni volivci, ne glede na skupino, ne kažejo brezbriznosti, da jim je vseeno, kdo bo zmagal na volitvah. Se pa med seboj razlikujejo v tem, ali bodo glede tega kaj ukrenili ali ne. To je povezano z njihovim zanimanjem za volitve, trdno željo po spremembah, oceno smiselnosti glasovanja in občutkom dolžnosti udeležbe na volitvah. Pri *površnih taktikih* razlogi za neodločenost izhajajo predvsem iz tehtanja mogočih izidov volitev. Gre za skupino neodločenih volivcev, ki se volitev praviloma udeležujejo, saj jim ni vseeno, kdo zmagal na volitvah. Na volitvah navadno pričakujejo prej tesen izid kot ne. Voliti se jim zdi pomembno, tudi

v primeru, da njihov kandidat ne bi bil izvoljen, saj menijo, da njihov glas ne gre v nič. Z vidika taktičnega glasovanja jih pri glasovanju vodi prepričanje, da je njihov glas pomemben, če ne celo odločilen za razplet volitev. Menimo, da bi pri tej skupini – v primeru bolj kompetitivnih volitev – lastnosti, ki se nanašajo na strateško glasovanje, prišle še bolj do izraza. Nadalje razlogi za neodločenost *informiranih kritikov* izhajajo iz njihove kritične obravnave družbenih in političnih razmer, tako na lokalni kot na državni ravni. Gre za skupino neodločenih, ki si o vsem poskuša izoblikovati mnenje. Volijo ne glede na to, ali ima njihov izbrani kandidat možnosti za zmago na volitvah, in kljub temu da morda pričakujejo veliko razliko v izidu volitev med izvoljenim in drugimi kandidati. *Negotovi skeptiki* se bolj kot z vprašanjem, koga voliti, ukvarjajo z vprašanjem, ali sploh voliti. Izkazujejo manj zanimanja za volitve in tudi sicer v manjšem obsegu spremljajo družbeno politično dogajanje. Njihova udeležba na volitvah je vprašljiva, saj menijo, da njihov glas na volitvah komaj kaj šteje. Skupina *razočarani pasivneži* pa združuje neodločene volivce, ki so povsem nezainteresirani za politiko, ter tiste, ki so se od politike distancirali zaradi preteklih razočaranj. Njihova neodločenost izhaja predvsem iz nezanimanja za volitve. Pravzaprav lahko govorimo o neodločenih volilnih abstinentih, ki se volitev praviloma ne udeležujejo, saj dvomijo o tem, da njihov glas kaj šteje.

Čeprav je bila analiza neodločenih narejena na študiji primera in se zdi, da gre za situacijo z omejenim dosegom, izsledki raziskave omogočajo tudi širši pogled na obravnavo procesov volilnega odločanja in obravnavo fenomena politične neopredeljenosti. Naše ugotovitve namreč kažejo, da ne moremo trditi, da vse nižja politična participacija in vse večja skeptičnost glede ustrezne izbire v prvi vrsti izhajata iz brezbriznosti. Neodločenim volivcem ni vseeno za izide na volitvah. Menimo, da gre v prvi vrsti za nizko zaupanje v politične mehanizme in politične akterje, zaradi česar dobršen del volilnega telesa ne vidi pravega smisla v glasovanju na volitvah. To je eden ključnih razlogov, ki vodi v nizko volilno udeležbo (tudi na referendumih). Gre za nevrtaški problem, ki ga ne zaznavamo samo v Sloveniji. Veliko se je o njem, denimo, govorilo v času zadnjih volitev v evropski parlament leta 2014 v skorajda vseh državah članicah. Po drugi strani pa se zdi, da občutek »dolžnosti« za volitve tudi med neodločenimi volivci ni zamrl, v raziskavi ugotavljamo celo nasprotno. Kot že rečeno, problem izhaja predvsem iz dvoma v smiselnost glasovanja. Vse to kliče k podrobnejši in celovitejši obravnavi volilnih abstinentov na splošno, torej ne le teh, ki morda še kolebajo o udeležbi na volitvah, temveč tudi tistih, ki abstinerajo že »iz navade«. Rezultati prinašajo uporabno izhodišče za nadaljnje raziskovanje in podrobnejšo analizo volivcev in volilnih abstinentov ter iskanje celovitejšega odgovora na vse pogostejše vprašanje legitimnosti demokratičnega odločanja, ki izhajajo iz vse nižje udeležbe na volitvah. Če volilno udeležbo

razumemo kot pomemben vzvod pri razvoju demokratičnosti, je volivce treba ponovno spodbuditi k volilnemu odločanju, če že ne širšemu političnemu vključevanju. Povrniti si morajo zaupanje v politiko in na ta način znova osmisliti volitve. Na novo porajajoča vprašanja te vrste odpirajo serijo mogočih rešitev in pristopov, ki bi volivce bolj motivirali k volilni udeležbi. Z odgovori o razlogih za neodločenost in poskusom tipologizacije le-teh (ki v našem primeru sicer izhajajo iz konkretnih okoliščin lokalnih volitev) odpiramo nekatera pomembna vsebinska izhodišča za nadaljnje raziskovanje na tem področju. Dejstvo, da smo vse pogosteje priča upadu udeležbe na različnih volitvah in referendumih, pred nas postavlja vprašanje zadostnega in legitimnega zastopanja interesov državljanov, ne glede na tip, vrsto in vsebino izbir, ki jo pred volivca postavlja glasovalni listič.

LITERATURA

- Antenore, Marzia, Gabriella Fazzi in Laura Iannelli (2009): The Party of the Undecided. The election Campaign for the 2008 General Election as Seen by the Italian People. Paper presented at the annual meeting of the International Communication Association, Marriott, Chicago, IL. Dostopno preko http://www.allacademic.com/meta/p299098_index.html (6. 3. 2010).
- Arcuri, Luciano, Luigi Castelli, Silvia Galdi, Cristina Zogmaister, Alessandro Amadori (2008): Predicting the Vote: Implicit Attitudes as Predictors of the Future Behavior of Decided and Undecided Voters. *Political Psychology* 29 (3): 369–387.
- Barnea, Marina F. in Shalom H. Schwartz (1998): Values and Voting. *Political Psychology* 19 (1): 17–40.
- Beyme, von K. (1985): *Political Parties in Western Democracies*. Hants: GPCL.
- Budge, Ian, Ivor Crewe in Dennis J. Farlie (1976): *Party Identification and Beyond: Representation of Voting and Party Competition*. London: Wiley.
- Campbell, Angus, Philip E. Converse, Warren E. Miller in Donald E. Stokes (1960): *The American Voter*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Caprara, Gian Vittorio in Philip G. Zimbardo (2004): Personalizing Politics: A Congruency Model of Political Preference. *American Psychologist* 59 (7): 581–594.
- Chang, Jeong-Heon (2009): Strategic Voting Behaviors and Mass Media Uses in 1997 Korean Presidential Election. Paper presented at the annual meeting of the International Communication Association, Marriott, Chicago, IL. Dostopno preko http://www.allacademic.com/meta/p300477_index.html (6. 3. 2010).
- Denver, David (1989): *Election and voting behaviour in Britain*. New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo: Philip Allan.
- Downs, Anthony (1957): *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.
- Fink-Hafner, Danica (1997): Development of a Party System. V Danica Fink-Hafner (ur.) in John R. Robbins (ur.), *Making a New Nation: The formation of Slovenia*, 135–155. Aldershot [etc.]: Dartmouth, cop.
- Grbeša, Marijana (2008): Politika osebnosti na Hrvaškem: analiza volilnih kampanj na parlamentarnih volitvah 2003 in 2007. *Teorija in praksa* 45 (5): 788–816.

- Haček, Miro in Simona Kukovič (2011): Nestranski kandidati in liste na lokalnih volitvah v obdobju 1994–2010. *Teorija in Praksa* 48 (2): 376–392.
- Haček, Miro in Simona Kukovič (2012): Analiza ponovne izvoljivosti županov v slovenskih občinah. *Teorija in praksa* 49 (4–5): 670–681.
- Houghton, David Patric (2009): *Political Psychology. Situation, Individual, and Cases*. New York: Routledge.
- Kontelj, Martina, Danilo Dolenc in Ida Repovž Grabna (2007): *Lokalne volitve 1994–2006*. Ljubljana: Statistični urad republike Slovenije.
- Kosmidis, Spyros in Georgios Xezonakis (2010): The Undecided Voters and the Economy: Campaign Heterogeneity in the 2005 British General Election. *Electoral Studies* 29 (4): 604–616.
- Kropivnik, Samo in Roman Zatlner (2002): Naklonjenost volivcev strankam in/ali voditeljem strank. *Teorija in praksa* 39 (2): 254–267.
- Kropivnik, Samo (1998): Slovenski volivci v geografskem, družbenem in ideološkem prostoru. Znanstvena knjižnica Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Kurdija, Slavko (2004): Vrednotne delitve v luči političnih izbir. V Brina Malnar (ur.) in Ivan Bernik (ur.), *S Slovenkami in Slovenci na štiri oči: ob 70-letnici sociologa Nika Toša*, 111–130. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Lijphart, Arend (1997): Neenaka participacija: nerazrešena dilema demokracije. *Teorija in praksa* 34 (3): 524–545.
- Lipset, S. M., S. Rokkan (1967): *Party System and Voter Alignments. Cross-National Perspectives*. New York: Free Press.
- Miheljak, Vlado in Slavko Kurdija (1995): Pre/oblikovanje slovenskega volilnega telesa. V Darko Štrajn (ur.), *Meje demokracije: zbornik [refleksije prehoda v demokracijo]*, 11–40. Ljubljana: Liberalna akademija.
- Miheljak, Vlado (2012): v Miran Lesjak, Intervju: Stari svet se je že zdavnaj zrušil, *Dnevnik* (6. 4. 2012).
- Myers, David J. in Robert E. O'Connor (1983): Undecided Respondents in Mandatory Voting Settings: A Venezuelan Exploration. *The Western Political Quarterly* 36 (3): 420–433.
- Pečjak, Vid (1995): *Politična psihologija*. Ljubljana: Samozaložba.
- Šiber, Ivan (2003): Tri klasična pristupa istraživanju ponašanja birača. *Politička misao* 40 (2): 88–103.
- Thomassen, Jacques (ur.) (2005): *The European Voter: A Comparative Study Of Modern Democracies*. New York: Oxford University Press, Inc.
- Tiran, Jernej (2015): Urbano proti ruralnemu: (nov) razcep v slovenskem političnem prostoru? *Teorija in praksa* 52 (1–2): 271–290.
- Toplak, Jurij (2009): Grofman Bernard (ur.), Blais André (ur.), Shaun Bowler (ur.): Duverger's Law of Plurality Voting: The Logic of Party Competition in Canada, India, the United Kingdom and the United States. *Teorija in praksa* 46 (5): 722–725. Dostopno preko http://dk.fdv.uni-lj.si/db/pdfs/tip20095_Toplak1.pdf (21. 4. 2013).
- Toš, Niko (1992): Ideološka strukturiranost volilnega telesa. *Teorija in praksa* 29 (3–4): 211–223.

- Van der Brug, Wouter, Chees van der Eijk in Mark Franklin (2007): *The Economy and the Vote: Economic Condition and Elections in Fifteen Countries*. New York: Cambridge University Press.
- Vreg, France (2001): Volitve 2000 in predvolilna kampanja. Volilne strategije, politični marketing in volilno izbiranje. *Teorija in praksa* 38 (2): 181–200.
- Vreg, France (2004): *Politični marketing in demokracija: politične kampanje, komunikacijska strategija, politični tržni prostor, izvajanje političnih kampanj, volilna propaganda, globalizacija, elektronska demokracija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

VIRI

- Jakačič, Mojca (2010): *Raziskava Lokalne volitve MOL 2010*. Ljubljana: Episcenter, d. o. o.
- Toš, Niko in drugi (2010): *Politbarometer 10/10, Slovenija: oktober 2010*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov.
- Uradni list RS (1994–2014): Poročilo o izidu splošnih volitev za župana mestne občine Ljubljana. Uradni list RS, 80/1994, 3/1998, 82/1998, 110/2002, 115/2006, 83/2010, 25/2012, 73/2014.

DEJAVNIKI STRATEŠKEGA ODLOČANJA V PODJETJIH**

Povzetek. Ključen vpliv na uspešnost podjetij imajo menedžerji. S tega vidika se kaže potreba po bolj poglobljenem razumevanju načina njihovega strateškega odločanja. Kvalitativna empirična raziskava na vzorcu 17 menedžerjev je pokazala, da je proces njihovega strateškega odločanja sestavljen iz faz pridobivanja informacij, analize informacij in realizacije odločitve. Ključne informacije menedžerji pridobijo od kupcev in iz podatkov o prodaji, zaupajo pa bolj svojim lastnim kot tujim raziskavam. Poudarjajo velik pomen vključevanja zaposlenih v odločanje in enotnosti vodstva po sprejeti odločitvi. Strateška orodja lahko menedžerjem olajšajo odločanje, lahko pa tudi zameglijo rdečo nit. Pri odločanju prevladuje racionalna analiza, intuitivna presoja pa predstavlja njeno pomembno dopolnitev. Ključni pojmi: strateško odločanje, menedžer, vir informacij, strateški model, racionalna analiza, intuitivna presoja, Slovenija

Uvod

Menedžerji imajo ključen vpliv na uspešnost podjetij (Isabella in Waddock, 1994). Pri tem prihaja najbolj do izraza njihova odločevalska vloga, saj imajo menedžerji z bolj razvitimi odločevalskimi kompetencami večji vpliv na uspešnost podjetja kot tisti, ki imajo te kompetence razvite v manjši meri (Köse in Şencan, 2016). Premik raziskovalnega fokusa s področja načrtovanja in oblikovanja strategij na področje odločanja in merjenja uspešnosti (Grant, 2003; Tapinos et al., 2005) kaže potrebo po bolj celovitem pregledu in hkrati bolj poglobljenem razumevanju tega, kako se menedžerji odločajo, in tega, kateri so ključni dejavniki, ki vplivajo na ta proces.

Niso pa vse odločitve menedžerjev ključne in ne vplivajo vse na enak način na uspešnost podjetja. Strateške odločitve so tiste odločitve menedžerjev, ki so vezane na porabo ključnih virov podjetja in izvajanje pomembnih postopkov ali aktivnosti v podjetju, spreminjajo njegovo splošno usmeritev ter vplivajo na njegovo uspešnost in učinkovitost. So pogosto

---

* Mag. Dario Berginc, Data, d. o. o., Ljubljana, Slovenija.

** Izvirni znanstveni članek.

nestrukturirane, manj rutinske in negotove, hkrati pa imajo pomembne finančne ter dolgoročne posledice za podjetje (Mitchell et al., 2011).

Proces strateškega odločanja menedžerjev je v obstoječi literaturi dokaj dobro predstavljen (npr. Simon, 1960; Brim et al., 1962; Mintzberg et al., 1976; Simon, 1992; Noorderhaven, 1995). Neskladja se pojavijo predvsem pri tem, ali se menedžerji res držijo omenjenih modelov ali delujejo bolj na podlagi svojih izkušenj ter intuicije (npr. Wally in Baum, 2003). Nekatere raziskave namreč kažejo, da se menedžerji v resnici ne vedejo tako, kot bi od njih pričakovali (npr. Mintzberg, 1973). Njihov delovni proces je raznolik in fragmentiran, soočajo pa se s kompleksnimi nalogami ter časovnimi omejitvami (Easterby-Smith et al., 2007). V raziskavi, ki jo bomo predstavili v nadaljevanju, nas je zato najprej zanimalo, v kolikšni meri racionalni modeli sploh lahko opišejo proces strateškega odločanja vodilnih menedžerjev in v kolikšni meri prevladajo drugi, neracionalni dejavniki, povezani z izkušnjami in intuicijo.

Različne raziskave so se ukvarjale tudi z vprašanjem informacijskih virov menedžerjev (npr. Auster in Choo, 1993; Burke, 1995; Oppenheim, 1997; Butcher, 1998; De Alwis in Higgins, 2001; Karim in Hussein, 2008). Tudi področje raziskovanja strateških orodij je v literaturi razmeroma dobro pokrito (npr. Clark, 1997; Dutton et al., 1983; Morecroft, 1992; Frost, 2003; Kachra in Schnietz, 2008), vendar pa novejša raziskava opozarjajo na to, da je na voljo relativno malo empiričnih analiz, ki bi razložile, kako menedžerji strateška orodja uporabljajo (Wright et al., 2013), pogrešamo pa tudi bolj poglobljeno razumevanje odnosa menedžerjev do uporabe strateških orodij. Zato nas je v raziskavi nadalje zanimalo dvojje: na eni strani to, kateri so ključni informacijski viri, in na drugi strani, katera so strateška orodja, na katere se menedžerji pri svojem strateškem odločanju opirajo, ter kakšno vlogo v odločevalskem procesu jim pripisujejo.

Dobro raziskano je tudi področje racionalnega in intuitivnega vidika odločanja menedžerjev (npr. Dawes et al., 1989; Simon, 1992; Wally in Baum, 1994; Khatri in Ng, 2000; Bordley, 2001; Flaming, 2007), premalo pa vemo o tem, kakšen je odnos menedžerjev do racionalne analize in intuitivne presoje ter kateri so dejavniki, ki določajo izbiro med obema možnostma. Zato smo v svoji raziskavi skušali dobiti tudi odgovor na vprašanje, kakšno težo imata racionalnost in intuicija pri strateškem odločanju menedžerjev in kateri so razlogi za to.

Obstoječa literatura se do sedaj tudi še ni osredotočila na to, ali obstaja razlika med mnenji in stališči menedžerjev do zgornjih štirih dejavnikov (proces odločanja; racionalno odločanje proti intuitivnemu; viri ter orodja) glede na različne tipe podjetij, ki jih menedžerji vodijo. Prav tako so redke raziskave, ki so v vzorec zajele izključno vodilne menedžerje (predsednike uprav delniških družb in generalne direktorje družb z omejeno

odgovornostjo) kot glavne odločevalce v podjetjih. Oboje je bilo razlog za to, da smo v vzorec svoje raziskave zajeli prav menedžerje na najvišjih vodstvenih položajih.

Namen našega prispevka je torej predstaviti ključne značilnosti strateškega odločanja vodilnih menedžerjev in dejavnike, ki na te procese vplivajo. Glavni cilji raziskave so bili: (a) ugotoviti, kako strateško odločanje vodilnih menedžerjev poteka; (b) katere informacije pri tem ocenjujejo kot ključne; (c) katera orodja pri tem uporabljajo; (č) v kolikšni meri se pri odločanju zanesejo na racionalno analizo in intuitivno presojo. Pozorni smo bili tako na skupne značilnosti kot na opazne razlike.

Pregled literature

Faznost procesa strateškega odločanja menedžerjev

Obstaja več modelov strateškega odločanja menedžerjev. Pregled relevantnih (Simon, 1960; Brim et al., 1962; Mintzberg et al., 1976; Simon, 1992; Noorderhaven, 1995) je pokazal, da imajo kljub razlikam nekatere skupne točke. Vsi eks- ali implicitno opredeljujejo tri ključne faze procesa odločanja: zbiranje informacij, analizo informacij in realizacijo odločitve. S tem modeli predpostavljajo, da menedžerji potrebujejo informacije in njihovo analizo, da se lahko sploh – ali pa da se pravilno – odločijo. Le redki kritiki opozarjajo na to, da se menedžerji v realnosti ne odločajo vedno na podlagi racionalnih modelov, ampak je pri procesu odločanja treba upoštevati tudi pomen neracionalnih dejavnikov in preteklih izkušenj (Wally in Baum, 2003).

Viri informacij pri strateškem odločanju menedžerjev

Menedžerji se odločajo na podlagi informacij, ki jih pridobijo iz notranjega in zunanjega okolja podjetja (Auster in Choo, 1993). Pri tem je zanje ključno predvsem, od kod prihaja informacija, kakšna je njena vsebina in kateri so kriteriji, na podlagi katerih je bila informacija izbrana (Karim in Hussein, 2008). Nadalje je pomembno, da so informacije za menedžerja relevantne, kakovostne in natančne, da so dostopne pravočasno in da so verodostojne (Butcher, 1998). Največ informacij menedžerji pridobijo prek osebnih stikov, od sodelavcev, kupcev in poslovnih partnerjev (Burke, 1995; De Alwis in Higgins, 2001), pomembni pa so tudi formalni informacijski viri, dostopni v govorjeni, tiskani ali elektronski obliki (Oppenheim, 1997). Opazen preskok na področju iskanja informacij menedžerjev je prinesla obsežna uporaba informacijsko-komunikacijskih tehnologij, kljub množični uporabi zunanjih virov pa so kot zaupanja vredni še vedno označeni predvsem notranji viri informacij (De Alwis et al., 2006).

Raziskave v slovenskem prostoru kažejo, da slovenska podjetja bolj kot lastnim tržnim raziskavam zaupajo podatkom sekundarne narave (Jančič, 2001). Po drugi strani pa se slovenski menedžerji pri pridobivanju informacij bolj opirajo na notranje kot zunanje vire, pri poskusu interpretacije pridobljenih informacij pa bolj na osebne stike in neformalna timska srečanja kot na formalne in pisne oblike (Dimovski et al., 2006).

Uporaba orodij in modelov pri strateški analizi ter odločanju menedžerjev

Obstajajo številne tehnike, orodja, metode, modeli, pristopi in metodologije, s katerimi si lahko menedžerji pomagajo pri svoji strateški analizi. Njihov ključni namen je poenostavljanje zapletenih situacij, poleg tega pa so nekateri od teh tudi pomembno komunikacijsko orodje (Frost, 2003). Strateška orodja vključujejo zbiranje in analizo informacij, komuniciranje idej, koordinacijo in kontrolo poslovanja, pomembna pa so tudi s simbolnega vidika (Clark, 1997). Gre predvsem za poenostavitev, sintezo ali diagnozo širšega obsega informacij (Dutton et al., 1983; Morecroft, 1992). Orodja pomagajo oblikovati strategije in so podpora odločitvam menedžerjev, vodijo k boljšim procesom, izdelkom, storitvam ter povečujejo uspešnost podjetja (Wright et al., 2013).

Za najbolj uporabljena strateška orodja veljajo Porterjev model petih silnic in generičnih strategij; analiza prednosti, slabosti, priložnosti in nevarnosti (SWOT-analiza); teorija virov; veriga vrednosti; Boston Consulting Group matrika, McKinseyjev 7S-model; uravnoteženi sistem kazalnikov; Bowmanova strateška ura; zemljevid strateških skupin; analiza strateških dejavnikov in strategija sinjega oceana (Kachra in Schnietz, 2008).¹ Pri tem je na voljo relativno malo empiričnih raziskav, ki bi osvetlile, kako menedžerji omenjena orodja uporabljajo (Wright et al., 2013). Kritiki nadalje navajajo, da v realnosti orodja pogosto niso uporabljena tako, kot so si akademiki zamislili (Roper in Hodari, 2015), omejujejo odločanje menedžerja in pretirano poenostavljajo kompleksne situacije (Roper in Hodari, 2015). Raziskovalci in svetovalci, ki orodja pripravljajo, so pogosto ločeni od menedžerjev, ki naj bi ta orodja uporabljali (Mintzberg, 2004), zato se pojavi tudi razkorak med akademsko utopijo in izkustvenim realizmom (March, 2006).

Raziskave v slovenskem prostoru odkrivajo, da so slovenski menedžerji nad modernimi menedžerskimi orodji sicer navdušeni, vendar se pogosto zatakne pri njihovi implementaciji. Velja tudi prepričanje, da menedžerji z

¹ *Strateška orodja in modele smo – kljub temu da je njihov domet širši in seže tudi na druga področja menedžmenta – umestili pod tematiko odločanja, saj tudi menedžerji v naši raziskavi proces strateškega odločanja razumejo širše. Poleg tega tudi raziskave uporabe orodij in modelov (npr. Kachra in Schnietz, 2008) le-te obravnavajo predvsem z vidika podpore strateškemu odločanju.*

uporabo orodij izgubijo del svoje moči (Uršič in Mulej, 2005). Velik delež menedžerjev tako sicer pozna menedžerska orodja, a jih zgolj manjši del uporablja za podporo pri odločanju (Mikolič, 2013). Med uporabljanimi orodji izstopajo predvsem uravnotežen sistem kazalnikov ali druge oblike integriranega sistema merjenja uspešnosti (Marc et al., 2010) ter orodja s področja upravljanja kakovosti (Gošnik in Vujica-Herzog, 2010).

Racionalni in intuitivni vidik strateškega odločanja menedžerjev

Teorija racionalnega odločanja stremi k doseganju največje vrednosti rezultatov prek uporabe natančnega pregleda alternativnih rešitev (Bordley, 2001), pri tem pa uporablja zanesljive dokaze in predpostavke (Dawes et al., 1989). Po drugi strani so raziskave kognitivnih psihologov pokazale, da ljudje ne sledimo le načelom racionalnega odločanja. Teorija omejene racionalnosti tako predpostavlja, da vseh potencialno relevantnih informacij za odločitve v podjetju ni možno razumeti in analizirati (Simon, 1992), zato so začeli raziskovalci večjo pozornost usmerjati na neracionalne dejavnike odločanja, povezane z intuicijo (Wally in Baum, 1994; Khatri in Ng, 2000; Flaming, 2007). Intuicija se pri tem razume kot mentalni proces, ki ni zavestni, analitični in logični (Frantz, 2000) in pri katerem odločitve ni mogoče razložiti na racionalni način (Nutt, 1998). Gre za obliko inteligence, ki jo lahko uporabijo menedžerji, ko ne morejo uporabiti racionalnih procesov (Elbanna et al., 2013). Proces uporabe intuicije je hiter, nezaveden in celovit (Dane in Pratt, 2007), poleg tega pa tudi kompleksen (Khatri in Ng, 2000).

Raziskave v slovenskem prostoru kažejo, da se menedžerji v večji meri odločajo na podlagi objektivnih dejavnikov, ko imajo na voljo več dobrih alternativ in dovolj kvantitativnih podatkov, medtem ko se na podlagi subjektivnih dejavnikov večkrat odločajo v primerih visoke negotovosti ter časovne omejitve (Potočnik, 2005). Pri pomembnih odločitvah pogosto uporabljajo intuicijo, ki se kaže v boljšem prepoznavanju emocij, odzivanju na različne možnosti in odločanju v zadnjem trenutku. Intuicija je bolj izrazita pri vodstvenih menedžerjih, stopnja intuitivnosti pa se povečuje z leti vodstvenih izkušenj in stopnjo izobrazbe (Erenda et al., 2014).

Metodologija raziskave in vzorec

Pri pridobivanju podatkov za lastno raziskavo smo uporabili kvalitativno metodologijo, ki se kaže kot najbolj primerna za proučevanje naše tematike (Creswell, 2014). Znotraj nje smo izbrali fenomenološko metodo, in sicer metodo poglobljenih intervjujev.

Intervjuje smo izvedli s 17 vodilnimi menedžerji² z lestvice najuspešnejših podjetij v Sloveniji po čistem dobičku v letu 2013. Od tega 9 vodilnih menedžerjev vodi delniško družbo (šlo je za predsednike uprav), 8 intervjuvanih generalnih direktorjev pa vodi družbo z omejeno odgovornostjo. 16 od 17 podjetij, iz katerih prihajajo intervjuvani menedžerji, je velikih, zgolj eno je srednje veliko. Podjetja so iz 17 različnih dejavnosti, od tega jih je 9 proizvodnih in 8 storitvenih, 11 jih nastopa na bolj zrelih trgih široke potrošnje in 6 na bolj rastočih in diverzificiranih medorganizacijskih trgih. 8 podjetij iz vzorca je izrazitih izvoznikov, medtem ko jih je 9 izrazito osredotočenih na slovenski trg. Večinski lastnik 4 podjetij iz vzorca je država, 4 podjetja imajo večinsko tuje lastnike, 4 podjetja notranje lastnike (vodstvo in zaposlene), 4 podjetja imajo mešano lastništvo, eno podjetje pa ima družinske lastnike. 16 menedžerjev iz vzorca je moškega spola, zgolj ena menedžerka je ženska. 2 menedžerja sta tujca, medtem ko je 15 vodilnih menedžerjev, vključenih v raziskavo, Slovencev. V dveh primerih v raziskavi nista sodelovala neposredno vodilna menedžerja – pri enem je tako sodeloval član uprave, pri drugem pa član vodstva, zadolžen za strategijo.

Raziskava je trajala od 21. maja 2014 do 23. julija 2014. Intervjuvanim menedžerjem je bila pred izvedbo intervjuja obljubljen anonimnost, zato nismo navedli njihovih imen in imen podjetij, ki jih vodijo, kot tudi ne natančnih značilnosti podjetij. Pri vseh posnetih intervjujih so bili narejeni transkripti. Na osnovi transkriptov je bila narejena analiza vsebine, pri čemer je bil poudarek predvsem na raziskovanju podobnosti in razlik med mnenji ter stališči intervjuvanih menedžerjev, pa tudi dejavniki, ki vplivajo na njihova mnenja in stališča (Creswell, 2014). Naj še dodamo, da so bili menedžerji obveščeni o tem, da v raziskavi proučujemo strateške odločitve in ne operativnih. Vseeno dopuščamo možnost, da so menedžerji opisovali tudi operativne in druge odločitve, ki niso strateške narave.

Rezultati raziskave

Ključni dejavniki strateškega odločanja v posameznih fazah tega procesa

Rezultati so pokazali, da lahko proces strateškega odločanja menedžerjev ločimo v tri osnovne faze (pridobivanje informacij, analiza informacij in realizacija odločitve), kar v osnovi potrjuje obstoječe teoretične modele (Simon, 1960; Brim et al., 1962; Mintzberg et al., 1976; Simon, 1992; Noorderhaven, 1995), vendar pa se faze med seboj pogosto prekrivajo.

² Izraz menedžer v moškem spolu v celotnem prispevku uporabljamo generično ne glede na naravni spol nosilca oz. nosilke te funkcije.

Proces strateškega odločanja sicer deluje po ustaljenem vzorcu, vendar pa je v veliki meri raznolik, časovno omejen, fragmentiran in kompleksen (Easterby-Smith et al., 2007). Nanj vpliva veliko število dejavnikov, med katerimi igrajo pomembno vlogo predvsem izkušnje menedžerjev in intuicija (Wally in Baum, 2003). V nadaljevanju sledi predstavitev ugotovitev po posameznih fazah procesa strateškega odločanja.

V fazi *pridobivanja informacij* je odločilna informacijska podpora, ki je menedžerju na voljo. Pri tem je za menedžerje ključna analiza trga, upoštevajo pa predvsem informacije, ki jih pridobijo od kupcev. Mnenje R17 tako povzema bistveno: »Vse izvira iz trga in rasti na trgu, to določa cilje.« Ideje za odločitve lahko prihajajo od zgoraj (R3: »Zelo velikokrat je to stvar nekega angažmaja nekoga, govorimo o senior menedžmentu, ki potem to zadevo z ekipo obdela.«), lahko pa tudi od spodaj, bodisi od vodij strokovnih služb, strateških oddelkov, lokalnih enot bodisi je za zbiranje informacij zadolžen specifičen oddelek ali posebna skupina za raziskave in analize.

Fazo *analize informacij* pri menedžerjih najbolj zaznamuje usklajevanje odločitev z vodstveno ekipo, zaposlenimi, kupci, dobavitelji in lastniki. Informacije se obdelajo in analizirajo v okviru strateških delavnic, strateških konferenc in drugih temu namenjenih srečanj. Pri tem so nekateri menedžerji (R1, R6, R9, R13, R15) bolj eksplicitno izpostavili pomen vključevanja zaposlenih v procese usklajevanja odločitev, kar najbolje ponazarja izjava R9: »Če ljudje niso vključeni v odločitve, je tudi njihova zaveza za izpolnitev te odločitve čisto drugačna. Vključevanje v izvedbo ljudi se začne s postopkom njihovega vključevanja v proces odločanja. V tem postopku se pridobi dušo ljudi.« Obstoječe raziskave ob tem ugotavljajo, da je vključenost zaposlenih v veliki meri odvisna od tega, koliko se menedžerji želijo ali hočejo ukvarjati z zaposlenimi (Sugandha, 2015).

V okviru faze *realizacije odločitve* bistveno ugotovitev predstavlja mnenje R10: »Meni je zelo pomembna enotnost, pa niti ne v načinu razmišljanja, tukaj želimo heterogenost, želimo pa enotnost po odločitvi – ki je lahko demokratično sprejeta, lahko pa tudi avtoritativno. Če nekdo reče, da je moja odgovornost za odločitve, gremo tu, potem morajo vsi tukaj držati z njim, tudi če se ne strinjajo.«

Pri analizi procesa strateškega odločanja smo sicer opazili pomembno razliko, in to med menedžerji, ki vodijo podjetja na bolj zrelih širokopotrošnih trgih na eni strani, in menedžerji, ki delujejo na bolj rastočih medorganizacijskih trgih na drugi. Medtem ko so prvim bolj pomembni kvantitativni tržni in prodajni podatki (R6: »Ključen je trg, potencialni kupci, vstopne bariere. Vse podatke zberemo.«), je pri drugih bolj pomemben neposreden, osebni stik s kupci ter razvijanje izdelkov in storitev skupaj z njimi (R1: »V praksi pa je tako, da se pričnejo razgovori o nekem produktu, čez eno leto bodo šle povpraševanja, čez dve leti bodo ponudbe in čez štiri do pet let

pričakujemo proizvodnjo. Ideja je, in tukaj je potrebno potegniti odločitev. Tukaj so odločitve top menedžmenta ključne.»).

Zanesljivost, viri in vrsta informacij v podporo odločanju

9 intervjuvanih menedžerjev je navedlo, da se bolj zanesejo na lastne kot na tuje informacije in raziskave. 6 vodilnih menedžerjev je izpostavilo kombinacijo uporabe tako lastnih kot tujih raziskav, medtem ko sta dva vprašana menedžerja navedla, da v podjetju uporabljajo v glavnem tuje raziskave, ki jih nato sami interpretirajo. Vsi intervjuvani menedžerji navajajo, da največ informacij dobijo od kupcev, kar kaže na marketinško naravnost menedžerjev in podjetij (Kotler, 1996; Kohli in Jaworski, 1990). Nadalje menedžerji izpostavljajo velik pomen kombiniranja informacij iz različnih virov (Karim in Hussein, 2008), pri tem pa vedno bolj pomembno vlogo igrajo informacijsko-komunikacijske tehnologije, ki menedžerjem omogočajo neposredno spremljanje prodajnih in drugih podatkov vedno ter povsod (De Alwis et al., 2005).

Tudi tu se kaže razlika med menedžerji, ki vodijo proizvodna podjetja na zrelih in močno konkurenčnih trgih široke potrošnje, kjer so podatki večinoma kvantitativne narave (R6: *»Imamo svoje informacijske baze, prodajne podatke. Kvantitativne. To so v glavnem tuje raziskave. Podatke kupimo, interpretiramo jih pa mi.»*), in menedžerji, ki delujejo na bolj rastočih medorganizacijskih proizvodnih trgih, ki večino (kvalitativnih) informacij pridobijo neposredno od kupcev, s katerimi skupaj razvijajo nove izdelke in storitve (R1: *»Bolj se zanesem na lastne raziskave. Smo stalno prisotni pri kupcih. Na ta način tudi sokreiramo ideje skupaj s kupci, kar je naša glavna filozofija.»*). Menedžerji, ki vodijo podjetja iz storitvenih dejavnostih (npr. R3 in R7), se glede izvajanja lastnih in naročanja tujih raziskav opredeljujejo za kombinacijo obojega (R3: *»Največkrat uporabljamo lastne podatke, javno dostopne podatke, plus naročamo targetirane raziskave.»*). Pri tem se tuje raziskave pogosto uporabijo kot potrditev lastnih ocen, kriterij uspešnosti podjetja in primerjava s konkurenti v panogi.

Opažamo, da nekateri menedžerji izražajo dvom o smiselnosti naročanja in uporabe zunanjih raziskav (R2: *»Mi tujih raziskav še nikoli nismo naročili. Zaupamo lastnim raziskavam, pa lastni intuiciji. Če mi ne vemo, kdo bo to bolje vedel?«* in R15: *»Raziskave sprašujejo stranke, kaj bi one rade. Stranke pa pojma nimajo, kaj bi rade. Vi morate vedeti, kaj bi bilo zanimivo za stranko, in potem stranko vprašati: Kaj pa, če bi to naredil?«*). Razlog za negativno stališče do uporabe zunanjih raziskav je lahko nevarnost izgube pomembnih informacij (R6: *»Ne naročamo pa raziskav, ker se tam spet detajli izgubijo, ti pomembni detajli.»*).

Za menedžerje je za celovit in predvsem bolj objektiven pregled nad

notranjim in zunanjim okoljem podjetja zelo pomembna kombinacija različnih virov informacij, ki je potem podlaga za odločanje. Kombinacija več virov informacij poveča njihovo objektivnost, tako z vidika kombiniranja različnih ciljnih skupin (kupci, konkurenti, strokovnjaki itd.) kot tudi različnih metod (kvalitativne in kvantitativne metode), kot navaja R8: »Jaz vedno križam informacije. Ni informacij iz samo enega vira. Tudi strateške svete sem tako sestavil, da imam notri strokovnjake, ki praviloma med seboj niso kompatibilni.« Izjava omenjenega respondenta kaže na to, da menedžerji iščejo heterogenost mnenj, kar poveča objektivnost zbiranja in interpretacije pridobljenih informacij, predvsem pa ustvari bolj kakovostno podlago za strateško odločanje.

Uporaba orodij in modelov pri strateški analizi ter odločanju

Vsi intervjuvani menedžerji razen enega so navedli, da kot osnovno strateško orodje uporabljajo SWOT-analizo bodisi kot samostojno orodje bodisi v kombinaciji z drugimi strateškimi orodji. 7 intervjuvanim menedžerjev je navedlo, da največ uporabljajo orodje uravnoteženi sistem kazalnikov (Ballanced Scorecard) v kombinaciji s SWOT-analizo. 5 menedžerjev je navedlo, da uporabljajo zgolj SWOT-analizo. 4 menedžerji so izpostavili kombinacijo SWOT-analize in drugega strateškega orodja (vitka proizvodnja, strategija modrega oceana, Adizesove metodologije in lastna modificirana orodja). En menedžer je navedel, da niti sam niti kdo drug v podjetju ne uporablja nobenih orodij in modelov, temveč vsa njihova strateška analiza temelji na izvornih podatkih.

Intervjuvani menedžerji, ki uporabljajo določena strateška in analitična orodja, navajajo njihovo koristnost z več vidikov: bodisi z vidika poenostavljanja zapletenih situacij bodisi z vidika podpore odločitvam, kar poudarjajo tudi obstoječe raziskave (Dutton et al., 1983; Morecroft, 1992; Frost, 2003). Ugotovitve naše raziskave nadalje kažejo, da je uporaba orodij odvisna predvsem od njihovega poznavanja, pa tudi od njihove operativnosti, enostavnosti, celovitosti uporabe in prilagodljivosti specifikam podjetja. Izmed orodij, ki jih teorija navaja kot najbolj uporabljana (Kachra in Schnietz, 2008), v naši raziskavi izstopata SWOT-analiza in uravnoteženi sistem kazalnikov. Močno prisotnost uravnoteženega sistema kazalnikov ali drugih oblik integriranega sistema merjenja uspešnosti (Marc et al., 2010) ter orodij s področja upravljanja kakovosti (Gošnik in Vujica-Herzog, 2010) potrjujejo tudi obstoječe raziskave v slovenskem prostoru. Nadalje lahko potrdimo obstoječa dognanja, da se orodja lahko spreminjajo in prilagajajo (Roper in Hodari, 2015) - v naši raziskavi je bila omenjena modifikacija standardov ISO skladno s specifičnimi potrebami podjetja.

SWOT-analiza se med vsemi modeli in orodji zdi vprašanim menedžerjem

najbolj uporabna. Zelo priročna je predvsem za menedžerje, ki zapletenih orodij bodisi ne obvladajo bodisi niti ne marajo (R11: *»V formalnem smislu vseh teh analiz niti ne obvladam. Z eno SWOT-analizo si sigurno največkrat pomagamo.«*). Menedžerjem je SWOT-analiza zelo priročna za potrebe odločanja, saj je dovolj fleksibilna, da jo lahko kombinirajo z drugimi orodji in modeli.

Uravnotežen sistem kazalnikov je tisto strateško orodje na ravni strateškega upravljanja, ki ga menedžerji omenjajo največkrat. Menedžerji vidijo njegovo koristnost z vidika celovitosti (R3: *»Mi imamo neko adaptirano verzijo Balanced Scorecarda, ker je fino gledati z nekimi uravnoteženimi kazalniki celo poslovanje.«*), postavljanja ciljev in doseganja rezultatov (R8: *»Balanced Scorecard definitivno zaradi tega, ker na podlagi vnaprej želenih rezultatov, kazalnikov, postavi strateške cilje.«*).

Poleg SWOT-analize in uravnoteženega sistema kazalnikov so menedžerji izpostavili tudi uporabo modelov odličnosti, modela 20 ključev, modela 6 SIGMA, sistema vitke proizvodnje, strategije sinjega oceana in Adizesovih metodologij. Nekatera orodja in modeli so že zelo tesno vpeljeni v poslovanje podjetja, kot npr. navaja R10, ki vodi podjetje v proizvodni dejavnosti: *»Lean je pri nas način dela, kultura na nek način.«* R13 nadalje navaja visoko stopnjo uporabe strategije sinjega oceana (Kim in Mauborgne, 2005): *»Blue ocean smo mi vsi prebrali in se začeli načrtno samo o tem pogovarjati. Ko se pogovarjamo, tudi rečemo: Samo malo, ali ni tole malo red ocean preveč? A ne vidiš, koliko je morskih psov notri? In imamo zdaj nekaj produktov, eden od teh je gotovo iz Blue oceana.«* R15 je nadalje izpostavil tudi uporabo Adizesovih metodologij (Adizes, 1988): *»Zelo veliko temeljimo na Adizesovih metodologijah, pri sestankih, izbiranju odločitev in implementaciji odločitev. Adizesova metodologija nam je zelo blizu.«*

Nekateri intervjuvani menedžerji (R1, R2, R5, T6, R11 in R13) so pri tem izrazili različne pomisleke glede uporabe orodij, od nevarnosti izgube pomembnih informacij (R6: *»Kar je pomembno pri nas, so tržni podatki. Da bi pa v te modele notri zadeve dajali, tam se pa informacije izgubljajo.«*) do počasnosti orodij (R6: *»Če veš, da moraš imeti izdelek, ki funkcionira, ki si ga spravil čez registracijo, ki si ga lansiral na trg, mora biti profitabilen. Če mu profitabilnost začne padati, ni treba čakati na noben Scorecard.«* in R2: *»Mi smo imeli od Balanced Scorecarda do vsega tega /.../, ampak se je potem pokazalo, da je tisto celo premalo, prepozno, ker je treba ukrepati hitro.«*). Zapleteni modeli nadalje lahko zameglijo bistvo odločitve (R3: *»Včasih sem prav šokiran, ko ti naši mlajši včasih prinesejo 33 modelov, pa ne vem koliko preglednic, na koncu je to pragozd vsega, ko se zgubiš in ko vse to napolniš, se vprašaš: Kje je pa rdeča nit?«*). Drugo vrsto kritike orodij in modelov, ki se nanaša na subjektivno oceno, je podal R1: *»Ni matrika kot neko orodje, s katero bi si ti nekaj pomagal, ampak jo narišeš zaradi tega, da potrdiš svoje prejšnje analize.«*

Racionalna analiza in intuitivna presoja pri strateškem odločanju

10 intervjuvanih menedžerjev je navedlo, da pri odločanju upoštevajo bolj racionalno analizo kot intuitivno presojo. 4 vodilni menedžerji so navedli, da je pri njihovem odločanju bolj pomembna intuitivna presoja kot racionalna analiza. 3 vprašani menedžerji so izpostavili enakovredno kombinacijo uporabe racionalne analize ter inovativne presoje.

Prva skupina menedžerjev, ki se odloča bolj na podlagi racionalne analize, poudarja potrebo po racionalnem argumentiranju odločitev z dovolj relevantnimi podatki, kar ugotavljajo že obstoječe raziskave (Dawes et al., 1989; Bordley, 2001). Menedžerji iz naše raziskave pri tem opozarjajo še na potrebo po naravnosti na finančne kazalnike, pa tudi pričakovanja lastnikov, da se vodstvo obnaša racionalno. Racionalna naravnost je pomembna predvsem pri večjih strateških odločitvah, na tehničnih področjih in pri načrtovanju investicij. Menedžerji iz te skupine v isti sapi racionalnost povezujejo tudi z intuicijo, a bolj v obliki nujnega zla (»R4: *Na žalost je kar nekaj, veliko intuicije na koncu.*«) ali v podcenjevalni obliki (R11: *»Če mi racionalno številke kažejo, tudi če se mi ne zdi, bom intuicijo povozil.*«), ter jasno povedo, kje je njeno mesto (R6: *»Seveda moraš potem po občutku nekaj na koncu narediti. A to je vseeno majhen del, bi rekel 10 %.*«). R11 v svojem odgovoru navaja dilemo med upoštevanjem racionalnega in intuitivnega pola ter možne posledice, ki jih vsaka od izbir prinaša:

Meni intuicija pravi, da je ta segment lahko zelo riskanten, ker gre proti nekemu družbenemu pritisku. Družbena senziviteta narašča v korist neracionalnih segmentov. Vsi prodajni podatki ti pa kažejo nasprotno, in potem se s slabim občutkom odločiš za racionalen segment. Če bo gospodarska kriza, je bila odločitev prava. Če pa bo prosperiteta, potem bo šlo vse bolj v smeri neracionalnih segmentov.

Menedžerji, ki pri strateškem odločanju večji pomen dajejo intuiciji, poudarjajo, da ta predstavlja pomembno konkurenčno prednost menedžerja (R14: *»Nek menedžer, ki nima intuicije, ni enak tistemu, ki jo ima.*«). Intuicija se jim zdi pomemben temelj tudi za racionalno analizo (R5: *»Vsak človek že na začetku ve, ali se bo odločil za da ali za ne, in to ti pove intuicija. Če se ne morem takoj odločiti, še malo premislim, vendar še tukaj bolj iščem racionalne razloge, da se odločim za tisto, kar bi se tako in tako odločil na podlagi intuicije.*«). Uporaba intuicije omogoči hitro ukrepanje menedžerjev na podlagi nepopolnih informacij (R13: *»Tukaj pride do intuicije velikokrat, ker vseh podatkov nimaš. Vem, da 70 % nekih nujnih informacij niti ne moreš zbrati. In če čakaš, da jih boš, ker se kar naprej dogajajo, si že zamudil.*«). V največji meri pa gre za latenten, podzavesten občutek, navaja isti

respondent: »Če poslušate te stare mačke, ko pravijo, jaz sem začutil, da bo tukaj denar. Ali je bil to podatek? On je začutil. To je v podzavesti, informacije, ki prihajajo, se meljejo in meljejo. Na koncu se ponoči zbudiš – in pok.«

Pri odgovorih na vprašanje, kdaj se pojavi intuicija, opazamo razliko med menedžerji, ki delujejo na bolj rastočih in diverzificiranih industrijskih medorganizacijskih trgih, in menedžerji, ki delujejo v visoko konkurenčnih širokopotrošnih trgih. Prvi intuicijo umeščajo bolj na začetek, ko se išče idejno zasnovo za nov projekt, izdelek ali vstop na trg (R1: »Nobena pogodba ni podpisana brez analize, vendar prvotna odločitev je intuitivna.«), medtem ko se pri drugih intuicija oglasi, ko se izčrpajo vsi racionalni podatki (R6: »Intuicija nastopi samo na koncu, če je treba na eno stvar pogledati s širše slike, big picture. Lahko je to pika na i.«).

Sklep

Rezultati raziskave so pokazali, da proces strateškega odločanja sicer lahko umestimo v obstoječe teoretične modele, vendar bolj kot sistemskost in urejenost pri strateškem odločanju menedžerjev prevladata raznolikost in kompleksnost. Na strateško odločanje menedžerjev vpliva veliko dejavnikov, med katerimi pomemben del predstavlja tudi intuicija menedžerja. Intuicija se je izkazala za bolj pomemben element strateškega odločanja menedžerjev, kot smo pričakovali na začetku raziskave. Kljub temu je pri bolj racionalno naravnanih menedžerjih opaziti podcenjevanje intuitivnega pola odločanja, ki jo razumejo bolj kot nujno zlo in kot zgolj kozmetični popravek racionalne analize. Eden od možnih razlogov za takšna stališča so lahko tudi pričakovanja lastnikov, da se menedžerji morajo obnašati racionalno. Naša raziskava je s tem v zvezi podala določena izhodišča, ki pa so potrebna nadgradnje. Menimo, da boljše razumevanje tistega pola odločanja, ki ga menedžerjem prinaša intuicija, lahko kakovostno prispeva k bolj jasnemu razumevanju ozadja strateškega odločanja menedžerjev.

Nekateri menedžerji nadalje poudarjajo velik pomen vključevanja zaposlenih v pomembne strateške odločitve podjetja, kar naj bi pripomoglo k bolj učinkovitemu doseganju ciljev in posledično povečanju uspešnosti podjetja. Na tem mestu se moramo vprašati, v kolikšni meri se vključevanje zaposlenih v odločanje v slovenskih podjetjih v praksi tudi zares izvaja. Druge raziskave namreč opozarjajo na dokaj velik razkorak med vodstvom in zaposlenimi, ki kaže na to, da slovenski menedžerji delujejo bolj individualno kot timsko ter da se bolj ukvarjajo s seboj kot pa z zadovoljstvom ter rezultati zaposlenih (Kramar Zupan, 2012). Kako poteka vključevanje zaposlenih v procese odločanja v slovenskih podjetjih, kateri so dejavniki, ki vplivajo na vključevanje, in katere ovire se pri tem pojavljajo, so vprašanja, ki lahko predstavljajo osnovo za nadaljnje raziskovanje v tej smeri.

Pri nekaterih menedžerjih, ki navajajo, da raziskav trga ni smiselno delati, se kaže povezava z marketinško miopijo (Levitt, 1960). Pri tem se podjetje postavi v vlogo kupcev ter razvija izdelke in storitve v tem duhu, ne raziskuje pa njihovih pravih, realnih potreb in želja. Menimo – tako pa navaja tudi marketinška teorija (Kotler, 1996) –, da je kontinuirano izvajanje raziskav trga potrebno, če podjetje noče izgubiti stika s kupci. Pri tem ni dovolj, da podjetje izvaja zgolj lastne raziskave, ki so lahko zelo subjektivne in ki pogosto le potrdijo tisto, kar želijo menedžerji slišati. Vsaj občasno je smiselno naročiti tudi kakšno zunanjo raziskavo, ki lahko pomembno prispeva k drugačnemu, bolj objektivnemu pogledu menedžerjev na trg.

Pomembna vprašanja so se nadalje odprla tudi na področju uporabe modelov in orodij pri strateški analizi ter strateškem načrtovanju. Orodij je relativno veliko, zato menedžerjem pogosto bolj kot sama uporaba večji izziv predstavlja izbira pravega orodja, ki bo lahko v največji meri prispevalo k doseganju ciljev podjetja. Pri interpretaciji rezultatov smo posebej izpostavili kritike, ki so jih menedžerji navedli v povezavi z uporabo oziroma neuporabo orodij. Kritike se nanašajo na zapletenost, subjektivnost ter počasnost orodij in modelov, ki lahko menedžerjem zameglijo rdečo nit pri odločanju, prav tako pa se lahko v njih izgubijo pomembne podrobnosti. Omenjene ugotovitve predstavljajo pomembno povratno informacijo akademikom, raziskovalcem in svetovalcem, ki orodja razvijajo. Kje je meja med modeli in orodji, ki menedžerjem še predstavlja relevantno in hitro podporo pri odločanju, in orodji, ki so že preveč zapletena ter prepočasna za potrebe hitrega odločanja, je vprašanje, ki je vredno dodatne obravnave v smislu vrzeli med teorijo in prakso.

Kot dejavnik strateškega odločanja menedžerjev, ki pomembno vpliva na mnenja in stališča menedžerjev, so se nadalje pokazale tudi nekatere značilnosti podjetij. Med njimi najbolj izstopata vrsta kupcev (medorganizacijski trg oziroma trg široke potrošnje) ter vrsta, zrelost in konkurenčnost panoge. S tega vidika bi bilo v nadaljnjih raziskavah smiselno predvsem oblikovati večji vzorec iz omenjenih skupin podjetij. Prav tako bi bila dobrodošla primerjalna študija, ki bi raziskala razlike med strateškim odločanjem pri vodilnih menedžerjih v Sloveniji in vodilnih menedžerjih v drugih državah, gospodarsko primerljivih s Slovenijo.

LITERATURA

- Adizes, Ichak (1988): *Corporate Lifecycle: How and Why Corporations Grow and Die and What to do About it*. Englewood Cliffs, New York: Prentice Hall.
- Auster, Ethel in Chun Wei Choo (1993): *Environmental Scanning by CEOs in two Canadian Industries*. *Journal of the American Society of Information Science* 44 (4): 193–203.
- Bordley, Robert F. (2001): *Naturalistic Decision Making and Prescriptive Decision Theory*. *Journal of Behavioral Decision Making* 14 (5): 355–358.

- Brim, Orville G. (1962): *Personality and Decision Processes: Studies in the Social Psychology of Thinking*. Stanford, Calif: Stanford University Press.
- Burke, Maria E. (1995): Information on Management. *Library Management* 16 (5): 35-39.
- Butcher, Helen (1998): *Meeting Manager's Information Needs*. London: Aslib, The Association for Information Management.
- Clark, Delwyn N. (1997): Strategic Management Tool Usage. *Journal of Strategic Change* 6: 417-427.
- Creswell, John. W. (2014): *Research Design: Qualitative and Quantitative Approaches*. Sage Publications, Inc.
- Dane, Erik in Michael G. Pratt (2007): Exploring Intuition and its Role in Managerial Decision Making. *Academy of Management Review* 32 (1): 33-54.
- Dawes, Robyn M., David Faust in Paul E. Meehl (1989): Clinical Versus Actuarial Judgment. *Science* 243 (4899): 1668-1674.
- De Alwis, Gina in Susan Ellen Higgins (2001): Information as a Tool for Management Decision Making: A Case Study of Singapore. *Information Research* 2 (7). Dostopno preko <http://InformationR.net/ir/7-1/paper114.html> (3. 5. 2017).
- De Alwis, Gina, Shaheen Majid in Abdus Sattar Chaudhry (2006): Transformation in Managers' Information Seeking Behaviour: A Review of the Literature. *Journal of Information Science* 32 (4): 362-377.
- Dimovski, Vlado, Miha Škerlavaj, Mok Kimman in Tomislav Hernaus (2006): Proces organizacijskega učenja v slovenskih, hrvaških in malezijskih podjetjih. *Management* 1 (2): 101-123.
- Dutton, Jane. E., Liam Fahey in V. K. Narayanan (1983): Toward Understanding Strategic Issue Diagnosis. *Strategic Management Journal* 4: 307-323.
- Easterby-Smith, Mark, Richard Thorpe in Andy Lowe (2007): Raziskovanje v managementu. Koper: Fakulteta za management.
- Elbanna, Said, John Child in Mumin Dayan (2013): A Model of Antecedents and Consequences of Intuition in Strategic Decision-making: Evidence from Egypt. *Long Range Planning* 46 (1-2): 149-176.
- Erenda, Ivan, Maja Meško in Boris Bukovec (2014): Intuitive Decision-Making and Leadership Competencies of Managers in Slovenian Automotive Industry. *Journal of Universal Excellence* 3 (2): 87-101.
- Flaming, Susan C. (2007): *Leadership of Risk Decision Making in a Complex, Technology Organization: the Deliberative Decision Making Model*: doktorska disertacija. Minneapolis: Capella University.
- Frantz, Roger (2000): Intuitive Elements in Adam Smith. *Journal of Socio-Economics* 29: 1-19.
- Frost, Frederick A. (2003): The use of Strategic Tools by Small and Medium-Sized Enterprises: an Australasian Study. *Strategic Change* 12 (1): 49-62.
- Gošnik, Dušan in Nataša Vujica-Herzog (2010): Success Factors for Six Sigma Implementation in Slovenian Manufacturing Companies. *Advances in Production Engineering & Management* 5 (4): 205-216.
- Grant, Robert M. (2003): Strategic Planning in a Turbulent Environment: Evidence from the Oil Majors. *Strategic Management Journal* 24 (6): 491-517.

- Isabella, Lynn A. in Sandra A. Waddock (1994): Top Management Team Certainty: Environmental Assessments, Teamwork, and Performance Implications. *Journal of Management* 20 (4): 835-858.
- Jančič, Zlatko (2001): Strateško-marketingška usmeritev in sodobna vloga zaposlenih v organizaciji. V Stanojevič Miroslav (ur.). *Uspešna nedozorelost: socialne institucije in kakovostna proizvodnja v Sloveniji*. Knjižna zbirka *Pravo in gospodarstvo*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kachra, Ariff in Karen K. Schnietz, (2008): The Capstone Strategy Course: What Might Real Integration Look Like? *Journal of Management Education* 32: 476-508.
- Karim, Nor Shahriza Abdul in Ramlah Hussein (2008): Managers' Perception of Information Management and the role of Information and Knowledge Managers: The Malaysian Perspectives. *International Journal of Information Management: The Journal for Information Professionals archive* 28 (2): 114-127.
- Khatri, Naresh in Alvin H. Ng (2000): The Role of Intuition in Strategic Decision Making. *Human Relations* 53 (1): 57-86.
- Kim, Chan W. in Renee Mauborgne (2005): *Blue Ocean Strategy: How to Create Uncontested Market Space and Make the Competition Irrelevant*. Boston: Harvard Business School.
- Kohli, Ajay K. in Bernard J. Jaworski (1990): Market Orientation: The Construct, Research Propositions, and Managerial Implications. *Journal of Marketing* 54 (2): 1-18.
- Kotler, Philip (1996): *Marketing Management - Trženjsko upravljanje*. Ljubljana: Slovenska knjiga.
- Köse, Ertuğrul in Hüner Şencan (2016): The Effect of Decision Making Competence on Managerial Performance. *International Journal of Commerce and Finance* 2 (2): 1-12.
- Levitt, Theodore (1960): Marketing Myopia. *Harvard Business Review* 38 (4): 45-56.
- Marc, Mojca, Darja Peljhan, Nina Ponikvar, Aleksandra Šobota and Metka Tekavčič (2010): Performance Measurement In Large Slovenian Companies: An Assessment Of Progress. *International Journal of Management & Information Systems* 14 (5): 63-76.
- March, James G. (2006): Rationality, Foolishness, and Adaptive intelligence. *Strategic Management Journal* 27 (3): 201-214.
- McFall, Joseph P. (2015): Directions Toward a Meta-Process Model of Decision Making: Cognitive and Behavioral Models of Change. *Behavioral Development Bulletin* 20 (1): 32-44.
- Mikolič, Katja (2013): *Slovenski menedžerji in vodenje podjetja v času krize: magistrsko delo*. Maribor: Ekonomsko-poslovna fakulteta.
- Mintzberg, Henry (1973): *The nature of Managerial Work*. London: Harper and Row.
- Mintzberg, Henry, Dury Raisinghani in André Théorêt (1976): The Structure of 'Unstructured' Decision Processes. *Administrative Sciences Quarterly* 21 (2): 246-275.

- Mintzberg, Henry (2004): *Managers not MBAs: A Hard Look at the Soft Practice of Managing and Management Development*. Harlow: FT Prentice Hall.
- Mitchell, Robert, Dean A. Shepherd in Mark P. Sharfman (2011): Erratic Strategic Decisions: When and Why Managers are Inconsistent in Strategic Decision Making. *Strategic Management Journal* 32 (7): 683-704.
- Morecroft, John D. W. (1992): Executive Knowledge, Models and Learning. *European Journal of Operational Research* 59: 9-27.
- Noorderhaven, Niels G. (1995): *Strategic Decision Making*. Wokingham: Addison-Wesley.
- Nutt, Paul C. (1998): Evaluating Alternatives to Make Strategic Choices. *Omega* 26: 333-354.
- Oppenheim, Charles (1997): Managers' Use and Handling of Information. *International Journal of Information Management* 17 (4): 239-248.
- Potočnik, Andrej (2005): *Pomen subjektivnih in objektivnih dejavnikov v poslovnem odločanju*: magistrsko delo. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
- Sugandha, Rawal (2015): Predictors of Employee Engagement in Public & Private Insurance Companies. *Indian Journal of Industrial Relations* 51 (2): 285-299.
- Roper, Angela in Demian Hodari (2002): Strategy Tools: Contextual Factors Impacting Use and Usefulness. *Tourism Management* 51 (2015) 1-12.
- Sharfman Mark P. in James W. Dean Jr. (1997): Flexibility in Strategic Decision Making: Informational and Ideological Perspectives. *Journal of Management Studies* 34 (2): 191-217.
- Simon, Herbert (1960): *The New Science of Management Decision*. New York: Harper & Row.
- Simon, Herbert A. (1992): *Economics, Bounded Rationality, and the Cognitive Revolution*. Aldershot Hants: Elgar.
- Tapinos, Efstathios, Robert G. Dyson in Maureen Meadows (2005): The Impact of Performance Measurement in Strategic Planning. *International Journal of Productivity and Performance Management* 54 (5-6): 370-384.
- Uršič, Dusko in Matjaz Mulej (2005): Theory and Practice of Management Concepts: Slovenia's Experiences. *Journal of Management Development* 24 (10): 856-878.
- Wally, Stefan in Robert J. Baum (1994): Personal and Structural Determinants of the Pace of Strategic Decision Making. *The Academy of Management Journal* 37 (4): 932-956.
- Wally, Stefan in Robert J. Baum (2003): Strategic Decision Speed and Firm Performance. *Strategic Management Journal* 24 (11): 1107-1129.
- Wright, Robert P., Sotirios E. Paroutis in Daniela P. Blettner (2013): How Useful Are the Strategic Tools We Teach in Business Schools? *Journal of Management Studies* 50 (1): 92-125.

UVODNIK

Večina razprav o trajnostnem razvoju se osredotoča na tri, v novejšem času morda štiri, medsebojno »uravnotežene« dimenzije. Gospodarski in socialni razvoj morata biti usklajena z varovanjem okolja, pri usklajevanju pa je nujno upoštevati tudi številne kulturne razlike, ki (ne)posredno vplivajo na legitimno operacionalizacijo usklajevalnih postopkov. In prav velikanske razlike, ki se v novejšem času še poglobljajo, so ključni problem trajnostnega razvoja. Horizontalno in vertikalno uravnoteževanje razvoja je vedno strateško pomembno »geopolitekonomska« vprašanje modernih družb, ki ga mnoge razprave podcenjujejo ali (ne)namerno spregledajo. S tem se ustvari naivna predpostavka o navidezni rešitvi tega problema.

Še bolj kot ta spregled je pogosto zanašanje na navidezno ali vsaj začasno moč leporečja. Če v razvojnih strategijah po zgledu F. Milčinskega »najstrožje zapovemo«, da mora biti trajnostni razvoj okoljsko občutljiv niz ukrepov, do narave oz. ekosistemov prizanesljiv, dolgoživ, skratka »ozeljen« razvoj, se na prvi pogled zdi, da je problem uravnoteženosti trajnostnega razvoja vsaj ustrezno prepoznan, če že ne rešen. Preseneča tudi nenavadna prostodušna in nenatančna opredelitev temeljnih sestavin trajnostnega razvoja. Že od druge polovice dvajsetega stoletja se pogosto zdi, da je kromatična oznaka, tj. »zelen razvoj«, zadovoljliva kvalifikacija, ki je ni treba določneje opredeljevati. Kot da ni bistvena, dejansko konstitutivna značilnost trajnosti, vzdržnosti, sonaravnosti, dolgoživosti ipd. prav *dinamična* uravnoteženost temeljnih sestavin, ki jo je na operativni zelo težko doseči in upravljati. Povrh vsega pa je uravnoteženost kompleksnega ekosocialnega sistema težko dosegljiv cilj tudi zaradi tega, ker je soglasje, ki bi olajšalo legitimno iskanje ravnotežja, skorajda nemogoče. Zaradi številnih teoretsko odprtih tem pravzaprav sploh ni presenetljivo, da v razpravah o trajnostnem razvoju še vedno porabljammo veliko energije za osnovni dogovor o terminološko konceptualnih vprašanjih.

S podobnimi težavami se srečujemo tudi pri opredeljevanju pomena »razvoja«. Tu gre za še en niz »problematičnih samoumevnosti«, s katerimi se domnevno ne zdi več smiselno ukvarjati. Zadošča pogled na relativno omejen nabor statističnih podatkov v standardnih grafičnih ponazoritvah. Seveda obstajajo tudi zahtevnejši raziskovalci, ki jih preprosti statistični kazalci o domnevnem razvoju ne zadovoljijo, zato nadaljujejo iskanje v globino in širino in z analizo distribucije moči, medijskih diskurzov in prezentacij ter celo z naborom kvalitativnih indikatorjev poskušajo rekonstruirati »resničnejši, ne zgolj statistični družbeni razvoj«. Vendar pa te kompleksnejše konstrukcije družbenega razvoja nimajo veliko možnosti vplivati na utečene strokovne razprave, še manj pa na politične odločitve. Večinoma so protagonisti poglobljenih razprav o razvoju uvrščeni v nepopularno

kategorijo večno nezadovoljnih nergačev, razbijalcev preprostih in zato priljubljenih iluzij.

Razumevanje »razvoja« se torej v praksi (razvojnih politikah) velikokrat zvede na beleženje »rasti« kazalcev na poljubnem področju. In vendar je prav opredelitev »razvoja« bistvena tudi za opredelitev »trajnosti«. Zelo poenostavljeno rečeno, trajnostni razvoj v mnogih primerih predpostavlja prehod od akumulacije, zbiranja istega, kopičenja zaloga tega in onega, v radikalen premislek o smiselnosti in domnevni neizbežnosti teh istih zaloga, ki izčrpavajo naravne vire. Vzporedno z okoljsko krizo, s spreminjanjem ekosistemov, pretečimi podnebnimi spremembami se soočamo tudi s krizo pomena temeljnih razsežnosti razvoja. Ker ne znamo konsistentno in transparentno povedati, kaj je razvoj in kaj ni, nam bo mogoče celo »vera v razvoj vzeta«. To pa bo – ali pa je že – zgolj logična posledica manka »velikih, vodilnih družbenih idej« o zaželenih in dosegljivih razvojnih ciljih. Zaradi tega se je okoljska kriza deloma že (oziroma se bo) neizbežno razširila v občo družbeno krizo. Razvojnim pragmatikom se zdi spraševanje o kakovostnih razsežjih (trajnostnega) razvoja odveč, nepotrebno kompliciranje. Domnevno nepraktično filozofiranje jih dela živčne in nestrpne. Vendar pa je legitimna, obče sprejeta stalna rekonstrukcija razumevanja (trajnostnega) razvoja dejansko prvi pogoj za njegovo legitimno uresničevanje.

Obdobje, ko se je zdelo, da razvojnih ciljev ni treba več posebej opredeljevati in razglašati, je za nami, bistvena značilnost in potreba sedanjega časa pa je prav potreba po opredelitvi in legitimizaciji razvoja, ki bo prekinil dosedanje samodestruktivne rutine. Osnovna vizija trajnostnega razvoja, ki jo je že pred desetletji pod okriljem OZN prispevala Komisija za okolje in razvoj, je še vedno sprejemljiva, nujno pa jo je operativno dopolnjevati. To pa seveda ni mogoče, ne da bi temeljito razmišljali tudi o temeljnih vsebinskih opredelitvah trajnostnega razvoja.

To je temeljni motiv in ambicija besedil o implementacijskih zastojih trajnostnega razvoja, ki jih objavljamo v tej izdaji revije Teorija in praksa. Vsem štirim besedilom je skupen pristop, ki povezuje teorijo in prakso, to pomeni, da konceptualne zamisli o trajnostnem razvoju sooča z dosedanjimi empiričnimi izkušnjami pri uveljavljanju teh zamisli.

Prvi prispevek obravnava »trajnostni razvoj v šoli«. V uvodnem delu avtorja zanima, v kolikšni meri šolski sistem spodbuja kreativno refleksijo trajnostnega razvoja. V tem teoretskem kontekstu besedilo preverja, kako o trajnostnem razvoju razpravljajo v slovenskih gimnazijah, katere vsebine prevladujejo, kako je v gimnazijskih programih rešeno problematično razmerje med naravoslovno-tehničnimi znanji in družbenimi konstrukcijami trajnostnega razvoja. Preliminarna empirična analiza, ki temelji na analizi vsebin učnih programov, predstavljena v drugem delu, pokaže, da je tudi v šolskih programih celovitost še nedosežen standard obravnav trajnostnega

razvoja. Ključna se zdi ugotovitev, da pogostost obravnav »trajnostnih« pojmov v učnih programih nakazuje ali celo dokazuje sprejetost trajnostnega razvoja kot pomembne razvojne ideje enaindvajsetega stoletja, obenem pa redukcijonizem in parcialnost »trajnostnih« vsebin nakazujeta razhajanja v dojemanju in razumevanju tega »radikalnega« koncepta. To pa seveda močno otežuje implementacijo koncepta, tako v izobraževalnih sistemih kot tudi v družbi nasploh. Nekoliko prikrito, vendar pomembno sporočilo članka je ideja, da mora »trajnostni razvoj še v šolo«, torej, da je osnovno idejo nujno treba še precej izpopolnjevati, tako da bo postala lažje in legitimno uresničljiva.

Drugo besedilo se osredinja na konceptualno razpravo o trajnostni mobilnosti v razmerah povečane globalne dostopnosti in slabitve nacionalnega integrativnega okvira. Dinamika družbene vertikalne mobilnosti je pomemben kazalec institucionalnih, družbenih, ekonomskih, okoljskih in kulturnih sprememb, ki jih generira trajnostni razvoj. V socioloških raziskovanjih in razpravah je bila prostorska mobilnost donedavno pretežno obravnavana kot horizontalna mobilnost, čeprav jo dejansko poganjajo vertikalne mobilnostne aspiracije. Prispevek preverja predpostavko, da je v razmerah povečane pretočnosti družbenoprostorskih procesov smiselno iskati priložnost za uvajanje trajnostne prostorske mobilnosti. Na primeru izobraževanja in zaposlovanja besedilo argumentira, zakaj je trajnostna mobilnost pomemben element socialne integracije. Sočasnost osamosvajanja in povezovanja na ravni posameznika, institucij in celotnih družb predstavlja izziv za globlje razumevanje konceptov »gnezdenja« in »grozdenja« v prostorih krajev in prostorih tokov. Besedilo se sklicuje na Giddensov koncept *časovno-prostorske distanciacije*, ki pomeni raztezanje družbenih sistemov v prostoru in času ter tako relativizira zakoreninjene prostorske strukture ali okvire delovanja.

Ta zastavitev je teoretsko komplementarna z naslednjim besedilom, ki obravnava javnomnenjsko dojetje »begunske krize«, ki je na prvi pogled šibko povezana s trajnostnim razvojem. Vendar je utemeljitev korelacije med begunsko krizo in trajnostnim razvojem prepričljiva. Izvirni razlog množičnih prostorskih migracij v smeri jug-sever so nedvomno prav velikanske, nevzdržne, absolutno netrajnostne razlike med svetovnim severom in jugom. Poanta besedila je razkrivanje, kako enostransko »netrajnostni« so odzivi na begunsko krizo v javnem mnenju, kar je nedvomno pomembno dejstvo, ki ga moramo upoštevati pri nastajanju in izvajanju razvojnih ukrepov in politik. Ta ugotovitev je presenetljiva še zlasti glede na dejstvo, da prostorske migracije prebivalstva pravzaprav sodijo med najbolj stalne in ponavljajoče se, dejansko trajnostne družbene pojave od pradavnih začetkov razvoja človeških družb.

Četrto besedilo je najbolj konkretno praktično usmerjeno, ker obravnava

zaposlitvene možnosti, ki jih omogoča trajnostni razvoj. Res je, da nove tehnologije »žrejo« stara delovna mesta, nove razvojne modalitete pa generirajo nove. Na osnovi analize uvajanja novih trajnostnih urbanih sosesk besedilo prikaže dinamiko pojavljanja novih poklicev. Čeprav je to nedvomno obetaven proces, pa ga spremljajo standardne težave uveljavljanja novih paradig, kar ustvarja tudi poligon za trenja med poklicnimi skupinami znotraj polja poklicnih pristojnosti ter zaradi divergence med dejanskimi in pričakovanimi »trajnostnimi« poklicnimi kompetencami. Besedilo obravnava še dodatne težave, ki so posledica depersonalizacije, fragmentacije, birokratizacije in standardizacije storitev. Težava pri načrtovanju novih poklicev je krčenje javnih sredstev, zaradi česar se profesionalno znanje vse bolj omejuje na trenutne potrebe politike in zasebnega kapitala ter zmanjšuje pomen in vrednost teoretičnega znanja. Zaradi zanemarjanja teoretičnega znanja pa nastopijo težave pri »medpoklicni jurisdikciji«.

Skupna značilnost besedil o trajnostnem razvoju je torej potrditev kritične ocene o velikem razkoraku med teoretsko konceptualnim vidikom in izkustvenim uveljavljanjem te zamisli. Čeprav se zdi skoraj banalno in že velikokrat slišano, pa je rešitev tega zastoja obuditev, spodbuditev in razširitev refleksije o raznovrstnih vidikih trajnostnega razvoja na vseh ravneh. To pa je tudi cilj objave štirih raznovrstnih besedil o trajnostnem razvoju. Spodbujanje dialoške razprave o raznovrstnih pogledih na kompleksna vprašanja trajnostnega razvoja je dejansko edina praktična možnost preseganja implementacijskega zastoja, ki hromi uveljavljanje te »edine še preostale velike razvojne ideje«.

Drago Kos
gostujoči urednik

TRAJNOSTNI RAZVOJ V IZOBRAŽEVALNIH PROGRAMIH: PRIMER SLOVENSКИH GIMNAZIJ**

Povzetek. V teoretskem uvodu razpravlja o reflektivnosti izobraževanja za potrebe trajnostnega razvoja (TR). Argumentirava smiselnost reflektivne obravnave in ugotavlja, da je koncept še vedno dokaj enigmatičen in šibko operacionaliziran. Čeprav je očitno, da o tako kompleksni zamisli, kot je TR, v družbi nasploh in tudi v strokovnih krogih še ni soglasja, je zamisel v učnih programih predstavljena, kot da gre za konsenzualno razvojno paradigmo. Preliminarna empirična analiza, ki je predstavljena v drugem delu, pokaže, da je tudi v šolskih programih celovitost še nedosežen standard obravnave TR. Odprta ostaja tudi dilema, kakšno je ustrezno razmerje med spoznavno analitičnim pristopanjem in praktično aplikativnimi obravnavami. TR je v obstoječem formalnem šolskem sistemu obravnavan redukcionistično, predvsem zato, ker je šolski sistem neprilagojen uvajanju radikalnih transdisciplinarnih zamisli. Ključna je torej ugotovitev, da pogostost obravnave »trajnostnih« pojmov v učnih programih nakazuje ali celo dokazuje sprejetost TR kot najpomembnejše razvojne ideje enaindvajsetega stoletja, obenem pa redukcionizem in parcialnost »trajnostnih« vsebin nakazujeta razhajanja v dojetanju in razumevanju tega »radikalnega« koncepta. To pa seveda močno otežuje implementacijo koncepta tako v izobraževalnih sistemih kot tudi v družbi nasploh.

Ključni pojmi: reflektivnost, izobraževanje, trajnostni razvoj

Uvod

V razpravah o razvoju se je trajnostni razvoj (TR) uveljavil kot »velika ideja« šele v zadnjem desetletju prejšnjega tisočletja. Kot glavni časovni označevalec trajnostne razvojne paradigme velja Konferenca ZN o okolju v Rio de Janeiru (UNCED) leta 1992. F. Lyotard je sicer v besedilu »Postmoderno

* Dr. Drago Kos, izredni profesor, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija; dr. Samo Pavlin, izredni profesor, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija.

** Izvirni znanstveni članek.

stanje« že leta 1979 odmevno razglasil konec »velikih zgodb« (*grand narratives*), tj. konec velikih ideoloških gibanj in sistemov kot nabora idej in konceptov, ki določajo razumevanje sedanjosti in vplivajo na predstave o prihodnosti. V tej luči je prvo in najpomembnejše vprašanje, ali ideja trajnostnega razvoja lahko zapolni idejno oz. ideološko praznino, ki je nastala s ponikanjem donedavnih »velikih zgodb«. Številni zapisi o TR od konference v Riu dalje in dejstvo, da je postal vodilna ideja mnogih formalnih razvojnih dokumentov, pritrjujejo mnenjem, da gre za konstrukcijo, ki vsaj na deklarativni ravni izpolnjuje enega bistvenih kriterijev »velike zgodbe«, ki lahko zanika Lyotardov pesimizem. V mislih imamo ambicijo, da naj bi zamisel TR uravnoteženo povezala okoljske, socialne, ekonomske in kulturne elemente v učinkovito razvojno paradigmo. Prav ideja povezovanja različnih sektorjev vzpostavlja TR kot alternativo hiperdiferenciranim (post)modernim družbenim sistemom ter podsistemom, zato je potencialno vodilna teoretična inovacija »nove« razvojne paradigme. Če sklepamo zgolj po frekventnosti zapisov v strateškorožvojnih dokumentih, ki obljublajo »razvoj po načelih trajnosti« (Dalal-Clayton in Bass, 2002; Redclift, 2002; Kos, 2004), bi lahko to idejo dejansko uvrstili med nosilne stebre TR.

Teoretsko je konstrukcija zamisli TR smiselna in dobro utemeljena, šibka je predvsem v izvedbenih izpeljavah. Tu je zelo opazen legitimizacijski in s tem povezan izvedbeni (implementacijski) primanjkljaj. To je eden pomembnejših razlogov, zaradi katerega TR še »ne uspeva nadomeščati netrajnostne, (neo)liberalne razvojne paradigme« (Schuftan, 2003). Razlogov za to je dejansko še precej. Zastoj krepi aktualizacija stare dileme, da »ni dovolj zgolj delati stvari na pravi način, temveč je treba početi prave stvari«¹. Tu gre za večno dilemo, kako uskladiti funkcionalne pragmatične vidike z logično in etično presojo konkretnega delovanja. Tehnološki, tj. industrijski razvoj modernih družb od začetka do danes demonstrira predvsem instrumentalno učinkovitost, tj. sposobnost *delati* stvari. Precej bolj vprašljiva pa je presoja, ali to, kar se dogaja (in predvsem način dogajanja), prestane etično presojo.

Kot že rečeno, je TR postal širše zanimiva razvojna možnost šele v zadnji tretjini dvajsetega stoletja², ko so se okrepile in namnožile ocene, da obstoječa razvojna paradigma, oprta pretežno na tehnologijo in trg, ni vzdržna, da si ni mogoče predstavljati njene globalizacije, ne da bi se spremenili nekateri elementi, ki so bistveni pogoj njene donedavne učinkovitosti. Tu se seveda odpira temeljna razprava o kredibilnosti in legitimnosti »nove velike

¹ *It is not enough to do things right, but rather to do the right things. Despite broad-based support, sustainable development has not been able to break the ruling development paradigm (Schuftan, 2003: 73). V prevodu: "Ni dovolj početi stvari na pravi način, ampak je treba tudi delati prave stvari. Navkljub široko zasnovani podpori, trajnostni razvoj ni uspel preiniti z vladajočo razvojno paradigmo" (Schuftan, 2003: 73).*

² *Če vključimo dolgoročno zgodovinsko perspektivo, pa lahko najdemo kar nekaj podobnih zamisli.*

zgodbe«, ki potencialno lahko postane nova univerzalna razvojna paradigma. Razprava naj bi bila – kljub visoki kompleksnosti – kar najbolj vključujoča, torej naj bi povezano, v najbolj ambicioznih predstavah celo celostno, obravnavala spoznavne, socialne, kulturne, ekonomske, tehnološke in etične razsežnosti razvoja v globalnem okviru.

V tako širokem razpravljalnem prostoru je smiselno že v izhodiščih preveriti, kakšno vlogo imajo pri širjenju, legitimizaciji in implementaciji radikalnih idej TR tradicionalni mehanizmi produkcije in reprodukcije aktualnih družbenih sistemov. To je seveda izredno obsežen in zapleten projekt, ki se ga je smiselno lotiti »krožno«, ker ga je praktično nemogoče izpeljati linearno od imaginarnega začetka do prav tako težko določljivega konca. Če se ga lotimo standardno, po pravilih modernistične analitične racionalnosti, tj. selektivno, lepo po vrsti po posameznih elementih, se že v izhodišču odpovemo celovitosti obravnave in s tem tudi celovitemu prepoznavanju prepletenih razvojnih dilem. Problem analitičnega redukcionalizma je sicer generična epistemološka težava vseh raziskovalnih in interpretativnih pristopov, ki pa jo je mogoče do določene mere ublažiti, če vklopimo *refleksivnost* kot kritiški mehanizem modernih družbenih sistemov (Giddens, 1990; Bourdieu, 2004). Ta mehanizem prispeva povratne informacije o delovanju posameznikov in institucij³. Še posebej zanimivo in uporabno je dejstvo, da je tudi »refleksivnost podvržena refleksivnosti«, zaradi česar nastane stalni tok ponavljajočih se preizpraševanj ter preverjanj smiselnosti in učinkovitosti delovanja modernih akterjev.

Obenem pa je to:

instrument, ki v veliki meri onemogoča aktivacijo ideoloških recidivov v znanostih o družbi in človeku, s katerimi se srečamo v vseh zares pomembnih besedilih teh znanosti: gre za refleksijo pozicije izjavljalca v snopu družbenih funkcij, od položaja v družbeni hierarhiji, prek položaja in gibanja v družbenih omrežjih vsakdanjega življenja, do položaja in delovanja v okrilju znanstvenega polja. (Rotar, 2004: 27)

Skratka, refleksivnost metodološko zahteva ciklično permanentno (sociološko) analizo. Še več, potrebna je tudi analiza analize, v konkretnem primeru torej sociologija sociologije. Refleksivnost je individualna, lahko tudi zelo intimna praksa, obenem pa je institucionalizirana, tj. vgrajena v temeljne principe delovanja modernih družb. Kot temeljno oz. celo konstitutivno značilnost modernosti jo Giddens opredeli kot »permanentni proces

---

³ Zadeva seveda ni tako preprosta, kot se nakazuje, kajti refleksivnost je skoraj povsem ujeta (določena) v legitimnost predpostavk spoznavnega polja, v katerem poteka, kajti »epistemološka pravila niso nič drugega kakor družbena pravila« (Bourdieu, 2004: 118).

stalnega raziskovanja, preverjanja in reformiranja družbe v luči vedno novih prihajajočih informacij» (Giddens, 1990: 38). Obenem pa je refleksivnost podprta z neverjetno množico »poznavalskih« mrež, ki se v zadnjih desetletjih, predvsem po zaslugi ITK, še kar naprej širijo.

V »modernem« okolju bi pričakovali, da je refleksivnost tudi eden ključnih učnih smotrov izobraževalnih sistemov. Kaj je bolj poučno kot stalno (samo)opazovanje, preverjanje, analiziranje, sintetiziranje, skratka kritično analiziranje družbe in narave ter vzajemnih vzročno posledičnih povezav, tako na individualni kot na institucionalni ravni? Refleksivno procesiranje neskončnega toka informacij se načeloma nikoli ne ustavi, ker je to ciklični proces stalnega obdelovanja in preverjanja toka informacij. Ta stalno vključena povratna zanka nas nenehoma sili v kritiko uveljavljenega znanja, pravzaprav je to nekakšno neformalno »vseživljenjsko« učenje.

Zaradi tega bi pričakovali, da je refleksivnost tudi eden ključnih principov šolskega »osvajanja« in distribuiranja znanja na vseh ravneh, še posebej seveda na najvišji izobraževalni ravni. Samorefleksija, ki je sposobna prepoznati in tudi priznati bele lise v produkciji in uporabi znanja, naj bi bila ena ključnih izobraževalnih metod.

Vendar je kritična refleksija šolskega znanja dokaj prepoznavno zamejena oz. uokvirjena s ciljno instrumentalnimi pravili »spoznavanja« oz. učenja. Glede na to da se je moderni izobraževalni sistem razvil v »zaveznitvstvu z nacionalno državo« (Välilmaa, 2009: 23), je seveda v te izobraževalne sisteme že v izhodišču vgrajena pristranska in tudi redukcionistična optika. Prav zaradi tega je stalna prenova védenja v formalnih izobraževalnih sistemih velikokrat dojeta kot motnja. Fazni zamiki v »podajanju« najnovejšega znanja so zato zaradi praktično pragmatičnih razlogov normalno stanje. Zdi se, da možnosti refleksivne obravnave kateregakoli področja presegajo prilagoditvene zmožnosti častitljivih in obenem rigidnih izobraževalnih sistemov. Pri tem se nazorno pokaže, da šola ni zgolj izobraževalna ustanova, pač pa tudi ideološko konzervativna institucija, katere naloga je »stabilizacija« določene družbe. Kot se je jasno izrazil Althusser, imajo ti središčni »ideološki aparati države« (Althusser, 1970) prvenstveno funkcijo reprodukcije ter utrjevanja obstoječih struktur moči in vladanja.

Kritična presoja sodobnih izobraževalnih sistemov in njihove odprtosti za vključevanje novih vsebin in novih paradigem, npr. TR, je seveda obsežna tema, ki terja metodološko domišljeno in temeljito analizo številnih razsežnosti delovanja izobraževalnega sistema. Temeljna dilema, ki nas tu posebej zanima, je, v kolikšni meri je šolski sistem ukrojen zgolj ali predvsem ciljno instrumentalno, npr. za usposabljanje konkurenčne delovne sile. Kakšno je razmerje med splošno izobraževalnimi in uporabniškimi ter vzgojnimi vsebinami? Na kakšen način nacionalni izobraževalni sistemi sodelujejo v (re) produkciji nacionalnih kulturnih identitet, koliko pa se posvečajo produkciji

oz. iskanju novih pomenov? Posebej nas zanima vprašanje, v kolikšni meri so temeljne vloge, ki jih je formalnemu šolskemu sistemu določila nacionalna država, komplementarne ali divergentne z refleksivnostjo kot konstitutivno značilnostjo (Giddens, 1990) modernih družb. Skratka, zanima nas vloga šole pri ohranjanju ter krepitvi individualne in institucionalne refleksivnosti trajnostne razvojne paradigme. V transformacijskem kontekstu globalizacije, ki omogoča učinkovito preseganje nacionalno zamejenih šolskih kurikulumov, je to vprašanje še prav posebej »vroče«. Ta in mnoga druga vprašanja lahko zvedemo na temeljno dilemo, v kolikšni meri je sodobna šola kompatibilna z individualno in institucionalno refleksivnostjo, tj. prakso, ki stalno »ogroža« šolski red in šolsko znanje. Ali šola legitimno ostaja zavezana nacionalno zamejenim izobraževalnim in vzgojnim vsebinam oziroma v kolikšni meri je refleksivno motrenje vsega in vsakogar sestavina uveljavljenih šolskih izobraževalnih in vzgojnih smotrov?

Refleksivnost v šoli torej ni nedolžno vprašanje, ker stalno samoizpraševanje spodjeda temelje starih praks in relativizira oz. delegitimizira uveljavljena znanja (Giddens, 1990: 39). Ta subverzivni potencial refleksivnosti je v formalnih šolskih sistemih sicer slabo viden, ker je nekako »udomačen« oz. ukročen. Kljub temu pa deluje, ker je npr. analiza oz. raziskovanje družbe samo po sebi subverzivno. Sociološka analiza v šolskih izobraževalnih procedurah »samodejno« prepoznava interesne, ideološko, politično pogojene redukcionizme (Whitty, 2003). Kritično motrenje doseženega razvoja nas zato samodejno usmerja v družbeno kritiko in je zato v praviloma konzervativnih (šolskih) institucijah dojet kot motnja. V refleksivnih modernih družbah naj izobraževalni sistemi ne bi bili zgolj aparati reprodukcije obstoječega znanja in reda, pač pa naj bi bistveno prispevali k celovitejšemu spoznavanju temeljnih »kozmičnih« in »vsakdanjih« vprašanj. V tem nakazanem okviru naj bi torej šolski sistem refleksivno procesiral tako spoznavne (kognitivne), instrumentalne (tehnološke) in socialno etične (moralne) razsežnosti nekdanjih, sedanjih in prihodnjih družbenih stanj in procesov.

Refleksivnost in trajnostni razvoj v izobraževalnih sistemih

V nadaljevanju nas bo zanimalo, v kolikšni meri in ali sploh sodobni šolski sistemi spodbujajo refleksivno obravnavo trajnostnega razvoja kot potencialne nove razvojne paradigme, ki velja za globalno priporočeno razvojno strategijo ZN, odkar je bila sprejeta Lizbonska deklaracija (2000), pa tudi za formalno sprejeto razvojno politiko Evropske zveze. Razprava o elementih refleksivnosti v šoli je vedno problematična, celo kontradiktorna tema, tako na teoretsko konceptualni ravni kot tudi v empiričnih presojah konkretnih učnih procesov, od najnižje do najvišjih ravni. Iz očitnih in povsem praktičnih razlogov se je te teme smiselno lotiti po delih. S tem sicer že

v izhodišču podležemo redukcionizmu, tj. zgoraj omenjeni generični težavi analitičnega modernističnega mišljenja. Te okoliščine neposredno vplivajo tudi na domet tega besedila. V prvem izhodiščnem delu obravnavamo teoretsko konceptualne usmeritve šolskih kurikulumov. Predvsem nas zanima, kakšno je razmerje med »znanstveno«, reflektivno kritično obravnavo zamišli TR in »apodiktičnim« podajanjem šolskih resnic, ki jih v konkretnem času in prostoru določa aktualna politična ideologija.

Pregled literature na temo »refleksivnost v šoli« nas sicer predvidljivo razočara. Šolsko izobraževanje je v nasprotju s splošnimi načeli refleksivnosti relativno zaprto, fragmentirano in zapakirano v zaključene celote, ki so med seboj slabo povezane (Bagno, Eylon in Ganiel, 2000). Zgodovinska dimenzija, tj. časovna razvojna dinamika produkcije in distribucije znanja, je pogosto spregledana, če pa že ni, je uokvirjena v naivno razsvetljensko ideologijo samodejnega napredka. To »potrošnike« zapeljuje v poenostavljeno logiko linearnega sosledja (Whitty, 2003). Odprtost za navezujoče in še posebej za nove vednosti, za aktualna, vendar še nekonsenzualna spoznanja, ki potencialno delegitimizirajo vladajoče znanstvene paradigme, je majhna. Tej kritiki se lahko pridružimo na osnovi polprofesionalne raziskovalne metode »opazovanje z udeležbo«, podpirajo pa jo tudi nekatere specialistične analize in raziskovanja »šolskega polja«. V besedilu, ki je namenjeno analizi novih usmeritev v izobraževanju učiteljev, Rönström Niclas (2012) ugotavlja, da je za nacionalne izobraževalne sisteme večinoma značilna enostranska usmerjenost v ekonomsko rast, učinkovitost in tekmovalnost na škodo drugih pomembnih izobraževalnih ciljev, kot je »razvoj refleksivnih in komunikativnih zmožnosti« (Rönström Niclas, 2012: 193). To enostranskost je mogoče razumeti, če upoštevamo, kot smo že omenili zgoraj, da je sodobni izobraževalni sistem nastal kot eden ključnih sistemov (»aparatom«) medsebojno tekmujočih nacionalnih držav. Prav zaradi tega »nacionalno uokvirjen izobraževalni sistem« poleg znanja in vednosti sočasno (re)producira tudi ideološko podporo posameznim nacionalnim politikam oz. nacionalnim državam kot subjektom, ki so v stalni tekmi z drugimi nacionalnimi državami.

Z globalizacijo se ti politično sponzorirani instrumentalni izobraževalni motivi niso spremenili, prav nasprotno. Zaradi večje izpostavljenosti posameznih nacionalnih sistemov globalni konkurenci je tekmovalno strateško pozicioniranje še pridobilo na teži. Namesto neposredno na »bojnem polju«, nacionalne države, tudi nadnacionalni sistemi, vse bolj tekmujejo na »šolskem polju«. To sicer ni nova in tudi ne povsem napačna strategija. Prav tako pa to ni zagotovilo, da so soočanja na »bojnem polju« izključena. Vsekakor konkurenčnost produkcije izobraževalnih sistemov v razmerah globalne tekmovalnosti pridobiva pomen. Zaradi tega so (nad)nacionalni izobraževalni sistemi predmet obsežnih reform, ki naj bi usposobile državljanke in institucije za globalno tekmo predvsem v neposredno aplikativnem

znanju. Reformna prizadevanja tako poskušajo preseči nacionalno zamejen izobraževalni okvir, kar pa povzroča precejšno zmedo, ki je posledica neskladja med nacionalnimi, regionalnimi in globalnimi okviri (re)produkcije znanja. Reprezentativen primer je bolonjska reforma visokega šolstva, ki naj bi omogočila tekmovalnost med nacionalnimi izobraževalnimi sistemi in tudi neke vrste izmenjavo oz. »trgovino« med izobraževalnimi programi⁴. Redukcionizem je tu očitno, diskurz »na znanosti temelječe družbe« je zveden na podporo »*knowledge-driven* ekonomiji« (Valima, 2009: 36).

Načrt in izvedba bolonjske reforme (visokega šolstva) sta v očitni navezi z osrednjim ciljem Lizbonske strategije, namreč, da naj bi EU postala »najbolj kompetitivna in dinamična, na znanju utemeljena svetovna ekonomija, ki bo sposobna producirati trajnostno ekonomsko rast, več delovnih mest in boljša delovna mesta ter močnejšo družbeno kohezijo« (European Parliament, 2000). Ključno pri tako zastavljeni reformi izobraževanja pa je, da gre za očitno redukcionistični pristop, ki motivira spremembe izobraževalnih sistemov predvsem v smeri (re)produkcije neposredno uporabnega znanja, ki domnevno podpira preživetje na vse bolj globaliziranih trgih. Pri bolonjski izobraževalni reformi gre predvsem za zamenjavo okvira in načina tekmovanja, ne pa za preseganje osnovne tekmovalne paradigme. Izobraževanje, človeški viri, trg delovne sile in finančni sistem so pomembni dejavniki vse bolj povezanega in integriranega sistema »znanost – tehnologija – industrija« (Valima, 2009: 33). Zelo očitno se dogaja prehod izobraževalnega sistema iz »državnega ideološkega aparata« v aparat trga in kapital-skih omrežij (Valima, 2009: xvi). Ekonomski neoliberalni pragmatizem tako postaja najpomembnejša strateška izobraževalna usmeritev, tako nacionalnih kot tudi nadnacionalnih subjektov (Hervás Soriano in Mulatero, 2010)⁵.

Refleksivna modernizacija, ki je temeljito spremenila šolo in družbo in zamajala principe ter značilnosti predhodne nacionalno centrirane modernizacije izobraževanja (Rönström, 2012: 193), se dandanes sooča z neoliberalno »mutacijo« izobraževalnih sistemov. Univerzitetna tradicija avtonomne produkcije znanja se spreminja.

Namesto družbenega (in sociološkega) statusa institucija za izobraževanje dobiva status organizacije (ali organizacijske mreže) za

⁴ O teh razsežnostih bolonjske reforme obstajajo seveda različni pogledi, vendar pa ni mogoče spregledati, da gre za povsem transparenten poizkus prevlade instrumentalnega (aplikativnega) znanja, ki mu trg določa vrednost, nad produkcijo eksperimentalnega, hipotetičnega znanja, ki ga producira modernistična refleksija tako na ravni posameznikov in institucij. Radikalno kritiko takega izobraževalnega sistema je mogoče prebrati v knjigi Brodolom univerze (Freitag, 2010).

⁵ Poleg izobraževanja naj bi k večji konkurenčnosti EU prispevali tudi raziskovanje in inovacije. Tako pridemo do triangulacije: izobraževanje, raziskovanje, inovacije, pri čemer pa zaznamo problem integracije. Ta problem je bil že omenjen pri individualistični refleksivnosti.

proizvodnjo in nadzor ... ta mutacija ni nevarna samo za univerzo, pač pa tudi za celotno družbo, ki z njo izgublja še zadnje »institucionalno mesto sinteze in kritične orientacije« (Freitag, 2010: 22),

torej mesto refleksivne kritike, tako same institucionalne (re)produkcije znanja kot tudi celotnega družbenega okolja, v katerem se ta (re)produkcija izvaja. Freitagova interpretacija je dejansko precej katastrofična, ker spregleda, da je morda tudi dezinstitutionalizacija produkcije znanja smiselna posledica refleksivnosti, individualizacije in kozmopolitizma, ki bo izobraževalni sistem morda »ubranila« in izobraževalni sistem »usmerila stran od nekritičnega vpliva ekonomije in instrumentalne racionalizacije« (Rönström, 2012: 194). Ta precej bolj optimistična opcija tudi v globalizaciji prepozna potencial za izboljšavo refleksivnosti, tj. prednosti nadnacionalnega kozmopolitskega učenja, ki ni prvenstveno ekonomsko instrumentalno zamejeno, pač pa tematizira tudi vprašanja, ki jih tržno liberalna razvojna orientacija pušča povsem odprta. Razprave o možnostih trajnostnega razvoja vsekakor lahko uvrstimo v to kategorijo. Tudi Välimaa poudarja, da je izobraževalni sistem v kritični fazi, ko se mora odzvati na globalizacijo, naraščajoči pomen znanja, številne inovacije, nove koncepte, kot so »družba znanja, ekonomija znanja, informacijska družba, vseživljenjsko učeča družba, kar vse skupaj povečuje pritisk in preobremenjuje izvorno srednjeveško institucijo« (Välima, 2009: 24).

Dilema ni nova. Kritika instrumentalno ciljno usmerjenega delovanja se je pojavila sočasno z modernimi družbami. Pravzaprav je osnova te dileme že starogrška dihotomija »episteme« vs. »techne«. Instrumentalni pragmatizem modernizma zavzema mnoge razsežnosti družbenega in individualnega življenja. V številnih interpretacijah je modernost sicer potentna, vendar represivna železna kletka, ki je uspešna prav zaradi svoje redukcionistične učinkovitosti. Tu se Rönström navezuje na Touraina, ki je že leta 1997 zapisal, da je moderno izobraževanje preveč tesno povezano z neposredno pripravo otrok za prevzem družbenih vlog v različnih družbenih sferah. Po Tourainu bi morala šola krepiti otroke kot subjekte, ki delujejo v hitro spreminjajočem se svetu, ki je ukrojen po individualističnih in marketinških načelih. Narediti moramo prostor za otroke in jih podpreti pri razvoju »samo-znanja«, avtonomije in sebstva, skupaj z zmožnostjo samoizražanja in poslušanja drugih v komunikativnih in sodelovalnih aktivnostih (Rönström, 2012: 196).

Principi izobraževanja za trajnostni razvoj

V opisanem kontekstu lahko torej TR opredelimo kot nov koncept, ki ima jasno izročilo v socioloških pristopih k vprašanjem: i) razvoja in konceptov, kot sta modernizacija in socio-ekonomski razvoj, ter ii) tematik, neposredno

povezanih s trajnostjo, kot sta recimo izkoriščanje naravnih virov in onesnaževanje. Pri tem je zanimivo, da povezava trajnosti in razvoja ne izhaja neposredno iz znanstvenih krogov, temveč se pojavlja v kontekstu političnih in administrativnih procesov. OZN je želela s tem kompleksnim pojmom zajeti gospodarske, ekološke in družbene vidike zmanjševanja razlik med razvitim svetom in državami v razvoju (Burns, 2016). Kot meni Woods (2010), se ravno v povezovanju omenjenih vidikov skriva moč koncepta, pa tudi njegova spornost. Trajnostni razvoj je tako ena od pomembnih točk srečevanja in spopadanja zagovornikov kapitalizma in socializma, industrializiranih in razvitih držav, modernizacije in njenih nasprotij (Burns, 2016: 882). Burns (2016) ugotavlja, da oblikovanje enotne veljavne definicije trajnostnega razvoja na podlagi tehničnih kriterijev ni mogoče, ker ne gre za natančen znanstveni koncept, temveč za normativnega in političnega, kakršni so npr. demokracija, družbena pravičnost in svoboda. Kot tak je trajnostni razvoj tudi stalni predmet polemik in silnic gospodarskega, družbenega in političnega razvoja.

Kljub temu da na področju izobraževanja mednarodne organizacije, države in vlade zagovarjajo sistemske spremembe, namenjene izboljšanju razvijanja znanja, kompetenc in vrednot, ki naj bi spodbudile trajnostno naravnost v družbi, ni povsem jasno, na kakšne načine in s kakšnim namenom naj bi te spremembe uresničili. Obstaja torej nevarnost, da gre zgolj za *spremembe na retorični ravni* (Hofman, 2015).

Prvi mednarodni dokument, ki je izpostavil izobraževanje kot pomemben generator trajnostnega razvoja, je t.i. Agenda 21 – poročilo konference OZN o okolju in razvoju, ki je potekala leta 1992 v Rio de Janeiru. Izobraževanju je v tem dokumentu namenjene precej pozornosti, najbolj eksplicitno pa v poglavju »Spodbujanje izobraževanja, javnega ozaveščanja in usposabljanja«, kjer je med drugim zapisano, da je izobraževanje ključno za spodbujanje trajnostnega razvoja in krepitev usposobljenosti ljudi za soočanje z okoljskimi in razvojnimi težavami ter da mora postati poučevanje okoljskih in razvojnih tem sestavni del učenja (UNCED, 1992). Ob tem je bilo nekaj posamičnih poskusov integracije TR v bolonjski proces v smislu razvoja modulov trajnostnega razvoja, izboljšanja prispevka visokošolskih institucij TR in še posebej izboljšanja življenjskih razmer (Copernicus Campus, 2006).

Postopne evolucijske spremembe v izobraževanju so dobrodošle in tudi pomembne, vendar je v času hitrih sprememb z globalnim dometom zaželeno tudi preizkušanje radikalnejših inovacij na področju šolskega polja, npr. v okviru učnih vsebin, metod učenja in poučevanja ter raziskovalne dejavnosti. Vendar pa mora uvajanje novosti v izobraževalne programe slediti temeljitemu procesu opredeljevanja potreb, namenov in konteksta, zelo pomembna pa je tudi premišljena artikulacija novih vsebin v kurikulumu (Mochizuki in Fadeva, 2010: 399–400). Širša izhodišča izobraževanja za trajnostni razvoj (ITR) so bila opredeljena v okviru projekta *Desetletje izobraževanja za*

trajnostni razvoj, ki je pod okriljem Organizacije združenih narodov potekal med letoma 2005 in 2014. Skladno s temi izhodišči ITR temelji na ideji, da morajo biti izobraževalni programi v skladu z lokalnimi kulturnimi normami in potrebami, pri čemer morajo biti upoštevani in uravnoteženi trije glavni vidiki trajnosti: okolje, družba in gospodarstvo (UNESCO, 2005: 28).

Da bi bilo izobraževanje resnično usmerjeno v trajnostni razvoj, mora uresničiti štiri osnovne, medsebojno povezane principe, in sicer: izboljšanje dostopnosti in kakovosti osnovnega šolstva, preusmeritev fokusa obstoječih izobraževalnih programov na povezavo z vsebinami trajnostnega razvoja, razvijanje javnega zavedanja in razumevanja trajnosti ter zagotavljanje usposabljanja iz trajnostnih praks (UNESCO, 2005: 28–31). Ne glede na lokalne specifičnosti in načine implementacije ima ITR precej univerzalnih značilnosti, kot so, recimo, skrb za vse tri razsežnosti trajnosti (okolje, družba in gospodarstvo), spodbujanje vseživljenjskega učenja ter grajenje na interdisciplinarnem pristopu (prav tam). Gre za obsežen in kompleksen nabor principov, ki so razvojno dinamični in medsebojno močno povezani, kar pa že samo po sebi poraja številna odprta vprašanja o institucionalno zelo zahtevni implementaciji in konsistentnosti uvajanja radikalnih novosti. Ključna težava je v tem, da Unescov dokument kot tipični »policy dokument« ne problematizira same zamisli TR, kot da predpostavlja, da je o tem že dosežen konsenz na lokalni, (nad)nacionalni in celo globalni ravni.

Vare in Scott (2007) sta identificirala dva komplementarna pristopa k ITR in ju označila kot ITR 1 in ITR 2. Po njuni tipologiji je ITR 1 usmerjen k vzpodbujanju sprememb v delovanju, ki temelji na informiranih in priučenih vedenjih ter načinih razmišljanja z jasno določenim ciljem oz. potrebami. Teme, probleme in rešitve trajnostnega razvoja v tem pogledu opredeljujejo strokovnjaki (Becker et al., 1997), vsi drugi pa pri svojem delovanju sledijo tem smernicam s kratkoročnim ciljem njihovega uresničevanja. Gre torej za nedvoumno avtoritaren pristop, ki ne problematizira nejasnosti »mejnih« znanj (Kos, 2004). Ob upoštevanju omejitev tega pristopa je treba izpostaviti tudi njegova dva glavna pozitivna vidika: takšno delovanje vodi k nekaterim konkretnim, četudi bolj kratkotrajnim, pozitivnim učinkom, hkrati pa nas usmerja k uresničevanju nekaterih očitnih ukrepov, ki jih je pač treba sprejeti.

ITR 2 gre korak dlje: gradi na sposobnosti refleksivnega kritičnega razmišljanja o strokovnih ugotovitvah in zapovedih ter vrednotenja idej trajnostnega razvoja z raziskovanjem njihovih inherentnih nasprotij. Če ITR 1 spodbuja določen način delovanja z jasnim namenom doseganja določenih ciljev, pri ITR 2 cilji ne morejo biti znani vnaprej, saj se rezultati na podlagi kritične refleksije oblikujejo sproti, to pa lahko pozitivno učinkuje tako na motivacijo akterjev kot tudi na razsežnosti učinkov delovanja. Z vidika ITR 2 tako trajnostni razvoj ni odvisen zgolj od izobraževanja, ampak je sam po sebi izobraževalni proces (Vare in Scott, 2007: 193–194).

Trajnostni razvoj v slovenskih gimnazijskih programih: preliminarna empirična raziskava

Sistemska izhodišča

Izhodišča in sistemski predlogi za oblikovanje oziroma reformo izobraževalnih programov v Sloveniji so zapisani v Beli knjigi o šolstvu oz. vzgoji in izobraževanju. V Sloveniji sta doslej izšli dve beli knjigi – prva leta 1995 pod vodstvom ministra dr. Gabra, druga leta 2011 pod vodstvom ministra dr. Lukšiča. Glavna vladna organa za sprejemanje odločitev na tem področju sta Strokovni svet RS za splošno izobraževanje in Strokovni svet RS za poklicno in strokovno izobraževanje. Na področju splošnega izobraževanja predloge posameznih učnih programov v skladu s predpisanimi sestavinami (cilji, trajanje, predmetnik z navodili za izvajanje, učni načrti ipd.) pripravi Zavod RS za šolstvo v sodelovanju s strokovnjaki ustreznih področij ter jih pošlje v obravnavo na Strokovni svet RS za splošno izobraževanje. V okviru programa se pripravijo tudi učni načrti, ki jih prav tako pripravi Zavod RS za šolstvo oz. njegove predmetne skupine pedagoških svetovalcev v sodelovanju s predstavniki matičnih fakultet in učitelji praktiki. Pred obravnavo na strokovnem svetu se osnutki učnih načrtov praviloma preverjajo v ustreznih študijskih skupinah, v katerih dajejo svoje predloge in pripombe tudi učitelji predlaganih predmetov. Pobude za posodobitev obstoječih učnih načrtov ali tudi konkretni predlogi učnih načrtov za nove izbirne predmete običajno pridejo s strani Zavoda RS za šolstvo in/ali strokovne javnosti (fakultet, strokovnih združenj, učiteljev, študijskih skupin ...), ki na osnovi prakse, razvoja svojega lastnega področja, mednarodnih trendov in primerjav presodi, kaj je treba posodobiti oz. kateri izbirni predmeti so še potrebni.

Na področju poklicnega in strokovnega izobraževanja je osrednja institucija za generiranje poklicno specifičnih predmetov Center RS za poklicno izobraževanje, ki s pomočjo delovnih skupin in področnih odborov oblikuje poklicne standarde v okviru Središča za povezovanje trga dela in izobraževanja. Vsebinske spremembe programov (npr. vključevanje trajnostnih kompetenc) tako praviloma izhajajo iz sprememb, ki nastanejo ob reviziji poklicnih standardov ali iz izkušenj izvajalcev programa. Pri oblikovanju izobraževanja in usposabljanja na sekundarni ravni sodelujejo še nacionalne in panožne zbornice, združenja delodajalcev ... V tem članku se sicer ukvarjamo le z gimnazijami, vendar so ugotovitve posredno relevantne tudi za področje razvoja poklicnega izobraževanja⁶.

---

⁶ *Ta del besedila je nastal tudi s pomočjo intervjujev z ekspertoma iz Zavoda RS za zaposlovanje in Centra RS za poklicno izobraževanje.*

Konceptualni in metodološki okvir

V tem delu predstavljamo študijo primera – analizo učnih vsebin o trajnostnem razvoju v slovenskih gimnazijah. Izhodiščno vprašanje te analize je, na kakšen način in v kolikšni meri je reflektivnost kot metoda stalnega kritičnega motrenja starih in novih razvojnih paradigem navzoča v učnih programih izbranih šol, tj. gimnazij. Ta raziskovalni okvir je glede na kompleksnost analize preliminaren. Gimnazijski programi so bili izbrani za analizo na podlagi predpostavke, da njihovi učni programi dobro »reprezentirajo« način obravnave TR v konkretni družbi in da njihovi izobraževalni programi izhajajo iz *domnevnega* družbenega konsenza o smiselnosti trajnostne razvojne paradigme. Drugi razlog za izbor gimnazij pa je predpostavka, da te izobraževalne ustanove (bolj kot šole nižjega ranga) gojijo reflektivni pristop pri podajanju znanja. Na tej podlagi smo temeljno raziskovalno vprašanje operacionalizirali z naslednjimi konkretnimi vprašanji:

1. Kako pogosto se v učnih načrtih različnih gimnazijskih programov pojavljajo termini, povezani s konceptom trajnostnega razvoja?
2. Kako je interdisciplinarnost TR navzoča v »osrednjem« naravoslovnem predmetu, tj. biologiji?
3. Kateri so kontekstualni vidiki izobraževanja za trajnostni razvoj?

Metodologija analize temelji na kombinaciji različnih pristopov k analizi besedil, v katerih poznamo veliko število metod in teorij, kot so na primer objektivna hermenevtika, narativna semiotika, etnografija komunikacije, zgodovinska raziskava itd. (Titscher in drugi, 2000; Hsieh in Shannon, 2012). Za temeljni pristop, s katerim smo skušali odgovoriti na prvo, že v izhodišču kvantitativno zastavljeno vprašanje pogostosti pojavljanja pojmov TR v gimnazijskih učnih načrtih, smo izbrali analizo vsebin (*content analysis*), s katero vsebino besedil in dokumentov sistematično kvantificiramo na podlagi vnaprej določenih kategorij in frekvence pojavljanja besed ali besednih zvez v teh kategorijah (Titscher in drugi, 2000: 55; Gavora, 2015; Bryman, 2016: 283; Neuendorf, 2016: 1). Med glavnimi atributi te metode je preglednost, ki omogoča primerjalne in longitudinalne aplikacije, opozoriti pa velja, da tudi analiza vsebin predpostavlja določeno mero interpretacije in arbitrarnosti pri določanju kategorij in kodiranju iskalnih zadetkov (Bryman, 2016: 302–305). Gavora (2015) analizo vsebin opiše s pomočjo njenih šestih sestavnih delov: vrste vsebin, tipi vzorčenja, poglobljenost analize, usmeritev analize, vrste kodiranja in načini predstavitve rezultatov. Na podlagi statistične analize vsebin, ki je pokazala, da je v učnih načrtih obveznih predmetov pogostost terminov s področja trajnostnega razvoja največja pri biologiji, smo v drugem koraku pri tem predmetu proučevali prisotnost interdisciplinarnosti TR s pomočjo elementov semantične analize,

ki temelji na razumevanju pomenov zabeleženih besed oz. besednih zvez (Green in drugi, 1980; Popping, 2012). Pri tem smo se ukvarjali s konteksti, v katerih so iskani pojmi uporabljeni, in njihovo subjektivno interpretacijo, kar ustreza pristopu, ki ga Hsieh in Shannon (2012) opredeljujeta kot kvalitativno analizo vsebin.

V analizo smo vključili tri srednješolske izobraževalne programe splošnega izobraževanja: gimnazijo, ki jo bomo zaradi preglednosti v besedilu označevali z nadpomenko »splošna gimnazija«, ter dva programa strokovne gimnazije: ekonomsko gimnazijo in tehniško gimnazijo. Analizirali smo učne načrte vseh skupnih predmetov teh programov, ki so dostopni na spletnem portalu Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport⁷. Nabor učnih načrtov za gimnazije ponuja – poleg obveznih predmetov – tudi izbirne predmete, namenjene posebnim interesom oziroma sposobnostim dijakov. O izvajanju teh predmetov se odloča vsaka šola posebej glede na svojo tradicijo in usmeritev (npr. bolj naravoslovno ali bolj družboslovno) ter druge dejavnike (npr. povpraševanje, izvedbene možnosti v okviru števila ur za izbirne predmete). Kot izbirne predmete šola dijakom tako lahko ponudi posebne predmete ali pa dodatne ure obveznih predmetov kot pripravo na maturo. Med izbirnimi in strokovnimi predmeti smo v analizo vključili le učne načrte tistih, ki so po presoji avtorjev potencialno relevantni za zastopanost vsebin, povezanih s koncepti trajnostnega razvoja; to so: študij okolja, evropske študije ter vzgoja za solidarnost, ki se lahko izvajajo na vseh programih, poleg tega pa še en izbirni predmet na programu splošne gimnazije in trije strokovni predmeti na programu ekonomske gimnazije⁸ ter 17 strokovnih predmetov oz. laboratorijskih vaj na programu tehniške gimnazije⁹. Iz analize so izpuščeni učni načrti, prilagojeni izvajanju na dvojezičnih območjih, ki se sicer vsebinsko ne razlikujejo bistveno od osnovnih programov.

Analiza temelji na frekvenci pojavljanja naslednjih »klasičnih« ključnih terminov, ki se pogosto pojavljajo v povezavi s trajnostnim razvojem¹⁰:

---

⁷ Dostopno preko http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2016/programi/gimnazija/ucni_nacrti.htm (26. 6. 2017).

⁸ Na programu ekonomske gimnazije sta ekonomska zgodovina in ekonomska geografija med obveznimi izbirnimi predmeti, ekonomija pa je obvezen predmet, ki se lahko kot izbirni predmet izvaja tudi na splošni gimnaziji.

⁹ Na programu tehniške gimnazije so izbirni strokovni maturitetni predmeti biotehnologija, elektrotehnika, materiali (lesarski in osnovni modul), mehanika, računalništvo; izbirni strokovni predmeti elektronika, gradbeništvo, kmetijstvo, lesarstvo, mikrobiologija, opisna geometrija, računalniški sistemi in omrežja, strojništvo; laboratorijske vaje – izbirni strokovni predmeti, ki z vsebinami predvsem dopolnjujejo oziroma podpirajo izbirne strokovne maturitetne predmete.

¹⁰ Preliminarnost analize omogoča določeno mero arbitrarnosti pri izboru ključnih terminov. Nabor bi bil lahko drugačen, predvsem pa bi bil lahko precej daljši, s čemer bi presegle predvidene časovne in prostorske gabarite analize.

- Trajnostni razvoj
- Sonaravni razvoj
- Varstvo okolja (okoljska vzgoja, varovanje okolja, varstvo okolja, okoljevarstvo, naravovarstvo, varstvo narave, ohranjanje narave, varovanje ekosistemov, ohranjanje ekosistemov, ekologija)
- Onesnaževanje (onesnaženost)
- Biotska raznovrstnost (biotska pestrost, biodiverziteteta)
- Obnovljivi viri

Pojme smo iskali s pomočjo iskalnih funkcij računalniških programov za prikaz in obdelavo besedil, kjer smo jih tudi barvno označili. Vsak zabeležen ključni termin smo nato skupaj s celotnim stavkom/povedjo prenesli v enotno datoteko, kjer smo ga opremili z opombo o številki strani v učnem načrtu, kjer se nahaja, programu, za katerega je učni načrt veljaven, ter v nekaterih primerih še z dodatno opombo o kontekstu pojavljanja (npr. v okviru medpredmetnih povezav). Ob tem velja poudariti, da je precejšen del predmetov različnih gimnazijskih programov identičen. Učni načrti so tako lahko pripravljene za več gimnazijskih programov skupaj ali pa posebej za enega od programov, npr. za ekonomsko gimnazijo. S primerjavo lahko hitro zaznamo, da se učni načrti nekaterih splošnih predmetov (npr. biologija), ki so posebej pripravljene za različne programe, med seboj razlikujejo le v zelo majhnem obsegu. Poleg tega velja poudariti, da je število zadetkov na predmet delno odvisno tudi od obsega zapisa posameznega učnega načrta¹¹.

Poudariti je treba, da smo v analizi obravnavali celotne učne načrte, dejanski obseg vsebin, ki jih spozna posamezen dijak, pa je odvisen od več dejavnikov. Tako na primer posamezen obvezni predmet dijaki spoznavajo podrobneje, če ga izberejo za maturitetni predmet. Prav tako posameznega izbirnega predmeta ne izvajajo vse šole, na tistih, ki ga izvajajo, pa ga ne opravljajo vsi dijaki, ampak samo tisti, ki si ta predmet izberejo. V učnem načrtu predmeta ekonomija, na primer, smo sicer zabeležili štiri zadetke, vendar se ta predmet na splošnih gimnazijah izvaja kot izbirni predmet in v manjšem obsegu kot na ekonomski gimnaziji, kjer je obvezen.

Rezultati analize

Na podlagi analize rezultatov lahko najprej poudarimo, da so med tremi gimnazijskimi programi relativno majhne razlike v izpostavljenosti ključnih terminov. Analiza zadetkov ključnih terminov je pokazala, da se na področju

¹¹ *Daljši zapisi (več kot 60 strani) se pojavijo pri predmetih biologija, geografija in zgodovina, srednje dolgi (od 30 do 60 strani) pri predmetih angleščina, ekonomija, fizika, francoščina, italijanščina, kemija, likovna umetnost, matematika, nemščina, slovenščina, študij okolja ter krajši (do 30 strani) pri predmetih evropske študije, filozofija, informatika, sociologija, španščina, športna vzgoja.*

TR v gimnazijskih programih najpogosteje pojavlja varstvo okolja, sledijo trajnostni razvoj, biotska raznovrstnost, onesnaževanje, obnovljivi viri ter sonaravni razvoj. Med vsemi gimnazijskimi programi smo največ iskalnih pojmov zabeležili v tehniški gimnaziji, predvsem zaradi velikega števila relevantnih strokovnih predmetov. V tem programu smo zaznali največjo razvejanost pojmov s področja varstva okolja, kot so na primer ekologija, okoljska vzgoja, varovanje okolja, okoljevarstvo, naravovarstvo, varstvo narave, ohranjanje narave, varovanje ekosistemov, ohranjanje ekosistemov.

Tabela 1: ŠTEVILO ZADETKOV KLJUČNIH TERMINOV V ANALIZIRANIH IZOBRAŽEVALNIH PROGRAMIH

	Splošna gimnazija	Ekonomska gimnazija	Tehniška gimnazija	Skupaj
Trajnostni razvoj	91	91	89	307
Sonaravni razvoj	12	13	16	50
Varstvo okolja	188	214	262	822
Onesnaževanje	42	43	43	158
Biotska raznovrstnost	41	42	44	160
Obnovljivi viri	19	20	24	75
Skupaj	393	423	478	/

Vir: Lastna analiza gimnazijskih učnih načrtov po podatkih Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport. Dostopno preko http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2016/programi/gimnazija/ucni_nacrti.htm (zadnji dostop 26. 6. 2017).

V naslednjem koraku (Tabela 2) predstavljamo število zadetkov ključnih terminov pri predmetih, ki se (lahko) izvajajo v vseh gimnazijskih programih. V analizo je vključenih 20 predmetov, pri čemer smo pregledali še 20 predmetov, ki se izvajajo le na posamičnih gimnazijskih programih. Iz rezultatov lahko ugotovimo, da je med osrednjimi predmeti, ki se izvajajo pri vseh programih, največ zadetkov pri predmetu biologija (114). Več zadetkov smo identificirali samo v učnem načrtu predmeta študij okolja (132), ki pa je izbirni predmet, zato se lahko izvaja v vseh gimnazijskih programih, vendar ne nujno na vseh šolah. Po številu zadetkov sledita geografija (42) in kemija z nekaj variacijami glede na posamezen gimnazijski program (36 na splošni in 54 na strokovni gimnaziji). Z vidika analize je program tehniške gimnazije med vsemi analiziranimi programi po številu vključenih učnih načrtov najbolj obsežen zaradi izbirnih strokovnih (maturitetnih) predmetov in njihovih laboratorijskih vaj. Med njimi nekateri – glede na število iskalnih pojmov – močno gravitirajo proti področju trajnostnega razvoja. Pri 17 predmetih smo identificirali 93 zadetkov, katerih distribucija v grobem ustreza skupnemu številu iskalnih pojmov v Tabeli 1.

Tabela 2: ŠTEVILO ZADETKOV KLJUČNIH TERMINOV V UČNIH NAČRTIH PREDMETOV, KI SE (LAHKO) IZVAJAJO NA VSEH GIMNAZIJSKIH PROGRAMIH.

	Število zadetkov v programu splošne gimnazije	Opomba v primeru deviacije pri ekonomski in/ali tehniški gimnaziji
Angleščina	1	-
Biologija	111	Pri ekonomski in tehniški gimnaziji je število zadetkov 114.
Evropske študije	1	-
Filozofija	3	-
Fizika	8	-
Francoščina	2	-
Geografija	42	Pri tehniški gimnaziji je število zadetkov 17.
Informatika	1	-
Italijanščina	1	-
Kemija	36	Pri ekonomski in tehniški gimnaziji je število zadetkov 54.
Likovna umetnost	3	-
Matematika	5	-
Nemščina	3	-
Ruščina	1	-
Slovenščina	1	-
Sociologija	12	-
Španščina	1	-
Športna vzgoja	14	-
Študij okolja	132	-
Zgodovina	11	-
Skupaj	389	Pri ekonomski gimnaziji smo ugotovili 410 zadetkov in pri tehniški 385.

Opomba: Med dodatnimi predmeti, ki se ne izvajajo v vseh programih, smo v programu splošne gimnazije identificirali še en izbirni predmet (4 zadetki), v programu ekonomske gimnazije enega obveznega in dva izbirna (13 zadetkov), v programu tehniške gimnazije pa 17 izbirnih strokovnih (maturitetnih) predmetov oz. laboratorijskih vaj (93 zadetkov). Med slednjimi smo največ zadetkov iskanja ključnih besed zabeležili pri predmetu biotehnologija (25). Skupno število zadetkov v vseh analiziranih učnih načrtih je tako na splošni gimnaziji 393, na ekonomski 423 in na tehniški 478.

Vir: Lastna analiza gimnazijskih učnih načrtov po podatkih Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport. Dostopno preko http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2016/programi/gimnazija/ucni_nacrti.htm (zadnji dostop 26. 6. 2017).

V Tabeli 2 lahko opazimo, da je na tehniški gimnaziji dosti manj TR pri geografiji, v seštevku pa ga je veliko več zaradi programsko specifičnih predmetov. Zanimivo je, da je na ekonomski gimnaziji TR nekajkrat omejen pri strokovnih (ekonomskih) predmetih. Ugotovimo lahko, da je na

splošni gimnaziji precej manj TR pri kemiji. Pomembna ugotovitev, ki jo lahko razberemo iz Tabele 2, je, da po številu zadetkov ključnih terminov na področju TR izstopajo predvsem naravoslovno tehniški predmeti. Če izvzamemo izbirni predmet z največ zadetki (132), študij okolja, ki je zastavljen interdisciplinarno in v veliki meri povezuje naravoslovne in družboslovne vidike, lahko ugotovimo, da med ostalimi predmeti splošne gimnazije več kot 80 odstotkov celotnega števila zadetkov predstavljajo biologija, fizika, geografija, informatika, kemija in matematika. Predmetniki družboslovnih in humanističnih predmetov, kot so angleščina, evropske študije, filozofija, francoščina, italijanščina, likovna umetnost, nemščina, slovenščina, ruščina, sociologija, španščina, športna vzgoja in zgodovina, vsebujejo od celotnega števila manj kot dvajset odstotkov zadetkov ključnih terminov.

Splošne ugotovitve analize gimnazijskih programov

Temeljna ugotovitev pogostosti »trajnostnih« pojmov v gimnazijskih predmetih potrjuje domnevo, da so ideje »trajnostnega razvoja«, prav tako pa tudi navezujoče vsebine, že dokaj ekstenzivno navzoče v gimnazijskih predmetih in programih. Razlike med posameznimi gimnazijskimi programi so relativno majhne, vendar kljub temu »preliminarno« podpirajo interpretacijo, da gre za pričakovane razlike, ki ustrezno odražajo tudi razlike v splošnem razumevanju koncepta TR v družbi. Kot smo nakazali v teoretskem delu, je eden ključnih problemov »realna parcialnost«, v nasprotju s teoretsko »idealno celostnim« dojetjem idej in pristopov k TR. Analiza frekventnosti »trajnostnih« pojmov na ravni predmetov kot tudi na ravni programov pokaže, da so vsebine, ki se navezujejo na trajnostni razvoj, najbolj prisotne na tehniških gimnazijah, kjer so posebej poudarjene v programsko specifičnih in izbirnih predmetih, sledita ekonomska in splošna gimnazija.

Posebej indikativna je razlika med tehniško in splošno gimnazijo. Na ravni učnih načrtov je pogostost »trajnostnih« pojmov na tehniških gimnazijah približno za petino večja kot na splošnih. Na tej osnovi seveda ne moremo sklepati, da je tudi realno tehniška gimnazija za petino bolj »trajnostno« usmerjena kot splošna, lahko pa razpravljamo o tem, ali te ugotovitve podpirajo tezo, da je razumevanje trajnostnega razvoja v okolju analiziranih šol, tj. v Sloveniji, bolj »tehnično« praktično in manj konceptualno spoznavno. Kot bomo videli v nadaljevanju, tudi nekatere druge analitične ugotovitve potrjujejo to razliko, ki se ne zdi zgolj naključna, pač pa nakazuje družbeno pomembne razlike v dojetju TR. Poenostavljena in znova zgolj preliminarna interpretacija teh ugotovitev nas torej napeljuje na sklep, da je TR pretežno dojet kot naravoslovno tehnično vprašanje in da je družbena razsežnost manj prisotna oz. da jo deloma nadomeščajo ekonomske razsežnosti uvajanja TR.

Na empirični analitični ravni torej pridemo do razlike med »tehničnim« poznavalskim, praktično operativnim znanjem, ki nas korak po korak, inkrementalistično vodi v smeri TR. Ta usmeritev temelji na predpostavki, da je za uresničevanje TR potrebno predvsem razviti in aplicirati okoljsko senzibilne tehnologije in se tako precej razlikuje od družboslovno-problemskega pristopa, ki se vedno znova vrača na temeljna izhodišča TR in se vedno znova vprašuje, kakšen bi moral biti teoretsko konsistenten, celovit koncept TR. Gre dejansko za razliko med ITR 1 in ITR 2, torej za razliko med praktičnimi, tehnično operativnim pristopi, ki naj bi domnevno samodejno »trajnostno« preobrazili družbo, in spoznavnimi pristopi, ki vedno znova odkrivajo pomanjkljivosti in nedorečenosti samega temeljnega koncepta TR. Skratka, tu se ponovno srečamo s staro dihotomijo »*episteme* vs. *techne*«, razločevanjem med teoretskim spoznavnim procesom in praktičnim delovanjem, ki je sicer v navezi s teoretskim spoznavanjem, vendar pa prevladujejo pragmatični instrumentalni »obrtniški« motivi.

Naša empirična analiza torej dokaj prepričljivo nakazuje, da se dilemi o ustreznem razmerju med teoretičnim spoznavanjem in praktično neposredno aplikativnim delovanjem v razpravah o TR v šoli ni mogoče izogniti, čeprav se zdi dokaj očitno tudi, da ta dilema še vedno ni dovolj jasno prepoznana. Ni težko pokazati, da obstajajo še zelo pomembna odprta družbena, politična, ekonomska idr. vprašanja o temeljnih družbenih razsežnostih TR, zato je povsem smiselno, da naj bi bilo tudi v izobraževalnih kurikulumih eno pomembnejših vprašanj razmerje med *episteme* in *techne*, torej med spoznavanjem in tehniko. Odprte postmoderne (postnacionalne) šole so pravzaprav ustrezne ustanove za reflektivno razpravo o teh vprašanjih, zlasti ker šolski programi dopuščajo ali celo spodbujajo medpredmetno povezovanje. V takem epistemološkem kontekstu postane hitro jasno, da so tudi splošna družboslovno-humanistična vprašanja tesno povezana s »trajnostno« rabo naravnih virov in obratno, da so »tehnična« vprašanja, kot je npr. pridelovanje hrane, tesno povezana s splošnim odnosom do narave.

Kontekstualna analiza »trajnostnih« pojmov pri predmetu biologija

Analiza pogostosti »trajnostnih« pojmov v gimnazijskih predmetih jasno izpostavi predmet »biologija«, ki je poleg izbirnega predmeta študij okolja najbolj »trajnostno« usmerjen predmet s približno 110 zadetki v posameznih programih. Posebej nas je zanimalo, v kakšnih besednih zvezah se pojavljajo oz. povezujejo »trajnostni« pojmi pri tem predmetu. Opazovali smo, v kolikšni meri se »trajnostne« vsebine povezujejo med seboj, kar smiselno napeljuje na medpredmetno usklajevanje oz. »socio-tehnično« sodelovanje. Nadalje nas je zanimalo, katere strokovne kompetence so nujne oz. najbolj prispevajo k uveljavljanju TR, ali je TR opredeljen kot praktično »tehnično«

ali tudi kot odprto »epistemološko« vprašanje ipd. Tudi ta analiza ima preliminarni status oziroma jo lahko obravnavamo zgolj kot metodološko pripravo na celovito, reprezentativno analizo izobraževalnih vsebin v gimnazijskih programih oz. pri predmetih.

Analiza vsebine pokaže kar nekaj zanimivih značilnosti, ki so deloma pričakovane, nekatere ugotovitve pa so vsaj nenavadne, če ne kar presenetljive. Najprej, ne preseneča, da so vsebine TR relativno pogosto vsebinsko povezane z reševanjem etičnih vprašanj. Nenavadno pa je, da »odgovoren odnos do narave« ni postavljen v širši družbeni kontekst. V programu predmeta biologija je nedvomno smiselno izpostavljati, da so biološka znanja nujna, tako za razumevanje vprašanj, ki jih odpira TR, kot tudi za njihovo praktično razreševanje. Obenem pa pogrešamo družboslovni kontekst uvajanja TR, zlasti inter- in transdisciplinarne socio-tehnične povezave, ki so smiselne in celo nujne, če je ambicija kar najbolj »celostno« izobraževanje o TR. Tako pa nastane vtis, kot da je tudi izpostavlja etike oz. »odgovornega odnosa do narave« predvsem biološko in ne splošno družbeno vprašanje. Nekoliko preseneča tudi, da so tudi ekonomski in pravni vidiki TR relativno skromno prisotni, zlasti v primerjavi z izpostavljanjem pomembnosti bioloških znanj o TR. Ta vtis se še utrdi ob ugotavljanju, da je tudi ekologija poddisciplina biologije in da ima ta znanost pomembno vlogo pri naravovarstvu, manj pomembna pa je pri okoljevarstvu.

Skratka, pogosto poudarjanje pomena in vloge biologije se zdi nekako »sindikalistično« prizadevanje za priznanje nečesa, česar nihče ne zanika. Po drugi strani pa so spregledane ali prikrita očitne družbene navezave tako pri obravnavi etičnih, razvojnih, ekonomskih, načrtovalskih, filozofskih, eshatoloških ipd. vprašanjih, ki jih samodejno odpira celostno izobraževanje za TR. Pravzaprav so družbene dimenzije implicitno prisotne v številnih omembah, da je za določeno problematično stanje ali proces odgovoren človek. Sklicevanje na abstraktnega »človeka«, ki je vzrok številnih težav in zapletov pri varstvu narave, urejanju okolja in uvajanju TR, je nekakšen »obvoz«, ki preprečuje oz. nadomešča resno, strokovno poglobljeno tematizacijo temeljnih družbenih izvorov težav pri uvajanju TR. Vsakokrat ko v programu naletimo na formulacijo, da je treba »proučiti vlogo človeka« v določeni okoljski ali naravovarstveni konstelaciji, »da je treba prepoznati in kritično ovrednotiti spremembe v živih sistemih zaradi človekovih vplivov«, da je treba »ovrednotiti ukrepe za omilitev človekovega vpliva na ekosisteme«, da je treba »proučevati kakovost človekovega življenjskega okolja«, da je »človek znanje o vedenju živali izkoriščal«, da je treba »razločevati med naravnim izumiranjem in izumiranjem, ki ga povzroča človek«, da »človek lahko povzroči velike spremembe v ekosistemih«, da »človek ireverzibilno spreminja biotsko pestrost«, da je treba »razumeti človekov vpliv na okolje«, je edina smiselna interpretacija, da gre pri tem naštevanju, na kaj vse vpliva

človek, pravzaprav za prikrita družbene dejavnike TR, ki pa so opredeljeni kot nekaj zunanjega, zunaj dometa naravoslovno-tehničnih disciplin.

S to preprosto analizo lahko ugotovimo, da »družbena dimenzija« pravzaprav ni izpuščena, da je dejansko dokaj pogosto navedena kot pomemben dejavnik TR, le da preprosti antropocentrizem spregleda, bolje prikriva, da gre večinoma za (ne)posredne družbene dejavnike, pri katerih je očitno »človekova« vloga dominantna, nedvoumna in neizbežna. Skratka, formulacija, da je za določen »trajnostni« problem odgovoren »človek«, da je pomembna »človekova« vloga pri nastajanju in reševanju določenega trajnostnega vprašanja, je (ne)zavedna taktika izogibanja zelo kompleksno prepletenim družbenim razsežnostim trajnostnega razvoja. Te družbene razsežnosti so torej v programu biologija prisotne, skoraj povsem pa so prezrte družboslovne teorije ter koncepti, ki strukturirano in celostno obravnavajo družbene razsežnosti TR. Na tem mestu se ne moremo spuščati v razpravo, zakaj je tako, ker bi s tem odprli travmatično razpravo o razmerju med biologijo in družboslovjem, ki se je s socialnim darvinizmom zaostrijo že v drugi polovici 19. stoletja, ne pa tudi razrešilo. Zaradi tega je družbenost biologije in »naravnost« (biološkost) sociologije še danes odprto vprašanje, ki povzroča težave tudi ustvarjalcem gimnazijskih učnih programov in ki obremenjuje konceptualno smiselno zastavitev »trajnostnih« vsebin v (bioloških) učnih programih.

Verjetno je temeljna nedorečenost razmerja med »vedami o življenju« in »vedami o družbi« tudi pomemben razlog, da gimnazijski programi dokaj ekstenzivno obravnavajo teme, ki se posredno ali neposredno dotikajo TR, kljub temu pa sama zasnova TR ni problematizirana oz. je obravnavana, kot da gre za preprosto, s konsenzom sprejeto zamisel, pri kateri je treba rešiti zgolj nekaj »tehničnih« vprašanj. Prav ta redukcijonizem je ena glavnih ovir za teoretsko konsistentno, tj. celovito »socio-tehnično«, opredelitev TR. Če tega ni, tvegamo, da ostajamo na ravni deklarativnega izjavljanja, retoričnega mašila oz. pobožnih želja (*wishfull thinking*). Odgovor na vprašanje, ali je za obravnavo »trajnostnih« tem v gimnazijskih programih biologije bolj značilna »zaprta« apodiktičnost ali spoznavno dinamična odprtost, polemičnost pri podajanju vsebin, je dokaj preprost. Problem integracije družbenih (kulturnih) ekonomskih, naravoslovnih, tehničnih idr. dimenzij sploh ni zastavljen kot problem. Učni programi se temu izognejo. Morda je prevladala domneva, da na srednješolski ravni teh težkih in dokončno nerešljivih vprašanj nima smisla odpirati, čeprav ta odločitev bistveno osiromaši odprto, problemsko, skratka refleksivno obravnavo temeljnega razvojnega vprašanja sedanjosti in prihodnosti. Celo v odstavku (str. 65) o medpredmetnih povezavah je ta možnost minimalizirana:

Obravnavanje biologije kot naravoslovne znanosti predstavlja možnost za medpredmetne povezave z drugima naravoslovnima predmetoma, fiziko

in kemijo. Ker naravoslovna znanost uporablja matematična orodja za razlago delovanja sveta, kar čedalje bolj drži tudi za sodobno biologijo, se lahko tu biologija poveže tudi s predmetoma matematika in informatika in računalništvo. Zgodovina znanosti se navezuje na predmet zgodovina, znanost kot način razumevanja sveta pa na predmet filozofija.¹²

Sklep

V tem besedilu smo odprli široko paleto vprašanj in problemov, ki spremljajo celovito obravnavno »trajnostnega razvoja«, kot še edine preostale »velike razvojne zamisli«. Šolski izobraževalni sistem je po eni strani preveč rigid in nefleksibilen, da bi se lahko hitro in ustrezno odzval na tako velike paradigmatične spremembe, obenem pa je reforma šolskega izobraževanja nujna, če naj ta nova razvojna paradigma postane razumljena in resnično splošno sprejeta. V uvodnem teoretskem delu razpravljamo o refleksivnosti izobraževanja za potrebe trajnostnega razvoja. Argumentacija podpira domnevo, da je refleksivna obravnava edino smiselna, med drugim zato, ker je opredelitev koncepta še vedno odprta in ga je zaradi tega težko operacionalizirati. Tu naletimo na paradoks, da je TR na konceptualni ravni relativno popularna in tudi dokaj široko sprejeta zamisel, ki zavzema precej prostora tudi v gimnazijskih učnih načrtih, zlasti pri predmetu biologija. Čeprav je očitno, da o tako kompleksni zamisli, kot je TR, v družbi nasploh in tudi v strokovnih krogih še ni soglasja, je zamisel v učnih programih predstavljena, kot da gre za neproblematično, konsenzualno podprto razvojno paradigmo. Preliminarna empirična analiza, ki je predstavljena v drugem delu, pa dokaj prepričljivo pokaže, da je zamisel predstavljena redukcionistično in disciplinarno enostransko. Navkljub očitni potrebi, ki izhaja iz osnovne ideje o celovitosti in uravnoveženosti obravnav različnih vidikov TR, ni mogoče spregledati, da je tudi v šolskih programih celovitost TR še nedosežen standard obravnav. Odprta ostaja tudi dilema, kakšno je ustrezno razmerje med spoznavno analitičnimi pristopi in praktično aplikativnimi obravnavami TR. Morda so to prehude dileme, ki jih v obstoječem izobraževalnem sistemu ni mogoče zadovoljivo rešiti, ne da bi sočasno radikalno reformirali tudi sam formalni izobraževalni sistem. Skratka, TR kot »revolucionarna novost« je v obstoječem formalnem šolskem sistemu obravnavana redukcionistično predvsem zato, ker je šolski sistem neprilagojen za uvajanje radikalnih transdisciplinarnih zamisli. Ključna je torej ugotovitev,

---

¹² Internetni vir. Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, dostopno preko http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2010/programi/media/pdf/ucni_nacrti/UN_BIOLOGIJA_gimn.pdf (dostop januar 2017).

da pogostost obravnava »trajnostnih« pojmov v učnih programih nakazuje ali celo dokazuje sprejetost TR kot najpomembnejše razvojne ideje enaindvajsetega stoletja, obenem pa redukcionizem in parcialnost »trajnostnih« vsebin prav tako očitno nakazujeta razhajanja v dojemanju in razumevanju tega »radikalnega« koncepta. To pa seveda močno otežuje implementacijo koncepta tako v izobraževalnih sistemih kot tudi v družbi nasploh.

LITERATURA

- Althusser, Louis (1970): *Idéologie et Appareils Idéologiques d'État* (Notes pour une Recherche). *La Pensée* 151: 3–38.
- Bourdieu, Pierre (2004): *Science of Science and Reflexivity*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bagno, Esther, Bat-Sheva Eylon in Uri Ganiel (2000): From Fragmented Knowledge to a Knowledge Structure: Linking the Domains of Mechanics and Electromagnetism. *American Journal of Physics* 68 (S1): 16–26.
- Becker, Egon, Thomas Jahn, Immanuel Stiess in Peter Wehling (1997): Sustainability: A cross Disciplinary Concept for Social Transformation. Paris: UNESCO.
- Bourn, Douglas (2008): Education for Sustainable Development in the UK: Making the Connections Between the Environment and Development Agendas. *Theory and Research in Education* 6 (2): 193–206.
- Bryman, Alan (2016): *Social Research Methods*. 5. Izdaja. Oxford: Oxford University Press.
- Burns, Tom R. (2016): Sustainable Development: Agents, Systems and the Environment. *Current Sociology Review* 64 (6): 875–906.
- Dalal-Clayton, Barry in Stephen Bass (2002): *Sustainable Development Strategies: A Resource Book*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development; New York: United Nations Development Programme. Dostopno preko [http://www.sd-network.eu/pdf/resources/Dalal-Clayton,%20Bass%20\(2002\)%20-%20Sustainable%20Development%20Strategies%20-%20A%20Resource%20Book.pdf](http://www.sd-network.eu/pdf/resources/Dalal-Clayton,%20Bass%20(2002)%20-%20Sustainable%20Development%20Strategies%20-%20A%20Resource%20Book.pdf) (10. 11. 2016).
- Fadeeva, Zinaida in Laima Galkute (2012): Looking for Synergies: Education for Sustainable Development and the Bologna Process. *Journal of Education for Sustainable Development* 6 (1): 91–100.
- Freitag, Michel (2010): *Brodolom univerze in drugi eseji iz politične epistemologije*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Frey, Diane F. in Gillian MacNaughton (2016): A Human Rights Lens on Full Employment and Decent Work in the 2030 Sustainable Development Agenda. *SAGE Open Journal of Workplace Rights* 6 (2): 1–13.
- Gavora, Peter (2015): The State-of-the-Art of Content Analysis. *Neveléstudomány* 2015 (1): 6–18.
- Giddens, Anthony (1990): *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Gräsel, Cornelia, Inka Bormann, Kerstin Schütte, Kati Trempler in Robert Fischbach (2013): Outlook on Research in Education for Sustainable Development. *Policy Futures in Education* 11 (2): 115–127.
- Green, G. M., R. N. Kantor, J. L. Morgan, N. L. Stein, G. Hermon, R. Salzillo in M.

- B. Sellner (1980): Problems and Techniques of Text Analysis. Technical Report No. 168. Champaign: University of Illinois at Urbana-Champaign; Cambridge: Bolt Beranek and Newman Inc.
- Hervás Soriano, Fernando in Fulvio Mulatero (2010): Knowledge Policy in the EU: From the Lisbon Strategy to Europe 2020. *Journal of the Knowledge Economy* 1 (4): 289–302.
- Hofman, Maria (2015): What is an Education for Sustainable Development Supposed to Achieve – A Question of What, How and Why. *Journal of Education for Sustainable Development* 9 (2): 213–228.
- Hsieh, Hsiu-Fang in Sarah E. Shannon (2005): Three Approaches to Qualitative Content Analysis. *Qualitative Health Research* 15 (9): 1277–1288.
- Kira, Mari, Frans M. van Eijnatten in David B. Balkin (2010): Crafting Sustainable Work: Development of Personal Resources. *Journal of Organizational Change Management* 23 (5): 616–632.
- Kos, Drago (2004): Tri ravni trajnostnega razvoja. *Teorija in praksa* 41 (1–2): 332–339.
- Liotard, Jean-François (1979): *La condition postmoderne: rapport sur le savoir*. Paris: Minuit.
- Mader, Clemens (2012): How to Assess Transformative Performance towards Sustainable Development in Higher Education Institutions. *Journal of Education for Sustainable Development* 6 (1): 79–89.
- Mariappanadar, Sugumar (2003): Sustainable Human Resource Strategy. *International Journal of Social Economics* 30 (8): 906–923.
- Mochizuki, Yoko in Zinaida Fadeeva (2010): Competences for Sustainable Development and Sustainability: Significance and Challenges for ESD. *International Journal of Sustainability in Higher Education* 11 (4): 391–403.
- Moore, Susan, Yvonne Rydin in Brian Garcia (2015): Sustainable City Education: the Pedagogical Challenge of Mobile Knowledge and Situated Learning. *Area* 47 (2): 141–149.
- Neuendorf, Kimberly A. (2016): *The Content Analysis Guidebook*. Druga izdaja. Sage publications.
- Niu, Dongjie, Dahe Jiang in Fengting Li (2010): Higher Education for Sustainable Development in China. *International Journal of Sustainability in Higher Education* 11 (2): 153–162.
- Nováček, Pavel (2013): Human Values Compatible with Sustainable Development. *Journal of Human Values* 19 (1): 5–13.
- Peck, Jamie in Nik Theodore (2010): Mobilizing Policy: Models, Methods and Mutations. *Geoforum* 41 (2): 169–174.
- Popping, Roel (2012): Qualitative Decisions in Quantitative Text Analysis Research. *Sociological Methodology* 42 (1): 88–90.
- Redclift, Michael (2002): *Sustainable Development: Exploring the Contradictions*. London: Routledge.
- Rotar, Drago Braco (2004): Kdo bo dajal naloge znanosti. V Pierre Bourdieu, *Znanost o znanosti in refleksivnost*, 15–37. Ljubljana: Liberalna akademija.
- Rönström, Niclas (2012): From Globalist to Cosmopolitan Learning: on the Reflexive Modernization of Teacher Education. *Ethics & Global Politics* 5 (4): 193–216.

- Schuftan, Claudio (2003): The Emerging Sustainable Development Paradigm: A Global Forum on the Cutting Edge of Progressive Thinking. *The Fletcher Journal of International Development* 18 (1): 73-78. Dostopno preko <http://fletcher.tufts.edu/~media/Fletcher/Microsites/praxis/xviii/Schuftan.pdf> (10. 11. 2016).
- Titscher, Stefan, Michael Meyer, Ruth Wodak in Eva Vetter (2000): *Methods of Text and Discourse Analysis*. London; Thousand Oaks; New Delhi: Sage Publications Inc.
- Touraine, Alain (1997): *Pourrons-nous vivre ensemble?* Paris: Fayard.
- Vare, Paul in William Scott (2007): Learning for a Change: Exploring the Relationship Between Education and Sustainable Development. *Journal of Education for Sustainable Development* 1 (2): 191-198.
- Whitty, Geoff (2003): *Sociology and School Knowledge*. London: Methuen.
- Woods, David (2010): *Sustainable Development: A Contested Paradigm*. Dostopno preko www.fwr.org/sustdev.pdf (24. 11. 2016).

VIRI

- Copernicus Campus (2006): *COPERNICUS-Guidelines for Sustainable Development in the European Higher Education Area*. Socrates Programme. Dostopno preko http://media.ehea.info/file/COPERNICUS_Olderburg_2006/92/6/COPERNICUSGuidelines_587926.pdf in <http://www.ehea.info/cid102801/sustainable-development.html> (26. 11. 2016).
- European Parliament (2000): *Lisbon European Council 23 and 24 March 2000: Presidency Conclusions*. Dostopno preko http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm (26. 11. 2016).
- Evropski svet (2000): *Lizbonska deklaracija 2000*. Dostopno preko http://www.eu2008.si/si/Policy_Areas/European_Council/Lissabon.html.
- Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport: *Učni načrti za gimnazije*. Dostopno preko http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2016/programi/gimnazija/ucni_nacrti.htm (zadnji dostop 26. 6. 2017).
- Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport: *Učni načrti za gimnazije – Biologija*. Dostopno preko http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2010/programi/media/pdf/ucni_nacrti/UN_BIOLOGIJA_gimn.pdf (31. 1. 2017).
- UNCED (1992): *Agenda 21: Programme of Action for Sustainable Development*. Dostopno preko <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf> (26. 11. 2016).
- UNDP (United Nations Development Programme) (2015): *Human Development Report 2015 – Work for Human Development*. New York: UNDP.
- UNESCO (2005): *United Nations Decade of Education for Sustainable Development (2005–2014): International Implementation Scheme*. Pariz: Unesco. Dostopno preko <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001486/148654e.pdf> (23. 11. 2016).
- Välimaa, Jussi (2009): *The Relevance of Higher Education to Knowledge Society and Knowledge-driven Economy: Education, Research and Innovation*. V Barbara M. Kehm, Jeroen Huisman in Bjørn Stensaker (ur.), *The European*

Higher Education Area: Perspectives on a Moving Target, 23–42. Rotterdam: Sense Publishers. Dostopno preko <https://www.sensepublishers.com/media/1073-the-european-higher-education-area.pdf#page=44> (26. 11. 2016).

KONCEPTUALNI OKVIR SONARAVNE MOBILNOSTNE STRUKTURACIJE V RAZMERAH NADNACIONALNEGA POVEZOVANJA**

Povzetek. Strukturna dinamika družbene (vertikalne) mobilnosti je pomemben kazalec za pojasnjevanje družbenih sprememb. Prostorska mobilnost kot element vertikalne mobilnosti je v sociologiji šibko prisotna. V prispevku zagovarjamo trditev, da je v procesih zmanjševanja sedentarnosti in krepitev fluidnosti družbenoprostorskih procesov potrebno iskati argument za integrirano obravnavo mobilnosti. Analiziramo neskladnost med rigidno časovno prostorsko organiziranostjo nacionalne družbe s procesi deteritorializacije, nadnacionalne integracije in sonaravnega razvoja. Na primeru izobraževanja in zaposlovanja pokažemo, zakaj mobilnost postaja osrednji vidik socialnega vključevanja. Pri pojasnjevanju se naslanjamo na izvorni Giddensov koncept časovno-prostorske distanciacije, ki pomeni raztezanje družbenih sistemov v prostoru in času ter tako relativizira pojmovanje strukture in delovanja. S preliminarno zasnovo mobilnostne strukturacije postavimo okvir za razreševanje dileme v razmerju med nacionalno integracijo in nadnacionalno mobilnostjo v kontekstu strukturne kohezivnosti EU. Prispevek zaključujemo s slovenskim primerom. Ugotavljamo nizko stopnjo mobilnostnega kapitala, ki je posledica rigidne, nesonaravne teritorialne organiziranosti, usmerjene k bivanjski sedentarnosti.

Ključni pojmi: prostorska mobilnost, teritorialna kohezija, mobilnostna strukturacija, mobilnostni kapital

Uvod

Družbena (vertikalna) mobilnost je ena najpomembnejših tematik v sociologiji vse od njenega nastanka. Vsaka raziskovalna artikulacija vertikalne mobilnosti predpostavlja teoretično konceptualizacijo družbenega

---

* Dr. Marjan Hočevar, izredni profesor, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija.

** Izvirni znanstveni članek.

razslojevanja, tj. neenake porazdelitve virov, moči in položajev v družbi (Erikson, Goldthorpe, 1992). Strukturna dinamika družbene mobilnosti v času je pomemben kazalec pojasnjevanja institucionalnih, ekonomskih in kulturnih sprememb, zlasti pa skladnega trajnostnega razvoja družbe. Na ravni akterja so pri empiričnem raziskovanju najpogosteje uporabljeni kazalci znotraj- ali medgeneracijskih poklicnih prehodov in gibanje med poklicnimi skupinami. Prostorska (geografska, migracijska, lateralna) mobilnost kot element vertikalne mobilnosti je v sociologiji tako konceptualno kot empirično raziskovalno šibko prisotna. Vprašanja, ali in kako na družbeno dinamiko vpliva normativna prostorska organiziranost družb(e) in ali prostorsko mobilnostne vrednote opredeljujejo trajnostni družbeni razvoj, sta slabo raziskani. Študije prostorske mobilnosti in migracij se osredotočajo na gibanje v prostoru/času – namesto na vzajemno delovanje med akterji, strukturo in razširjenim kontekstom družbene integracije v sedanjem času.

Običajno je prostorska mobilnost le ena od »inferiornih« odvisnih spremenljivk vertikalne mobilnosti ob ključnih, kot so izobrazba, starost in spol. Povezave in/ali korelacije med spremenljivkami so zato nejasne. Vprašanje, ali, denimo, sposobnost ali pripravljenost (»prožna motivacija«, »motilnost«) na preselitev ali na oddaljeno vozaštvo vpliva na poklicne prehode, je redko predmet mobilnostnih analiz (Savage, 1988; Kaufmann, 2004; Payne, 2017).

V prispevku najprej obravnavamo razloge za dve prevladujoči značilnosti pri preučevanju mobilnosti znotraj sociologije in družboslovja nasploh. Prvič, sedentarni pristop pri konceptualizaciji in raziskovanju, ki izhaja iz determinističnega pojmovanja hierarhično in teritorialno organizirane nacionalne družbe kot samoumevnega okvira večine družbenih razmerij. Drugič, razdrobljenost subdisciplinarnih obravnav t.i. vertikalnih in horizontalnih vidikov mobilnosti. Ugotavljamo, da je bilo v preteklosti ločeno in nepovezano raziskovanje družbene in prostorske dinamike ter širše družbenoprostorskih procesov še razumljivo. Večina »družbenih premikov« v času je bilo namreč bolj inkrementalnih, z izjemo občasnih ter cikličnih presretov, kot so revolucije, vojne ter posledično potiski k množičnim migracijam. Družbena in prostorska mobilnost sta bili v splošnem skladni ali pa so bile neskladnosti pojasnljive. Obenem pa so bili, denimo, tudi izobraževalni kurikulumi, poklicni položaji in zaposlitve bolj stabilni. Zagovarjali bomo trditev, da je prav v procesih zmanjševanja ali vsaj rekonfiguracije sedentarnosti in krepitve fluidnosti družbenoprostorskih praks potrebno iskati argument za integrirano obravnavo mobilnosti – »mobilnosti z veliko začetnico«. In sicer: a) na ravni družbene strukturiranosti, b) družbene organizacije in c) individualnih življenjskih potekov. Povečana ali vsaj prerazporejena mobilnost predstavlja za trajnostni razvoj družbe mehanizem teritorialnega uravnoteževanja velikih in vse bolj nevzdržnih razlik v obremenjevanju družbenih in okoljskih resursov.

Pri tem se v izhodišču naslanjamo na izvorni Giddensov koncept *časovno-prostorske distanciacije* (znotraj njegove teorije strukturacije, 1984, 1990), ki pomeni raztezanje družbenih sistemov v prostoru in času ter tako relativizira pojmovanje strukture in delovanja. Na primeru izobraževalnih in zaposlitvenih (ne)stabilnosti pokažemo, da večina razprav o manifestnih pojavih, kot so deindustrializacija, postfordizem, fleksibilizacija, hibridizacija, konvergenca, globalizacija, tveganje ipd., opisuje ali anticipira globlje družbene spremembe, ki so posledica povečevanja dostopnosti v prostoru in času. Te spremembe nakazujejo povsem nova, bolj fluidna razmerja med družbeno strukturo (institucionalno integracijo) in delovanjem posameznikov (njihovo adaptabilnostjo) v prostoru in času. Predlagamo preliminarno zasnovano hevrističnega pripomočka – *mobilnostno strukturacijo*, ki bi konceptualno in metodološko omogočala povezano raziskovanje družbene in prostorske mobilnosti. Pri tem se ob Giddensu naslanjamo še na razvijajoči koncept *motilnosti in mobilnostnega kapitala*. Gre za analitični konstrukt, ki opisuje potencialne, pripravljenost in izvedbeno sposobnost ljudi, informacij in dobrin, da so geografsko in družbeno gibljivi (Kaufmann, Bergman, 2004). S tega vidika je *motilnost* kot oblika kapitala sistemska operacionalizacija težnje po uravnoteženem razvoju medsebojno povezanih (nacionalnih) družb, kar sodi v okvir prizadevanj k evropski kohezivnosti. Širši kontekst so še razprave v okviru *mobilnostne paradigme* (Urry, 2000; Bergman, 2003), ki predstavljajo radikalni zasuk od sedentarne sociologije nacionalnih družb.

Na primeru izobraževanja in zaposlitev analiziramo neskladnost med rigidno časovno prostorsko organiziranostjo nacionalne družbe, procesi deterritorializacije ter evropske integracije. *Mobilnostna strukturacija*, kot jo opredeljujemo, predpostavlja postopno konvergenco evropske institucionalne integracije, ki je hkrati mediator in posledica razširjenih omrežij akterjev skozi čas, na različnih teritorialnih ravneh. Če je časovno prostorska organiziranost rigidna, npr. spodbuja bivanjsko sedentarnost (lastništvo nasproti najemanju, deljenju bivališča), mehanizmi integracije ne delujejo. Rigidnost omejuje oz. pogojuje mobilnostne potencialne (izbire, strategije) ali vsaj ne spodbuja »gradnje« mobilnostnega kapitala posameznikov in skupin. Ker problematika preteklih politik prostorskega načrtovanja oz. njen vpliv na vzroke sedentarnosti presega tematiko tega prispevka, jo umestimo v razpravo o povezanosti prostorske organiziranosti (poselitve) in mobilnosti zgolj s kratko retrospektivo.

Na koncu razpravo umestimo v značilen slovenski primer rigidnosti teritorialne organiziranosti, ki (med drugim) vpliva na nizko stopnjo znotraj- in nadnacionalne mobilnosti izobraževanja in delovne sile. Ta argument podkrepimo s prispodobno življenjskih prioritet: »*najprej štal'ca, potem krav'ca*«, ki močno opredeljujejo življenjske poteke posameznikov in življenjskih skupnosti, npr. družin. Kot argument podajamo primer visokega deleža

razpršenih lastniških bivališč (družinskih hiš) glede na izrazito nizek delež najemniških in strnjenih večstanovanjskih bivališč (Uršič in Hočevar, 2007). Naša predpostavka je, da izrazita bivanjska sedentarnost – poleg zoženega vrednotenja kvalitete življenja (narava, izraba časa) – pogojuje mobilnostne vzorce populacije, vključno z zaposlitvenimi. Ugotavljamo visoko stopnjo družbeno strukturne pogojenosti delovanja akterjev in posledično nizko stopnjo izražene motilnosti – mobilnostnega kapitala.

Zaključimo z ugotovitvijo, da kljub preliminarni in eksemplarični naravi tega prispevka, opiranje na Giddensov model *časovno-prostorske distanciacije* in Kauffmanov uvid v *motilnost* – kapaciteti akterjev in družbe v dinamičnem prežemanju strukture in delovanja, ponuja možnost nadaljnje debate o uporabnosti *mobilnostne strukturacije* pri preučevanju sodobne trajnostne mobilnosti.

Trajnostne obravnave mobilnosti z vidika strukture in delovanja

Kot za mobilnost slikovito ugotavlja Vincent Kaufmann, je že sam pojem etimološko metaforičen, večpomenski, zato je konceptualno težko opredeljiv (2014: 1), tako z vidika družbene strukturiranosti, časovno-prostorske organiziranosti družbe kot delovanja akterjev. Tako je lahko mobilnost v eni skrajnosti ohlapen in najsplošnejši okvir za razumevanje tipa družbe ter družbenega delovanja: npr. tradicionalne, sedentarne nasproti moderni, mobilni družbi. Mobilnost pa je lahko v drugi skrajnosti povsem konkreten pripomoček npr. za raziskovanje stopnje zasebne (avto)mobilnosti nasproti rabi javnih prevoznih sredstev. Vmes je še cela vrsta pomenov, ki jih vsaka subdisciplina razume in raziskovalno uporablja po svoje.

Razdrobljenost raziskovanja mobilnosti onemogoča celovit zajem problematike prav v obdobju »hitre družbe« ter »mobilizacije družbenosti« prek zamišljene in dejanske zamejenosti nacionalnega teritorija (Hočevar in Zorman, 2013)¹. Na podlagi retrospektivnega pregleda literature in spremljanja empiričnega raziskovanja o mobilnosti je mogoče izluščiti dve problematični značilnosti, ki sta v zadnjem desetletju, poleg »pospešene« družbene dinamike same, privedli k novim poudarkom preučevanja mobilnosti:

- a. subdisciplinarna razdrobljenost: posledica je bolj aditivna akumulacija, manj pa povezanost vedenja in znanja o mobilnosti,

¹ Glede na to, da je tematika mobilnosti neizogibno povezana s širšimi procesi globalizacije (*nacionalne integracije*), tu zgolj ilustrativno navajamo izsek obravnave problema fragmentacije vedenja sociologa Zdravka Mlinarja: »Vendar pa je ravno ob največji stopnji kompleksnosti hkrati najbolj očitno, da se z naštevanjem in dodajanjem še tako številnih posameznosti ali fragmentov ne bomo približali celoti. Celo najširše sprejeta teorija svetovnega sistema, ki pa ni presegla sektorske (ekonomske) omejenosti, predstavlja bolj zorni kot gledanja, znotraj katerega imamo velike bloke agregiranih posameznosti, kot pa podlago za visoko stopnjo organizirane kompleksnosti v spoznavnem procesu.« (2007: 577)

- b. konceptualni in metodološki sedentarizem: posledica je prevelika osredinjenost na teritorialno zamejeno, hierarhično organizirano nacionalno in premalo na nadnacionalno družbeno integracijo.

V sociologiji na eni strani prevladuje položajno razumevanje vertikalne mobilnosti. Ta problematizira in meri strukturno družbeno neenakost, distribucijo moči ter reprodukcijo različnih hierarhij. Znotraj subdisciplin študij izobraževanja, dela in zaposlovanja (deloma v migracijskih študijah) je fizični premik v prostoru (od točke A k B) razumljen instrumentalno ali lateralno, kot eden od morebitnih dejavnikov pri doseganju ali ohranjanju zaposlitvenega položaja (Recchi *et al.*, 2006; Ng *et al.*, 2007). Na drugi strani so prostorske in transportne študije, ki so usmerjene k preučevanju ravni teritorialne organizacije, dostopnosti, bližine in oddaljenosti, ki v splošnem vplivajo na družbeno strukturo in delovanje ter konkretno na zaposlitvene premike (Boden in Molotch, 1994; Aybek *et al.*, 2015). Vmes so še interpretativne subdiscipline, ki mobilnost motrijo z vidika komunikacij, medijskih prezentacij, spolnih diskurzov, življenjskih slogov in oblikovanja identitet (Cresswell, 2006; Salazar in Smart, 2011; Kalčić *et al.*, 2013). Raziskovalno prepletanje posamičnih vidikov, ne da bi le-tem vnaprej pripisali »vertikalne« ali »horizontalne« lastnosti mobilnosti, pa je v sociologiji malo. Toda poizkusi konceptualnih povezovanj (npr. Urry, Kaufmann, Kellerman, Sheller) vzporedno s kritikami le-teh in začetek izdajanja kvalitetne čez-disciplinarne periodične publikacije *Mobilities* leta 2006 (Taylor & Francis, založnik)² obetajo interdisciplinarni napredek.

Razdrobljenost raziskovanja mobilnosti razumemo predvsem kot ločeno, nepovezano in vzporedno preučevanje t.i. vertikalnih ter horizontalnih vidikov in, bolj specifično, družbene in prostorske mobilnosti. Splošne, celo samoumevne predpostavke o medsebojni povezanosti med družbeno in prostorsko gibljivostjo so sicer v jedru vsakega sociološkega razmisleka ne glede na epistemološko izhodišče od nastanka discipline v devetnajstem stoletju naprej. Obstaja splošno soglasje, da so, denimo, prehodi iz tradicionalne v moderno (in nato postmoderno) družbo posledica medsebojno pogojenih procesov industrializacije in urbanizacije ali kasneje deindustrializacije in dezurbanizacije. Dokler sta bila produkcijski način in poselitev samoumevno ter relativno trajno pogojena – npr. s koncentracijo delovnih mest v tovarnah znotraj industrijskih središč ali ob njih in posledično strnjenim načinom poselitve –, ni bilo posebnih dilem o mehanizmu delovanja mobilnosti. Strukturne determinante so močno pogojevale

² Revija je v osmih letih dosegla visoko lestvico vpliva citiranja (Thomson Reuters Journal citation reports); faktor vpliva za 2015 je bil 1.569. Zanimiv se nam zdi poudarek, da je revija zlasti visoko uvrščena v kategorijah geografija in transportne študije, nižje pa znotraj socioloških periodičnih publikacij.

delovanje akterjev. Toda že premik od industrijske (fordistične) produkcije k manj časovno-prostorsko stabilnim storitvenim dejavnostim prinese nova razmerja, ki vplivajo na strukturo, organizacijo in distribucijo delovne sile v času in prostoru. Vprašanje je, ali te spremembe ohranjajo nedotaknjenost med strukturno pogojenostjo akterjevega delovanja ali pa se njuno razmerje spreminja v smeri povečevanja avtonomnega delovanja posameznikov ter kolektivov.

Kljub tej daljnosežni spremembi sta se, denimo, če se tu omejimo samo na dve subdisciplinarni področji, ki obravnavata delo, izobraževanje in prostor, industrijska in urbana sociologija divergentno razvijali s skromnim in ohlapnim povezovanjem. Prožnost zaposlitve ali vseživljenjsko izobraževanje sta očitna primera problematiziranja sedentarnosti in gibljivosti. Geograf David Harvey je že od začetka sedemdesetih let prejšnjega stoletja eden redkih konsistentnih kritičnih opazovalcev in teoretikov reprodukcije neenakosti v prostoru. Njegovo opažanje pomanjkanja povezav med sociološko in geografsko imaginacijo pri preučevanju reprodukcije neenakosti v kapitalističnih družbah (1990) dobiva dandanes, ko so prostorsko-časovni odtisi očitnejši del razslojevalne kompleksnosti, nov pomen v »mobilnostni imaginaciji«, ki prinaša nestabilnost in tveganja v priložnostih (Kesselring, 2008: 77).

V kratkem prikazan širok razpon razumevanja mobilnosti je primer heterogene, pa tudi nejasne metodološke, pojasnjevalne, izkustvene, diskurzivne in etimološke prakse v sociologiji. Ravni družbene realnosti se obravnavajo nepovezano, sektorsko, teritorialno in hierarhično po posamičnih subdisciplinah (Urry, 2007). Ni torej naključje, da se z namenom redukcije kompleksnosti v različnih družboslovnih disciplinah in znotraj njih mobilnost večinoma uporablja s pridevniki, kot so npr. družbena, prostorska, izobraževalna, trajnostna ali zaposlitvena. Kot smo nakazali, že medsebojna relacija dveh očitnih pomenov, gibanja v fizičnem prostoru in gibanja v družbenem (socialnem) prostoru, v sociologiji konceptualno ni povsem jasna, čeprav je v izhodišču samoumevna. Če k tej relaciji dodamo še naraščajoči pomen virtualne oz. telekomunikacijske mobilnosti, tako v smislu komplementarnosti kot nadomestljivosti fizičnemu gibanju ali gibanju družbenih položajev, se pridevniški nabor še poveča.

Za obravnavano tematiko v tem prispevku je pomenljiva dvojnost pomena sedentarnosti in gibljivosti sociologije same in družbe, ki je predmet njenega preučevanja. O pomanjkanju analitične anticipacije, ki bi sociologijo moralo razlikovati od drugih družboslovnih disciplin in jo ohranjati relevantno v razmerah »post-družbenosti«, vizionarsko razpravlja John Urry v delih Sociologija onkraj družb: mobilnosti za 21. stoletje (2000), Mobilnosti (2007) in Mobilna življenja (2010). Njegov argument je, da v sociologiji od njenega nastanka prevladuje »metodološki nacionalizem«, ker je kontekst obravnave institucionalne integracije predvsem nacionalna družba. Avtor

se poleg problematike sedentarnosti dotika tudi razdrobljenosti tematiziranja mobilnosti.

Veliko sociologije dvajsetega stoletja je temeljilo na študijah dela, dohodka, izobraževalne in družbene mobilnosti. Ti avtorji obravnavajo družbo kot uniformirano površino, pri tem pa ne uspejo zaznati geografskih križišč regije, mest in krajev z družbenimi kategorijami razreda, spola in etničnosti. Še več, odvijajo se ključni tokovi ljudi znotraj, predvsem pa izven teritorialnosti vsake posamične družbe. Ti tokovi se nanašajo na različna pričakovanja in želje, na delo, stanovanje, prosti čas, vero, družinska razmerja, kriminal, iskanje azila itd. (Urry, 2000: 2-3)

Predlaga dopolnjeno, če že ne povsem spremenjeno sociološko agendo, ki bi vsaj toliko pozornosti kot sedentarni (»kontejnerski«) družbeni integraciji namenjala preučevanju prepleta mobilnosti ljudi, objektov, podob, idej in informacij. To ne bi bila disciplina, ki je, kot sedaj, osredotočena zgolj na človeško družbo, temveč bi bila organizirana okrog omrežij, mobilnosti in horizontalnih fluidnosti. Šele takšna sociologija bi bila lahko resna kandidata za sodelovanje v nastajajočih postdisciplinarnih konfiguracijah. S tem bi se otesla strahu pred begom »družbenega« v druge discipline in lamentiranja o trivializaciji njenega osnovnega objekta preučevanja s strani drugih disciplin, celo naravoslovnih. Razen redkih preglednih člankov (Stjernström, 2004) pa, presenetljivo, v literaturi nismo zasledili primerjalne obravnave Urryjevega poizkusa združevanja strukturne integracije in mobilnosti akterjev z Giddensovo teorijo strukturacije, katere podlaga je časovno-prostorska distanciacija kot značilnost prežemanja strukture in delovanja v modernih družbah. Prav smiselnost povezave fenomena trajnostne mobilnosti s strukturo in delovanjem je naš osrednji analitični argument v tem prispevku.

Urryjeva naziranja, kot so bila v preteklosti Giddensova, so razumljivo predmet kritične presoje. Kritike se najprej nanašajo na obrambo »klasične« sociologije kot discipline, ki mora še naprej kritično in humanistično, vendar realistično obravnavati človeško združevanje in delovanje (Turner, 2007). Drugi del kritik je osredotočen na zavračanje Urryjeve epistemološke »razpuščenosti« ter paradigmatike nedoslednosti (Faist, 2013). Močna kritična ost je usmerjena še v avtorjevo relativizacijo reprodukcije neenakosti ter tveganj, povzročenih z ideološkim diktatom mobilnosti (Shove, 2002). Ta del kritike spominja na očitke Giddensovi strukturaciji kot preoblečeni reaffirmaciji pozitivizma in širjenja neoliberalne ideologije. Za razpravo o zaposljivosti in izobraževanju so posebej zanimiva kritična opažanja, ki zadevajo naš predlagani konceptualni razmislek o *mobilnostni strukturaciji* v nadaljevanju. Tu zlasti mislimo na družbene implikacije časovno-prostorske

dostopnosti, ki pod vprašaj postavljajo poudarjeno afirmativno razumevanje mobilnosti nasproti zavračanju sedentarnosti (Kesselring, 2008). Če upoštevamo vpliv informacijsko komunikacijske tehnologije, namreč ni povsem jasno, ali se bomo gibali bolj ali manj ali zgolj drugače. Tako sedentarnost kot mobilnost imata lahko danes povsem nasprotujoče učinke, če kot nazoren primer vzamemo, denimo, virtualno izobraževanje, delo doma oz. različne oblike oddaljenega dela.

Preliminarno torej lahko ugotovimo, da je razmerje med gibanjem in mirovanjem ter bližino in oddaljenostjo – bodisi prostorskim bodisi položajnim – vse bolj kompleksno, zato je tudi manj samoumevno. Mobilnost je sicer res lahko razumljena zgolj kot gibanje (premikanje, potovanje) v fizičnem prostoru, ki ima, lahko pa tudi ne, družbene učinke in obratno. Gibanje v fizičnem (ali virtualnem) prostoru ni nujno povezano ali simultano z gibanjem v družbenem prostoru. Družbena mobilnost, npr. doseganje višjega zaposlitvenega položaja, iz različnih razlogov pogosto ne vključuje, ne zahteva ali ne predvideva fizične mobilnosti. Toda za vedno več zaposlitev, zlasti za visoke zaposlitvene položaje, je t. i. horizontalna mobilnost ali pripravljenost nanjo, sestavni del »opisa dela in nalog« (Ng *et al.*, 2007). Če upoštevamo, da t. i. vertikalna mobilnost ni več pretežno linearna (regresivna ali progresivna) in ni več zgolj hierarhična v klasičnem smislu položajev, temveč je vse bolj spremenljiva v času, je lahko prav sposobnost ali pripravljenost na trajno, občasno ali začasno premikanje v prostoru dejavnik celotne »mobilnostne infrastrukture«, tako posameznika, skupin kot družbe. Tako se, denimo, izzivi napredovanja v zaposlitveni karieri posameznika spreminjajo iz klasičnega vzpenjanja po položajni lestvici znotraj hierarhične strukture s preusmeritvijo v sposobnost drsenja iz enega v drug razvijajoči se delovni projekt brez klasične spremembe položaja, vendar v različnih geografskih okoljih. Sposobnost, da se »orientirano premikamo«, ni bistvenega pomena samo za karierne perspektive, temveč tudi za družbeno integracijo nasploh. »Mobilnost z veliko začetnico« postaja osrednji vidik socialnega vključevanja, trajnostnega razvoja družbene kohezivnosti. Vpetost posameznikov v razširjene, prostorsko razpršene relacijske modalitete (Boltanski in Chiapello, 2001) nakazuje spremembe v razumevanju družbene integracije in avtonomije akterjev. Razširjene modalitete se nanašajo na širše procese deterritorializacije nacionalne družbe in dehierarhizacijo ravni teritorialne organiziranosti znotraj nacionalnih družb, kar vpliva na spremenjeno, individualizirano delovanje akterjev (Mlinar, 1994). Prežemanje osamosvajanja in povezovanja na ravni posameznika in družbe predstavlja izziv za globlje razumevanje mobilnostnih metafor »gnezdenja« in »grozdenja« v prostorih krajev in v prostorih tokov. Toda, ali tu morda ne zadenemo ob klasično sociološko dilemo strukture in delovanja, v ožjem smislu mehanizmov družbene integracije z obsegom življenjskega okolja akterjev? To v razmerah

izginjanja trdnosti, trajnosti in gotovosti od nas zahteva vklop medsebojno povezane geografske in sociološke imaginacije. Kako torej razreševati dilemo razmerja med integracijo in mobilnostjo?

Nadnacionalna mobilnost in evropska integracija: izobraževanje in zaposlovanje

Če se od problematiziranja sprememb strukturnih determinant in vsakdanjih življenjskih praks posameznikov prestavimo v »kontekstualni okvir razširjenih modalitet mobilnosti«, kot jih praktično in v razumljivem jeziku formulira politično podprta strategija evropske integracije, je indikativen naslednji manifest:

Občuten delež globalnih družbenih, ekonomskih, političnih in demografskih sprememb vodi k večji zahtevi po mobilnosti in fleksibilnosti posameznikov ter institucij. Posledica tega je vznik novih vzorcev nepredvidljivosti in trajnosti, gibanja in povezovanja dela ter družin. Razširjena mobilnost zaposlenih se šteje hkrati kot zahteva in predpogoj razvoja na znanju temelječe družbe in je dejavnik družbene teritorialne kohezivnosti v Evropi. (EC, CORDIS, 2008)

839

Čeprav obravnavamo isti fenomen, je akademski način razpravljanja, kakršen je v tem prispevku, bolj abstrakten in neživljenjski za »zunanje opazovalce«, ko ga primerjamo z zgornjim manifestom. Medtem ko je manifest deklarativni način mobilizacije evropske integracije, ki v citiranem delu med drugim samoumevno predvideva nadnacionalne politike izobraževanja in zaposlovanja, je naš namen pojasnjevanje procesualne logike družbenih sprememb in mehanizmov strukturiranja družbenosti, ki omogočajo (in zavirajo) uresničevanje tega manifesta. Naše izhodišče je, da se okvir družbenosti, tako strukturno kot z vidika vsakdanjega delovanja akterjev, razširja prek normativnih meja nacionalne družbenosti, kar vključuje spremenjene mehanizme strukturiranja institucij. V naši analitični perspektivi mobilnost ni primarno motrena kot migracijsko gibanje odhodov od doma in prihodov domov (iz tujine). Mobilnost razumemo kot dinamično razmerje med občasnimi, začasnimi in trajnejšimi življenjskimi aranžmaji (delovanji) v razširjenem življenjskem prostoru ljudi v Evropi. Ta dinamika postopno spreminja strukturno integracijo, vključno s teritorialno reorganizacijo nacionalne družbe ... Pri takšnem naziranju se v nadaljevanju opiramo na Giddensovo teorijo strukturacije (1984) in Kaufmannovo idejno zasnovo koncepta motilnosti (2004).

Adrian Favell in Virginie Guiraudon v izčrpni ter nazorni analizi evropske prostorske in družbene mobilnosti ugotavljata, da t. i. metodološki

nacionalizem v družboslovju zavira možnosti longitudinalnega testiranja dolgoročne evropske integracije, torej tudi manifestov, kakršen je zgornji. Gre za testiranje strukturne verjetnosti, da bo prostorska mobilnost spremenila relativno stabilne vzorce družbene mobilnosti in družbene reprodukcije v Evropi nacionalnih družb« (2011: 58). Toda raziskave, vezane na raven države, ne omogočajo evropskih primerjalnih empiričnih preverb na regionalnih in lokalnih ravneh (npr. med francosko in špansko Katalonijo). Pri tem sta avtorja prepričana, da je potrebno razviti empirično sociologijo EU, ki bi pojasnjevala integracijske procese evropskih družb in verjetnosti nastajajoče evropske družbenosti na subnacionalnih in nadnacionalnih ravneh. Za implementacijo evropskih politik kohezivne in sonaravne integracije je ključna mobilnost delovne sile, ne zgolj merjena znotraj, temveč med državami na vseh administrativno teritorialnih ravneh.

Mobilnostna paradigma je v tem primeru pravzaprav teorija kohezivnosti, sonaravnega razvoja in integracije EU v širšem kontekstu globalizacije. Spreminjanje, povezovanje in dehierarhizacija teritorialnih ravni, vključno s tekmovanji med njimi, je sestavni del procesov evropske (nadmacionalne) integracije. Pristojnosti osrednjih državnih institucij se prestavlja navzgor, v smeri nadnacionalnih regulativnih sistemov, in navzdol k subnacionalnim ravnam upravljanja, na regionalne, lokalne ali urbane institucije. Gre za primer dialektike procesov teritorialne avtonomije in povezovanja (Mlinar, 1994). Spremenjeno prostorjenje in institucionalna integracija neizbežno proizvajata strukturne in systemske spremembe ter spremenjene modalitete delovanja akterjev. Te spremembe so, kot se izkazuje v vsakodnevem življenju ljudi, poslovanju podjetij, izvajanju politik ipd., neuravnotežene in v začetnih obdobjih transformacije tudi protislovne (Hočevar, 2000: 67 68). Na to opozarjata raziskovalca evropske teritorialne kohezivnosti in sonaravnih politik razvoja:

Čeprav ne gre za povsem splošno sprejeto idejo, je najpogostejše razumevanje teritorialne kohezije v naslavljanju teritorialne soodvisnosti in solidarnosti, ki vključuje urbano-ruralne ali proizvodno-bivanjske dimenzije. Pomembno je poudariti, da teritorialna kohezija ne zadeva samo razvoj posameznih območij; prav tako pomemben poudarek je vključevanje lokalnih teritorijev v širši prostorski kontekst, do ravni EU. Teritorialna kohezija torej pomeni zagotavljanje uravnotežene – ne enake – prostorske razporeditve dejavnosti in ljudi po celotnem teritoriju, kar vzpodbuja soodvisnost med regijami in s tem splošno skladnost vseh politik razvoja. (Andreas Feludi in Jean Peyrony, 2011: 5)

Zgornja ilustracija je uvod v naš konceptualni razmislek o mobilnostni strukturaciji, torej prepletanja struktur in delovanja akterjev na primeru

izobraževalne in zaposlitvenih mobilnosti. Mobilnosti delovne sile v kontekstu procesa evropske institucionalne integracije³ in skladnega trajnostnega razvoja vsaj v dolgoročnejši perspektivi ne bo produktivno obravnavati zgolj s klasičnimi migracijskimi *push-pull* pristopi mednarodnosti in čezmejnosti. Ne glede na sedaj še velik prepad med dejanskim delovanjem in proklamacijo mehanizmov »štirih prostih pretočnosti« v EU že sedaj niso več primerni diskurzi *čezmejnosti* in nadnacionalne mobilnosti (npr. »*dela-vec na začasnem delu v tujini*«). Nazoren je primer strukturno-institucionalnih vzrokov nizke stopnje mobilnosti delovne sile v EU, ki jo v svojem raziskovalnem poročilu podaja Walter Nonneman:

Velik del zaposlitvene mobilnosti v EU nima nič opraviti s kulturnimi in zgodovinskimi dejavniki, pač pa je posledica povojnega institucionalnega razvoja in vladnih politik. Socialna varnost in sistemi zagotavljanja socialnega varstva so bili izdelani na podlagi nacionalne ali regionalne solidarnosti brez medsebojnega usklajevanja. Selitev iz ene evropske regije v drugo pogosto pomeni izgubo pravic iz naslova socialne države, pokojninskih zagotovil in davčnih ugodnosti. (Nonneman, 2007: 4)

Podobno velja za teritorialne ravni znotraj nacionalnih držav in »obmejnih« območij. Prav Slovenija je nazoren primer potrebe po spremembi državocentričnih diskurzov in »metodološkega nacionalizma« o mednarodnih in medregijskih mobilnostih. Gre za neupoštevanje okoliščin, da centripetalni mobilnostni magnet sedanje osrednjeslovenske regije⁴ izhaja iz družbenoteritorialne organizacije slovenske nacionalne države. Razen širšega ljubljanskega območja (regije) so vsa »obmejna« in so bila v preteklih obdobjih, v različnih politično teritorialnih aranžmajih organsko že povezana in mobilnostno pretočna. Kot na konkretnem primeru ugotavljamo drugje, migracijske študije in demografske študije gibanja prebivalstva ne morejo zajeti vse kompleksnosti mobilnosti, prav tako študije neenakosti in revščine ne morejo pojasniti vseh strukturnih in razvojnih problemov družbe. Migracij in gibanja prebivalstva danes ne moremo več obravnavati

³ Predpostavljamo dolgoročno, evolutivno perspektivo evropske integracije kot širšega procesa nadnacionalnih soodvisnosti vseh ravni družbenoprostorske organiziranosti s pričakovanimi oscilacijami, tudi v smeri sunkov dezintegracije. Čeprav politični in ekonomski pretresi v smeri retrogradne nacionalne homogenizacije občasno in začasno lahko značilno upočasnijo integracijo (npr. z normativno dezintegracijo sedanjih politično institucionalnih okvirov EU), to ne pomeni procesualne reverzibilnosti. Več o problematizaciji »sociologije evropske integracije« glej v Favell in Guiraudon (2007), dostopno preko <http://aei.pitt.edu/7892/1/guiraudon-v-09a.pdf>.

⁴ Tu se ne moremo izčrpnje zadrževati pri normativno administrativnih opredelitvah (ali neobstoju) regij v slovenskem teritorialnem sistemu, čeprav bi vprašanje med- in čezregijske mobilnosti v procesih evropske integracije zaslužilo posebno raziskovalno pozornost.

zgolj kot posledice strukturnih neskladij v teritorialno opredeljeni oz. zamejeni družbi in med družbami (Hočevar in Zorman, 2013). Na to opozarjajo tudi avtorji, ki raziskujejo križanja med klasičnimi migracijami in nadnacionalnimi življenjskostilskimi mobilnostmi (Kalčič *et al*, 2013; Cohen *et al*, 2015; Benson in Osbaldiston, 2014)⁵. Podobno je s študijami izobraževanja, zaposlovanja in kariernih strategij, kjer prostorsko (geografsko) mobilnostna kompetentnost in pripravljenost na selitev ali na oddaljeno vozaštvo običajno niso pomemben del empirične evidence, zato so ugotovitve parcialne (Recchi *et al*, 2006). Gibanje ali, bolje, pretočnost ljudi, stvari in informacij je ne glede na strukturne omejitve vse bolj sestavni del kompleksne mobilnostne dinamike na različnih družbenih ravneh. Na eni strani gre za sposobnost selektivnega delovanja akterjev oz. njihovih mobilnostnih strategij: prostorskih, časovnih, bivanjskih, izobraževalnih, kariernih in drugih. Na drugi strani pa gre za sposobnost sistemske operacionalizacije družbe, da mobilnost akterjev umesti v strategije trajnostnega razvoja. To pa zahteva integrirano obravnavo vertikalnih in horizontalnih dimenzij mobilnosti, kjer je prežemanje povezovanja in avtonomije strukturna lastnost družbenosti.

»Motilnost« kot potencial kohezivnosti v procesu evropske integracije

842

Politični manifest o »štirih pretočnostih« v EU je lahko dolgoročno realističen ob medsebojno pogojeni preobrazbi družbenih struktur in delovanja akterjev. Načelo mobilnosti vsebuje tako mehanizme povezovanja kot samostojnosti, tako družb kot akterjev. Vsaka povezana obravnava družbene (vertikalne) in prostorske (horizontalne, lateralne) mobilnosti v mikro- ali makroskopski perspektivi implicitno trči ob dve vprašanji vzrokov in učinkov:

- a. integracije, tako družbene (v ožjem smislu socialne), institucionalne kot prostorske,
- b. diferenciacije, tako družb (npr. v smislu razvojne pogojenosti) kot posameznikov in kolektivov.

Obe vprašanji se neposredno nanašata na eno najbolj problematiziranih vprašanj družbenih odnosov oz. procesov tako na spoznavni ravni kot v različnih kontekstih tematizacij družbene realnosti. To je razmerje med relativno statičnostjo in trajnostjo družbenih struktur ter naravo delovanja družbenih akterjev, posamičnih ali kolektivnih. Ali je (in v kolikšni meri) posameznikova sposobnost avtonomnega in selektivnega delovanja ter

---

⁵ *Problematičnost enačenja mobilnosti in migracij se kaže v številnih študijah t. i. življenjskostilskih mobilnosti, ki jih ti avtorji obravnavajo tudi v kontekstu »življenjskih strategij«.*

opolnomočenja pogojena z utrjenimi, ponavljajočimi državocentričnimi institucionalnimi vzorci – strukturami? Ali se akterjevo opolnomočenje v razmerah pospešene časovno-prostorske dinamike, tj. relativizacije med bližino in oddaljenostjo, krepi ali celo zmanjšuje zaradi »železnih zakonov« moči in hierarhij ter s tem reproducira družbeni red (neenakost)? Na drugi strani: kako se na pospešeno nadsocijalno dinamiko in spremenjena delovanja akterjev odzivajo ter prilagajajo institucije, vgrajene v teritorialno zamejeni sistemski integraciji?

Dilema mehanizmov avtonomije (individualnosti, tveganja) in povezovanja (integracije, solidarnosti), v abstraktnejšem diskurzu kot delovanja in strukture, je stalnica, toda razprave so silovitejše takrat, ko so na obzorju večje, dolgoročneje družbene spremembe. Tovrstne razprave se intenzivirajo v drugi polovici dvajsetega stoletja s tematizacijo o prehodu v postindustrialno in postmaterialno družbo, nadaljujejo se z Giddensovo dekonstrukcijo klasičnega sociološkega razumevanja družbene modernizacije, ki se veže na diskurze o sonaravnem razvoju družb. Refleksivna modernizacija, ki avtonomnemu delovanju akterjev pripisuje večjo težo ali vsaj spreminja mehanizme ravnotežja med strukturnim determinizmom ter avtonomnim delovanjem, v osnovi ni sporna. Nesoglasja so pri razumevanju posledic družbenih razmerij, zlasti reprodukcije družbene neenakosti in integracije. Tako na ravni teorije kot politik razvoja družbe soglasja (konvergence) ni pričakovati. Teoretiki, razpravljavci, raziskovalci in oblikovalci politik izhajajo iz različnih vrednotnih in pojasnjevalnih usmeritev, ki v sami naravi zavračanja konformizma in eklekticizma ne omogočajo absorpcije nevtralnih pozicij ter morebitne sinteze mikro- in makropristopov. Do sedaj najbolj optimističen poizkus je Giddensova eklektična strukturacijska teorija (1979, 1984)⁶. Giddensovo konceptualno nameri lahko poenostavimo kot ponujeno »srednjo pot« med strukturnim determinizmom in voluntarizmom. Takšna razlaga je bolj razvnela kritiška čustva, zlasti pripadnikov »čistih« vrednot« tako z leve kot z desne – pojasnjevalno in ideološko, kot pa zblížala konceptualne osnove za preučevanje družbenih sprememb.

Nesoglasje o družbenem ustroju je po našem prepričanju tudi eden ključnih razlogov za zgoraj prikazano divergentnost preučevanja sodobne vertikalne in horizontalnih mobilnosti ter družbene in prostorske mobilnosti nasploh. V nadaljevanju predstavljamo argumentacijo v prid Giddensovemu konvergentnemu razumevanju družbene strukture in delovanj akterjev prav na primeru mobilnosti v dinamičnih razmerah avtonomije in povezovanja

⁶ V tem prispevku se ne moremo podrobneje zadrževati s pojasnjevanjem Giddensove teorije strukturacije, niti s podrobnostmi o splošnih kritičnih ali afirmativnih pogledih na uporabnost v konkretnih obravnavah družbene realnosti, temveč se osredotočamo na uporabnost strukturacije pri integraciji študij mobilnosti. Za izčrpen kritičen vpogled v teorijo strukturacije glej Christopher G. A. Bryant in David Jary (1997).

razširjenega v nadnacionalno okolje. Prežemanje sodobnega prostorjenja družbenih razmerij in podružbljanja prostorskih ravni po našem prepričanju omogoča jasnejše razumevanje mobilnostnih sprememb. Predlagamo hevristični okvir, ki omogoča odmik od prevladujočih teritorialnih, državo-centričnih strukturnih in akcijskih kontekstov mobilnosti. V izhodišču se torej naslanjamo na izvorni Giddensov koncept *časovno-prostorske distanciacije*, ki na zelo abstraktni ravni označuje raztezanje družbenih sistemov v prostoru in času. Primer sodobnih izobraževalnih poti in poklicnih ter zaposlitvenih (ne)stabilnosti pa na konkretniji ravni dobro ponazarja dileme »mobilnosti z veliko začetnico«. Sodi k širšim manifestnim pojavom, kot so: deindustrializacija, postfordizem, fleksibilizacija, hibridizacija, konvergenca, fluidnost, globalizacija, individualizacija, refleksivnost, tveganja, sonaravnost ipd. Ti pojavi opisujejo in anticipirajo globlje družbene spremembe osamosvajanja in povezovanja, ki so posledica povečevanja dostopnosti v prostoru/času ter relativizacije bližine in oddaljenosti. Z zaposlitvenimi »potmi« je, denimo, mogoče nakazati bolj fluidna razmerja med družbeno strukturo (institucionalno integracijo) in delovanjem posameznikov, zlasti njihovi refleksivni prilagodljivosti v prostoru in času.

Idejna zasnova *mobilnostne strukturacije* se opira na Giddensovo razlikovanje struktur in sistemov ter na njegovo razumevanje resursov, ki jih to razlikovanje pogojuje. Resursi so rekurzivno vgrajeni v institucije. »Resursi so posredniki, prek katerih se izvaja moč kot element rutine družbene reprodukcije« (1984: 16). Avtonomna delovanja akterjev so s pravili (normami) in resursi hkrati omogočena in omejena. Giddens razume strukture hkrati kot institucionalna pravila in kot resurse skozi čas in v prostoru, sistem interakcij pa je časovno prostorska mreža oz. prizorišče rutiniziranih, institucionaliziranih družbenih delovanj. Ker pravila omejujejo delovanja akterjev, zagotavljajo strukturno trdnost. Resursi sicer delovanja omogočajo, vendar jih družbeni sistemi, npr. posamične nacionalne družbe, nujno ali vedno v celoti ne zagotavljajo. Sistem interakcij je strukturna lastnost le, dokler je vezana na resurse za delovanje akterjev v sistemu (npr. v okvirih slovenske družbe). Tako je formalna izobrazba posameznika za delodajalca in za družbo »koristna« le, če bo ta z njeno pomočjo lahko opravljal delo oz. se zaposlil. Obveznost, da se posameznik izobražuje, je (strukturno) pravilo, resurs pa, da z znanjem pridobi spretnost za zaposlitev (sistemska interakcija). Bolj kot je delovanje akterjev omejeno zgolj na sistem soprisotnih lokaliziranih prizorišč (mesto, regijo, nacionalno družbo) in na »črpanja« resursov v njem, npr. tako da se posameznik lahko izobražuje in zaposli v njem, bolj se utrjujejo ter reproducirajo obstoječe strukture in manj je možnosti »uhajanja« pravilom. Časovno prostorska distanciacija, ki je lastnost modernih družb, relativizira lokalizirano soprisotnost in razširja prizorišča črpanja resursov tudi zunaj sistema (nacionalne družbe),

npr. z oddaljenim neformalnim pridobivanjem znanja in informacij ali z zaposlovanjem zunaj meja sistema. Oddaljena delovanja akterjev (fizično ali virtualno), ki ne temeljijo na prostorski bližini in omejitvah utrjenih časovnih okvirov, dolgoročno širijo (nadnacionalne) sisteme interakcij in spreminjajo strukturna pravila oz. norme. Nastajajoča evropska družba širi horizont strukturiranosti, saj je slovenska družba del evropske. Utrjeni oz. obvezni izobraževalni nacionalni kurikulumi zagotavljajo in tudi predstavljajo vedno manjši delež tistega, kar posameznik za karierno pot potrebuje. Vgradnja »vseživljenjskega učenja« v strukturna pravila je, denimo, primer institucionalnega odzivanja na potrebe po razširjenem naboru resursov, vendar gre tu zgolj za časovni element. Pomemben element je motilnost, tj. adaptabilnost za opolnomočenje delovanja akterjev, ki povečuje njihovo avtonomijo (vključno s tveganjem) pri iskanju in izrabi resursov onkraj lokaliziranih prizorišč. Primer je študentska izmenjava *Erasmus*, kjer se hkrati sproža več razširjenih mehanizmov družbene strukture in delovanja akterjev v zvezi z izobraževanjem in zaposlovanjem: krepitev refleksivnosti posameznika glede oddaljenega dosega in izrabe resursov, strukturno prilagajanje pa z vključevanjem nadnacionalnih pravil izobraževanja v nacionalni sistem. Izobraževalna mobilnost zunaj okvirov lokaliziranega okolja nacionalne družbe razširja sistem interakcij in hkrati – ob vključljivosti pravil iz okolja v svoj institucionalni okvir pravil – vgrajuje elemente nadnacionalne integracije. Življenjsko okolje posameznika tako ne korespondira več nujno z vpetostjo v samo eno sistemsko okolje, zato se pojavljajo različne ravni t. i. izpreženosti (*disembedding*). Mobilnost Erasmus je ilustracija mehanizma prežemanja strukturnih pravil in resursov ter delovanja akterjev v razširjeni časovno-prostorski mreži sistema interakcij. Evropska izobraževalna mobilnost postaja del izobraževalnega sistema slovenske nacionalne družbe in je resurs posameznikove zaposljivosti v Sloveniji in v nadnacionalnem okolju.

Mobilnostna strukturacija je proces, ko je časovno-prostorska mobilnost hkrati strukturno pravilo sistemskih interakcij in resurs delovanja akterjev pri njihovi družbeni mobilnosti. Gre za mobilnost (prožnost, gibljivost, inkluzivnost) institucij in akterjev. Na strani institucij stopnjo usposobljenosti lahko merimo s prilagajanjem nacionalnega normativnega reda in nato z implementacijami politik v smeri čezsistemskih integracij. Na strani akterjev avtonomnih delovanj pa stopnjo usposobljenosti lahko merimo z dejanskimi akcijami ali pripravljenosti nanje pri izkoristku mobilnostnih resursov vzdolž prostora in v času. S prostorsko prisodobno bi ta proces lahko opisali kot prehod iz družbene integracije, osnovane na bližini, v družbeno integracijo, osnovano na povezavah. Dialektika mobilnosti predpostavlja, da refleksivno, ne vsako gibanje v fizičnem (ali virtualnem) prostoru, vključuje družbene učinke oz. spremembe.

Prostor ni prazna dimenzija, ob kateri se družbeno združevanje strukturira, temveč mora biti privzet v smislu njegove vključitve v zgradbo sistema interakcij. (Giddens, 1984: 396)

Vincent Kaufmann mehanizme mobilnostnega delovanja akterjev opredeli kot »mobilnostni kapital«, izražen v dejanskih akcijah in pripravljenosti nanje. Naslanja se na kritično bourdieuevsko in pozitivistično putnamovsko razumevanje človeškega kapitala, vključno z referenco na Giddensovo razumevanje refleksivnosti (Kaufmann, 2002, 2004; Kesselring *et al.*, 2008). Kaufmann se nasloni še na dodatno referenco, vzeto iz biologije, kot na sposobnost gibalne prilagodljivosti živih organizmov – *motilnost*. Ta v družbenem kontekstu označuje mobilnostni potencial, tako družbeni kot prostorski, ter vključuje elemente dostopa, kompetentnosti in izkoristka. Kaufmann navaja:

Vsi trije elementi motilnosti so bistveno povezani s socialnimi, kulturnimi, ekonomskimi in političnimi procesi ter strukturami, znotraj katerih je vpeta mobilnost (2004: 750). Medsebojna povezanost teh treh elementov očitno nakazuje tudi na našo izhodiščno namero, da z Giddensovim abstraktnim razumevanjem vzajemnosti družbene strukture in delovanja akterjev naslavljamo vprašanje 'mobilnosti' z veliko začetnico.

Kaufmann nadalje pojasnjuje:

Spremembe v naravi in stopnjah prostorske ter družbene mobilnosti pogojujejo temeljne družbene spremembe, ki prežemajo vse vidike družbe. Trdimo, da dejansko in potencialno družbeno-prostorsko mobilnost, poimenovano motilnost, lahko štejemo kot prednost. Posamezni akterji, skupine in institucije se, odvisno od konteksta, razlikujejo po dostopnosti, kompetentnosti in zmožnostih ter imajo zato različne motilnostne (z)možnosti. Tako kot je ekonomski kapital vezan na znanje, kulturno ozadje in družbeni položaj, tako motilnost predstavlja obliko kapitala, ki lahko tvori vezi z drugimi oblikami kapitala in je tudi zamenljiv z drugimi oblikami kapitala. Za razliko od ekonomskega, kulturnega in socialnega kapitala, ki so večinoma obravnavani v kontekstu hierarhij položajev, se motilnost nanaša tako na vertikalne kot horizontalne dimenzije družbenega položaja. Motilnost predstavlja novo obliko družbene neenakosti. Veže se na družbeno in/ali prostorsko mobilnost, vendar je ne zajema v celoti (str. 754).

Obravnavo v tem razdelku smo začeli s splošno ugotovitvijo, da vsaka povezana obravnava družbene (vertikalne) in prostorske (horizontalne) mobilnosti v mikro- ali makroperspektivi trči ob vprašanji vzrokov in učinkov integracije in diferenciacije. Ali je in za koga je družbeno sidro še vedno

nacionalna družba? To pomeni, da mobilnostna strukturacija, kot tudi izvorna Giddensova zamisel, na katero se naslanja, ne odvrta pozornosti od ključnega problema v procesih človekovega združevanja, reprodukcije neenakosti in distribucije moči v družbenih razmerjih. Kot poudarja Kaufmann, mobilnostni kapital oz. raven *motilnosti* nedvoumno predstavlja tudi podlago za razumevanje novih oblik neenakosti in problematičnih oblik družbenega razlikovanja. Vendar pa reprodukcija neenakosti le-te ni tako močno pogojena z zamejenim »kontejnerskim« tipom nacionalno-centrične družbenosti, kar daje slutiti, da je časovno-prostorski horizont delovanja akterjev v omrežju interakcij potencialno razširjen. To je osnova za sklepanje, da se potencialno povečuje avtonomna kapaciteta delovanja in povezovanja ob vseh (novih) tveganjih, ki jih ta povzroča. Giddensovo razumevanje strukturacije in Kaufmannovo razumevanje motilnosti je kljub kritikam o nejasnosti precej neposredno. Izraziti jo je mogoče v skrajno poenostavljeni obliki: strukturni okovi nacionalne integracije v splošnem omogočajo večjo varnost, skupnostno pripadnost, ukoreninjenje in stabilnost, bolj pa omejujejo svobodo in izbiro⁷.

Vzroke in učinke integracije in diferenciacije je bilo v razmerah relativne statičnosti oz. stabilnosti družb (sedentarnosti), npr. v zgodovinski perspektivi v pred- in industrijskih družbah, lažje ugotavljati. Ni naključje, da so temeljna spoznanja socioloških klasikov o ustroju in delovanju (nacionalnih) družb in (lokalnih) skupnosti ne glede na njihove konceptualne razlike nepresežena. Vprašanje, okrog katerega je sedaj precej nesoglasij, pa je, če se oblike človekovega združevanja in osamosvajanja ne gibljejo v smer, ko bomo potrebovali tudi radikalno drugačne pojasnjevalne temelje družbenosti onkraj teh, v katerih sedaj pretežno še živimo. Agenti »potiska« so v klasičnem pojasnjevalnem družbeno-prostorskem slovarju relativno stabilne, dolgotrajne, zamejene in linearne strukturne silnice: npr. vzročnost industrijskega načina produkcije in dela s preseljevanjem v mesta. To so bile družbene spremembe, na katere so se akterji vsaj v inicialni fazi bolj odzivali, kot pa jih sooblikovali. Tudi večina oblik človeškega kapitala je bila praviloma šibkih (npr. znanje, delež višje izobraženih) in manj reflektivnih. Temu potisku je sledila uniformna prostorska morfologija, infrastruktura in hierarhična teritorialna organiziranost družb: ločitev delovnega od bivanjskega prostora, koncentracija dejavnosti, centralizacija upravljanja, vzorci poselitve, centralizacija dejavnosti itd. Posameznikovo rutinizirano delovanje – njegove časovno-prostorske poti – so torej v veliki meri ali

⁷ Zavedamo se, da so kritiška nasprotovanja tej trditvi številnejša od tistih, ki to trditev zagovarjajo, tako pojasnjevalno, metodološko kot ideološko. Kritike so, če jih strnemo v dve točki, naslednje: prvič, krepitev avtonomije akterjev je navidezna, saj se moč, hierarhije, podrejanja in neenakosti le prerazporejajo; drugič, t. i. voluntarizem, ki izhaja iz nautnega humanističnega pripisovanja reflektivnosti (in opolnomočenosti) individualnega delovanja (več glej npr. v C. Bryant in D. Jary, D., ur. (1997)).

dolgotrajnejše določali družbeno-prostorska struktura, zakoni dostopnosti in institucionalna pravila znotraj nacionalne družbe, celo ljudi ter skupine z višjimi družbenimi položaji.

Tako sedentarnost kot mobilnost pa imata lahko danes povsem nasprotujoče kolektivne in individualne učinke, če kot nazoren primer vzamemo, denimo, delo od doma oz. različne oblike oddaljenega dela v primerjavi z rutiniziranim delom v tovarni. Individualna kombinatorika premikanja v družbenem, fizičnem in virtualnem prostoru, in ne količina premikanja, prinese skupen mobilnostni učinek bolj ali manj reflektivnih, z znanjem opolnomočenih akterjev. Takó delovno mesto in narava dela vse pogosteje ne predvidevata (stalne) soprisotnosti na »delovnem mestu«, ki je lahko fizično locirano kjerkoli. Zahtevana soprisotnost je lahko le občasna ali začasna, omogoča sedentarnost bivanja in dela, predpostavlja pa sposobnost oz. prilagoditveno kapaciteto na različne časovno-prostorske modalnosti tistega, ki takšno delo opravlja. S tem se relativizira razumevanje prostorske in položajne mobilnosti. To je mobilnostni kapital ali raven *motilnosti*, ki postane pomemben resurs avtonomnega delovanja posameznika. Spodbuda, morda celo zahteva, da študenti del izobraževanja opravijo v okviru mehanizma Erasmus, postane tak del normativne institucionalne prakse, kakršno je bilo v predhodnih obdobjih obvezno osnovnošolsko izobraževanje. Ta okoliščina postane tudi dejavnik položajnega razslojevanja, torej reprodukcije neenakosti. Družbeni sistemi z vgrajenimi mehanizmi za zmanjševanje neenakosti morajo to okoliščino upoštevati na podoben način, kot je sedaj že klasično spodbujanje k trajnejšem (vseživljenjskem) izobraževanju.

Časovno prostorska distanciacija, če jo tu apliciramo na konkretno mikroraven, vključuje relativizacijo fizične oddaljenosti in bližine (dostopnosti) ter zmanjšuje potrebo po soprisotnosti. Ta relativizacija pojavnim oblikam sedentarnosti in mobilnosti izobraževanja in zaposlovanja dodaja elemente kompleksnosti. Koordinacija družbenih aktivnosti in interakcij v času brez nujne reference na posamično fizično krajevnost omogoča rekonfiguracijo modelov delovanja. Ljudje, dogodki, organizacije in končno celotne družbe niso več nujno vezani na posamične lokalizirane prostore in časovne intervale. Ta proces je ključen za izpreženje družbenih razmerij iz lokaliziranih oz. nacionalnih kontekstov (Giddens, 1990: 21) v nadnacionalno integracijo. Sodobna mobilnostna strukturacija idealnotipsko predvideva, da nove mobilnostne modalnosti in razširjeni teritorialni okviri postajajo del strukturnih pravil družbe. Ti omogočajo razširjene systemske interakcije kot resurs delovanja akterjev. Vključljivost strukturnih pravil v razširjene družbeno-prostorske horizonte (npr. teritorij EU) predstavlja razvojni potencial družbe, prostorska razširitev resursov delovanja akterjev pa izkoristek človeških potencialov. Nove oblike mobilnostne modalnosti so mogoče, če prostorska in časovna organiziranost nacionalne družbe,

zlasti skozi politike prostorskega načrtovanja ter prostorskih politik, vgrajuje nove institucionalne mehanizme spodbud za relativizacijo sedentarnosti individualnih in kolektivnih akterjev (posameznikov, gospodinjstev, družin, organizacij, podjetij ipd.). Kot smo navedli v uvodu, razširjanje obzorij, tj. modalitet mobilnostne strukturacije eksplicitno nakazuje Evropska komisija (CORDIS) v svojih dokumentih za mobilizacijo evropske integracije: »Razširjena mobilnost zaposlenih se šteje hkrati kot zahteva in predpogoj razvoja na znanju temelječe družbe in je dejavnik družbene ter teritorialne kohezivnosti v Evropi.« (EC, CORDIS, 2008)

V zadnjem razdelku razpravo o sodobni mobilnostni strukturaciji umeščamo v značilen slovenski primer družbene sedentarnosti. Osredotočimo se na vidik rigidne teritorialne organiziranosti, ki ob drugih dejavnikih vpliva na nizko stopnjo znotraj- in nadv nacionalne mobilnosti delovne sile. Ta argument sedentarnosti podkrepimo s prisposodobno urejanja ključnih življenjskih prioritet bivanja in dela, ko visok delež lastništva bivališč ter nizka stopnja najemništva pogojujeta izrazito nizko stopnjo bivanjske selitve. Prisposodba, izražena v prioriteti trajnega bivanja pred zagotavljanjem zaposlitve – *»najprej stal'ca, potem krav'ca«*, močno oži razumevanje življenjskega okolja ter določa življenjske strategije in življenjske poteke posameznikov in življenjskih skupnosti, npr. družin.

Rigidnost teritorialne organiziranosti in šibka »motilnost« v Sloveniji

Značilna ovira, ki vpliva na šibkost sodobne mobilnostne strukturacije, je rigidna in obenem fragmentirana prostorska organiziranosti Slovenije v smislu lokaliziranih avtarkij. Pomembni elementi prostorske organiziranosti so način bivanja, lokacijska situiranost bivališč in v ožjem smislu tipologija bivanjskih enot. V raziskovalni literaturi je dovolj dokazov o povezavi med stopnjo bivanjske mobilnosti glede na stanovanjski status in tip bivalne enote. Bivanjska mobilnost je tipično nižja, ko so bivališča lastniška, locirana na podeželju in v predmestjih ter samostojna in enogospodinjiska (npr. družinske hiše)⁸. To potrjujejo tudi statistični podatki EUROSTAT za države EU. Če je ta ugotovitev skoraj samoumevna, pa v teoriji in med raziskovalci ni soglasja o ključnih razlogih za bivanjsko nemobilnost, razen tega, da večina poudarja naraščajočo kompleksnost in ambivalentnost problematike. Toda lastništvo bivanjske enote, lokalna navezanost (pripadnost) in krajevno zasnovana omrežja so dejavniki, ki jih avtorji praviloma navajajo kot ključna

⁸ Podrobneje glej v Gil Viry in Vincent Kauffman, ur., 2015. *Gre za evropsko longitudinalno študijo mobilnosti na osnovi analize omrežij, ki je sicer osredotočena na karierno in družinsko mobilnost, s številnimi referencami na kompleksnost bivanjske mobilnosti. Glej še Can. M.Aybek et al., kjer se avtorji osredotočajo na mednarodno zaposlitveno mobilnost in migracije.*

za pojasnjevanje bivanjske nemobilnosti (Ravalet *et al*, 2015). Podobno smo ugotavljali tudi sami za Slovenijo v javnomnenjski raziskavi o vrednotah v prostoru (Hočevar *et al*, 2004). Več kot 92 % vprašanih preferira prebivanje v enodružinski hiši na samem ali v manjšem kraju, pripadnost kraju pa je dvakrat višja od pripadnosti nacionalni državi in štirikrat višja od pripadnosti Evropi. Podatek, da bi 38 % vprašanih gradilo, 60 % pa kupilo hišo, kaže, da želja po samograditeljstvu, ki je bila tudi v obdobju socializma najpogostejši način reševanja stanovanjskega vprašanja, ostaja praktično nespremenjena. V kontekstu dolgoročnejšega predvidevanja bivanjske mobilnosti je pomenljiv tudi podatek, da bi več kot 60 % vprašanih gradilo hišo takšne velikosti, ki bi omogočala večgeneracijsko bivanje (vprašanje: »Če bi gradil(a) hišo, bi gledal(a) na to, da bi bila zadosti velika tudi za družino mojih otrok.«) Na vprašanje, če razmišljajo o preselitvi v naslednjih petih letih, je pritrdilno odgovorilo 6,5 % vprašanih, od teh pa jih 88 % predvideva preselitev znotraj občine, 10 % v drugo statistično regijo, 2 % pa v tujino. Kot ugotavljamo drugje, ima razpršena poselitev in ekstenzivna potrošnja bivanjskega prostora za samostojne družinske hiše izrazite negativne okoljske posledice ter je neskladna s sonaravnim razvojem družbe (Hočevar, 2012: 141–146).

Naši javnomnenjski rezultati se precej ujemajo s statističnimi podatki o selitveni mobilnosti iz zadnjega popisa prebivalstva (SURSTAT, 2013). Primerjalni podatki kažejo, da je slovenska selitvena mobilnost na vseh teritorialnih ravneh (lokalni, regijski, nacionalni in nadnacionalni) med najnižjimi v EU. Razen Hrvaške ima Slovenija v EU najvišji delež prebivalstva (65,1 %), ki prebiva v samostojni stanovanjski enoti, povprečje v državah EU pa je 33,3 %. Slovenija ima skupaj z večino vzhodno- in srednjeevropskih držav visok delež lastniških bivališč (skupaj z bivališči s subvencionirano najemnino). V Sloveniji v najemniških bivališčih s tržno najemnino živi 3,1 % prebivalstva (EUROSTAT)⁹.

Teritorialna organiziranost Slovenije z vsemi njenimi elementi odraža preteklo medsebojno usklajenost med družbeno strukturo in delovanjem akterjev, tj. usklajenost med sistemskimi resursi, na katere so se lahko zanašali akterji s hkratno omejitvijo v njihovem delovanju, če pri argumentaciji nadaljujemo z oporo na Giddensovo teorijo strukturacije. V razmerah relativne sistemske zaprtosti in samozadostnosti glede na nadnacionalno okolje je imela omejena družbena dinamika pozitivne učinke na različne vidike družbene integracije, zlasti na vzdrževanje nizke stopnje razslojenosti. Poudarjeni fenomen egalitarizma slovenske družbe, trajne socialne vezi, osnovane na bližini, ozka družinocentrična omrežja znotraj socialnega kapitala, močna krajevna pripadnost in navezanost na zemljo ter izražen

---

⁹ Podatki so pridobljeni v februarju 2017 in se nanašajo na stanovanjsko statistiko v letu 2015. Dostopno preko http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Housing_statistics.

»kolektiviziran socialni kapital« (Iglič, 2004; Vehovar, 2010) so kontekstualne značilnosti, ki kažejo na medsebojno usklajenost med strukturo družbe in delovanjem akterjev.

Abstraktno »Giddensovo« strukturacijo, tj. konvergentno razumevanje strukture in delovanja, je na slovenskem primeru mogoče konkretizirati prav z upoštevanjem sedentarne prostorske organiziranosti in njenih družbenih implikacij, kot je prevladujoči način bivanja. Takšna konvergentnost se je v razmerah nizke stopnje družbene dinamike izražala v sorazmerno močnem družbenem konsenzu, nizki stopnji konfliktnosti in majhni razslojenosti družbe. Značilno slovensko samograditeljstvo in prebivanje v lastniških samostojnih družinskih hišah v razpršenih naseljih sta postali reproducirani, rutinizirani in institucionalizirani družbeni praksi. Hiše so bili resursi delovanja, ki so bili rekurzivno vgrajeni v ustroj institucij. Pri tem je pomembna navezava teh resursov na usklajenost dostopnega sistema interakcij z drugimi resursi, predvsem lokaliziranih zaposlitvenih možnosti, prostorske infrastrukture in javnih storitev (zdravstvo, šolstvo, potrošnja). To pomeni enako dostopnost javne oskrbe in ne nižje ali izrazito različne kakovosti komunalnih storitev glede na tip poselitve in glede na tip bivališča. Razpršenost poselitve v družinskih hišah je bila vsaj deloma s »socializacijo stroškov« (komunalnih in okoljskih) pozitivno sankcionirana, zato tudi ni povzročala razslojevanja kakor v zahodnih kapitalističnih družbah, temveč prej nasprotno: bila je celo eden od dejavnikov vzdrževanja nizke razslojenosti prebivalstva. Lastniške hiše, v katerih v Sloveniji (trajno) živi približno dve tretjini populacije, kar predstavlja enega najvišjih deležev v EU, prispeva k pojasnjevanju pogoste dileme o značilnem vrednotnem prepletanju slovenske skupnostne tradicionalnosti in individualizirane družbene modernosti (Hočevar, 2012). Dodaten implicitni argument v kontekstu prepletanja tradicionalnosti in modernosti prostorske organiziranosti, ki razkriva mehanizme strukturacije slovenske družbe, je tudi evolucija administrativno-teritorialne urejenosti. Izrazita fragmentacija oz. množitev občin je obenem strukturno vgrajena lastnost avtarkičnih lokalnih avtonomij. V slovenskem primeru ni šlo za razvojni proces funkcionalne diferenciacije območij, ki je sicer običajen mehanizem vzdrževanja moderne družbenoprostorske integracije, temveč za preplet partikularnih interesov tako kolektivnih kot individualnih akterjev. Tradicionalni avtarkični lokalizem kot strukturna lastnost družbe in kot rekurzivna družbena praksa (delovanje) je reproducirala sedentarnost in ni v skladu s sodobnimi načeli prepletanja avtonomij in povezovanja. Sistem pretežno lokaliziranih interakcij in mreženj je bila lahko vzdržna strukturna lastnost družbe, le dokler je bila vezana na resurse za delovanje akterjev pretežno v njenem nacionalnem sistemskem okviru.

V razmerah specifične slovenske industrijske (ob)modernosti, ko so bili izobraževalni, zaposlitveni in drugi resursi države blaginje sistemsko

zagotovljeni ali vsaj v večji meri omogočeni znotraj lokaliziranih prizorišč, je bila vrednotna usmeritev populacije k trajni naselitvi in lastništvu bivališč usklajena s strukturnimi pogoji in prostorsko organiziranostjo družbe. Rigidnost prostorske organiziranosti, vključno s tipologijo poselitve in krajevne navezanosti, je sicer zgodovinsko, politično-ideološko, morfološko in razvojno pogojena ter vrednotno in kulturno ukoreninjena (Hočevar, 2004). Stanovanjske (ne)politike in politike prostorskega načrtovanja so to rigidnost reproducirale. Neučinkovite in politično oportunistične prostorsko načrtovalske politike so z omogočanjem razpršene poselitve, šibkega sankcioniranja pollegalnih in nelegalnih individualnih gradenj ter spodbujanja bivanjske sedentarnosti vplivale na ohranjanje tradicionalne mobilnostne strukturacije. Posledica je omejevanje ali vsaj nevzpodbujanje mobilnostnih resursov in šibkih motilnostnih potencialov populacije.

Naš ključni argument, ki bi sicer zahteval obširnejšo, bolj aktualno in bolj natančno empirično preverjanje, je, da izrazita bivanjska sedentarnost v Sloveniji še naprej pogojuje mobilnostne vzorce slovenske populacije, vključno z izobraževalnimi in zaposlitvenimi¹⁰. Močna (na)vezanost na attribute fizičnega prostora in organiziranost fizičnega prostora določa naravo družbene integracije. Visoka stopnja strukturne določenosti delovanja akterjev v prostoru nato botruje nizko izraženi *motilnosti* – mobilnostnem kapitalu ljudi, skupin in organizacij (npr. podjetij). Glede na to da je nizka tudi stopnja individualiziranega socialnega kapitala, ki se izraža skozi prevladujoča družinocentrična in lokalizirana omrežja, sklepamo tudi na skromne izkoristke potencialov nadnacionalne mobilnostne integracije. Manj ko delovanje akterjev zaznamuje izkoristek resursov nadnacionalno razširjenih mobilnostnih modalitet in je še naprej omejeno zgolj na sistem soprisotnih lokaliziranih prizorišč (mesto, regijo, nacionalno družbo) ter na »črpanja« resursov v njih, bolj se utrjujejo in reproducirajo obstoječi načini znotrajnacionalne institucionalne integracije in manj je možnosti za spremembo družbenih položajev.

Sklep

V tem prispevku smo z zavzemanjem za bolj povezano preučevanje družbene (vertikalne, položajne) in prostorske (horizontalne, lateralne) mobilnosti skušali prikazati sodobno mobilnostno kompleksnost, ki je posledica novih načinov prežemanja družbeno-prostorske integracije in

---

¹⁰ Tu se ne moremo podrobneje zadrževati pri kompleksnem fenomenu bivanjskosti, bivanjske mobilnosti nasploh ter stanovanjskih politik in stanovanjskih razmer v Sloveniji. Več glej v pregledni študiji (magistrskem delu) A. R. Bryan, 2012. Avtorica se v večjem delu sklicuje na ugotovitve raziskovalnega opusa Srne Mandič o stanovanjski problematiki v Sloveniji. Glej še S. Mandič, 2001, kjer avtorica kritizira mobilnostno naravnane pristope v kontekstu razprav o bivanjski izbiri in bivanjski mobilnosti.

osamosvojenega delovanja akterjev, tako posameznikov kot skupin. Ta se na ravni strukturiranosti in organiziranosti družb izraža v večji »prepustnosti« do nadnacionalnega okolja, na ravni akterjev pa s širjenjem mobilnostnih potencialov prek utrjenih lokaliziranih prizorišč nacionalne države. *Strukturacija*, tj. dualno razmerje med družbeno strukturo in delovanjem akterjev, dolgoročno slabi sedentarnost v prid mobilnosti. Pojav sedentarnosti postavimo v večravenski časovno-prostorski in pojasnjevalni kontekst. Najprej orišemo historično pogojenost sedentarnosti samih socioloških teorij in »metodološkega nacionalizma«, ki družbo obravnava v »kontejnerskem« kontekstu teritorialne nacionalne družbe. V takšnem kontekstu prostorski vidiki družbenih razmerij nimajo večje pojasnjevalne teže, zlasti ko gre za analizo družbenih sprememb. Pri argumentaciji za nujnost razširitve analitičnega okvira družbenosti se naslonimo na Giddensov koncept časovno-prostorske distanciacije in na avtorje iz kroga »mobilnostne paradigme«. Preliminarno zasnujemo hevristični pripomoček – *mobilnostno strukturacijo*. Ta omogoča doslednejše, tako konceptualno kot metodološko bolj povezano raziskovanje družbene in prostorske mobilnosti – »mobilnosti z veliko začetnico«. Izhajamo iz trditve, da je razmerje med gibanjem in mirovanjem ter bližino in oddaljenostjo, bodisi prostorsko bodisi položajno, vse bolj kompleksno in prepleteno. Vertikalna mobilnost ni več pretežno linearna in posledično hierarhična v klasičnem smislu položajev (regresivna ali progresivna), temveč vse bolj spremenljiva v času. *Motilnost*, tj. potencial, sposobnost ali pripravljenost na trajno, občasno ali začasno premikanje v prostoru, postaja dejavnik celotne trajnostno naravnane »mobilnostne infrastrukture«, tako posameznika, skupin kot družbe. Na primeru izobraževanja in zaposlovanja pokažemo, zakaj *motilnost* postaja osrednji vidik socialnega vključevanja, zlasti z vpetostjo akterjev v razširjene relacijske modalitete in omrežja nadlokalnih, predvsem pa nadnacionalnih povezav. Mobilnostna strukturacija predvideva, da nove mobilnostne modalnosti in razširjeni teritorialni okviri postajajo del strukturnih pravil družbe. Omogočajo razširjene systemske interakcije kot resursa delovanja akterjev. Vključljivost strukturnih pravil v razširjene institucionalne in prostorske horizonte v okviru EU predstavlja trajnostni razvojni potencial družbe, teritorialna razširitev resursov delovanja akterjev pa izkoristek človeških potencialov.

Na koncu analiziramo tradicionalno mobilnostno strukturacijo v Sloveniji, ki vsaj v določenem delu izhaja iz rigidnosti teritorialne organiziranosti družbe, kar onemogoča tako trajnostni razvoj družbe kot razvoj človeških potencialov. Rigidnost vpliva na življenjske strategije in urejanje ključnih življenjskih prioritet bivanja in dela. Kaže se v visokem deležu lastništva in samostoječih družinskih bivališč, kar pogojuje izrazito nizko stopnjo bivanjske selitve. Avtarkični lokalizem kot strukturna lastnost družbe in kot rekurzivna družbena praksa reproducira sedentarnost. To ni

v skladu s sodobnimi načeli uravnoveženosti posameznikove avtonomije z integracijo v evropsko okolje, ki dolgoročno omogoča kohezivnost razvoja družbe. Posameznikovo življenjsko okolje in črpanje resursov sovпада s teritorialnimi mejami slovenske družbe, zato človekovo (akterjevo) delovanje močno determinira družbena struktura. Izrazita bivanjska sedentarnost v Sloveniji še naprej pogojuje tradicionalne, državocentrične mobilnostne vzorce populacije, ki niso usmerjeni tako, da bi pripomogli k nadnacionalni integraciji kot elementu trajnostnega razvoja družbe.

LITERATURA

- Aybek, Can M., Johannes Huinink, Raya Muttarak, eds. (2015): *Spatial Mobility, Migration, and Living Arrangements*. Springer.
- Benson, Michaela, Nick Osbaldiston (2014): *Understanding Lifestyle Migration: Theoretical Approaches to Migration and the Quest for a Better Way of Life*. Palgrave Macmillan.
- Bergman, M. Manfred (2003): *Pauvrete, exclusion et territoire dans les societes modernes: les limites des approches multinationales*. *Les Annales de la Recherche Urbaine*, 93: 87-97.
- Boden, Deirdre, Harvey L. Molotch (1994): *The Compulsion to Proximity*, v: R. Friedland in D. Boden (urd): *Nowhere. Space, Time and Modernity*. University of California, Berkley.
- Boltanski, Luc, Eve Chiapello (2001): *Le nouvel esprit du capitalisme*. *Revue française de sociologie*, 42 (1): 171-176.
- Bryant, G. A., Jary David Christopher (1997): *Anthony Giddens: Critical Assessments*. Volume 3, Routledge.
- Cohen, A. Scott (2015): *Lifestyle Mobilities: The Crossroads of Travel, Leisure and Migration*. *Mobilities*, 10 (1): 155-172.
- Cresswell, Tim (2006): *On the Move: Mobility in the Modern Western World*. Taylor & Francis.
- Dolenc, Danilo, Erna Miklič, Barica Razpotnik, Darja Šter, Tina Žnidaršič (2013): *Ljudje, družine in stanovanja*. SURS (Statistični popis 2011).
- Erikson, Robert, John H. Goldthorpe (1992): *Intergenerational Inequality: A Sociological Perspective*. *Journal of Economic Perspectives*, 16 (3): 31-44.
- Faist, Thomas (2013): *The Mobility Turn: a New Paradigm for the Social Sciences? Ethnic and Racial Studies*, 36 (1.1): 1637-1646.
- Favell, Adrian, Virginie Guiraudon (2007): *The Sociology of European Integration*. EUSA 2007 Montréal.
- Giddens, Anthony (1979): *Central Problems in Social Theory*. University of California Press.
- Giddens, Anthony (1984): *The Constitution of Society*. University of California Press, Berkeley.
- Giddens, Anthony (1990): *The Consequences of Modernity*, Stanford University Press, Stanford.
- Harvey, David (1990): *Between Space and Time: Reflections on Geographical Imagination*. *Annals of the Association of American Geographers*, 80: 418-434.

- Hočevar, Marjan, Drago Kos, Jan Makarovič, Franc Trček, Janez Štebe, Matjaž Uršič (2004): Vrednote prostora in okolja: 3. fazno in končno poročilo: sumarnik javnomnenjske raziskave – ankete in interpretacija rezultatov, FDV.
- Hočevar, Marjan (2012): Dispersed Settlement in Detached Houses: Attitudes Over the Residential Space Consumption in Slovenia. *Sociologija*, 14 (1), 123–152.
- Hočevar, Marjan, Anže Zorman (2013): Contextual Mobility and the New Mobility Paradigm: the Nature of Travel Mode Choices Reconsidered, *Civitas-Elan*, 33–65.
- Iglič, Hajdeja (2004): Dejavniki nizke stopnje zaupanja v Sloveniji. *Družboslovne razprave*, 46/47: 149–175.
- Kalčič, Špela, Marko Juntunen, Nataša Rogelja (2013): Marginal Mobility: a Heuristic Tool for Comparative Study of Contemporary Mobilities. *Dve domovini – Two homelands*, 38: 7–21.
- Kaufmann, Vincent (2002): *Re-thinking Mobility*, Contemporary Sociology. Aldershot: Ashgate.
- Kaufmann, Vincent, M. Manfred Bergman, Dominique Joye (2004): Motility: Mobility as Capital. *International Journal of Urban and Regional Research*, 28 (4): 745–756.
- Kellerman, Aharon, Maria Paradiso (2007): Geographical Location in the Information Age: From Destiny to Opportunity? *Geo journal*, 70 (2–3): 195–211.
- Kesselring, Sven, Veert Canzler, Vincent Kaufmann (ed.) (2008): *Tracing Mobilities: Towards a Cosmopolitan Perspective*. Ashgate.
- Mandič, Srna (2001): Residential Mobility versus 'In-place' Adjustments in Slovenia: Viewpoint from a Society 'Transition'. *Housing Studies* 16 (1): 53–73.
- Mlinar, Zdravko (1994): Individuacija in globalizacija v prostoru, SAZU.
- Mlinar, Zdravko (2012): Globalizacija: bogati in/ali ogroženi? *Živiljenjsko okolje v globalni informacijski dobi*, 2. knjiga, FDV.
- Ng, W. H. Thomas, L. Kelly Sorensen, T. Lillian Eby, C. Daniel Feldman (2007): Determinants of Job Mobility: An Integration and Extension. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 80: 363–386.
- Nonneman, Walter (2007): *European Integration and the Labor Market. The Transatlantic Task Force on Immigration and Integration*; Migration Policy Institute, Bertelsmann Stiftung.
- Payne, Geof (2017): *The New Social Mobility*. University of Chicago Press.
- Ravalet, Emanuel, Jann Dubois, Vincent Kaufman (2015): *Territories of High Mobility: Micro and Macro Analysis*. Palgrave, Macmillan.
- Recchi, Ettore in Adrian Favell (2009): The Social Mobility of Mobile Europeans. V *Pioneers of European Integration: Citizenship and Mobility in the EU*. Ettore Recchi in Adrian Favell, ur.: 72–98.
- Savage, Mike (1988): The Missing Link? The Relationship Between Spatial Mobility and Social Mobility, *British Journal of Sociology*, 39: 554–77.
- Sheller, Mimi (2013): *Sociology After the Mobilities Turn*. Routledge. V Peter Adey, David Bissell, Kevin Hannam, Peter Merriman, Mimi Sheller, Mimi, ur.: *The Routledge Handbook of Mobilities*, Routledge: 45–54.

- Turner, S. Bryan (2007): *The Enclave Society: Towards a Sociology of Immobility*. *European Journal of Social Theory, The British Journal of Sociology* 57 (1): 287–304.
- Urry, John (2000): *Sociology Beyond Societies*, Psychology Press.
- Urry, John (2007): *Mobilities, Polity*.
- Urry, John (2010): *Mobile Sociology*. *The British Journal of Sociology*, 61 (1): 347–366.
- Uršič, Matjaž in Marjan Hočevar (2007): *Protiurbanost kot način življenja*, FDV, Ost. Vehovar, Urban (2010): *Socialna država v okolju retradicionalizirane družbe*. V *Nesocialna Slovenija: smo lahko socialna, obenem pa gospodarsko uspešna družba?*, Univerzitetna založba Annales: 197–226.
- Virry, Gil, Vincent Kaufmann, ur. (2015): *High Mobility in Europe: Work and Personal Life*. Palgrave – Macmillan.

VIRI

- CORDIS (2008): *Job Mobilities and Family Lives in Europe Modern Mobile Living and its Relation to Quality of Life*. Dostopno preko http://cordis.europa.eu/project/rcn/78638_en.html (2. 1. 2017).
- Bryan, R. Ashley (2012): *Identifying with Permanence: Residential Mobility and Place-Based Identity Construction in Post-Socialist Slovenia*. OhioLink: Electronic Theses and Dissertations center. Dostopno preko https://etd.ohiolink.edu/pg_10?0:NO:10:P10_ACCESSION_NUM:ucin1336490459 (23. 2. 2017).
- Faludi, Andreas, Jean Peyrony (2011): *Cohesion Policy Contributing to Territorial Cohesion – Future Scenarios*. *Cohesion Policy Contributing to Territorial Cohesion – Future Scenarios*; *European Journal of Spatial Development* 43. Dostopno preko [http://www.nordregio.se/Global/EJSD/Refereed articles/refereed43.pdf](http://www.nordregio.se/Global/EJSD/Refereed%20articles/refereed43.pdf) (10. 3. 2017).
- Kaufmann, Vincent (2014): *Mobility as a Tool for Sociology*. Sociologica, Società editrice il Mulino, Bologna. Dostopno preko <http://www.sociologica.mulino.it/doi/10.2383/77046> (23. 12. 2016).
- Salazar, B. Noel, Alan Smart (2011): *Anthropological Takes on (Im)Mobility*. *Identities*, 18/6. Dostopno preko <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1070289X.2012.683674> (17. 12. 2016).
- Sheller, Mimi (2014): *Mobility Justice*. *Mobile Trash*, 8/1. Dostopno preko <http://wi.mobilities.ca/mimi-sheller-mobility-justice/> (12. 1. 2017).
- Stjernström, Olof (2004): *Theory and Migration: Towards a Framework of Migration and Human Actions*. *Cybergeo: Revue Européenne de Géographie*, 254. Dostopno preko https://www.researchgate.net/publication/30440039_ (13. 1. 2017).

JAVNO MNENJE IN MIGRACIJE: MEHANIZMI KLASIFIKACIJ IN »BEGUNSKA KRIZA«**

Povzetek. Besedilo obravnava odzive javnosti na družbene krize, pri čemer nas zanimajo morebitne razlike med stališči do migracijskih kriz in ekonomske krize. Na osnovi empiričnih rezultatov Slovensko javno mnenje – Evropska družboslovna raziskava analiziramo stališča javnosti do migracij v obdobju med letoma od 2002 do 2016 (ali 2014). Namen je skozi interpretacijo razlik med posameznimi merjenji podati del odgovora na vprašanje, kako veliki dogodki, kot sta gospodarska recesija (2008) in t. i. »begunska/migracijska kriza« (2015; 2000/2001), vplivajo na oblikovanje javnega mnenja. Analiza potrjuje korelacijo med političnim diskurzom in javnomnensjimi odzivi na migracije, prav tako se potrjuje navidezen paradoks deklarirane splošne podpore migrantom, ki pa upade s prostorsko prisotnostjo migrantov na »naši meji«/»našem ozemlju«. V zaznavah javnosti beležimo sovpadanje politik klasifikacij kot enega osrednjih mehanizmov javnih migracijskih politik.

Ključni pojmi: sodobne migracije, javno mnenje, begunska kriza, ekonomska kriza, trajnostni razvoj, klasificiranje migrantov

Uvod: javno mnenje in klasificiranje migrantov skozi družbene krize

Zadnjih nekaj let, še posebej pa leto 2015, je bilo v evropskem in slovenskem prostoru zaznamovano z reaktualizacijo teme begunstva in množičnih migracij; slednje zlasti skozi vse bolj ožičen koridor na t. i. balkanski poti, ki je ljudi na poti do Zahodne Evrope pričakal na mejah držav schengenske periferije in jih spremljal skozi. Mednarodne migracije kot enega

* Dr. Simona Zavrtnik, docentka, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija; Rebeka Falle Zorman, samostojna strokovna sodelavka, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija; mag. Živa Broder, samostojna strokovna sodelavka, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija.

** Izvirni znanstveni članek.

najbolj »trajnih« procesov (historičnih in modernih) družb v okviru programske skupine »Sociološki vidiki trajnostnega družbenoprostorskega razvoja Slovenije v Evropi« uokvirjamo v paradigmo »trajnostne transformacije družbe«, znotraj tega pa kritično pretresamo temeljne komponente koncepta trajnostnega razvoja, ki naj bi predvsem zagotavljal uravnoteženost in »znosne« razlike med okoljem, ljudmi, družbenimi skupinami, svetovnimi regijami¹ itd. Pri tem se sklicujemo zlasti na socialno komponento, ki – poleg ekološke in ekonomske – predstavlja torišče našega raziskovalnega interesa. V začrtani perspektivi so mednarodne migracije posledica razpada uravnoteženosti ekološke, ekonomske in socialne komponente trajnostnega razvoja (več o kritičnem pretresu koncepta glej: Kos, 2004), pri čemer kot temeljni koncept v ospredje stopa kultura². Kulturne diference so prazvor strahov in zavračanj, ki se ob ustreznih »spodbudah« javnih politik dodatno utrjujejo. S tega gledišča bomo analizirali ambivalentnosti na relaciji ekonomija in kultura, kot se le-te prezentirajo skozi stališča anketiranih v slovenskem in deloma v širšem evropskem prostoru.

Javno mnenje je eden tistih družbenih sistemov, ki reflektira dimenzijo trajnostne transformacije (globalne) družbe skozi različnost stališč o migracijah – od konfliktnih do migrantom naklonjenih percepcij, pri čemer se cikličnost t. i. migracijskih oziroma begunskih kriz tudi konstantno odraža v javnomnenskih zaznavah.

Javno mnenje, mediji in politika so še eno v nizu t. i. begunskih/migracijskih kriz (tokrat datirano v letu 2015) uokvirili skozi različna mnenja na kontinuumu od »Begunci, dobrodošli!« do »Stop beguncem in islamu!« Četudi so migracije ena osrednjih globalnih tematik vsaj zadnji dve desetletji, so v slovenski in v evropski prostor prevladujoče vstopile v polje javnih diskusij na način »še ene krize«. T. i. »begunska kriza« je sledila ali se je dogajala sočasno s še trajajočo gospodarsko krizo, ki je posebej močno zaznamovala družbe na zunanjem robu Evropske unije. Dva velika dogodka s številnimi implikacijami za družbeno življenje, recesija in množične migracije sta se zlila v nevaren družbeni eksperiment, ki je v najbolj ranljiv položaj postavil najšibkejše: prišleke, migrante, begunce. Obenem pa je različnim javnostim

¹ *Temeljna zaznava je, da so migracije kot izenačevanje socialnih razlik in kot povsem logičen in pričakovan odgovor na razvojne disparitete v lokalnem oziroma nacionalnem javnem mnenju dojete kot problem, in ne kot proces, skladen z eno od temeljnih komponent deklariranega trajnostnega razvoja kot prioritete Evropske unije.*

² *Kot rečeno, ko v koncepciji trajnostnega razvoja razlike postanejo »neznosne«, praviloma sprožajo različno obsežne prostorske premike, tj. migracije, pogojene z okoljskimi, ekonomskimi, socialnimi, političnimi vzroki. Tovrstni procesi v modernih družbah praviloma pomenijo prespraševanja »medkulturnih stikov«, v zadnjem času predvsem moralne panike v odzivih na prihode ljudi različnih kulturnih provenienc.*

Na tem mestu gre poudariti, da migracije znotraj razprav o trajnostnem razvoju v tem besedilu obravnavamo s precej ozkega zornega kota, pri čemer tako postavljen redukcionizem ne pomeni, da odrekamo pomen okoljskim in ekonomskim determinantom. Gotovo pa bi tak širši vidik presegel okvire tega teksta.

ponudil bogat nabor materiala za politično instrumentalizacijo, to je unovčitev »kriz«, med njimi še posebej populističnim strankam in gibanjem, tradicionalno sovražnih do migrantov³. Slednje so unovčile recesijo in zavračanje (bruseljskih) elit povezale s »še enim napadom« na evropske vrednote, delovna mesta in socialno državo. V tej optiki se utrjuje podoba migrantov kot ekonomske, socialne in – v navezavi na terorizem – varnostne grožnje, spregledan pa je ključni kontekst globalnih družbenih neenakosti. Temu diskurzu naproti je prezentirana pozicija kritične javnosti, ki opozarja, da je s številnimi smrtnimi žrtvami med migranti na mejah Evrope v temelju razpadla evropska družba demokratičnosti in solidarnosti. V besedilu ne bomo podrobneje utemeljevali sinergij in učinkov, ki sta jih obe »krizi« vnesli v družbo, nedvomno pa je za analizo javnomnenjskih stališč pomembno uokvirjenje družbenopolitičnega konteksta, razvojnih paradigem, ideologij in sentimentov, ki skozi begunsko krizo vstopajo v javno mnenje.

Osrednje vprašanje v besedilu zadeva relacijo med odzivi javnega mnenja in pojavljanjem različnih družbenih kriz. Osredinjamo se na vprašanje, kako na percepcije javnosti vplivajo različne krize, pri čemer primerjamo rezultate mnenjskih merenj pred ekonomsko krizo in po njej (2008), pred t.i. begunsko krizo in po njej (2015) ter po t.i. »krizi ilegalnih migracij« (2000/01) na prelomu tisočletja, ki jo je moč odčitati v mnenjskih merjenjih 2002. Namen je skozi interpretacije razlik med časovnimi obdobji – okvirno zadnjih petnajstih let – prispevati k premisleku, kako veliki družbeni dogodki vplivajo na modeliranje javnega mnenja. Pri tem sledimo dvema tezama: 1. Cikličnost kriz, tako migracijskih kot drugih družbenih kriz, korelira s cikličnostjo percepcij javnega mnenja, pri čemer je temeljna referenca zaznave krize percipirana predvsem v prostorski prisotnosti migranta/begunca. 2. Percepcije javnosti sledijo javnim politikam, ki migracije klasificirajo skozi ustaljene kategorije zaželenih vs. nezaželenih ter posledično legitimnih in nelegitimnih migrantov, s tem pa se v javnih politikah definirane dihotomije utrjujejo v percepcijah javnosti.

Sledeč izhodiščnima tezama bomo v tekstu analizirali izbrane relacije na osi *migracije–meje–javno mnenje* v slovenskem (in deloma širšem EU) prostoru, pri čemer bomo izpostavili tri sklope stališč.

Prvič, vprašanje kategorizacij »mi-oni«, razlike in izključevanja v javnomnenjskih stališčih, ki zarisujejo socialne meje, definirajo tujosti in izključevanja iz polja »mi-skupnosti«. Izključevanja drugega so praviloma dvoje vrst, iz zamišljenih političnih skupnosti (Anderson, 2007) ter kot kulturno različnega (Eriksen, 1993), pri čemer kulturno in politično drugi v osnovi kaže na

³ Za podrobnejše analize glej: *Balkanska migracijska pot: od upora na mejah do striptiza humanizma*, ČKZ, št. 264, 2016, urednici: Uršula Lipovec Čebren in Sara Pistotnik; tematski blok: *Begunci dobrodošli*, ČKZ, št. 262, urednica: Nina Kozinc, 2016; *Razor-Wired. Reflections on Migrant Movements through Slovenia in 2015*, Mirovni inštitut, Ljubljana, 2016, urednici: Neža Kogovšek Šalomon in Veronika Bajt.

nečlana večinske skupnosti, prehodnost k članstvu pa je močno selekcionirana. Obširen instrumentarij podpore neprehodnim razlikam med nami in njimi je podprt s populističnimi predstavami in ideologijami strank ter gibanj o ogroženosti »mi-skupnosti«, kar se odraža v brambovski poziciji do nacionalne in kulturne identitete. Husbands je že leta 1994 problematiziral moralne panike, ki širom Evrope izhajajo iz univerzalnega strahu pred globalnimi migracijami; izražajo se kot identitetne panike, njihovi sprožilci pa so mediji, ki odigrajo ključno vlogo pri sporočanju negativne javne naklonjenosti. V besedilu bomo z analizo empiričnih podatkov iz raziskave »Slovensko javno mnenje – Evropska družboslovna raziskava« skušali vsaj deloma odgovoriti na vprašanje, kaj nam v procesu ustvarjanja družbenih meja med nami-domačini in njimi-migranti povedo t.i. migracijske/begunske krize ter ali so prisotne razlike glede na različne podmene družbenih kriz, to je ekonomske vs. migracijskih.

Drugič, analizirali bomo ambivalentnost stališč na relaciji kultura vs. ekonomija, pri čemer bomo sledili v literaturi že dodobra zasidranim diferenciacijam med zaželenimi in nezaželenimi migranti ter dihotomijami, ki migrante pogojno sprejemajo skozi deklarativno podporo multikulturalnosti in hkrati zavračajo ekonomsko vključevanje migrantov ali pa kar ekonomske migracije v celoti. Utilitaristično hipotezo (za slovenski primer glej Kralj, 2011; Zavrtnik, 2011) je mogoče zaznati pri obeh dimenzijah, kjer sta pomembna dejavnika kulturna podobnost in ekonomska upravičenost (izražena kot potreba po določenem profilu migrantov). V tekstu bomo relacijo kultura vs. ekonomija kontekstualizirali z empiričnimi podatki iz širšega evropskega prostora, pri čemer je namen pokazati morebitne razlike med družbami evropskega centra in periferije; slednje pa bi lahko pričalo o različnih migracijskih tradicijah in vrednotah, ki se kažejo v stališčih javnega mnenja. Nekatere pretekle raziskave javnega mnenja v slovenskem prostoru kažejo, da je položaj migrantov še najbližje dopustnemu »korektivu trga dela«, posledično pa je tak status migrantov situacijsko variabilen ter povsem odprt za ekonomske, kulturne in politične impulze, ki ga sprotno definirajo (Zavrtnik, Kralj, Medarič in Simič, 2008; Kralj, 2008; Zavrtnik, 2011; Kralj, 2011).

Tretjič, upoštevajoč strukturo in porast globalnih migracijskih trendov bomo pregledali potencialne nove oblike migracij, pri čemer bomo skušali zajeti diferenciacijo mnenjskih stališč do obstoječih in v prihodnosti predvidoma bolj prisotnih migracij ter kontekstualizirati razvojne razlike kot vir konfliktnosti in neenakosti med posameznimi družbenimi skupinami. Izhodišča analize temeljijo v historičnem narativu migracij (Goldin, Cameron in Balajaran, 2012; King, 2010; Castels in Miller, 2009), ki v sodobnosti tudi v doslej precej statične družbe vnašajo večjo stopnjo mobilnosti. Slednje je značilno tudi za države na robu Evropske unije, vključno s Slovenijo. Domneva, da so zapozneli državotvorni procesi v samem jedru

obrambnih politik pred migranti – tudi v obliki rezalnih žic in različnih zidov –, se zdi precej utemeljena, ko pogledamo najbolj ožičeni državi na t. i. aktualni balkanski begunski poti, Madžarsko in Slovenijo. Izzive, ki jih postavljajo globalne migracije, bomo skušali analizirati skozi optiko, po kateri del evropske politike migracije razume kot priložnost za EU in posledično zagovarja selektivno odpiranje meje za tiste migrante, ki se kažejo koristni za evropski trg dela oziroma so dobrodošli za rast evropskih ekonomij⁴. Globalno dimenzijo in kulturno/ekonomsko diferenciacijo bomo skušali izluščiti iz percepcij javnega mnenja v slovenskem prostoru na točki, ko si zastavljamo vprašanje: »Kaj pa, če pridejo Kitajci?« ter kakšno vlogo imata kulturna sorodnost in prostorska bližina.

Še ena »begunska kriza«⁵: avtonomija migracij naproti politikam nadzora

Aktualne procese množičnih migracij v evropski prostor je potrebno razumeti v kontekstu avtonomije migracijskih gibanj, torej migrantov kot avtonomnih akterjev, ki se selijo – ne glede na postavljene birokratske ovire, politike reguliranega vstopa, meje na zunanjih robovih teritorijev ali notranje meje v novih družbah. Kot poudarjajo analitiki migracij (glej: Papadopoulus in Tsianos, 2013; Mezzarda, 2015; Lipovec Čebtron in Zorn, 2016), koncept avtonomije migracij postavlja v ospredje osebne motivacije posameznikov, ki migrirajo navkljub restriktivnim politikam, deportacijam in eksternalizaciji meja. V tem kontekstu migrante percipiramo kot sodobno družbeno gibanje, ki odločilno zarisuje zemljevid »novih mobilnosti«. Tako avtonomno družbeno gibanje v evropskem prostoru postavlja okvir aktualnim migracijskim gibanjem z globalnega juga in vzhoda ter tvori pojasnjevalni model gibanj ljudi na poti, vključujoč t. i. balkansko pot, ki je v obliki tranzitnih migracij vodila migrante skozi – precej ožičen – koridor v letu 2015, slednje pa je bilo v političnem, medijskem in deloma tudi akademskem diskurzu poimenovano kot begunska kriza.

⁴ Pri tem ne gre spregledati tudi obsežne literature, ki se ukvarja z »migracijami elit« kot tistim delom mobilnostnih strategij, ki prinašajo koristi za ciljne države in so uvrščene na stran zaželenih, reguliranih in v tem smislu »neproblematičnih« migracij, ki jih podpirajo nacionalne ekonomije. Strategije mobilnosti za visokokvalificirane strokovnjake bistveno odstopajo od veliko bolj strogo reguliranih vstopov za vse druge, ki so uvrščeni na pol nezaželenih migrantov.

⁵ Z oznako »še ena begunska kriza« referiramo na dosedanjo obravnavo migracij v slovenskih politikah, ko so begunci in migranti – poimenovani z različnimi kategorijami – bili kar nekajkrat označeni za akterje »krize«, migracije same pa »kriza« za državo ter praviloma vezane na vprašanja varnosti. Spomnimo najprej na prisilne migracije beguncev z območij vojnih konfliktov v bivši Jugoslaviji (1991–1996), ki jim je sledila t. i. kriza »ilegalnih prebežnikov« v obdobju 2000–2001 ter najnovejšo »begunsko krizo« iz leta 2015, vezano na tranzitne migracije beguncev iz Sirije, Afganistana in drugih območij globalnega juga in vzhoda na balkanski poti.

Države EU so se na migracije odzvale s politikami klasificiranja od bolj upravičenih/zaželenih do manj upravičenih/zaželenih migrantov in migrantk. Prav klasifikacije in kategorizacije so ena temeljnih težav konceptualizacije sodobnih migracijskih procesov, pri čemer ne smemo spregledati, da so klasifikacije brez večjih težav in precej gladko vstopile s polja politik tudi na polje akademskih analiz. Posplošeni odgovori so v t. i. begunski krizi 2015 določili, da gre migrante in migrantke razlikovati na tiste legitimne, ki bežijo pred vojno, in na nelegitimne, ki bežijo pred revščino in so »samo ekonomski« migranti; pri tem pa, kot rečeno, je pomanjkljiva ali popolnoma umanjka kontekstualizacija globalnih ekonomskih neenakosti. Posledično ljudje, ki so v trdnjavo Evropo prišli opremljeni z dosežki moderne tehnologije in nekaj finančnimi sredstvi, prevladujoče niso percipirani kot begunci, saj ne ustrezajo prototipu begunke oziroma begunca kot pasivne, nemočne in ekonomsko deprivilegirane posameznice oziroma posameznika.

Z vidika prostorske analize migracij se nadaljujejo in intenzivirajo pogojevana vključevanja in regulirani prehodi, hkrati pa se krepijo mehanizmi omejevanj, vidni v fizičnih prostorih: koridor na t. i. balkanski poti je v tem prostoru nov element prostorskega nadzora mobilnosti, podkrepjen z rezalnimi žicami, nadzorovanimi begunskimi taborišči, hitrimi prevozi z meja v zaprte cone v notranjosti držav, izolacijo beguncev ter deportacijami. Ta pristop je prevladujoč odziv evropskih politik do vprašanja mednarodne zaščite beguncev na poti. Po drugi strani pa se paradigmatški premik kaže na terenu; avtonomija migracijskih gibanj je vse večja, primer t. i. urbanih džungel, kakršna je calajiska, uporov migrantov v tamponskih conah na mejah ali v taboriščih, ki nastajajo znotraj urbanih mest, kot so Beograd in kraji širom Grčije, pa zarisujejo drugačne modele mobilnosti, ki segajo zunaj polj regulirane družbene mobilnosti, ki temelji na instrumentu dovoljenega vstopa in posledično (polnega ali omejenega) članstva v političnih skupnostih. Kažejo namreč povsem drugačno logiko mobilnosti, ki se vzpostavlja kot alternativa EU-načrtovalcem in paradigmi »upravljanja z migracijami«, tudi paradigmi upravljanja z mejami in posledično upravljanja s prostorom. Migracije v tej perspektivi predstavljajo največje sodobne družbene upore. Številčnost njihovih akterjev ter tudi podpora dela javnosti, ki tovrstne procese vidi kot neizogibno ali vsaj pričakovano posledico neokolonialnega odnosa do svetovnih periferij, pa dajeta slutiti, da je potencial teh družbenih gibanj še velik, zagotovo tudi, da so se tovrstni procesi šele dobro začeli. Ne preseneča torej, da taka novo organizirana mobilnost sproža moralno paniko tako političnih odločevalcev kot tudi precejšnjega dela javnosti.

V aktualni begunski krizi na balkanski poti nadalje ne gre spregledati dimenzij spola in starosti, ki se kažeta za ključni. Aktualni poteki avtonomnih migracij kažejo, da je spolno perspektivo potrebno znova postaviti v samo središče raziskovanja, iz tega gledišča pa prespraševati spolne vloge

v kontekstu vojnih konfliktov, pri reprodukciji nacij, oblikovanju kolektivnih identitet ter religijskih praks. Prevladujoča nocija begunca je zagotovo feminizirana, vsak odklon od pasivnosti in ranljivosti pa pozicijo žrtve preprašuje (več glej: Zavrtnik in Cukut-Krilić, 2016). Posledično je v sodobnih migracijah utišán (mlad) moški begunec, ki je »samo« ekonomski migrant; prej je percipiran celo kot strahopetec, ki ne izpolnjuje dolžnosti do družine in do države. Ženske in otroci pa so na drugi strani izpostavljeni kot tiste ranljive kategorije oseb, ki so »lahko« upravičeni begunci (ibid.). Tak tradicionalni vzorec percepcije potreb po mednarodni zaščiti so korenito postavile pod vprašanj prav množice ljudi na poti, ki avtonomno migrirajo iz globalnih periferij⁶.

Historična prezentnost migracij je ena temeljnih značilnosti družbenega življenja, zagotovo pa sodobni globalizirani vzorci mobilnosti definirajo nove načine konstituiranja »mi-skupnosti«; slednja v primeru Evropske unije temelji na vzorcih tradicionalnega tipa skupnosti, ki migrante v sodobnih družbah tolerira predvsem kot nujen korektiv trga dela, a jih hkrati uvršča na robove družbenega življenja. Že v devetdesetih prejšnjega stoletja so mehanizmi nadzora migracij postali ključni elementi politik: »Okrepljene so državne meje, na novo so opredeljene kategorije beguncev, povečan je notranji nadzor in izvedene so deportacije. Priseljevanje, nekdanj marginalna politična tema, se je razvilo v eno glavnih in najbolj zapletenih vprašanj v Zahodni Evropi« (Brochmann, 1999: 2). Procesu zapiranja zunanjih EU meja je sledila strukturna kriminalizacija migracij, ki je posledično vodila k nastanku številnih neregularnih migrantov in h kriminalizaciji polja migrant-skih poti. Zaprte meje so neposredno kreirale vzporeden trg organiziranja migracij; tako postanejo neregularne migracije dobro organiziran posel v domeni kriminalnih združb, tihotapskih in trgovskih mrež. Odgovor evropskih politik je šel v zadnjih letih predvsem v smer preprečevanja in uničevanja tega vzporednega trga migracijskih poti, medtem ko migracijske politike v jedru postajajo še bolj zaprte in selektivne, skratka – nespremenjene. Avtonomijo migracijskih gibanj, četudi še vedno opredeljeno z mogočnimi fizičnimi in predvsem elektronskimi zidovi utrjene Evrope, je tako mogoče razumeti predvsem kot spodletel poskus Evrope pri kreiranju humane, vključujoče in solidarne skupnosti.

Izhajajoč iz historične prezentnosti migracij gre znova izpostaviti ključne ugotovitve Castelsa in Millerja (2009), ki v analizi spremenjenih globalnih migracijskih trendov utemeljujeta, da so mednarodne migracije del transnacionalne revolucije, ki je preoblikovala družbe in politike po vsem svetu.

⁶ Dimenzije spola v besedilu ne posebej obravnavamo (vsaj ne skozi empirične podatke raziskave Slovensko javno mnenje – Evropska družboslovna raziskava), vendar jo je potrebno vsaj obrobno omeniti kot tisto, ki je lahko odločilna pri presoji posameznikov (anketirancev) o »upravičenosti« ljudi na poti, da so dojeti kot begunci oziroma da jim takega statusa javno mnenje ne pripiše.

Stara dihotomija med državami pošiljateljicami in sprejemnicami migrantov je spodkopana, večina držav doživlja obe vrsti procesov, nekatere so prevzele začasne ali bolj trajne vloge tranzitnih območij, predvsem pa so sodobne migracije veliko bolj vpete v procese (re)definiranj političnih skupnosti. Politizacija vprašanj, povezanih z migracijami, ter diverzificiranost mobilnosti sta tista ključna trenda, ki se odslkavata v aktualnih politikah meja in nadzora na eni strani ter avtonomije potekov migracijskih poti na drugi strani.

Migracije v SJM: modul »odnos do priseljevanja«

Kot ugotavlja Hatton (2016: 207), obstaja splošno prepričanje, da se v obdobjih močnih recesij javno mnenje ostro obrne proti migracijam oziroma imigrante percipira predvsem skozi optiko domnevnih ogroženosti. Napetosti, ki se odražajo v javnem mnenju do procesov migracij in migrantov kot posameznikov, se najbolj izrazito kažejo pri vprašanjih trga delovne sile, na katerem se stopnjuje skrb zaradi konkurenčnosti pri zasedanju delovnih mest, prav tako naj bi bil ogrožen socialni sistem držav oziroma javni proračun, iz katerega bi se povečali izdatki za socialne transferje, namenjene migrantom. Torej ni presenetljivo, da veliki dogodki, kakršna sta tudi recesija ali t. i. begunska kriza, ponujajo izvrstne podlage politikam, ki na podlagi protimigracijskih stališč stremijo k boljšemu volilnemu rezultatu. Porast populističnih desničarskih strank in gibanj je v evropskem prostoru vseprisoten trend, populistična gibanja pa so se povzpela tako ob »pomoči« gospodarske krize kot tudi ob protimigracijskih stališčih (glej tudi Hatton, 2016).

Tovrstne mitologije ogroženosti nikakor niso nov pojav (več glej: Vertovec, 1999; Castels in Miller, 2009), saj spremljajo migracije v obdobjih pred krizo, predvsem intenzivno pa jim sledimo v evropskem prostoru v obdobju kreiranja razširjene Evropske unije, kar sovpada s procesi hkratnega zapiranja zunanjih meja in kreiranjem močno selektivne periferije držav na zunanji schengenski meji (Geddens, 2000). V zadnjih letih so moralne panike protimigracijskim sentimentom še posebej intenzivno podkrepljene z mitom o »invaziji« migrantov iz Afrike, pri čemer so, kot poudarja Haas (2008), popolnoma spregledane neprijetne realnosti evropskih politik, ki apokaliptične vizije afriško-evropskih migracij unovčuje za ozke politične interese, hkrati pa popolnoma prezre realni obseg, zgodovinski kontekst in vzroke teh migracij ter ne nazadnje evidentne potrebe evropskih ekonomij po migrantih z afriške celine. Klasificiranje, prebiranje in uvrščanje migrantov med bolj in manj upravičene, bolj ali manj zaželene je vpeto v temeljne migracijske in azilne politike, od tu pa se uspešno socializira tudi v javnem mnenju, ki – podobno kot v prevladujočem medijskem

poročanju, ko se mediji prilagodijo politični agendi (glej: Pajnik, 2015; 2017) – predvsem povzema dezorientirane evropske politike na področju migracij in azila.

V naslednjem poglavju prikazujemo analizo podatkov Slovenskega javnega mnenja do vprašanj migracij in migrantov, pri čemer sledimo uvo doma izpostavljenim relacijam o segmentiranem vključevanju, klasificiranju migrantov na temelju kulturnih podobnosti/razlik ter ekonomke upravičenosti, postavljanju socialnih in teritorialnih meja pri vključevanju migrantov v nove družbe v kontekstu še ene begunske/migracijske krize v slovenskem okolju. Opiramo se na izvirne podatke raziskave »Slovensko javno mnenje (SJM) – Evropska družboslovna raziskava« ter na nekatere presečne (prostorsko in časovno) študije v tem polju. Obsežna sociološka literatura prinaša analize individualnih stališč posameznikov do različnih dimenzij migracijskih procesov in do migrantov kot posameznikov. Hatton meni, da je njen namen predvsem izzvati zaznave ekonomskih, socialnih in kulturnih groženj (ali priložnosti), na katerih temelji javno mnenje o migracijah (2016: 211). Tako so različne raziskave pripomogle k prepoznavanju empiričnih značilnosti, še vedno pa imamo opravka s precejšnjimi razlikami tako pri specifikacijah kot pri interpretacijah rezultatov. Večinoma gre za presečne študije, ki prinašajo rezultate o tem, kakšna je struktura anketirane populacije, ki je proti migrantom, manj pa povedo o tem, kako in zakaj se javno mnenje spreminja (ibid.). S tega vidika je velikega pomena spremljanje časovnih trendov, ki prinašajo vedenje o spremembah in preoblikovanju javnega mnenja, in temu izhodišču v tekstu sledimo.

Empirični podatki so pridobljeni iz podatkovnih baz »Slovensko javno mnenje – Evropska družboslovna raziskava« in so del mednarodnega raziskovalnega projekta, ki poteka v številnih evropskih državah vsaki dve leti od leta 2002 dalje. Raziskava meri stališča, vrednote in vedenjske vzorce različnih populacij v več kot tridesetih državah. Med osnovne cilje raziskave sodi spremljanje dinamike in sprememb v družbeni strukturi, življenjskih razmer in stališč prebivalcev Evrope⁷. Osnovni, ponavljajoči se del raziskave vsebuje vprašanja, ki se nanašajo na rabo medijev, zanimanje za politiko, zaupanje v institucije, strah pred kriminaliteto, zdravje, zadovoljstvo v življenju in vrednote ter stalni demografski blok. V vsakem valu raziskave pa je vključen še poseben tematski modul. V tem tekstu nas je še posebej zanimal modul »Odnos do priseljevanja«, ki je bil vključen v raziskavo 2014.

Vzorec raziskave v Sloveniji (SJM) je reprezentativen za osebe, stare

⁷ Raziskava skuša pokazati in pojasniti, kakšna je družbena, politična in vrednotna podoba spreminjajoče se Evrope. S konstantnim višanjem standardov v mednarodnem primerjalnem družboslovnem raziskovanju na vseh področjih želi raziskava uvesti zanesljive nacionalne kazalnike družbenega napredka, ki temeljijo na zaznavah in stališčih državljanov evropskih držav po ključnih vidikih delovanja njihovih družb. (Več glej: <http://www.europeansocialsurvey.org/about/country/slovenia/index.html>).

15 let in več (zgornje starostne omejitve ni), ki imajo stalno prebivališče v Sloveniji, ne glede na njihovo narodnost ali državljanstvo. Posamezniki so v vzorec izbrani po strogih načelih naključnega izbora. Raziskava teži h končni vzorčni realizaciji približno 65%. Vzorčni načrt temelji na dvostopenjskem stratificiranem izboru enot (posameznikov) na podlagi Centralnega registra prebivalcev Slovenije. Izbor je naključen na obeh stopnjah, kar pomeni, da ima vsaka oseba iz populacije enako verjetnost, da bo vključena v vzorec. Izbor na prvi stopnji upošteva predhodno stratifikacijo glede na 12 regij in 6 tipov naselij. Na drugi stopnji pa se s pomočjo enostavnega slučajnega izbora izbere določeno število posameznikov.

Pri analizi empiričnih podatkov gre pojasniti še terminološki vidik. V besedilu navajamo različne pojme – migranti, begunci, priseljenci – in s tem sledimo sodobni dinamiki v študijah mobilnosti, pri čemer ljudi na poteh ne delimo ali klasificiramo a priori glede na ustaljene kategorije migracijskih in azilnih politik. V analizi podatkov iz SJM uporabljamo prevode in opredelitve, ki so bili zastavljeni v slovenskem vprašalniku in jih enako prezentiramo tudi v grafičnih prikazih⁸. Pri tem gre upoštevati tudi izhodišče, da v anketnih raziskavah težimo k čim višji razumljivosti in razširjeni splošni rabi pojmov.

866

»Migracije – meje – javno mnenje«: analiza podatkov 2002–2016

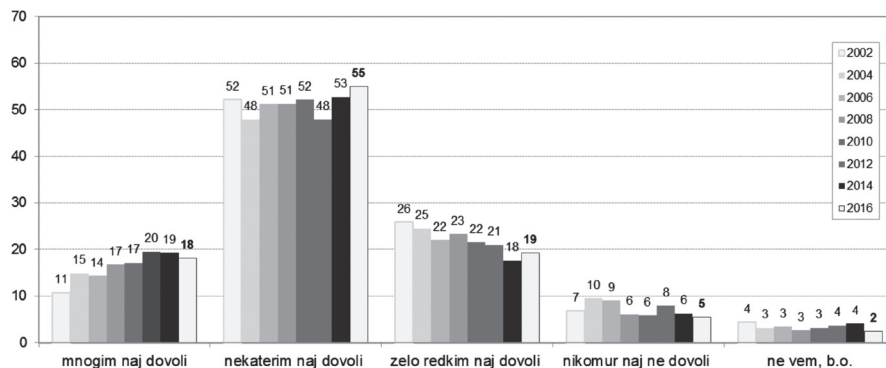
Kategorizacije »mi-oni«. Vključevanja in izključevanja v kontekstu šene begunske krize

Vprašanje kategorizacij migrantov in zarisovanje družbenih meja med nami in njimi, izključevanje iz »mi-skupnosti«, smo merili s tremi variablami, ki v časovnem obsegu od 2002 do 2016 spremljajo naklonjenost slovenske javnosti do različnih skupin priseljencev. Delimo jih na tri skupine: priseljence s podobnim narodnostnim izvorom, kot ga ima večina prebivalcev Slovenije, priseljence z drugačnim narodnostnim izvorom, kot ga ima večina prebivalcev Slovenije, ter priseljence iz revnejših držav Evropske unije. Pri odnosu do priseljevanja ljudi s podobnim narodnostnim izvorom (glej Graf 1), pri čemer lahko predpostavimo, da ima večina vprašanih v mislih prebivalce republik bivše Jugoslavije, se deleži v časovnem obdobju od 2002 do 2016 konstantno gibljejo v razmerju dve tretjini »pro« (mnogim in nekaterim naj dovoli) proti ena tretjina »kontra« (zelo redkim in nikomur naj ne dovoli priseljevanja):

---

⁸ To pomeni, da besedo »migrant« prevajamo z besedo »priseljenc«, »ethnic group« pa z narodnostni izvor.

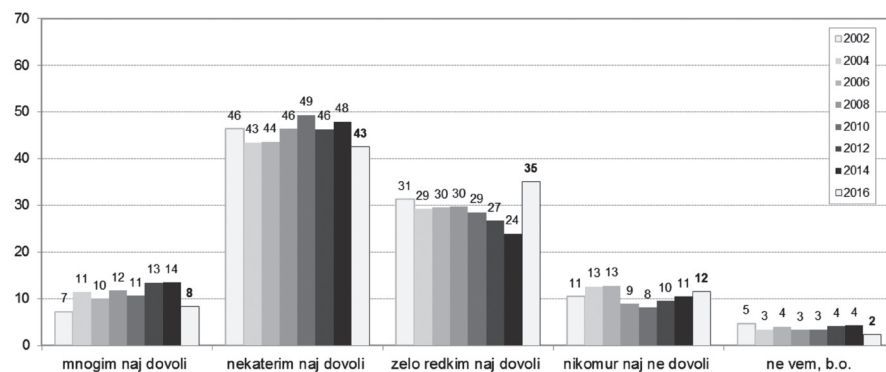
Graf 1: V KOLIKŠNEM OBSEGU NAJ SLOVENIJA DOVOLI PRISELJEVANJE LJUDI S PODOBNIM NARODNOSTNIM IZVOROM, KOT GA IMA VEČINA PREBIVALCEV SLOVENIJE?

Vir: Evropska družboslovna raziskava 2002–2016, Univerza v Ljubljani, IDV-FDV, CJMMK.

Tudi pri vprašanju o priseljevanju ljudi z drugačnim narodnostnim izvorom (Graf 2) ni opaziti večjih odstopanj v meritvah od leta 2002 do leta 2014. Deleži odgovorov na strani »pro« so ves čas značilno višji od tistih na strani »kontra« in niti ekonomska kriza v letu 2008 podatkov ne zaniha. Nasprotno, v meritvah 2008 in 2010 je opaziti celo manjši nihljaj navzgor pri tistih, ki so priseljevanju naklonjeni. Na javno mnenje pa močno vpliva t. i. begunska kriza v letu 2015, ki dolgoletno razmerje 60 : 40 postavi na raven 50 : 50. Še posebej je pri meritvi v letu 2016 opazen dvig med tistimi, ki menijo, da naj Slovenija »le redkim dovoli priseljevanje« (s 24 na 35%).

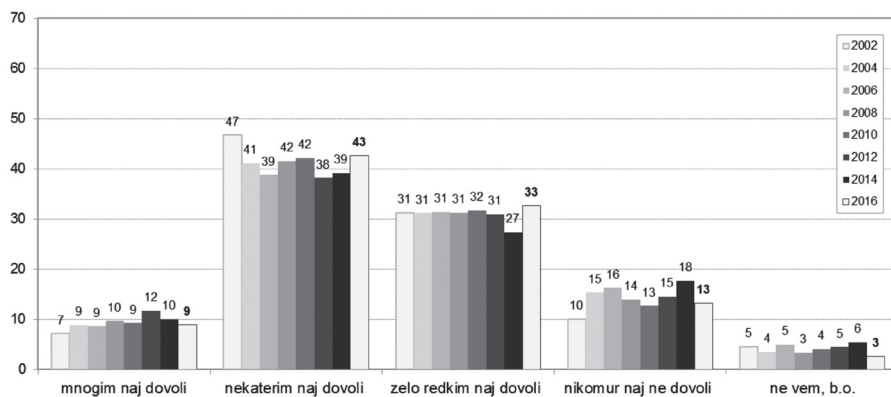
Graf 2: V KOLIKŠNEM OBSEGU NAJ SLOVENIJA DOVOLI PRISELJEVANJE LJUDI Z DRUGAČNIM NARODNOSTNIM IZVOROM, KOT GA IMA VEČINA PREBIVALCEV SLOVENIJE?

Vir: Evropska družboslovna raziskava 2002–2016, Univerza v Ljubljani, IDV-FDV, CJMMK.

Podobno sliko, kot se kaže pri odnosu do priseljavanja ljudi z drugačnim narodnostnim izvorom, bi lahko pričakovali tudi pri odnosu do priseljavanja ljudi iz revnejših držav zunaj Evrope (kjer dejansko gre v veliki meri prav tako za priseljence z drugačnim narodnostnim izvorom). Kot pa kaže Graf 3, temu ni tako. Delež se pri odgovoru »nekaterim naj dovoli« opazno poveča. Sicer je opazen višji delež odgovorov »zelo redkim naj dovoli«, vendar pa je na drugi strani prav tako opazen nižji delež odgovorov na polu »nikomur naj ne dovoli«.

Graf 3: V KOLIKŠNEM OBSEGU NAJ SLOVENIJA DOVOLI PRISELJEVANJE LJUDI IZ REVNEJŠIH DRŽAV ZUNAJ EVROPE?

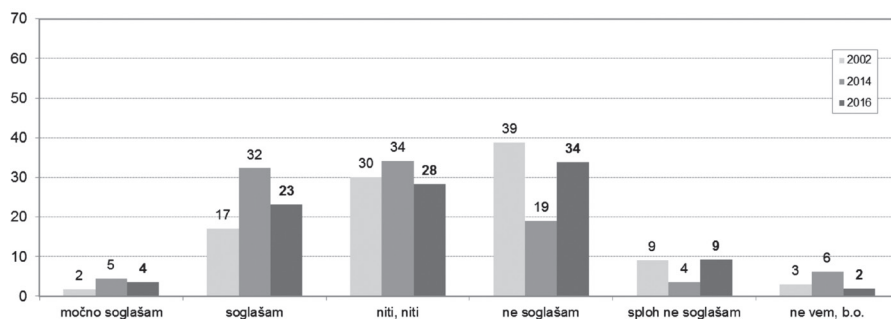

Vir: Evropska družboslovna raziskava 2002–2016, Univerza v Ljubljani, IDV-FDV, CJMMK.

Povzamemo lahko, da je splošen trend javnosti v podatkih SJM vendarle naklonjen priseljavanju migrantov v Slovenijo. Podatki tudi potrjujejo predpostavko, da je odločilen kriterij oblikovan predvsem na ekonomskih temeljih, kar se pokaže pri stališčih anketirancev, ko izpostavimo ekonomsko dimenzijo, to je variabla »revnejše države zunaj Evrope«. Kulturna dimenzija, torej definicija priseljavanja ljudi s podobnim narodnostnim izvorom na eni in drugačnim narodnostnim izvorom na drugi strani, pa je tista, ki precej jasno postavlja klasifikacije zaželenosti in sprejemanja migrantov.

Kategorizacije migrantov smo nadalje analizirali skozi stališča do beguncev oziroma do urejanja statusa begunca. Anketirance smo prvič o tem povprašali leta 2002, nato pa še leta 2014 in 2016, torej v obdobju neposredno pred t.i. begunsko krizo in neposredno po njej. Vprašanje se je glasilo: *Nekateri ljudje pridejo v Slovenijo in zaprosijo za status begunca, ker se bojijo preganjanja v svoji lastni državi. Koliko soglašate z naslednjo trditvijo? Država bi morala biti velikodušna pri reševanju prošenj za status begunca.*

Graf 4: STRINJANJE S TRDITVIJO: DRŽAVA BI MORALA BITI VELIKODUŠNA PRI REŠEVANJU PROŠENJ ZA STATUS BEGUNCA.

Vir: Evropska družboslovna raziskava 2002, 2014 in 2016, Univerza v Ljubljani, IDV-FDV, CJMMK.

V meritvi leta 2002 so anketiranci v stališčih do podeljevanja statusa begunca zelo zadržani, saj je od vseh treh meritev podpora podeljevanju statusa najnižja (pod 20%). Na tej točki je javno mnenje pod vplivom intervencije dogajanj v letih 2000–2001, ki je bilo poimenovano za »krizo ilegalnih migracij« (glej: Pajnik, Lesjak-Tušek in Gregorčič, 2001). Šlo je za prve relativno množične migracije iz zunajevropskih prostorov (migranti so prihajali iz Irana, Iraka, Afganistana itd.), s katerimi so se tako politike kot javnost srečevale kot z novim fenomenom oziroma ene od sodobnih »migracijskih kriz«, obeležene z obširnimi moralnimi panikami. Šlo je za obdobje kreiranja velikih »strahov pred prebežniki« ob hkratni visoki razdeljenosti, v številnih aspektih tudi polarizaciji javnosti *pro et contra* migrantom. Javnost se je na splošno na poročanje medijev o enormnih številkah migrantov tujih kulturnih izvorov odzivala s povzemanjem politično in medijsko produciranih moralnih panik, ki so migrante v temelju pozicionirale kot identitetno grožnjo; pod vprašaj so bile v taki perspektivi postavljene »naše« vrednote in »naša« kultura, še posebej zaznavno pa vstopi v polje migracijske diskusije »drugi« kot nosilec islama.

Pozicija Slovenije na zunanji meji Evropske unije je povzročila odziv predvsem na področju upravljanja z mejami, kar je pomenilo povečan policijski nadzor, varnostne kamere in druge mehanizme kontrole gibanja ljudi. Mejne politike so v tem obdobju postale samo bistvo migracijskih politik, narava meja pa se je v temelju spremenila z vpeljavo informacijskih tehnologij. Ta premik smo poimenovali kot proces kreiranja »e-meje«, to je elektronskih meja na zunanji periferiji EU (Zavratnik, 2003). Tisti migranti, ki so vstopili v državo in so zaprosili za azil, so bili zaprti v azilne domove. Njihova navzočnost je sprožila ksenofobične odzive številnih »vaških straž«, uperjenih proti beguncem (glej več: Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti

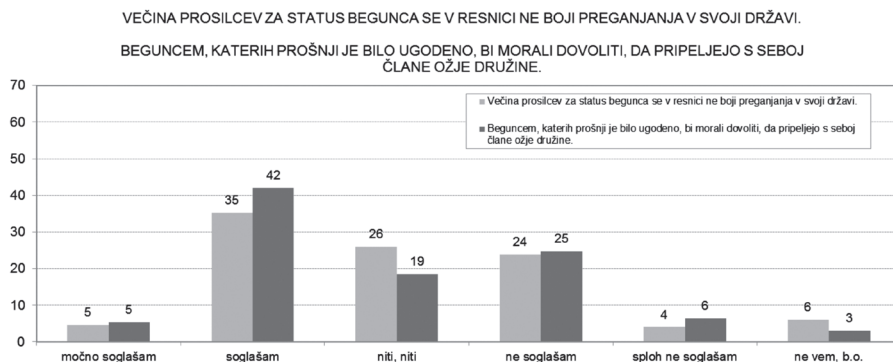
št. 1, 2001; Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti št. 2, 2003), a tudi podpora kritične javnosti na drugi strani.

V meritvi 2014, neposredno pred začetkom množičnih (tranzitnih) migracij, se javno mnenje močno prevesi na stran naklonjenosti oziroma podpore reševanju begunskih statusov, medtem ko delež neopredeljenih ostaja približno enak. Toda zasuk v stališčih – v negativno smer – je znova izrazito opazen v letu 2016, v obdobju, ko Slovenija postane del t. i. balkanske poti; ko več ne govorimo o prostorsko oddaljenem pojavu, temveč o pojavu, ki se tako rekoč odvija »na naših tleh«. Delež tistih, ki (močno) soglašajo s tem, da bi morala biti država velikodušna pri reševanju prošenj za status begunca močno upade (s 37% na 27%), še bolj opazen pa je porast deleža tistih, ki z omenjeno trditvijo (sploh) ne soglašajo (s 23% na 43%):

Trend se skozi tri merjenja precej jasno zarisuje: podpora je na deklarativni ravni višja v obdobjih neintenzivnega dogajanja oziroma manjše prisotnosti migrantov, medtem ko podpora upade ob neposredni časovno-prostorski vpetosti v migracijske dogodke. Javno mnenje je torej precej občutljivo na »migracijske krize«, saj jih dosledno zaznava in se nanje odziva z zmanjšano podporo. Tako se merjenje iz leta 2016 približa merjenju ob prejšnji krizi iz let 2000–2001.

V raziskavi leta 2016 so nas še nekoliko podrobneje zanimala zaznave begunske tematike, zlasti z vidika ranljivosti in s pozicije žrtev preganjanja (več o tem glej: Zavrtnik in Cukut-Krilić, 2016). Percepcije do beguncev smo v meritvi 2016 merili s strinjanjem z dvema trditvama, ki sta prikazani v Grafu 5:

Graf 5: STRINJANJE S TRDITVAMI O ODNOSU DO PROSILCEV ZA STATUS BEGUNCA.

Vir: Evropska družboslovna raziskava 2016, Univerza v Ljubljani, IDV-FDV, CJMMK.

»Večina prosilcev za status begunca se v resnici ne boji preganjanja v svoji državi,« ki temelji na predpostavki, da govorimo večinoma »zgolj« o

ekonomskih migrantih. Druga trditev se glasi: »Beguncem, katerih prošnji je bilo ugodeno, bi morali dovoliti, da pripeljejo s seboj člane ožje družine.« Vprašani ponazarjata odnos do migrantov v sodobnih migracijah, ko je utišan (mlad) moški begunec, ki je »samo« ekonomski migrant, ženske in otroci pa so na drugi strani izpostavljeni kot tiste ranljive kategorije oseb, ki so »lahko« upravičeni begunci (ibid.).

Podatki pokažejo, da anketiranci nimajo jasno oblikovanih stališč o tem, kdo so begunci in zakaj so se podali na to pot. Deleži so skorajda enakomerno porazdeljeni med tiste, ki (močno) soglašajo s trditvijo, da se večina prosilcev ne boji preganjanja v svoji državi (40%), med tiste, ki s tem (sploh) ne soglašajo (28%), in med tiste, ki svojega stališča ne morejo jasno oblikovati (32%). Nekoliko večji je delež tistih, ki s trditvijo soglašajo, torej so mnjenja, da se begunci za svojo (življenjsko) pot odločajo predvsem zaradi ekonomskih razlogov. Zanimivo pa podatki pokažejo podporo stališču, da bi beguncem, katerih prošnji je bilo ugodeno, morali dovoliti, da s seboj pripeljejo tudi člane ožje družine. Podobne rezultate kažejo tudi izsledki drugih javnomnenjskih raziskav v Sloveniji (Broder, Falle Zorman: 2016)⁹.

Podatki SJM kažejo, da slovenska javnost močno razlikuje med t. i. legalnimi in ilegalnimi priseljenci. Medtem ko smo izredno nenaklonjeni ilegalnim priseljencem, smo na drugi strani precej bolj odprti do legalnih priseljencev (slednje potrdi tudi zgornji graf). Ko je oseba torej »pravi begunec« (klasifikacije javnega mnjenja ga razumejo skozi instrument priznanega statusa begunca), postane v percepcijah javnosti sprejemljivo stališče, da je v Sloveniji dobrodošla tudi družina begunca. Kot smo uvodoma izpostavili – in kar podatki potrjujejo –, je neposreden odsev prevladujočih (evropskih in nacionalnih) politik neposredno odčitljiv v javnem mnenju, ki pozitivne percepcije do beguncev povezuje z regularnim migracijami in regularnimi statusi.

Taka perspektiva javnega mnjenja v Sloveniji nakazuje podporo odpiranju družbe do beguncev ter pripravljenost sprejemanja in zagotavljanja dostojnega bivanja. Vendar pa morajo za tako pozicijo begunci zadoštili dvema pričakovanjema: prvič, izvirne družbe morajo zapustiti zaradi življenjske ogroženosti in ne »zgolj« zaradi ekonomskih razlogov. Drugič, imeti morajo urejen legalni status begunca: če nekoliko karikiramo, iz ilegalnih pribežnikov se morajo kvalificirati v legalne priseljence. Ta točka nadvse dobro ponazarja eno temeljnih ambivalentnosti sodobnih migracij, to je zahtevo po reguliranih migracijah, ki morajo biti dokazljivo legalne in upravičene. Išče se begunec, do katerega bomo lahko humanitarni, t. i. ekonomski migranti pa v tako percepcijo nikakor ne sodijo. Te zagate gotovo ni

⁹ Glej podrobneje: *Odnos do priseljencev v raziskavah Slovensko javno mnenje, dostopno preko <http://cobiss7.izum.si/scripts/cobiss?ukaz=DISP&id=0934403831715033&rec=1&sid=1>*.

moč »reševati« na nivoju javnega mnenja, saj izvorno korenini v politikah, ki so tovrstne kategorizacije utemeljile. Prav tako kot so utemeljile restriktivne meje, ki migrantom pogosto ne dopuščajo uvrščanja na »pravo stran« kategorizacij.

Ambivalentnost na relaciji kultura vs. ekonomija

Naslednja relacija, ki jo analiziramo z empiričnimi podatki SJM, se nanaša na ambivalentnost stališč javnega mnenja o vplivu migrantov na različne dimenzije življenja v novih družbah. Za posebej »občutljivo« se praviloma izkaže determinanta »gospodarstvo«, pri kateri anketirani podpirajo ali zavračajo ekonomsko vključenost migrantov ali pa problematizirajo kar ekonomske migracije v celoti. Diferenciacije, ki smo jih prikazali v prejšnjem razdelku – dihotomije med zaželenimi in nezaželenimi migranti –, igrajo ključno vlogo tudi pri percepcijah o socialnih mejah, torej vključevanju in izključevanju iz praks in interakcijah migrantov v vsakdanjem življenju. O prisotnosti migrantov v gospodarstvu, kulturi in na splošno v življenju smo analizirali tri trditve, ki te vidike življenja merijo na 11-stopenjski lestvici (od 0 do 10), pri čemer je na enem polu izpostavljen negativni in na drugem polu pozitivni vpliv priseljencev:

(1) *»Ali menite, da je na splošno dobro ali slabo za slovensko gospodarstvo, da prihajajo živet k nam priseljenci iz drugih držav?«*

(2) *»Ali menite, da je kulturno življenje v Sloveniji zaradi priseljencev na splošno ogroženo ali obogateno?«*

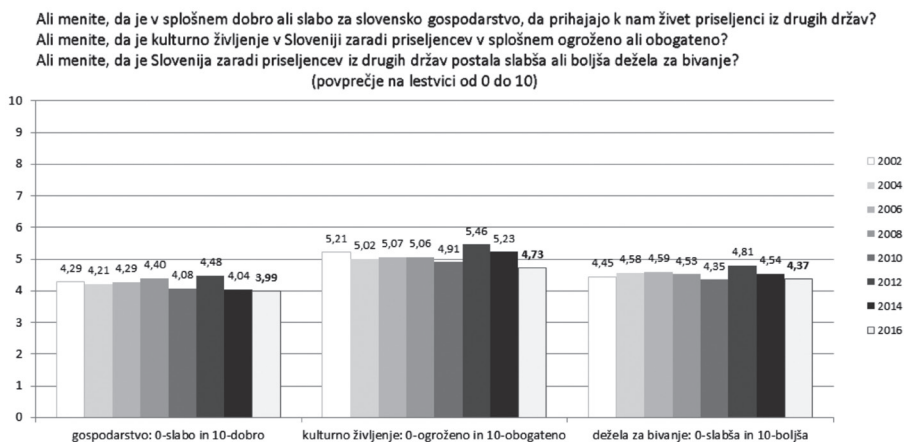
(3) *»Ali menite, da je Slovenija zaradi priseljencev iz drugih držav postala slabša ali boljša dežela za bivanje?«*

Trendi v obdobju 2002–2016 sporočajo splošno tendenco, ki kaže, da je pozitiven »stranski učinek« priseljevanja viden predvsem v obliki bogatitve kulturnega življenja, saj je to dimenzija, ki praviloma dosega najvišje povprečne ocene in je tudi v (skoraj) vseh časovnih presekih ocenjena s povprečno oceno nad 5. Sicer pa javno mnenje ocenjuje nekoliko več negativnih kot pozitivnih vplivov na dveh drugih merjenih dimenzijah, tako na področju kakovosti življenja kot na gospodarskem področju.

Podrobnejša analiza posameznih časovnih obdobj pokaže, da so meritve v obdobju 2002–2008 precej stabilne. Na vseh treh področjih družbenega življenja je v meritvi leta 2010, torej v obdobju, ko tudi v slovenski prostor močno poseže globalna ekonomska kriza, opazen nihljaj navzdol. Kmalu po šoku krize sledi »streznitev«, ko anketiranci zaznajo, da jih kriza ogroža veliko bolj kot priseljenci in v naslednji meritvi v letu 2012 beležimo dvig povprečnih vrednosti na vseh treh pokazateljih. V to sliko pa znova grobo poseže begunska kriza, ki se pojavi »tu in zdaj« na mejah slovenske

države in poleg politik postavljanja rezalne žice postavi jasne meje tudi v stališčih anketiranih. T. i. begunska kriza močno intervenira v stališča javnega mnjenja in kaže jasno sliko: priseljenci ne prinašajo nič dobrega, ne na kulturnem in še zlasti ne na gospodarskem področju.

Graf 6: VPLIV PRISELJENCEV NA GOSPODARSTVO, KULTURNO ŽIVLJENJE IN KAKOVOST BIVANJA.

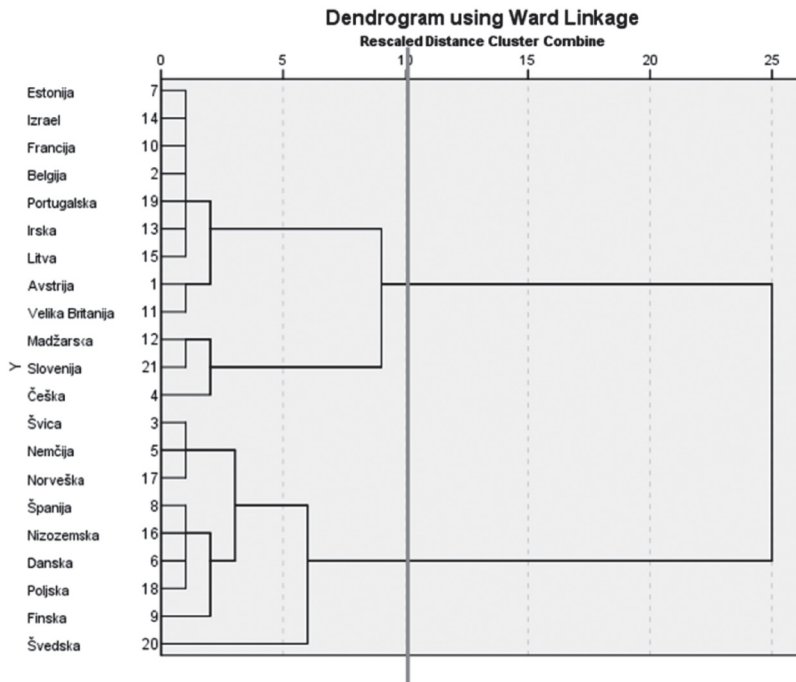
Vir: Evropska družboslovna raziskava 2002–2016, Univerza v Ljubljani, IDV-FDV, CJMMK.

Percepcijo vpliva migrantov na gospodarstvo, kulturo in življenje na sploh smo nadalje z metodo hierarhičnega razvrščanja preverili med državami, ki so leta 2014 sodelovale v Evropski družboslovni raziskavi. Dendrogram izriše tri skupine držav glede na podobnosti/razlike pri opredeljevanju do treh variabel, pri čemer sta glavna kriterija razlik geografska lokacija držav in njihova pozicija (v smislu izvornih – ciljnih – tranzitnih območij) v migracijskih procesih.

V središču razporeditve držav je Slovenija, ki skupaj z Madžarsko in Češko tvori manjšo osrednjo skupino evropskih držav na zunanji meji EU. Povedno je povezovanje dveh držav na t. i. balkanski poti, ki sta se leto kasneje do beguncev opredelili skrajno negativno, z radikalnimi posegi postavljanja zidov in žic v prostoru in/ali z jasno retoriko sovražnosti v javnem političnem govoru. Zdi se, da so meritve leta 2014 že zaznale razlike, ki jih je mogoče beležiti pri odzivih posameznih držav do t. i. begunske krize v letu 2015. Najbolj negativni so namreč med državami schengenske periferije – in taki bi najbrž ostali tudi, če begunske krize ne bi bilo –, v drugo smer izstopajo »jedrne migracijske države«, to je nemški in skandinavski prostor, kar gre pripisati tako politikam integracije migrantov kot na splošno daljšim tradicijam migracij v teh družbah.

Poleg osrednje skupine treh robnih držav, vratarjev Evropske unije, dendrogram torej zazna dve večji skupini: zgornjo v večini (s pomembnimi izjemami) tvorijo države, kamor so migracijski tokovi le šibkeje usmerjeni in so lokacijsko pozicionirane na različne periferije (predvsem) Evrope (sem se uvrščajo Estonija, Izrael, Portugalska, Irska, Litva), pri čemer sta prav gotovo drugačni Francija in Avstrija, deloma tudi Velika Britanija. Za slednje bo zanesljivejšo sliko ponudilo naslednje merjenje, ki jih bo pozicioniralo bližje enemu ali drugemu delu kontinuuma. Domnevati gre, da bi se v naslednji meritvi po begunski krizi priključile obsežni centralni skupini držav, ki tvorijo jedrno skupino »nemškega in skandinavskega prostora«, to je skupine držav, uvrščenih na dno dendrograma. Gre za stare države centra, razvite ekonomije, kamor so migracije tradicionalno usmerjene in ki si tudi bolj delijo stališča o vplivih migrantov na življenje v novih družbah. Nedvomno analiza razvrščanja pokaže difference na relaciji center-periferija, v marsičem identične z delitvijo na »staro in novo Evrope«, pri čemer se je del nove Evrope na zunanjih mejah do beguncev odzval najostreje že slabo leto dni po teh meritvah.

Slika 1: ZDRUŽEVANJE DRŽAV (PO WARDOMI METODI) GLEDE NA VPLIV PRISELJENCEV NA GOSPODARSTVO, KULTURO IN ŽIVLJENJE NA SPLOH

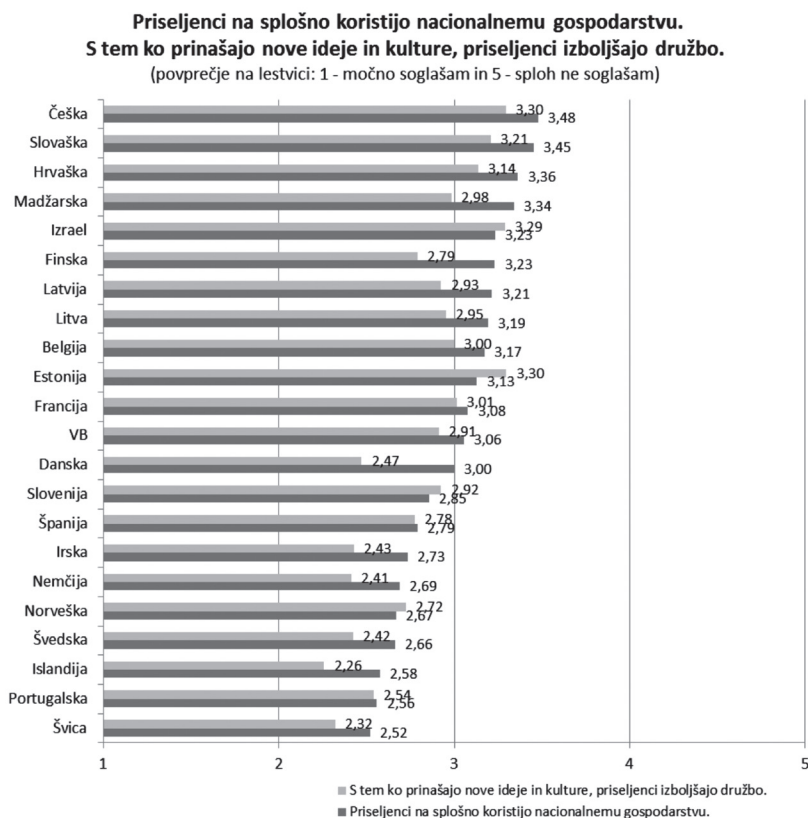
Vir: Evropska družboslovna raziskava 2014, Univerza v Ljubljani, IDV-FDV, CJMMK.

Stališča iz Evropske družboslovne raziskave 2014 smo primerjali tudi z raziskavo ISSP¹⁰, iz katere smo izolirali dve izjavi, ki sta usmerjeni v isto pozitivno smer:

»Priseljenci na splošno koristijo nacionalnemu gospodarstvu.«

»S tem ko prinašajo nove ideje in kulture, priseljenci izboljšajo družbo.«

Graf 7: MIGRANTI IN NJIHOVA VLOGA V GOSPODARSTVU IN KULTURI (ISSP, 2013).

Vir: Slovensko javno mnenje – ISSP 2013, Univerza v Ljubljani, IDV-FDV, CJMMK.

Temeljni trend pri pozicioniranju »pro« in »contra« migrantom v javnem mnenju po državah sledi vzorcu zaznavnih razlik na relaciji »center-periferija«. Pri obeh izjavah je najmanj podpore med zunanji državami Evropske unije (Češka, Slovaška, Slovenija, Hrvaška so stalnica tudi pri

¹⁰ Več glej: Falle Zorman, Rebeka in Živa Broder (2016): Odnos do priseljencev v raziskavah Slovensko javno mnenje, dostopno preko <http://cobiss7.izum.si/scripts/cobiss?ukaz=DISP&id=0934403831715033&rec=1&sid=1>.

izjavah, ki merijo nekatere druge dimenzije, npr. dostop migrantov do javnega šolstva, hkrati pa podpirajo strožje ukrepe in pregon t.i. ilegalnih migrantov). Sledijo druge države evropskih periferij, zatem se javno mnenje nekako prelomi pri Veliki Britaniji; ta pri vprašanju kulture še ostaja v polju nevtralne kategorije »niti-niti«, a se pri gospodarstvu prevesi na stran nesoglašanja oziroma nepodpore. Močnejša podpora pozitivnim vplivom migrantov na ekonomsko in kulturno življenje je izražena v nemškem, skandinavskem prostoru in na Iberskem polotoku.

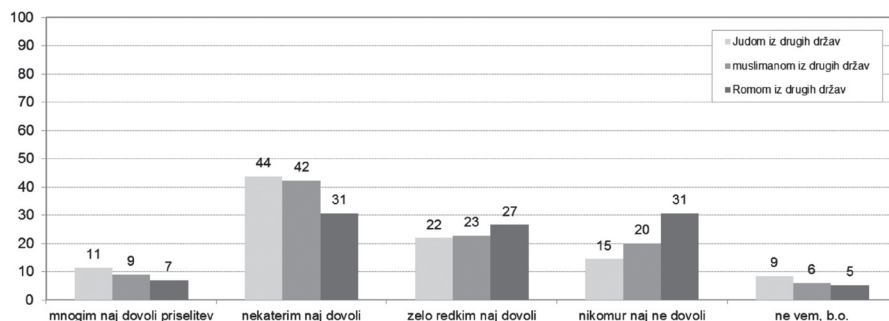
Porazdelitev držav pri dveh ključnih variablah v Evropski družboslovni raziskavi in v ISSP v dveh podobnih časovnih intervalih (2014 in 2013), ki merita zelo podobna stališča, pokaže tako rekoč identično sliko podpore migrantom v polju kulture, precej manj pa v polju ekonomije. Kot izpostavljeno, signifikantne razlike so med državami ostrega zunanjega roba in »stare Evrope«.

Migracije kot historični narativ ali: »Kaj pa, če pridejo Kitajci?«

Upošteva diverzifikacijo migracij v globalnem svetu in lokalne specifične migracij so nas nadalje zanimala stališča do potencialnih novih tipov migracij v slovenskem okolju, pri čemer skušamo zaznati tudi neenakosti med družbenimi skupinami. Družbene neenakosti je v globaliziranem svetu nedvomno potrebno šteti med temeljne dejavnike migracij; za razvojne disparitete med bogatim severom in globalnim revnim jugom pa se zdi, da še nikoli niso bile večje. Strukturna različnost, fluidnost oblik migracij, feminizacija in drugi globalni trendi zagotovo prinašajo večjo mobilnost tudi v relativno statične družbe, v katerih je historično opazen večji primanjkljaj diverzificiranih in obsežnih migracijskih gibanj. Med slednje sodi tudi slovenski primer.

Analize podatkov SJM v prejšnjih poglavjih so pokazale, da smo v »teoriji« deklarativno odprti do priseljevanja, dokler nas v nasprotno ne prepriča »praktična izkušnja«. S te perspektive nas je zanimalo, kakšen je odnos do drugih priseljencev, ki prihajajo v Slovenijo neodvisno od zadnje begunske krize. Anketiranim smo zastavili vprašanje: *»V kolikšni meri naj Slovenija dovoli različnim skupinam ljudi iz drugih držav, da pridejo in živijo v Sloveniji?«* Med temi »drugimi« skupinami smo anketirancem kot izbiro ponudili Jude iz drugih držav, muslimane iz drugih držav ter Rome iz drugih držav. Vprašanje poleg migracijske dimenzije vključuje tudi opredeljevanje do etničnih in religijskih diferenc. Kriterij prespraševanja je torej kultura. Pri tem sklopu vprašanj opazujemo tudi spremenljivke o podobnem oziroma različnem narodnostnem izvoru.

Graf 8: V KOLIKŠNI MERI NAJ SLOVENIJA DOVOLI RAZLIČNIM SKUPINAM LJUDI IZ DRUGIH DRŽAV, DA PRIDEJO IN ŽIVIJO V SLOVENIJI?

Vir: Evropska družboslovna raziskava 2014, Univerza v Ljubljani, IDV-FDV, CJMMK.

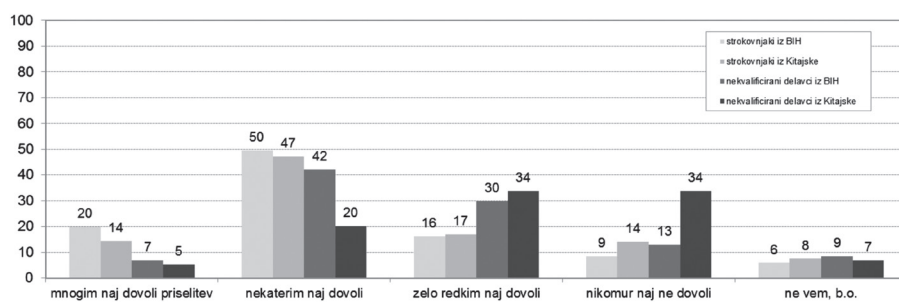
Najbolj je slovensko javno mnenje naklonjeno priseljevanju Judov, pri čemer se zdi skorajda nepotrebno poudariti, da priseljevanja Judov v Slovenijo skorajda ni in posledično ni »potrebe« po občutku »ogroženosti«. Nekoliko manj, a še vedno v večini (51%), je slovensko javno mnenje naklonjeno priseljevanju muslimanov iz drugih držav, pri čemer gre domnevati, da je predstava povprečnega anketiranca skladna s priseljevanjem muslimanov iz republik bivše Jugoslavije (predvsem Bosne in Hercegovine). Na tej točki tudi obstaja povezava s priseljenci s »podobnim narodnostnim izvorom« (prejšnje poglavje), ki jim je javno mnenje precej izrazito naklonjeno. Najmanj pa smo naklonjeni priseljevanju Romov, saj bi več kot polovica vprašanih to priseljevanje močno omejila (58%); podatki so znova skladni z variabla »drugačni narodnostni izvor«, pri čemer je potrebno izpostaviti, da so Romi etnična skupina, ki je v slovenskem prostoru močno stigmatizirana.

Nadalje smo analizirali odnos do dveh skupin v gibanju: migrantov iz Bosne in Hercegovine, ki spadajo v skupino historično prisotnih migrantov v slovenskem prostoru in s katerimi si delimo podobni narodnostni izvor, in na drugi strani Kitajcev, z vidika historične izkušnje »mi-skupini« povsem tujih migrantov. Ti dve skupini smo še dodatno razdelili na podskupini strokovnjakov in nekvalificiranih delavcev. Pregled je prikazan v Grafu 9.

Tudi na tej točki se potrди opažanje, ki je skladno s širšo dosedanjo analizo podatkov. Slovensko javno mnenje je bolj naklonjeno priseljevanju ljudi s podobnim narodnostnim izvorom, v tem primeru migrantov iz Bosne in Hercegovine v primerjavi z migranti iz Kitajske. Nadalje pa se pokaže, da anketiranci bolj podpirajo prihod strokovnjakov – slednji bi s svojim delom predvidoma pozitivno vplivali na gospodarstvo, kulturo in splošno kakovost življenja v Sloveniji – kakor prihod nekvalificiranih delavcev. V tem kontekstu je potrebno upoštevati koncept migracijskih elit, ki je v temelju

manj »problematičen«, saj migracije ekspertov podpirajo tako segmentirane ekonomske politike kot tudi dobršen del javnosti. Oboji v njih vidijo jasne ekonomske koristi. Na drugi strani pa so nekvalificirani migranti v analizah javnega mnenja, medijskih diskurzih in populističnih politikah obeleženi s sintagmami »grožnje državi blaginje«, »jemanja služb domačemu prebivalstvu« (glej: Kralj, 2011; Zavrtnik, 2011). V obeh primerih je ključen utilitaristični vidik politik, ki hkrati ostro razlikuje manualne migrante od »možganov«. Ne glede na to, kako pomemben dejavnik je pri stališčih javnosti narodnostni izvor, vendarle ugotavljamo, da je z vključitvijo dimenzije strokovnega znanja javno mnenje bolj naklonjeno strokovnjakom, tudi s Kitajske, kot pa nekvalificiranim delavcem iz Bosne in Hercegovine.

Graf 9: V KOLIKŠNEM OBSEGU NAJ SLOVENIJA DOVOLI PRISELJEVANJE STROKOVNJAKOM IN NEKVALIFICIRANIM DELAVCEM IZ BIH IN KITajsKE?

Vir: Evropska družboslovna raziskava 2014, Univerza v Ljubljani, IDV-FDV, CJMMK.

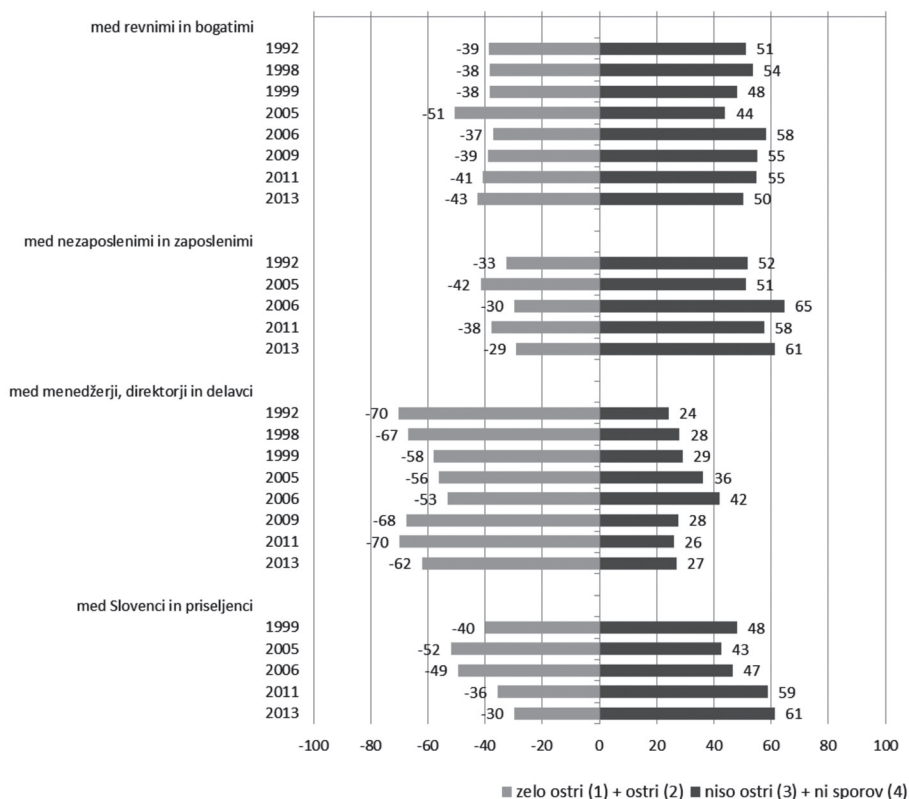
Na to vprašanje nadalje navezujemo premislek o zaznavah družbenih neenakosti med anketiranci. Iz podatkov SJM smo osamili štiri dimenzije, ki poleg odnosa med migranti in domačimi prebivalci vključujejo druge potencialno konfliktno odnose z veliko možnostjo prenosa konflikta na imaginarno relacijo migrant/domačin, tujec/Slovenec: gre za relacije revni-bogati, zaposleni-nezaposleni, delavci-direktorji in menedžerji. Anketirani odnosov med revnimi in bogatimi – razen manjšega nihljaja v letu 2005 – ne zaznavajo kot izrazito konfliktnih (ves čas se deleži gibljejo med 38 in 43%), je pa zadnja meritev (2013) potrdila kontinuiran trend večanja deležev, kar nakazuje, da se percepcija sporov med elito in revnimi v javnem mnenju utrjuje.

Veliko večja dinamika se kaže pri merjenju konfliktnosti med nezaposlenimi in zaposlenimi, kjer se deleži gibljejo med 29 in 42%, kar jasno nakazuje, da je znotraj »zaposlitvenega okolja« čutiti napetosti. Te se v naslednjem koraku pokažejo pri zaznavanju konfliktov med menedžerji, direktorji in delavci, kjer lahko opazimo tudi vpliv globalne ekonomske krize, saj se

stališče o sporih med skupinama v letih 2009 in 2011 zaostri, v letu 2013 pa se začne počasi umirjati oz. vračati na raven pred letom 2006. Najbolj optimističen podatek v tem sklopu je z vidika naše analize razmerje med Slovenci in priseljenci, kjer so v zadnjih meritvah vidne spremembe v zaznavanju konfliktov, in sicer v smeri zmanjševanja.

Graf 10: KAKO OSTRI SO PO VAŠI OCENI V SLOVENIJI SPORI IN KONFLIKTI MED NAVEDENIMI SKUPINAMI?

Vir: Slovensko javno mnenje 1992–2013, Univerza v Ljubljani, IDV-FDV, CJMMK.

Podatki nas navajajo k sklepu, da na splošno družbeno klimo glede tenzij med posameznimi diametralnimi skupinami bolj vpliva ekonomska kot pa begunska kriza, saj so premiki bolj intenzivni med skupinami, ki so tako ali drugače povezane z gospodarstvom oziroma z izključevanjem iz sfere dela, zaposlitve in odhodka. Anketirani tako za pomembnejše jemljejo tiste konflikte, pri katerih so delno soudeleženi (vodstva podjetij–delavci, nezaposleni–zaposleni), kot pa tiste, ki so v veliki meri posledica slabih politik in poudarjenih družbenih konstrukcij sovražnosti do drugega.

Sklep

Temeljna relacija v besedilu obravnava pojavljanje družbenih kriz in posledično zaznave in odzive javnega mnenja na krize. Za vsebinsko torišče smo izpostavili stališča javnosti do sodobnih migracij, pri čemer migracije kontekstualiziramo kot historično stalnico, v sodobnosti pa nas zanima perspektiva trajnostne transformacije družb, ki vključuje obravnavo migracij v optiki razvojnih razlik in družbenih neenakosti med svetovnimi regijami. Migracije so tradicionalen, to je zgodovinsko ponavljajoč se proces, ki ga največkrat poganjajo velike socialne, politične in ekonomske razlike med svetovnimi regijami. Mednarodne migracije je na globalni ravni potrebno razumeti kot tiste procese, ki vzpostavljajo bolj uravnotežene, trajnostne odnose med svetovnimi regijami. Zaradi velike »obteženosti« stališč do migracij z emocionalno komponento – vezano na relacijo izključevanja med »našo kulturo« in kulturno »Drugim« – pa ta vidik velikokrat ni ustrezno upoštevan, prej je popolnoma spregledan. Sodobne migracije že nekaj časa tudi v slovenski prostor vnašajo dimenzijo globalnih procesov, eden takih aktualnejših se je pokazal v luči tranzitnih migracij po t.i. Balkanski poti, ki je v zaznavah javnosti ter – kar je ključnega pomena – v odzivih javnih politik prepoznan predvsem po oznaki »begunska kriza«.

V analizi empiričnih podatkov smo opazovali družbene krize, za katere predvidevamo, da javnost poenotijo v dokaj monolitni poziciji naproti migrantu kot »Drugemu«. Analiza podatkov SJM je pokazala, da se javno mnenje nedvomno odziva na različne družbene krize oziroma da krize značilno modelirajo stališča javnosti, pri tem pa se v odnosu do migrantov drugače prezentirata t.i. migracijska (2000/2001) in begunska kriza (2015) v primerjavi z gospodarsko krizo (2008).

Javno mnenje dosledno sledi ali se pokriva s cikli kriz, pri tem pa so odnos do migrantov in percepcije migracij neposredno povezani z večjo prisotnostjo migrantov v družbi, »na naši zemlji«, na »naših mejah«. Povedano z drugega zornega kota: ko javne politike zaznajo in odreagirajo na povečano prisotnost migrantov/beguncev z moralnimi panikami in prispevajo k vzpostavljanju »krizne situacije«, se javno mnenje odzove skladno s posredovano konfliktno predstavo. Ugotavljamo, da je javno mnenje sinhronizirano s političnimi zaznavami migracij kot kriznih dogodkov, pri tem pa je kontekstualno ključen dejavnik meja: zaznava t.i. ilegalnih migrantov (ali povečanega števila beguncev) na meji, prehodi in prihodi beguncev prek ozemlja, upravičenost vstopov ipd.

Potrjuje se domneva, da cikličnost kriz, tako migracijskih kot drugih družbenih kriz, korelira s cikličnostjo percepcij javnega mnenja, pri čemer je temeljna referenca zaznave krize percipirana predvsem v prostorski prisotnosti migranta/begunca. S tega vidika gre pojasnjevati manjši vpliv

gospodarske krize. Empirični podatki kažejo, da recesija sama po sebi ni zaostрила protimigracijskih stališč, saj so le-ta precej ostreje izražena (večji delež javnosti je uperjen proti migrantom/ne podpira migrantov) v merjenjih 2002 in 2016. Empirične evidence kažejo, da je na javno mnenje precej bolj vplivala begunska kot ekonomska kriza, a je na tej točki potrebno večplastno branje. Odziv javnosti pri gospodarski krizi ni nujno neposredno uperjen proti migrantom, vsaj ne kot izključnim naslovnikom, saj je ta vloga dodeljena prvenstveno elitam, medtem ko so migranti zaznani predvsem kot grožnja »našim« vrednotam in kulturi. Hkrati pa ne smemo spregledati drugih odzivov na ekonomsko krizo, to je zlasti procesov skorajda sinhronega vzpona populističnih desnih strank širom Evrope. Protimigracijska stališča je potrebno odčitati v delovanju strank desnega političnega spektra in gibanjih, ki tujca/migranta trdno postavijo v središče družbenih paranoj.

Podatki tudi kažejo, da percepcije javnosti prvenstveno sledijo javnim politikam, ki migracije klasificirajo skozi ustaljene kategorije zaželenih vs. nezaželenih ter posledično legitimnih in nelegitimnih migrantov, s tem pa se v javnih politikah definirane dihotomije še dodatno utrjujejo. Javno mnenje nedoumno klasificira in segmentira migrante, pri tem pa sledi kriterijem kulturne podobnosti (odprti smo do migrantov s podobnim narodnostim izvorom), ekonomskih interesov (upravičenost za deficitarna področja, preference do visoko kvalificiranih naproti manualnim delavcem) in humanitarnosti (preganjanje kot upravičen vzrok begunskega statusa naproti »zgolj« ekonomskim migrantom). Sinhronost politik in odzivov javnega mnenja ne preseneča, prej nasprotno, sporoča nam, da so utrjene (migracijske, begunske) politike uspešno socializirane in utrjene v širši javnosti.

Podatki SJM v splošnem potrjujejo trend deklarativne odprtosti do migrantov – s pomembnimi diferencami: javno mnenje izraža največjo odprtost/sprejemanje do tistih, ki jih skorajda ni, ali do tistih, »ki jih že dovolj dobro poznamo«. Nadalje, zadržani smo do »ekonomskih migrantov« in bolj podporni do beguncev, ki (dejansko) bežijo pred preganjanjem v lastnih državah. Ključnega pomena pri oblikovanju odnosa do beguncev je »urejen status«. Javno mnenje močno razlikuje med t.i. ilegalnimi migranti in praviimi begunci, pri čemer pokaže precejšnjo naklonjenost do tistih, ki jih prepozna kot prave begunce, in odklonilno stališče do tistih, ki se v to kategorijo ne uvrstijo.

Vendarle gre dodati, da navkljub jasnim intervencijam migracijskih kriz ne gre trditi, da se javno mnenje dosledno in večinsko izreka proti migrantom. Vsaj dva trenda kažeta na drugačno interpretacijo: prvi je jasno segmentiranje, ki migrante razlikuje glede na kategorizacije ekonomske in humanitarne upravičenosti (podpora določenim kategorijam migrantom ni vprašljiva), drugi pa je temeljna značilnost javnega mnenja v obdobju od 2002 do 2016, ki kaže prej na močno razdeljeno javnost kot na enoznačna

protimigracijska stališča. Tovrstne polarizacije pa so tudi sicer značilne pri javnih tematikah z velikim »konfliktnim potencialom« za javnost, med katere sodijo tako migracijska vprašanja kot, denimo, tudi trajnostni razvoj (glej podrobneje: Kos, 2012). Tako aktualna begunska kriza iz leta 2015 v slovenskem javnem mnenju ne nakaže večinskega nasprotovanja migrantom, pokaže pa polariziranost. Nekoliko daljše perspektiva (merjenja od 2002 naprej) pokaže, da je javno mnenje na deklarativni ravni relativno odprto do migracij, da pa postane precej bolj zadržano, ko se begunci pojavijo na domači meji. Pričakovati gre, da se bodo porazdelitve javnosti ob prihodnjih merjenjih gibale skladno z večjo ali manjšo »prisotnostjo beguncev na meji« kot ključno referenčno točko (ne)podpore. Ne nazadnje bo potrebno v tej perspektivi brati tudi nekatere izražene razlike v percepcijah o vlogi migrantov v novih družbah, ki se kažejo med državami ostrega zunanjega roba Evropske unije, to je predvsem tistimi, ki so tvorile ožičen koridor na balkanski poti, in državami evropskega centra.

LITERATURA

- Anderson, Benedict (2007): *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Brochmann, Grete, Tomas Hammar (1999): *Mechanisms of Immigration Control: A Comparative Analysis of European Regulation Policies*. Oxford: Berg.
- Brochmann, Grete (1999): Introduction. *Mechanisms of immigration control: A Comparative Analysis of European Regulation Policies*. Oxford: Berg.
- Castels, Stephen in J. Mark Miller (2009): *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*. 4th ed. The Guilford Press. New York - London.
- Eriksen, Thomas Hylland (1993): *Ethnicity and Nationalism*. London: Pluto Press.
- Falle Zorman, Rebeka in Živa Broder (2016): *Odnos do priseljencev v raziskavah Slovensko javno mnenje*. Dostopno preko <http://cobiss7.izum.si/scripts/cobiss?ukaz=DISP&id=093440383715033&rec=1&sid=1> (1. 2. 2017).
- Geddes, Andrew (2000): *Immigration and European Integration: Towards Fortress Europe*. Manchester: Manchester University Press.
- Goldin, Ian, Geoffrey Cameron in Meera Balarajan (2012): *Exceptional People: How Migration Shaped our World and Will Define our Future* (ur. Ian Goldin, Geoffrey Cameron, Meera Balarajan): Princeton and Oxford: Princeton University press.
- Hass, de Hein (2008): *The Myth of Invasion: the Inconvenient Realities of African Migration to Europe*. *Third World Quarterly*, 29 (7): 1305-1322.
- Hatton, Tymotheny J. (2016): *Migration and Public Opinion*, *Economic Policy*. CEPR. CESifo. Sciences Po., 207-246. Dostopno preko <http://economicpolicy.oxford-journals.org> (24. 10. 2016).
- Husbands, Christopher C. (1994): *Crisis of National Identity as the 'New Moral Panics': Political Agenda Setting About Definitions of Nationhood*. *New Community*: 191-206/20.

- King, Russell (2010): *The atlas of Human Migration. Global Patterns of People on the Move*. London: Earthscan.
- Kogovšek Šalomon, Neža in Veronika Bajt, ur. (2015): *Razor-Wired. Reflections on Migrant Movements through Slovenia in 2015*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Kos, Drago (2004): Tri ravni trajnostnega razvoja. *Teorija in praksa*, 41 (1-2): 332-339.
- Kos, Drago (2012): Sustainable Development: Implementing Utopia? *Sociologija*, Vol. LIV (2012), N° 1.
- Kozinc, Nina (2015): Begunci dobrodošli (tematski blok), *Časopis za kritiko znanosti*. (ur. Nina Kozinc): št. 262.
- Kralj, Ana (2008): Nepovabljeni. *Globalizacija, nacionalizem in migracije*. Koper. Univerzitetna založba Annales.
- Kralj, Ana (2011): Ekonomske migracije in delavci migranti v ogledalu javnega mnenja. *Annales. Ser. hist. sociol.*, 2: 285-296.
- Lipovec Čebtron, Uršula in Jelka Zorn (2016): Avtonomija in nadzor migracij v evropskih »tamponskih conah«. *Dve Domovini / Two Homelands*, (43): 61-75.
- Lipovec Čebtron, Uršula in Sara Pistotnik, ur. (2016): *Balkanska migracijska pot: od upora na mejah do striptiza humanizma*. *Časopis za kritiko znanosti*, št. 264.
- Mezzadra, Sandro (2011): *The Gaze of Autonomy. Capitalism, Migration and Social Struggles*. V Squire, Vicki: *The Contested Politics of Mobility: Borderzones and Irregularity*, 121-142, London: Routledge.
- Pajnik, Mojca, Petra Lesjak-Tušek in Marta Gregorčič (2001): *Prebežniki, kdo ste?* Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Pajnik, Mojca in Simona Zavratnik Zimic, ur. (2003): *Migracije - globalizacija - Evropska unija*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Pajnik, Mojca (2015): *Migration in the Mirror of Mediatized Anti-politics* (ur. Neža Kogovšek Šalomon, Veronika Bajt): *Razor-Wired. Reflections on Migrant Movements through Slovenia in 2015*, Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Pajnik, Mojca (2017): *Medijsko-politični paralelizem: legitimizacija migracijske politike na primeru komentarja v časopisu »Delo«*. *Dve domovini/Two Homelands*, 45: 169-184.
- Papadopoulus, Dimitris; Vassilis S. Tsianos (2013): *After Citizenship: Autonomy of Migration, Organisational Ontology and Mobile Commons*. *Citizenship Studies* 17 (2): 178-196.
- Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti (2001), št. 1, Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti (2003), št. 2, Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Vertovec, Steven, ur. (1999): *Migration and Social Cohesion*. Northampton: An Elgar Reference Collection, Cheltenham.
- Zavratnik Zimic, Simona, Ana Kralj, Zorana Medarič in Blaž Simčič (2008): *Migracije, integracija in multikulturalnost - kontekstualizacije sodobnih migracij skozi javno mnenje: zaključno poročilo ciljno-raziskovalnega projekta »Integracijske politike - vzpostavitev evalvacijskega modela in instrumentov longitudinalnega monitoringa«*. Koper, Univerzitetna založba Annales.
- Zavratnik Zimic, Simona (2003): *Trdnjava Evropa ali odprta Evropa? Izzivi za države Schengenske periferije*, (ur. Mojca Pajnik, Simona Zavratnik Zimic): *Migracije - globalizacija - Evropska unija*, Ljubljana: 15-41. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Zavratnik, Simona (2011): Sodobne migracije v mnenjih slovenske javnosti. Dve domovini/ Two Homelands, 33: 55–71.

Zavratnik, Simona in Sanja Cukut-Krilić (2016): Destinacija: Evropa: pot: od schengenske "e-meje" do rezalnih žic. V: Časopis za kritiko znanosti, 264: 258–260.

VIRI

Kurdija, Slavko in skupina (2006): Slovensko javno mnenje 2006/1: Evropska družboslovna raziskava. Datoteka podatkov. Univerza v Ljubljani, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Ljubljana: Arhiv družboslovnih podatkov. Dostopno preko <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm061/> (1. 12. 2016).

— (2008): Slovensko javno mnenje 2008/1: Evropska družboslovna raziskava. Datoteka podatkov. Univerza v Ljubljani, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Ljubljana: Arhiv družboslovnih podatkov. Dostopno preko <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm082/> (1. 12. 2016).

— (2010): Slovensko javno mnenje 2010/1: Evropska družboslovna raziskava. Datoteka podatkov. Univerza v Ljubljani, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Ljubljana: Arhiv družboslovnih podatkov. Dostopno preko <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm10/> (1. 12. 2016).

— (2012): Slovensko javno mnenje 2012/2: Evropska družboslovna raziskava. Datoteka podatkov. Univerza v Ljubljani, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Ljubljana: Arhiv družboslovnih podatkov. Dostopno preko <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm122/> (1. 12. 2016).

— (2014): Slovensko javno mnenje 2014/1: Evropska družboslovna raziskava. Datoteka podatkov. Univerza v Ljubljani, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Ljubljana: interno gradivo.

— (2016): Slovensko javno mnenje 2016/2: Evropska družboslovna raziskava. Datoteka podatkov. Univerza v Ljubljani, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Ljubljana: interno gradivo.

Toš, Niko in skupina (2002): Slovensko javno mnenje 2002/2: Evropska družboslovna raziskava. Datoteka podatkov. Univerza v Ljubljani, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Ljubljana: Arhiv družboslovnih podatkov. Dostopno preko <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm022/> (1. december 2016).

— (2004): Slovensko javno mnenje 2004/2: Evropska družboslovna raziskava. Datoteka podatkov. Univerza v Ljubljani, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Ljubljana: Arhiv družboslovnih podatkov. Dostopno preko <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm042/> (1. december 2016).

RAZVOJ POKLICEV NA PODROČJU TRAJNOSTNEGA URBANIZMA – PRIMER TRAJNOSTNIH SOSESK**

Povzetek. Članek obravnava razvoj poklicev na področju trajnostnega urbanizma. V ta namen so analizirani primeri trajnostnih sosesk: Hammarby Sjöstad (Stockholm), Vauban (Freiburg) ter GWL Terrein (Amsterdam). Uvodoma je predstavljena problematika razumevanja delovanja poklicnih skupin, njihovih kompetenc in poklicne profesionalizacije, ki ji nato sledi empirična analiza konkretnih že delujočih trajnostnih sosesk. Na podlagi analize in interpretacije ugotovitev so podana konkretna priporočila za razvoj poklicev in človeških virov na področju trajnostnega urbanizma v slovenskem in evropskem prostoru. Pri tem izhajamo iz izhodišča, da trajnostni urbanizem, ki rešuje tako prostorske kot socialne, kulturne in ekonomske težave, zahteva ustrezno zastopanost med družboslovnimi, naravoslovnimi in tehničnimi poklici.

Ključni pojmi: poklici, trajnostni urbanizem, trajnostne soseske, Hammarby Sjöstad, Vauban, GWL Terrein

Uvod

V zadnjih desetletjih se razvoj poklicev v Evropi in Sloveniji srečuje s hitrimi spremembami. Te povzročajo tekmovanje za pristojnosti nad izvajanjem in vodenjem delovnih procesov med poklici kot tudi nove izzive in prilagoditve pri razvoju kompetenc v procesu formalnega izobraževanja, dodatnega usposabljanja ter učenja ob delu. V teoriji te procese opisujemo kot problem ujemanja med pričakovanimi in dejanskimi kompetencami oz. »neujemanja kvalifikacij« (Allen in Van der Velden, 2001; Green in Zhu, 2010). V primeru horizontalnega (ne)ujemanja kvalifikacij govorimo, ko je oseba ustrezno kvalificirana, vendar ne za določeno področje dela, v primeru vertikalnega neujemanja pa, ko je oseba za določeno področje ustrezno kvalificirana, ni pa na ustrezni ravni. V zadnjem desetletju opisano problematiko pogosto ugotavljajo raziskave in študije s področja prehoda

* Dr. Matjaž Uršič, docent, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija; dr. Samo Paulin, izredni profesor, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija; dr. Primož Medved, raziskovalec, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija.

** Izvirni znanstveni članek.

mladih diplomantov na trg dela oziroma študije zaposljivosti in zaposlovanja (npr. Allen in drugi, 2011; Pavlin, 2014) kot tudi avtorji na področju sociologije dela oziroma profesionalnih skupin (npr. Evetts, 2011). V tem članku opisano problematiko obravnavamo z vidika »trajnostnega urbanizma« oz. v kontekstu »aplikacije, prenosa trajnostnega razvoja v načrtovanje, urejanje prostora« (Farr, 2008: 17) na primeru trajnostnih sosesk.

Konceptualne nejasnosti poklicnih skupin močno vplivajo na področje trajnostnega urbanizma. Za celostno uresničevanje koncepta trajnostne razvojne paradigme je namreč potreben razvoj novih kompetenc znotraj obstoječih poklicev kot tudi generiranje delovnih timov, ki jih sestavljajo pripadniki različnih poklicev. Le na ta način so lahko namreč načrtovalske in upravljske institucije v polju trajnostnega razvoja uspešne (Kos, 2002). Zasnova in upravljanje trajnostnih sosesk kot praktične oblike trajnostnega urbanizma sta tudi konceptualna izziva, povezana z oblikovanjem novih kvalifikacij, novih izobraževalnih programov kot tudi s formiranjem novih poklicnih struktur. Na primer Moore in drugi (2015) so s pregledom različnih virov identificirali vsebine v podiplomskih programih, povezanih s trajnostnim razvojem, in ugotovili potrebo po integraciji različnih ekoloških, gospodarskih in družbenih vsebin. Pri tem so posebej izpostavili problematiko trenj med globalnimi in lokalnimi vsebinami ter problemi.

Ta trenja se v izobraževalnem sistemu pogosto odražajo v razlikah med splošnimi in poklicno specifičnimi znanji. Gre za t. i. predpostavko funkcionalnega pristopa pri kroženju znanja, ki temelji na dveh vidikih. Prvi vidik zagovarja tezo, da se reševanje realnih družbenih problemov odraža v utrjevanju in generiranju tistih poklicev, ki družbene probleme prek ustvarjanja, širjenja in uporabe poklicnega znanja najbolje rešujejo (Lundvall, 2001; Freidson, 2001) Proces ustvarjanja, širjenja in uporabe znanja močno transformira obstoječe poklice ali pa jih celo spremeni do take mere, da lahko govorimo o nastanku novih poklicev.

Drugi pristop pa izhaja iz teze, da je generiranje novih poklicnih struktur v celoti družbeno determiniran konstrukt, ki ga ne generira toliko potreba po reševanju problema, temveč bolj poklicna skupina sama (Larson, 1977). V tem primeru poklicna skupina izrablja reševanje družbenih potreb za utrjevanje lastnih poklicnih pozicij. Proces, kako različne poklicne skupine tekmujejo za isto področje dela, je s konceptom poklicnih pristojnosti (angl. *jurisdiction*) opisal Abbott (1988). Sklepamo, da področje trajnostne razvojne paradigme v nekaterih primerih odpira poligon za trenja znotraj polja poklicnih pristojnosti. Različne poklicne skupine poskušajo zamejiti reševanje problemov na področju trajnostnega razvoja s svojimi vsebinami, praksami in konvencijami. Na ta način se razmerja med poklicnimi skupinami v okviru nacionalnih ali regionalnih trajnostnih projektov primera odražajo na podlagi prioriteta in partikularnih pogledov odločevalcev in so

selektivno opredeljene kot relevantne (Peck in Theodore, 2010: 171). Zaradi tega relativno podobne primere reševanja problemov trajnostnega razvoja rešujejo zelo različne poklicne skupine.

Predpostavljamo, da trajnostni urbanizem, konkretno načrtovanje in gradnja trajnostnih sosesk ustvarjajo potrebo po oblikovanju novih poklicnih znanj in poklicev. V praksi gre pri tem za izredno kompleksne procese. Poskusi formiranja poklicnih skupin in pripadajočih znanj za oblikovanje trajnostnih sosesk – še posebej na univerzitetni ravni – trčijo ob številne izzive. To nas ne preseneča, saj trajnostni razvoj po svoji definiciji zahteva pluralnost znanj in poklicnih profilov. Težava nastane, ko nad določenim področjem dela poskuša prevladati le en poklic ali poklicna skupina.

V tem kontekstu se članek ukvarja z vprašanjem heterogenosti poklicnih kompozicij v treh primerih uveljavljenih trajnostnih sosesk. Na tej podlagi bomo podali razmišljanja o kadrovske in izobraževalnem razvoju za uveljavljanje trajnostnega urbanizma oz. konkretno načrtovanja trajnostnih sosesk v Evropi in Sloveniji. Vprašali se bomo, ali so »kadri«, ki se profesionalno ukvarjajo z načrtovanjem in urejanjem prostora, dovolj dobro podkovani za »implementacijo« trajnostnih urbanih rešitev. Polje svojega proučevanja bomo omejili predvsem na analizo horizontalnega uveljavljanja poklicev, manj pa na zahtevnost njihovega dela. Članek bo uvodoma predstavil problematiko razumevanja delovanja poklicnih skupin, poklicne profesionalizacije in nadaljeval z analizo konkretnih primerov.

Vprašanja, povezana z razvojem poklicnih pristojnosti in profesionalizacije

Da bi lahko ustrezno obravnavali proces razvoja poklicnih pristojnosti v trajnostnem urbanizmu, bomo najprej opredelili pojem poklica in sodobne trende v polju poklicne profesionalizacije. Kot bomo pokazali v nadaljevanju, na področje trajnostnih urbanih sosesk in prostorskorazvojnih institucij vstopajo poklici različnih izobrazbenih nivojev s področij urbanizma, sociologije in politologije (oziroma sorodnih družboslovnih znanj), arhitekture, ekonomije (predvsem bančništva in financ), gradbenega inženiringa, komunikologije (marketing), prometnih ved, pravnih ved ter urbanega inženiringa idr.

Pojem »poklic« izvira iz latinščine in je povezan s poklicanostjo ter tradicionalno označuje pripadnost določenemu družbenemu sloju in osvojeno formalno izobrazbo (*voco*) na eni strani ter delo, ki ga oseba opravlja oziroma »zaseda« (*occupo*), na drugi (Kramberger, 1999). Že od srednjega veka naprej se tako pojem poklic nanaša na opredelitev določene družbeno-ekonomske skupine, v kateri posamezniki opravljajo podobne delovne naloge, iz česar izhajajo tudi njihove druge skupne značilnosti, kot so identiteta,

status, višina plačila in biološki cikel. Na podlagi zgodovinskih, tehnoloških, ekonomskih, kulturnih in socialno-psiholoških osebnih in strukturnih dejavnikov se je tako v zvezi z najbolj trajnimi poklici skozi čas izoblikovala relativno trdna zgradba, ki je povezana z ugledom in močjo, predvsem pa z varovanjem uporabe poklicnega znanja (prav tam). V teoriji poklicne profesionalizacije razlikujemo funkcionalističen pristop k razumevanju nastajanja poklicnih struktur, pri katerem kvalificiranje pripadnikov poklicne skupine poteka na podlagi sposobnosti reševanja določenih problemov, ter kritično-ideološki pristop, pri katerem za opravljanje določenega dela in nagrade, ki iz tega dela izhajajo, tekmujejo različne poklicne skupine (Pavlin, 2007).

Tradicionalno razumevanje poklica kot jasno opredeljene, institucionalizirane osnove za družbeno delitev dela, na kateri temeljijo identifikacija, strukturiranje in alokacija delovnih mest na nekaterih področjih družbenega delovanja, zaradi hitrega tehnološkega razvoja ni več najbolj ustrezno. Znanje se v nekaterih sektorjih spreminja tako hitro, da njegovo kodiranje v poklice ni več najbolj enostavno (Lundvall, 2001). Poklic tako postaja pogosto heterogena in vedno bolj individualna kategorija, v kateri je ravnovesje med delom in izobraževanjem vse bolj razgibano, vse večja pa je tudi vloga situacijskega učenja, s katerim se posameznik srečuje pri svojem delu in pomeni neposreden odziv na zahteve dela. Ob tem se odpirajo polemike o vlogi formalnega izobraževanja, ki je na eni strani deležno očitkov o ohranjanju poklicnih monopolov, na drugi strani pa še vedno izpolnjuje in ohranja stabilnost družbene delitve dela in izobraževalnega procesa. Pri tem se poklicne strukture soočajo z vse večjimi izzivi ohranjanja relevantnosti. Področje trajnostnega urbanizma tako predstavlja tipično področje dinamičnega spreminjanja delovnih nalog in sprememb znotraj določene poklicne skupine kot tudi kreiranje t. i. poklicne »kompozicije« oz. skupka poklicev, ki determinirajo družbeno delovanje na omenjenem področju.

Poklice lahko v grobem kategoriziramo glede na stopnjo profesionaliziranosti. Nekateri poklici nimajo natančno predpisane izobrazbe ali drugih posebnih zahtev (npr. taksist), na drugi strani pa so visoko regulirani poklici, ki poleg točno določene izobrazbe lahko zahtevajo še pridobitev posebnih certifikatov (npr. zdravnik). Poklice, ki so povezani predvsem z intelektualnim delom in v družbeni delitvi dela zavzemajo osrednja mesta, imenujemo profesije. Te temeljijo na visoki stopnji organiziranosti in reguliranosti, zahtevajo visoko stopnjo formalne izobrazbe in akterjem pri delu omogočajo visoko stopnjo avtonomije (Svetlik, 1999). Avtonomija je mestoma povezana tudi z ekskluzivnim dostopom do javnih sredstev, ki temelji na družbeno priznanem monopolu nad izvajanjem profesionalne dejavnosti, legitimnost delovanja pa temelji na sprejetih kulturnih vrednotah in normah. Hkrati profesije predstavljajo tisto institucijo oziroma družbeno skupino, ki prek svojega družbenega vpliva in vloge v državnem aparatu te kulturne

vrednote in norme tudi oblikuje in določa. V okviru izvajanja profesionalne dejavnosti daje profesiji legitimnost visoka raven teoretskega znanja, ki se za razliko od manj profesionaliziranih poklicev prenaša na univerze. Vloga teoretskega znanja pa je tukaj dvojna, saj po eni strani zagotavlja ustrezno pripravljenost posameznika na izvajanje profesionalne aktivnosti, po drugi strani pa v izobraževalnem procesu predstavlja mehanizem selekcije, ki omogoča nadzor nad številom članov profesije (Freidson, 2001).

Namreč, ko govorimo o profesionalizaciji poklicev, velja – skladno s sociološko teorijo – izpostaviti njene glavne atribute. Med njimi ima osrednje mesto *praktično poklicno znanje*, ki ga najbolj preprosto lahko opišemo kot tisto znanje, ki ga pripadniki poklicne skupine uporabljajo in ustvarjajo pri delu. Ustvarjanje, širjenje in uporabo poklicnega znanja najbolj celostno zajame koncept procesov socializacije, eksternalizacije, kombinacije in internalizacije, ki govori o pretvorbi tihega in izraženega znanja (Nonaka in Takeuchi, 1995). Praktično poklicno znanje je povezano s *poklicno (samo) regulacijo*, ki odraža poklicni monopol, poklicno moč, relevantno zakonodajo, institucionaliziranost izobraževalnih programov ipd., poleg te pa še poklicno identiteto, identifikacijo in etiko (Pavlin, 2007).

V zadnjih desetletjih se po mnenju Freidsona (2001) profesionalizem in profesionalno delo srečujeta z novodobnimi izzivi. Prvič, profesionalne storitve se depersonalizirajo, fragmentirajo, birokratizirajo in standardizirajo, zaradi česar se spreminja njihova narava. Drugič, zaradi krčenja javnih sredstev se profesionalno znanje vse bolj omejuje na trenutne potrebe politike in zasebnega kapitala, s čimer se zmanjšuje pomen in vrednost teoretičnega znanja. Tretjič, zaradi zanemarjanja teoretičnega znanja se izgubljata ideološka in kulturna komponenta profesionalizma – ali pa se ta v primeru novonastajajočih področij sploh ne moreta vzpostaviti. Težava je v tem, ker se brez teoretičnega znanja kot tudi brez ideološke in kulturne komponente profesionalizma težko vzpostavi stabilna profesionalna struktura dela. Omenjena problematika je še posebej aktualna na novih področjih družbenega delovanja.

V tem kontekstu velja omeniti opozorila nekaterih avtorjev, ki se sprašujejo do kakšne mere lahko na novih področjih družbenega delovanja o profesionalizaciji sploh še lahko govorimo v klasičnem smislu, saj je definiranje reševanja problemov močno pogojeno s parcialnimi interesi politik, kapitala in menedžerskih struktur (Cooper et al., 1996; Freidson, 2001; Tolberts, 2005; Hinings, 2005). Kljub tem trendom se vzpostavljanje poklicne strukture večinoma še uspešno upira procesom deprofesionalizacije. Poklicne in profesionalne strukture na uveljavljenih področjih ostajajo nosilci profesionalnega znanja v smislu, kot ga je opredeljeval Abbott (1988). Prek procesa družbenega zamejevanja poklicne skupine povezujejo vsebino (poklicno znanje) in formo (organiziranost, status, moč) poklicnega dela:

Osrednji fenomen profesionalnega življenja predstavlja povezava med profesijo in njenim delom, povezava, ki jo bom poimenoval zamejitev (angl. jurisdikcija) oz. pristojnost. Analiza profesionalnega razvoja je tako izražena v analizi te povezave, ugotavljanju, kako je nastala, kako deluje, kako se krepí prek formalne in neformalne družbene infrastrukture in kakšno je njeno zgodovinsko ozadje (Abbott, 1988: 20).

Redistribucijo nalog oziroma »medpoklicne pristojnosti« sročijo tehnološke ali družbene spremembe, ki se končno lahko odrazijo v novi poklicni organiziranosti. Ta pa omogoča rojstvo novih profesij (Abbott, 1987: 92–93) ali redefiniranje odnosov med obstoječimi profesijami na obstoječem ali novonastajajočem področju. Izhodiščni element profesij je profesionalno delo, in ne profesionalna organizacija, vendar pa smo v nekaterih primerih lahko pričali močni medsebojni prepletenosti. V »profesionalnih projektih« zmagujejo tisti poklici, ki uspejo uporabo praktičnega znanja zaščititi s formalnimi procesi in teoretskim univerzitetnim znanjem, kar v zahodnem svetu mestoma že lahko opazujemo na primeru urejanja trajnostnih sosesk (Moore et al., 2015).

Na teh teoretskih postavkah lahko identificiramo naslednje principe razvoja poklicev na področju trajnostnega urbanizma, konkretno pri načrtovanju in uvajanju trajnostnih urbanih sosesk ter prostorskorazvojnih institucij. *Prvič*, kompetence, na katerih temelji razvoj področja, so odvisne od reševanja dejanskih konkretnih tehnoloških in družbenih problemov, pri čemer združujejo tako lokalno »prenosljiva« in »mobilna« znanja kot tudi univerzalna in poklicno specifična. *Drugič*, dvojna narava nastajanja poklicnega polja, ki temelji na znanju, potrebnem za ohranjanje določenih problemov, kot tudi na utrjevanju formalnih poklicnih struktur, odpira možnost generiranja novih poklicev, hkrati pa širjenje in zamejevanje polja dela obstoječim poklicnim in profesionalnim skupinam. *Tretjič*, proces razvoja na področju trajnostnega razvoja pogosto temelji na kratkoročni promociji rezultatov, poskusih tržne naravnosti delovanja in promociji političnih tendenc. Zaradi tega je razvoj poklicne organiziranosti na področju implementacije trajnostnih urbanih sosesk postavljen pred dodatne izzive družbene refleksivnosti. Kos (1982, 2004) ob tem ugotavlja, da je problem še bistveno globlji, kot se zdi, saj zaradi »specifične distribucije politične moči in interesov, ki vplivajo na interpretacijo postopkov prostorskega načrtovanja« (2004: 83), prihaja do implicitne konfliktnosti ob vsakem poskusu uvajanja novih znanj oz. poklicev, ki skušajo reševati sporadične prostorske probleme, vendar jih uveljavljena prostorska stroka dojema kot tujek v ustaljenem mehanizmu prostorskega načrtovanja. In nadalje: »zaradi tega je zelo pomembna formalna in tudi neformalna moč, tj. katere družbene (gospodarske) skupine podpirajo določeno gledanje na problem« (ibid.), pri čemer prihaja do prestižnega neproduktivnega tekmovanja »za intelektualno jurisdikcijo kot

borbo za izključno kompetentnost sorodnih prostorskih strok«, opredeljuje Kos (ibid.).

Članek se osredotoča na analizo heterogenosti poklicnih kompetenc in na interakcijo različnih akterjev pri načrtovanju trajnostnih sosesk ter predvsem na identifikacijo specializiranih poklicnih skupin, ki sodelujejo pri grajenju trajnostnih sosesk. Hawkins in ostali (1975) ugotavljajo, da profesionalizacija poklicev v urbanističnih agencijah oz. oddelkih mestnih občin vpliva pozitivno na kakovostno izvedene urbanistične načrte, predvsem z arhitekturno-tehničnega vidika (Hawkins et al., 1975). Urbanistično načrtovanje in urejanje sta še vedno pod prevladujočim vplivom tehničnih upravljalško-birokratskih procedur. Čeprav v določenih primerih akademiki in raziskovalci drugih področij pridobivajo pomen, so še vedno podcenjeni generatorji sodobnega urbanizma (Mössner in Gomes de Matos, 2015). Prav primeri uvajanja trajnostnega urbanizma, konkretno trajnostnih sosesk, razširjajo polje urbanega načrtovanja zunaj običajnih institucionalnih okvirjev občin ter arhitekturnih birojev z vključevanjem samoorganiziranih entitet lokalnih urbanih skupnosti. Le-te v določenih primerih ponujajo širok spekter ekspertiz, ki dopolnjujejo tradicionalno arhitekturno načrtovanje in vzpostavljajo interdisciplinarno perspektivo trajnostnega urbanega planiranja, kar je pomembna novost v primerjavi z običajno prakso prostorskega načrtovanja.

Sistem prostorskega načrtovanja, v katerem se – kljub dobri razvitosti posameznih prostorskih strok – ohranja t. i. »neproduktivna, v določenih primerih celo destruktivna tekmovalnost«, (Kos, 1982) med poklicnimi skupinami, ne izkorišča vseh svojih možnosti in potencialov, zavira sodelovanje med skupinami z različnimi kompetencami in posledično ne sledi dinamičnemu prostorskemu dogajanju, v katerem aktivno nastopajo različne skupine in posamezniki z raznovrstnimi kompetencami. Kljub temu da je bil problem premajhne inkluzivnosti pri reševanju prostorskih problemov v sociologiji prepoznan že pred desetletji (glej npr. Kos, 1982, 2002; Mlinar, 1983; Gantar, 1985; Kos, Gosar 2004), v formalnih postopkih prostorskega načrtovanja še vedno prihaja do neproduktivne tekmovalnosti oziroma spregleda interesov drugačnih (šibkejših) poklicnih skupin. Za načrtovanje in urejanje prostora je še vedno značilno delovanje, ki upošteva zgolj formalne tehnično urbanistične kriterije, kar naj bi skrajšalo proces implementacije projektov. Vendar pri tem zaradi zanemarjanja vsebinskih (družbeno-kulturnih) vidikov načrtovanja in urejanja prostora pogosto prihaja do zastojev in konfliktov, ki dejansko podaljšujejo proces implementacije in povečujejo stroške posegov v prostor (Kos, 2002).

Ob tem se poraja vprašanje, ali je tekmovalnost kot oblika primerjave med močnejšimi in šibkejšimi poklicnimi skupinami sploh sprejemljiva, saj omejuje pluralno razumevanje problematike ter ogroža razvoj prostorskega

sistema kot celote. Pri tej kritiki formalnih sistemov prostorskega načrtovanja ne gre za vprašanje ukinjanja tekmovalnosti med poklicnimi skupinami, temveč predvsem za odpiranje prostora za razpravo oz. dopuščanje reformulacije pravil, po katerih naj bi potekala vključevanje in integracija oz. povečevanje nujno prisotne heterogenosti poklicnih skupin pri prostorskem razvoju. S tega vidika je treba tekmovalnost definirati v razmerju do moči/šibkosti posameznih prostorskih strok in uvesti drugačne regulacijske mehanizme, ki bodo prerazporedili kratkoročne koristi, ki jih imajo posamezne poklicne skupine v škodo drugih na področju prostorskega načrtovanja.

Primerjalna študija izbranih primerov trajnostnih sosesk

V primerjalni analizi smo analizirali heterogenost strokovnih kompetenc nekaterih pomembnejših akterjev, ki so sodelovali pri načrtovanju, izvedbi in upravljanju treh evropskih trajnostnih sosesk: Hammarby Sjöstad (Stockholm), Vauban (Freiburg) ter GWL Terrein (Amsterdam). Za analizo smo izbrali trajnostne soseske, ki vpeljujejo inovativen način lokalnega udejstvovanja oz. organiziranja človeških virov. Izbrane trajnostne soseske so vzorčni primeri trajnostnega urbanega razvoja predvsem z vidika celovitosti aplikacije trajnostnega urbanizma.¹ V zadnjih letih se je pojavilo precej urbanih trajnostnih projektov (npr. t.i. Eco-labs), vendar so to prostorsko razmeroma majhni posegi (npr. pasivni blok, pasivna hiša itd.) z relativno omejenim rokom trajanja. Precej tovrstnih trajnostnih projektov je zamrlo po končanem (projektnem) financiranju. Naši izbrani primeri trajnostnih sosesk so zaradi svoje obstojnosti (zgrajene so bile v 90. letih) še toliko bolj relevantni in predstavljajo vzorčne modele mogočega na področju celostnega trajnostnega urbanizma.

Pri analizi sosesk se postavlja vprašanje, v kolikšni meri je heterogenost poklicnih kompetenc skupin, ki so sodelovale pri procesu načrtovanja, gradnje in upravljanja projektov, vplivala na uspešno implementacijo elementov trajnostnega razvoja v omenjenih trajnostnih soseskah. Na to vprašanje je seveda nemogoče dokončno odgovoriti zaradi številnih geografskih, zgodovinskih, ekonomskih, družbenih dejavnikov, ki vplivajo na konkretno raven trajnostnega urbanega načrtovanja in urejanja. Kljub temu pa raziskava o heterogenosti poklicnih kompetenc podpira diskusijo o pomembnosti interdisciplinarnih poklicnih skupin pri trajnostnem urbanem načrtovanju. S tem namenom bomo analizo poklicev v obravnavanih trajnostnih

---

¹ Eva Dalman, vodja urbanega projekta BO01 znotraj trajnostne soseske Western Harbour (Malmö), je v intervjuju ocenila, da sta se po letu 2000 v Evropi občutno zmanjšali ambicioznost in vnema za gradnjo celovitih trajnostnih sosesk. Pojavlja se ogromno ločenih manjših urbanih projektov pasivnih blokov, vendar ni več celovitih trajnostnih rešitev za večja urbana območja (za več kot 5000 ljudi), kot se je to pojavljalo v 90. letih v severni in zahodni Evropi (Dalman, 2014).

soseskah primerjali z zasnovo poklicev v prostorsko-razvojnih institucijah v Sloveniji. Čeprav imajo navedene institucije različne funkcije oz. delujejo z različnimi nameni, pa je primerjava smiselna. Analizirani primeri nazorno kažejo na samo zahtevnost uresničevanja trajnostnega razvoja v praksi, ki mora upoštevati vse kompleksnosti integracije okoljskih, socialnih, ekonomskih, kulturnih dimenzij trajnostnega razvoja (Passet, 1979; Paul, 2010; Paul et al., 2015) Skratka, neizbežno je povezovanje znanj in profilov različnih strok o prostoru ter intenzivna participacija oz. vključevanje uporabnikov, lokalnih deležnikov.

Analiza izbranih primerov

Trajnostna soseska Vauban je razvojni projekt »brownfield«, zgrajen na območju zapuščene francoske vojašnice. V začetku leta 1990 je občina Freiburg nameravala zgraditi zgoščene stanovanjske objekte na območju vojašnice Vauban (Daseking, 2013). Med načrtovanjem transformacije soseske je skupina mladih študentov (združeni v gibanju S. U. S. I.) zasedla prazno vojašnico Vauban in začela ustvarjati prve iztočnice za inovativno zeleno politiko lokalnega urbanega prostora. Skupina S. U. S. I. (v kasnejši fazi tudi v sodelovanju s neformalnim združenjem stanovalcev soseske – »Forum Vauban«) je vzpostavila dolgoročno socialno in okoljsko trajnostno vizijo celotne soseske (Sperling, 2002; Delleske, 2013). Danes je Vauban znan po svoji socialno-kohezivni lokalni skupnosti z močno lokalno identiteto, večstanovanjskih pasivnih blokih, zgrajenih po sistemu stanovanjskih zadrug (»Baugruppen«), po kooperativah sončne energije, inovativnih zelenih tehnologijah in skoraj popolni prepovedi uporabe avtomobilov v soseski. V Vaubanu danes na območju 41 hektarov živi približno 5000 ljudi.

V soseski GWL Terrein (Amsterdam) je bila že od samega idejnega začetka ustvarjena posebna organizacija lokalnih predstavnikov soseske Staatsliedenbuurt, ki je načrtovala večino trajnostnih elementov soseske (popolna prepoved avtomobilov, veliko javnih površin, skupnostni vrtovi itd.). Glavno družbeno in povezovalno vlogo v soseski je postopoma prevzela samoorganizirana posebna krovna organizacija GWL Terrein (sestavljena iz prebivalcev soseske), ki vodi in upravlja raznovrstne družbene dejavnosti (glej Tabelo 1) (Pos, 2015b). Upravljevec predstavlja referenčno točko za vse lokalne prebivalce, kadar naletijo na kakršenkoli stanovanjski problem. Leta 1989 je občinski okraj Amsterdama – Westerpark spremenil prostorsko namembnost območja nekdanjega občinskega vodnega podjetja »GWL Terrein« iz industrijskega v stanovanjsko območje. Kljub temu da je občina zgradila novo sosesko, je bila trajnostna vizija, arhitekturno načrtovanje dejansko celotno upravljanje soseske (in je še vedno) pod močnim vplivom lokalnih prebivalcev, ki so živeli v bližini GWL Terrein. Posebej izbrana

skupina lokalnih prebivalcev – aktivistov iz soseske Staatsliedenbuurt² je tudi nadzorovala vsak korak urbanega načrtovanja in izvajanja preoblikovanja soseske (Pos, 2015a). Danes je GWL Terrein ena redkih trajnostnih sosesk v Evropi, ki v praksi resnično, in ne samo deklarativno, izvaja politiko popolne neuporabe avtomobilov. Nova soseska ponuja številne javne odprte prostore, skupnostne prostore, parke z skupnim sadnim drevjem in male urbane vrtove, ki jih vzdržujejo prebivalci soseske (Pos, 2015a). Lokalni prebivalci organizirajo številne dejavnosti (glej Tabela 1). V GWL Terrein živi 1400 prebivalcev na šestih hektarih.

Hammarby Sjöstad (Stockholm) je trajnostno naravnan projekt zgrajen na degradiranih poslovnih, industrijskih zemljiščih. Začetni zagon trajnostnega urbanega razvoja Hammarby Sjöstada se je zgodil v začetku leta 1990, ko se je povpraševanje po stanovanjih v Stockholmu hitro povečalo (Pandis Iverot in Brandt, 2011). Hammarby Sjöstad predstavlja vzorčen primer implementacijskega modela »od zgoraj navzdol«. Mesto Stockholm je v okviru mestne uprave za načrtovanje ustanovilo posebno projektno skupino za transformacijo Hammarby Sjöstada, ki je upravljala in nadzirala celotno preoblikovanje urbanega območja (Fraker, 2013). Soseska Hammarby Sjöstad, ki je bila sprva zamišljena kot »olimpijska vas« (v okviru kandidature Stockholma za olimpijske igre), je danes znana predvsem po »Hammarbyjevem eko ciklu integriranih okoljskih rešitev«.³ Ko bo v celoti končana, bo soseska Hammarby Sjöstad obsegala 11.000 stanovanjskih enot (na 160 hektarjih) za več kot 25.000 ljudi (City of Stockholm, 2007).

Vse tri soseske v svojih državah (Nemčija, Švedska, Nizozemska) predstavljajo demonstrativne trajnostne urbane projekte, ki ponujajo izvirne modele trajnostnega urbanizma. Vsi trije primeri trajnostnih sosesk so nastali na zapuščenih industrijskih/vojaških območjih, kar je zelo pogosta praksa v evropskem (trajnostnem) urbanizmu. Soseske se najbolj razlikujejo po implementacijskem modelu (od spodaj navzgor), kar ima pomemben vpliv tudi na strukturo akterjev in njihove strokovne kompetence pri gradnji in upravljanju soseske.

Analiza poklicnih kompetenc povezanih z implementacijo trajnostnih sosesk

V Tabeli 2 so prikazane ključne poklicne kvalifikacije akterjev, ki so sodelovali pri nastanku omenjenih primerov trajnostnih sosesk v fazi zasnove, vmesnem obdobju in fazi implementacije projekta. Pri tem je treba

² Soseska GWL – Terrein je del občinskega okraja Staatsliedenbuurt.

³ Trajnostna soseska uporablja inovativne tehnične rešitve za oskrbo z obnovljivimi viri energije ter posebne vakuumske naprave za recikliranje odpadkov (City of Stockholm, 2007).

Tabela 1: KLJUČNE ZNAČILNOSTI ANALIZIRANIH TRAJNOSTNIH SOSESK

	Vauban (Freiburg, Nemčija)	GWL Terrein (Amsterdam, Nizozemska)	Hammarby Sjöstad (Stockholm, Švedska)
Leto nastanka	1990	1989	1990
Povod za nastanek trajnostne soseske	Prazne vojašnice, odhod francoskih vojaških sil iz Freiburga,	Prazen industrijski obrat zaradi opustitve proizvodnje	Potencialna olimpijska vas - v okviru kandidature za olimpijske igre
Idejni začetniki	Skupina S. U. S. I (predvsem študenti, ki so prihajali iz različnih koncev regije)	Aktivisti Staatsliedenbuurt (brezposelni, študenti, delavci, ki so živeli v bližini novonastale soseske)	Občinska uprava Stockholma
Tipologija območja	Brownfield - opuščeno militaristično območje	Brownfield - opuščeno industrijsko območje	Brownfield - degradirana poslovna zona
Implementacijski model	»Bottom-up«: pristop od spodaj navzgor Od spodaj navzgor pristop v prvi fazi; v drugi fazi razvoja soseske je imela glavno vlogo pri načrtovanju občina Freiburg	»Bottom-up«: pristop od spodaj navzgor Od spodaj navzgor pristop v prvi fazi; v drugi fazi k projektu pristopijo manjši investitorji (mala lokalna gradbena podjetja)	»Top-down«: pristop od zgoraj navzdol
Začetni proces nastajanja trajnostne soseske	Kooperative (decentralizirano načrtovanje posameznih objektov v skladu z glavnim »master-planom«)	Mestna občina z lokalnimi prebivalci (centralizirano načrtovanje z nadzornim odborom aktivistov)	Občina (v celoti)
Naloge / zaposlitvene funkcije upravnika soseske	Upravljanje vseh dejavnosti in društev soseske	Skrb za tehnične funkcije soseske (oskrba stanovanj, popravila, urbani vrtovi itd.)	Kot sekundarna funkcija: upravljanje skupnostnih prostorov, izvajanje izobraževanj
Skupnostne prakse / aktivnosti uporabnikov/ stanovalcev/ zaposlenih/ prostovoljcev v soseski	Festival soseske, izobraževalni seminarji, razstave, dnevno varstvo, združenja za mladinsko delo, vrtec, družinske pobude, likovne delavnice, gledališče, koncerti, filmi, predavanja, čajaji joge, meditacije, združenje »Vauban brez avtomobila«, okoljska pobuda - Regiowasser, lokalni časopis Vauban Actuel, delovna skupina »Sosedsko delo« itd.	Poletni festival, nogometni turnirji, razstava slik, novoletna zabava, dnevi sajenja dreves, dan čiščenja soseske, dnevi pobiranja jabolk itd.	Poletni festival, okoljevarstvene pobude za dijake, omogočanje prostorov za društvo tabornikov, izobraževanje glede rabe vode in ravnanje z odpadki, zbiralna referenčna točka soseske za »posebne bio vrečke«, razstave in razprave za informiranje o energetskih vprašanjih
Formalizirano pogodbeno razmerje upravnikov sosesk (viri financiranja)	Občina Freiburg	Samoprispevek soseske GWL Terrein	Stockholm Water Company

Vir: lasten prikaz.

opozoriti, da so podatki zaradi kronološke perspektive in predvsem kompleksnega neformalnega poteka posameznih, zlasti začetnih faz implementacije projektov, ki niso zabeleženi v obliki pravno-formalnih dokumentov, relativno težko preverljivi. Kljub temu je iz intervjujev, zapisov, sekundarnih virov in drugih javno dostopnih podatkov mogoče identificirati ključne procese, znanja in človeške vire, ki so igrali odločujočo vlogo pri formiranju trajnostnih sosesk. V Tabeli 2 so tako najprej predstavljene neformalne in formalne interesne skupine, profili akterjev, uporabnikov, (potencialnih) stanovalcev, investorjev, pogodbenih delavcev in podjetij, ki so na različne načine povezani z procesom implementacije trajnostnih sosesk. Ob tem je potrebno omeniti, da je nekatere navedene profile oz. kadre težko umestiti v določene izobrazbene skupine zaradi odstopanj od slovenskega izobraževalnega sistema, ki na drugačen način določa strokovne nazive oz. interdisciplinarno ne povezuje posameznih prostorskih strok na takšen način in v takšni meri (npr. urbani inženiring in sociologija, urbano (gradbeno) inženirstvo in trajnostni razvoj) kot v državah, v katerih so nastali omenjeni primeri.

Ena izmed pomembnih ugotovitev, ki jo lahko razberemo iz Tabele 2, kaže na zelo pestro sestavo poklicnih skupin v zgodnji idejni fazi oblikovanja sosesk, v kasnejših fazah implementacije pa se struktura poklicnih kompetenc stabilizira, pri čemer lahko identificiramo posamezne manjše izjeme. Kot že omenjeno, je glede na kompleksnost in neformalen potek procesov, ki so v začetnih fazah botrovali nastanku trajnostnih sosesk, nemogoče v popolnosti oceniti moč oz. hierarhijo vplivov. Je pa mogoče na podlagi vhodnih podatkov, ki smo jo dopolnili z analizo opravljenih intervjujev⁴, oceniti katera poklicna področja oz. katera strokovna znanja so bila zaradi opisanega procesa oblikovanja trajnostnih sosesk bolj ali manj opazno navzoča po posameznih fazah za uspešno implementacijo projektov. Pri tem smo v Tabeli 2 posamezne prostorske stroke razporedili v tri skupine. V prvi skupini so bili močno opazni profili (+), v drugi srednje opazni profili (o) in v tretji manj opazni profili (-).

---

⁴ Opravljenih je bilo osem intervjujev. Vsi intervjuji so bili polstrukturiranega tipa. V aprilu 2013 je bila obiskana soseska Vauban (Freiburg), kjer so bili intervjuvani naslednji ključni akterji: Andreas Delleske (vodja nekdanjega skupnostnega društva Forum Vauban), Wulf Daseking (glavni mestni urbanist občine Freiburg), Sigrid Gombert (bivša dolgoletna urednica lokalnega časopisa soseske »Vauban Actuel«). Junija 2014 je bila obiskana trajnostna soseska Hammarby Sjöstad (Stockholm) in opravljeni intervjuji s Helene Wintzel (soustanoviteljico skupnostne platforme Hammarby Sjöstad »HS2020«), Bjornom Cederquistom (urbanistom/arhitektom občinske uprave mesta Stockholm) in Alanom Larssonom (nekdanjim evropskim komisarjem in vodjo lokalne skupnostne platforme soseske »HS2020«). V aprilu 2015 je bila obiskana soseska GWL Terrein (Amsterdam), kjer je bil opravljen intervju z Diegom Posom (predsednikom krovnega društva soseske GWL Terrein) in Jožo van Stigt (pobudnico razvoja trajnostne soseske in bivšo predstavnico občanov soseske GWL Terrein).

Tabela 2: PRISOTNOST STROKOVNIH ZNANJ POKLICNIH PODROČIJ GLEDE NA POSAMEZNE FAZE PROJEKTA

	Zgodnja, idejna faza (oblikovanja ideje)		Vmesna faza priprave projekta (priprava načrtov)		Faza implementacije (gradnja)	
Vauban (Freiburg, Nemčija)	Urbanizem	+	URB.	+	URB.	o
	Sociologija, politologija (zn. o družb.)	+	DRUŽ. VEDE	+	DRUŽ. VEDE	o
	Arhitektura /kraj. arhitektura	+	ARH.	+	ARH.	+
	Ekonomija (bančništvo, finan.)	o	EKON.	+	EKON.	o
	Gradbeni inženiring	+	GRADB.	+	GRADB.	+
	Komunikologija (marketing)	o	KOM.	-	KOM.	-
	Prometne vede	+	PROMET	+	PROMET	o
	Pravne vede	+	PRAVO	+	PRAVO	-
	Urbani inženiring (energetika, vodar., agronom., druga infrastr.)	+	INŽ.	+	INŽ.	o
GWL Terrain (Amsterdam, Nizozemska)	URB.	+	URB.	+	URB.	o
	DRUŽ. VEDE	+	DRUŽ. VEDE	+	DRUŽ. VEDE	o
	ARH.	+	ARH.	+	ARH.	o
	EKON.	+	EKON.	o	EKON.	+
	GRADB.	o	GRADB.	o	GRADB.	+
	KOM.	-	KOM.	-	KOM.	-
	PROMET	+	PROMET	o	PROMET	-
	PRAVO	o	PRAVO	-	PRAVO	-
	INŽ.	+	INŽ.	+	INŽ.	+
Hammarby Sjöstad (Stockholm., Švedska)	URB.	+	URB.	+	URB.	+
	DRUŽ. VEDE	+	DRUŽ. VEDE	+	DRUŽ. VEDE	+
	ARH.	+	ARH.	+	ARH.	o
	EKON.	+	EKON.	o	EKON.	o
	GRADB.	-	GRADB.	+	GRADB.	+
	KOM.	o	KOM.	o	KOM.	-
	PROMET	o	PROMET	-	PROMET	S
	PRAVO	o	PRAVO	-	PRAVO	-
	INŽ.	+	INŽ.	+	INŽ.	+

Viri: Gaffney, Huang, Maravilla, Soubotin, 2007; Sperling, 2008; GWL Terrain Factsheet, 2015; Hammarby Sjöstad - CDB, 2015.

Na podlagi opazovanj in pridobljenih podatkov smo pridobili vpogled v razpon strokovnih kompetenc, ki so bile značilne za akterje v različnih fazah procesa načrtovanja trajnostnih sosesk. Pestrost kompetenc je ključna značilnost vseh faz načrtovanja sosesk. To je značilno za vse tri preučevane primere.

V procesu nastajanja trajnostnih sosesk je sodelovalo zelo veliko število različnih akterjev, ki so kljub različnim ciljem in interesom delovali skupaj in povezano. V prepleteni in kompleksni strukturi različnih akterjev se je kljub različnosti in občasnim manjšim konfliktom vzpostavil določen konsenz glede končne vizije oz. končnega načrta soseske, ki je prispeval k dejanski implementaciji proučevanih sosesk.

V procesu nastajanja trajnostnih sosesk je v vseh treh obravnavnih primerih imela seveda pomembno vlogo mestna uprava (predvsem prek urbanističnih oddelkov ter mestnih javnih podjetij – energetika, komunala itd.). Še posebej v soseski Hammarby Sjöstad, ki je nastala s pristopom »od zgoraj navzdol«, je bil glavni akter, tj. upravljavec, občina Stockholm. V primeru sosesk nastalih s pristopom »od spodaj navzgor« (Vauban in GWL Terrein) pa so imela v procesu implementacije ključne vloge raznovrstna lokalna društva (npr. gradbene kooperative rezidentov, društvo za sončno energijo, društvo za trajnostno mobilnost itd.), ki so bila zastopana prek posebnih krovnih institucij. Zelo pomembno funkcijo v obeh soseskah, nastalih s pristopom »od spodaj navzgor«, so imela neformalna aktivistična lokalna gibanja, ki so v bistvu sprožila trajnostno vizijo sosesk. V vsakem lokalnem društvu ali gibanju so aktivno delovali profesionalci raznih profilov, ki so nadgrajevali tradicionalne urbanistične veščine in hkrati sodelovali pri pojasnjevanju novega trajnostnega urbanizma. V trajnostnih soseskah (še posebej tistih nastalih s pristopom »od spodaj navzgor«) se je tako vzpostavila izredno kompleksna struktura različnih poklicev z različnimi izobrazbenimi profili in različnimi ekspertizami, ki je vplivala na celovit pristop in interdisciplinarno planiranje trajnostnih sosesk.

Razprava

Na treh primerih trajnostnih sosesk smo ugotovili veliko pestrost in heterogenost vključevanja različnih poklicnih skupin v vse faze procesa načrtovanja soseske. Posebej velja izpostaviti uravnoteženost tehniških in družboslovnih kompetenc. Izredno močno vlogo so v proučevanih primerih – poleg urbanizma, krajinske arhitekture in arhitekture – odigrale prostorske stroke, ki se intenzivno ukvarjajo socialno analizo, participacijo (vključevanjem) in komunikacijo z različnimi akterji. Gre zlasti za profesionalne skupine, ki obvladajo družboslovno znanje in veščine. Profesionalci z družboslovnimi kompetencami so sodelovali v vseh fazah implementacije projektov, zlasti močno pa v začetnih fazah snovanja projektov. Ugotovitve ne kažejo samo na njihovo aktivno vlogo v procesih snovanja in izvajanja projekta, temveč tudi na intenzivno prepletanje, povezovanje oz. soodvisnost različnih znanj o prostoru in enakopravno sodelovanje med bolj »tehnično« naravnanimi strokami in strokovnjaki z »družboslovnim« znanjem.

Neposredna primerjava pridobljenih rezultatov s Slovenijo sicer ni mogoča, saj v našem prostoru še nimamo izkušenj z uvajanjem trajnostnih sosesk. Kot smo nakazali, pa lahko domnevamo, da je pluralnost poklicnih kompozicij v slovenskem urejanju in načrtovanju prostora precej skromno prisotna. Temeljotov-Salajeva s sodelavci (2010: 139) je v analizi znanj, veščin in kompetenc zaposlenih v/pri organih javne uprave, ki so vsebinsko povezani s prostorskim urejanjem, ugotovila, da kot najpomembnejša znanja zaposleni navajajo urbanizem, komunalno infrastrukturo in gradbeno inženirstvo. To potrjuje pretežno tehnično razumevanje urbanizma, v katerem družboslovne stroke nastopajo zgolj obrobno in nimajo središčne vloge pri implementaciji vse bolj zapletenih prostorskih projektov. Izrazito prevladujoča navzočnost tehnicističnega vidika močno vpliva tudi na implementacijo trajnostnih vidikov procesa prostorskega načrtovanja.

Prostorske probleme je mogoče le izjemno redko reševati s preprostimi in formaliziranimi ukrepi. Vse bolj se kaže potreba po povezovanju skupin prebivalstva in načrtovalskih praks, ki prinašajo bolj »informirane odločitve« glede posegov v prostor (Kos, 2002). Načrtovanje trajnostno naravnanih prostorskih projektov je dojeto kot oblika posvetovanja in interaktivnega upravljanja, pri kateri se poskušajo uravnavati interesi med različnimi družbenoekonomskimi (političnimi, razrednimi, etničnimi, kulturnimi, kapital-skimi) skupinami. Zaradi občutljivosti in kompleksnosti trajnostnorazvojnih posegov naj bi se prostorski načrtovalci skušali čim bolj prilagoditi potrebam različnih skupin oziroma javnostim in pri tem upoštevati formalne postopke ter cilje urbanih politik, ki naj bi omejile negativne prostorske procese in pospeševale tiste, ki potencialno omogočajo legitimizacijo trajnostnih prostorskih projektov. S tega vidika je uporaba znanj, ki omogočajo boljše razumevanje in vzpostavljajo različne vzvode komuniciranja z lokalnimi prebivalci in uporabniki območij, nujen prvi pogoj ustreznega načrtovanja kakršnihkoli prostorskih posegov.

Predpostavke o omejenem dosegu participativnih mehanizmov v prostorskem načrtovanju delno pojasnjujejo tudi za mnoge presenetljivi radikalni odzivi in upori »civilne družbe«, ki se pojavljajo tako v Sloveniji kot tudi nekaterih drugih državah EU. Legitimizacija odločitev, ki jih sprejemajo obstoječi formalizirani, institucionalizirani sistemi glede posegov v prostor, je zelo pomembno vsebinsko in ne zgolj formalno vprašanje. Zakaj so nekatere družbene skupine pripravljene vse manj sprejemati (legitimizirati) odločitve formalnih sistemov prostorskega načrtovanja – kljub njihovi legalnosti oz. zakonskim podlagam, ki jim omogočajo sprejemanje takšnih odločitev? Za razumevanje te problematike je ključnega pomena, da se na področju trajnostnega razvoja redefinira oz. omeji neproduktivna tekmovalnost med strokami in še posebej v odnosu med naravoslovjem in družboslovjem.

V navezavi na problematiko nizke participacije akterjev in neupoštevanja

pestrosti poklicnih kompetenc v postopkih prostorskega načrtovanja Kos (2002: 21) opozarja, da se pri prostorskem načrtovanju pogosto zamenjuje kategoriji »legalnosti in legitimnosti« ali pa celo zmotno povezuje in umešča pod enoten sklop formalnega sistema prostorskega načrtovanja. Kos (ibid.) nadalje pojasnjuje, da je »v modernih družbah legalnost sicer formalno nujni, ne pa vedno zadostni pogoj za sprejemanje in predvsem uveljavljanje demokratičnih odločitev«. Če bi legalnost oz. normativna argumentacija zadoščala za implementacijo demokratičnih odločitev, potem v prostoru ne bi prihajalo do konfliktov in zastojev pri uresničevanju prvotno zastavljenih prostorskih načrtov. Odzivanja in nasprotovanja različnih družbenih skupin na posege v prostor nas napeljujejo na dejstvo, da številne sicer legalno sprejete odločitve glede posegov v prostor ne morejo biti implementirane zaradi nizke stopnje legitimnosti oz. premajhne podpore, premajhnega vključevanja (nezadostne participacije) in posledično opozicije s strani pomembnih akterjev (lokalnih, mnenjskih voditeljev) na specifičnih urbanih območjih. Zakaj prihaja do premajhne podpore in uporov lokalnih akterjev delno pojasnjuje prav premajhna zastopanost oz. nerazvita pluralnost različnih prostorskih strok, s katerimi bi lahko predvideli in zamejili določne probleme, ki se porajajo pri posegih v prostor. V procesih implementacije kompleksnih sistemov trajnostno naravnega prostorskega načrtovanja pridejo tovrstne razsežnosti (ne)sodelovanja še bolj do izraza oz. brez medsebojnega upoštevanja različnih akterjev in prostorskih strok postane proces implementacije trajnostnih urbanih sosesk zelo težko izvedljiv ali v najboljšem primeru pomanjkljiv.

Sklep

V članku ugotavljamo, da uvajanje in urejanje prostorskih vidikov trajnostnega razvoja, ki rešujejo tako prostorske kot družbene, kulturne in ekonomske težave, zahteva ustrezno zastopanost naravoslovno-tehničnih in družboslovnih znanj in veščin. Na podlagi analize izkušenj z načrtovanjem in gradnjo treh izbranih trajnostnih sosesk podajamo priporočila za nadaljnje raziskovanje in tudi konkretno implementacijo trajnostnega urbanizma. Eno ključnih meril nastajanja uspešnih trajnostnih sosesk je uravnoteženost razvojnih dimenzij, kar predpostavlja tudi uravnoteženost strokovnih kompetenc in poklicev.

Prvič, v kontekstu pluralizacije uporabe različnih poklicev za trajnostni urbanizem bi bilo smiselno opraviti analizo socialnih in ekonomskih problemov ter potreb ključnih akterjev sistema, pri čemer je glavna pozornost namenjena reševanju večdimenzionalnih ovir pri posegih v prostor. *Drugič*, identificirati bi bilo potrebno ključne družbene in tehnične elemente delovnega procesa, na podlagi katerih obstoječe poklicne skupine rešujejo

obstoječe prostorske probleme in procese. *Tretjič*, opraviti bi bilo potrebno analizo poklicev in njihovih kompetenčnih profilov. Pri tem bi bilo smiselno določiti opis delovnih nalog, opis kompetenc z njihovo gradacijo ter preveriti obstoječe fizične kot tudi družbene standarde uspešnosti. *Četrtrič*, smiselno bi bilo identificirati razhajanja med dejanskimi in pričakovanimi delovnimi procesi, kompetencami ter standardi uspešnosti. *Petič*, na podlagi razlik med dejanskim in želenim stanjem bi bilo smiselno identificirati razvojne potrebe ključnih delovnih procesov ter poklicnih skupin, ki sodelujejo v teh procesih. *Šestič*, izdelati bi bilo potrebno razvojni načrt, na podlagi katerega bi začeli s procesom povečevanja pestrosti obstoječe poklicne strukture akterjev sistema. To bi predstavljalo osnovo za vzpostavitev oz. nadgradnjo kvalifikacijskega sistema za poklicne skupine, ki bi kompetentno pospeševale trajnostni urbanizem.

Glede na to da je področje trajnostnega urbanizma relativno novo, lahko pričakujemo, da bodo procesi profesionalizacije poklicnih skupin dolgotrajni in odvisni tako od lokalnih kot globalnih trendov ter poskusov dominantnih poklicnih skupin, da ohranijo obstoječa hierarhična razmerja. Zato bi bila morda boljša, ne pa tudi najlažja pot, nadgradnja razvoja človeških virov na primerih analize dobrih praks v referenčnih evropskih okoljih. Začetnega poskusa v tej smeri smo se lotili v tem prispevku.

LITERATURA

- Abbott, Andrew Delano (1988): *The System of Professions: An Essay on the Division of Expert Labor*. Chicago; London: University of Chicago Press.
- Allen, Jim (ur.), Johan Coenen, Martin Humburg, Samo Pavlin (ur.), Peter Robert, Ivan Svetlik, Rolf K. W. van der Velden (ur.) (2011): *Competencies and Early Labour Market Careers of Higher Education Graduates in Europe*. Ljubljana: Faculty of Social Sciences.
- Allen, Jim in Rolf van der Velden (2001): *Educational Mismatches versus Skill Mismatches: Effects on Wages, Job Satisfaction, and On-the-Job Search*. *Oxford Economic Papers* 53 (3): 434–52.
- Cooper, David J., Royston Greenwood in John L. Brown (1996): *Sedimentation and Transformation in Organizational Change. The Case of Canadian Law Firms*. *Organization Studies* 17: 623–647.
- Evetts, Julia (2011): *A New Professionalism? Challenges and Opportunities*. *Current Sociology* 59 (4): 406–422.
- Farr, Douglas (2008): *Sustainable Urbanism*. Hoboken, New Jersey: Jon Wiley & Sons.
- Foth, Marcus in Barbara Adkinsor (2005): *A Research Design to Build Effective Partnerships between City Planners, Developers, Government and Urban Neighbourhood Communities*. *The Journal of Community Informatics* (2005). Vol. 2, Issue 2, pp. 116–133.
- Fraker, Harrison (2013): *Hammarby Sjöstad, Stockholm, Sweden*. V Harrison Fraker, *The Hidden Potential of Sustainable Neighborhoods: Lessons from Low-*

- Carbon Communities, 43–67. Island Press/Center for Resource Economics.
- Freidson, Eliot (2001): *Professionalism: The Third Logic*. Cambridge: Polity Press.
- Gaffney, Andrea, Vinita Huang, Kristin Maravilla, Nadine Soubutin (2007): *Hammarby Sjostad – Stockholm, Sweden: A Case Study*. Stockholm: CP249, Urban Design in Planning 2007.
- Gantar, Pavel (1985): *Urbanizem, družbeni konflikti, planiranje*. Ljubljana, Krt.
- Green, Francis in Yu Zhu (2010): *Overqualification, Job Dissatisfaction, and Increasing Dispersion in the Returns to Graduate Education*. *Oxford Economic Papers* 62 (4): 740–763.
- Hawkins, Brett W., Terry Kocourek, Donald Stacy in Richard A. Sweller (1975): *A Macro Analysis of the Effects of Planning Agency Professionalism on Municipal Planning Outputs*, *Journal of the American Institute of Planners* 41 (6), 419–424.
- Hinnings, Bob (2005): *The Changing Nature of Professional Organizations*. V Stephen Ackroyd et. al. (ur.), *The Oxford Handbook of Work and Organization*, 485–507. Oxford; New York: Oxford University Press.
- Kos, Drago (1982): *Usmerjanje družbenega razvoja, Teorija in praksa* 19 (7/8): 1046–1048.
- Kos, Drago, Lojze Gosar (1998): *Usklajevanje prostorskih vidikov v razvojnih strategijah vladnih resorjev*. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Inštitut za družbene vede, Center za prostorsko sociologijo, Urbanistični inštitut republike Slovenije.
- Kos, Drago (2002): *Praktična sociologija za načrtovalce in urejevalce prostora*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kramberger, Anton (1999): *Poklici, trg dela in politika*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Larson, Magali S. (1977): *The Rise of Professionalism: A Sociological Analysis*. Berkeley: University of California Press.
- Larson, Magali Sarfatti (1977): *The Rise of Professionalism*. Los Angeles: University of California Press.
- Lundvall, Bengt-Åke (2001): *The Learning Economy: Some Implications for the Knowledge Base of Health and Education Systems*. V *Knowledge Management in the Learning Society*, 125–141. Paris: OECD.
- Medved, Primož (2015): *Avtonomna trajnostna soseška: družbenobivanjski urbani model 21. stoletja? Primer soseške Vauban v Freiburgu*. *Teorija in praksa* 52 (1–2): 253–270.
- Medved, Primož (2016): *A Contribution to the Structural Model of Autonomous Sustainable Neighbourhoods: New Socio-Economical Basis for Sustainable Urban Planning*. *Journal of Cleaner Production* 120: 21–30.
- Mlinar, Zdravko (1983): *Usmerjanje družbenega razvoja in mobilizacija družbenih potencialov*. Raziskovalno poročilo, RSS, Ljubljana.
- Moore, Susan, Yvonne Rydin in Brian Garcia (2015): *Sustainable City Education: the Pedagogical Challenge of Mobile Knowledge and Situated Learning*. *Area* 47 (2): 141–149.
- Mössner, Samuel in Catarina Gomes de Matos (2015): *The hidden planners? Academic knowledge production and urban planning*. RC21 International

- Conference on The Ideal City: between myth and reality. Representations, Policies, Contradictions and Challenges for Tomorrow's Urban Life.
- Nonaka, Ikujiro in Hirotaka Takeuchi (1995): *The Knowledge-Creating Company: How Japanese Companies Create the Dynamics of Innovation*. New York; Oxford: Oxford University Press.
- Pavlin, Samo (2007): *Vloga znanja pri profesionalizaciji poklicev*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede (Znanstvena knjižnica, 59).
- Pavlin, Samo (2014): The Role of Higher Education in Supporting Graduates' Early Labour Market Careers. *International Journal of Manpower* 35 (4): 576-590.
- Peck, Jamie in Nik Theodore (2010): Mobilizing Policy: Models, Methods and Mutations. *Geoforum* 41 (2): 169-174.
- Sofie Pandis Iverot in Nils Brandt (2011): The Development of a Sustainable Urban District in Hammarby Sjöstad, Stockholm, Sweden? *Environment, Development and Sustainability* 213 (6): 1043-1064.
- Sperling, Carsten (2002): Sustainable Urban District Freiburg - Vauban. Dostopno preko <http://www.carstensperling.de/pdf/dubai-submission.pdf> (6. 2. 2017).
- Sperling, Carsten (2008): Freiburg-Vauban - From Military Area to Model District, Sustainable Neighbourhood Design - A Communicative Process. CABE Urban Design Summer School. Newcastle, Gateshead.
- Svetlik, Ivan (1999): Profesionalnost in kakovost v knjižničarstvu. *Knjižnica, Glasilo Zveze bibliotekarskih društev Slovenije* 43 (2/3): 7-18.
- Temeljotov-Salaj, Alenka, Ajda Fošner, Jerneja Jurca, Irena Karčnik, Irena Razpotnik, Lidija Dovgan-Žveglja (2010): Knowledge, Skills and Competence in Spatial Planning. *Urbani Izziv* 21 (1): 136-143.
- Tolbert, Pamela (2005): Introduction (to Occupations and Organizations). V Stephen Ackroyd et. al. (ur.), *The Oxford Handbook of Work and Organization: 328-337*. Oxford; New York: Oxford University Press.

VIRI

- CDB - China Development Bank (2015): Hammarby Sjöstad - An Urban Development Case Study of Hammarby Sjöstad in Sweden, Stockholm. CDB. Dostopno preko <http://energyinnovation.org/wp-content/uploads/2015/12/Hammarby-Sjostad.pdf> (5. 2. 2017).
- Dalman, Eva (2014): Osebni intervju. Lund.
- Daseking, Wulf (2013): Osebni intervju. Freiburg.
- Delleske, Andreas (2013): Osebni intervju. Freiburg.
- Gombert, Sigrid (2013): Osebni intervju. Freiburg.
- GWL Terrein (2015): GWL Terrein Factsheet 2. Dostopno preko <http://www.gwl-terrein.nl/files/factsheets/engels%20factsheet%20%20origins.pdf> (5. 2. 2017).
- GWL Terrein. GWL Terrein: an Urban Eco Area. Dostopno preko <http://www.gwl-terrein.nl/> (17. 12. 2015).
- Larsson, Alan (2015): Osebni intervju. Stockholm.
- Pos, Diego (2015a): (Prvi) Osebni intervju. Amsterdam.
- Pos, Diego (2015b): (Drugi) Osebni intervju. Ljubljana, Freiburg (pogovor prek spletne pošte in vprašalnika).

Metod ŠULIGOJ
Fakulteta za turistične študije –
Turistica, Univerza na Primorskem

Petra Kavrečič
**Turizem v Avstrijskem primorju:
zdravilišča, kopališča in kraške jame
(1819–1914)**
(2. dopolnjena izdaja)
Založba Univerze na Primorskem,
Koper 2017, 380 strani, 28.00 EUR
(ISBN 978-961-7023-00-8)

Portorož, slovenska turistična destinacija na obali Piranskega zaliva, je dandanes znan tudi zunaj meja Slovenije, kar mu daje močan mednarodni značaj; piranska občina je zato najbolj turistična občina v državi. Turistično sobivanje Pirana in Portoroža – poleg naravnih danosti – zaznamuje tudi arhitektura, saj na tem majhnem geografskem prostoru srečamo vse od beneške pa do postmoderne arhitekture. V samem Portorožu po tej strani močno prednjačita Eustacchijev Hotel Palace in seveda Mihevčeva povojna (socialistična) arhitektura. Posebna istrska kultura, ki ji dodatne odtenke dajejo priseljenci (predvsem iz bivše Jugoslavije), je ob že omenjenih elementih in drugih stvaritvah človeka pripomogla, da je Portorož to, kar je zapisano na začetku. Podoben razvoj so doživeli tudi ostali prepoznavni turistični kraji v severnem Jadranu, kar še najbolj velja za hrvaško Opatijo, če namenoma spregledamo nekatera druga turistična središča v Sloveniji in na Hrvaškem. Na drugi strani pa ima Gradež (*Grado*), ki je od leta 1947 v Italiji, v

drugi polovici 20. stoletja seveda drugačno razvojno pot.

Te misli gotovo presegajo tematski obseg znanstvene monografije z naslovom *Turizem v Avstrijskem primorju: zdravilišča, kopališča in kraške jame (1819–1914)*, ki je osredinjena na same začetke organiziranega razvoja turizma v severovzhodnem Jadranu v obdobju, ko je slednji še pripadal Habsburžanom. In čeprav se mogoče zdi, da turizem iz tistega časa nima nobene smiselne povezave z današnjim turizmom in njegovim razvojem, postane bralcu hitro jasno, da temu ni tako. Avtorica, sodelavka Fakultete za humanistične študije Univerze na Primorskem, prikaže številna z dokumenti podprta dejstva, ki so aktualna ali zanimiva še dandanes, npr. prometne povezave, na katere bi bili danes zelo ponosni, če bi jih imeli, obisk nekaterih pomembnih gostov tistega časa, obiskovanje Postojnske jame, ki je še zdaj najbolj obiskana naravna turistična znamenitost v Sloveniji, ipd.

Monografija je razdeljena na dva glavna sklopa, »Zgodovina turizma« in »Avstrijsko primorje: začetki in razvoj modernega turizma«; vsak sklop pa ima štiri poglavja. V uvodnem delu sta, kot je običajno, predstavljena raziskovalno področje in metodološki pristop, značilen za zgodovinopisje – predvsem koncept raziskovanja, ki ga uporabljajo ekonomski zgodovinarji turizma, ki preučujejo razvoja turizma s preverjanjem dejavnikov vpliva. Tako avtorica razloži, kako so medicina, nova prometna sredstva, jame, tisk in promocija, javni

upravni subjekti in zasebne pobude pozitivno vplivale na razvoj turizma. Predstavljene so nekdanje oblike potovanja (»prototurizem«) na proučevanem geografskem območju, nadalje razvoj modernega turizma v Evropi ter modne smernice in druge razmere, ki so tak razvoj spodbujale.

V osrednjem delu monografije so pojasnjeni organizirani začetki razvoja posameznih oblik turizma – termalni, morski in jamski. Analiziran je primer razvoja »žveplenega termalnega zdravilišča« v Sv. Štefanu (danes *Istarske Toplice*), čemur sledi obsežnejša obravnava treh morskih zdraviliško-kopaliških turističnih destinacij Avstrijskega primorja: Opatije, Gradeža in Portoroža. Z razvojem teh turističnih središč se je kronška dežela postavljala ob bok drugim deželam, ki so imele mondene turistične centre na celini, npr. Merano ali Karlovi Vari. Avtorica ponudi obsežno in kompleksno analizo z vključevanjem empiričnih podatkov obiska, kar še dodatno utemelji primerjavo. Posebej je potrebno izpostaviti tisti del analize, ki je posvečen razvoju jamskega turizma, ki velja za specifičnega (mogoč je le tam, kjer so ti kraški pojavi), in tudi najstarejšo turistično dejavnost na Slovenskem. Tu Kavrečič pojasni turistični razvoj ter (ne)uspeh nekaterih še danes znanih jam: jame Vilenica, Škocjanskih jam in Postojnske jame. Na osnovi analiziranih reprezentativnih primerov ugotovi, da so se te v fazi oblikovanja in uveljavljanja modernega turizma uspešno pozicionirale na trgu in tako postajale znane in priljubljene

turistične destinacije tako v ožjem lokalnem, državnem kot celo mednarodnem okolju. V tem smislu je razvoj v glavnem sledil evropskim modnim smernicam.

Bralcu je brez povzetka in prilog na voljo 297 strani poglobljenega besedila, ki je obogateno z dvainpetdesetimi slikami, osmimi grafi in dvajsetimi tabelami; v prilogi je še šest tabel z empiričnimi podatki o različnih turističnih krajih in obdobjih. Primarni viri izhajajo iz arhivov v Gorici (Italija), Trstu, Ljubljani (Arhiv Republike Slovenije), Postojni (Inštitut za raziskovanje krasa ZRC SAZU), Kopru, Pazinu in na Reki (Hrvaška); uporabljenih je bilo še mnogo relevantnih sekundarnih virov starejšega ali novejšega izvora. Le s pomočjo takega pristopa je avtorica lahko zapolnila vrzel v dosedanjih raziskavah s tega področja (upoštevati je potrebno, da gre za drugo dopolnjeno izdajo monografije). Razvoj turizma, zlasti z analizo dejavnikov vpliva na moderni turistični razvoj in razne tipologije turizma, je v zgodovinopisju namreč relativno marginalno obravnavana tematika, zato pričujoče delo postavlja nova znanstvena spoznanja na področju turizma oziroma procesov njegovega razvoja v obdobju, ko turizem postane prepoznavna in družbeno ter ekonomsko zanimiva panoga. To še posebej velja za geografski prostor, ki ga v svojem delu obdela avtorica. Na podlagi rekonstrukcije in celovite obravnave različnih tipologij turizma, ki so se tekom 19. stoletja pojavili na območju Avstrijskega primorja, so podana nova znanstvena

spoznanja o vzrokih in vidikih razvoja turistične panoge s prikazom pomena, ki ga je dejavnost imela. Avtorica poskrbi za vključevanje novih vsebin v zgodovinske raziskave, lokalno obarvano temo s celovito analizo razvoja posameznih tipologij turizma poveže z evropskim kontekstom in z uporabo primerjalne metode pri obravnavi posameznih turističnih destinacij iz tega oblikuje celoto. V terminološkem smislu Kavrečič dokaj spretno prepleta zgodovinske pojme in dogodke s turistično terminologijo, ki je uveljavljena v mednarodnem ekonomsko-zgodovinskem prostoru. Tu se avtorica sooči s problemom konceptualnih sprememb, ki jih je prinesel razvoj panoge do danes, kar je vplivalo tudi na spremembe v terminologiji, ki jo pozna (današnji) poučeni bralec. Slednjemu je potrebno ponuditi ustrezno (strokovno), danes uveljavljeno izrazoslovje tudi v primeru, ko se opisuje pretekli razvoj dejavnosti. Čeprav je Istra predstavljala skoraj dve tretjini ozemlja Avstrijskega primorja, pa avtorica praktično zanemari preostali del dežele (izjema je le Gradež), vključi pa specifično ponudbo Postojne, ki je bila na Kranjskem. V prihodnjih raziskavah bi veljalo obdelati turizem Avstrijskega primorja v smislu identifikacije in/ali analize vseh oblik turizma, ki so se tu bolj ali manj uspešno razvijale. S tem bi dobili sliko preteklega razvoja turizma na celotnem zahodnem slovenskem (slovanskem) poselitvenem območju, katerega turistični produkt je danes izjemno heterogen in mednarodno uveljavljen. Bogata zgodovina

pomeni dandanes tudi bogato posebno dediščino tega geografskega območja, ki bi si zaslužila posebno predstavitev v specializiranem muzeju. Italija je to storila v muzeju turizma v Meranu (*Alto Adige*), Hrvaška pa v zibelki hrvaškega turizma, v Opatiji. Oba muzeja svoje zbirke in zgodbe naslanjata tudi na znanstvenoraziskovalno delo. Slovenska Istra ali Slovenija kot taka se z vsem tem ne more pohvaliti.

Tinca LUKAN

Emmanuel Todd

Kdo je Charlie?

Sociologija verske krize

Založba / *cf., Ljubljana 2016,

203 strani, 18.00 EUR

(ISBN 978-96-257-076-7)

Množične manifestacije z geslom Jaz sem Charlie (*Je suis Charlie*), na čelu katerih je v Parizu korakala svetovna politična elita, so na ulice spravile vsakega desetega državljana Francije. Ti so na ulicah obsojali teroristični napad na uredništvo satiričnega časopisa Charlie Hebdo in poboj v judovski trgovini, obenem pa pozdravljali navzočnost varnostnih služb in ostrostrelcev. Protislovja manifestacij so francoskega sociologa in zgodovinarja Emmanuela Todda navdala z vprašanjem: Kdo je Charlie? Odgovori, ki jih poda, so neprijetni in nepri-zanesljivi tako do političnega vrha, ki je korakal v Parizu, še mnogo bolj pa do tistih, ki so korakali za njim, do francoskega srednjega razreda,

za katerega pravi, da je egalitarizem zamenjal z islamofobijo. V iskanju odgovorov in za analizo mehanizmov ideološke in politične moči v današnji francoski družbi se Todd mestoma vrača k durkheimovski sociološki tradiciji. Opira se na konkretne statistične podatke in trdi, da ljudi včasih vodijo družbene sile, ki jih presegajo. Analiza pojava Charlie je utemeljena na objektivnih statističnih distribucijah pojavov v časovnih obdobjih in na geografskih območjih ter glede na družinsko stanje in versko pripadnost.

Todd množičnih manifestacij in časnika Charlie Hebdo ne povečuje. Še več, manifestacije postavi na laž, te namreč niso bile nikakršno občudovanja vredno »skupnovanje« ljudi različnih etničnih, religijskih in socialnih ozadij, ki se zavzemajo za strpnost, pač pa se je zgodila samoglorifikacija srednjega razreda, polnega predsodkov in islamofobije. Manifestacije opiše kot *»patološki zrcalni odsev moralne revščine izvoljenih šefov, ki se več ukvarjajo z višino svojih pokojnin, kakor pa s tem, da bi mlade rešili izkoriščanja z nizkimi plačami – ali marginalizacije z brezposelnostjo«* (str. 12).

Glavni poudarek knjige je prostorska razdeljenost Francije. Prvi del tvorijo pariška kotlina, Marseille in sredozemska obala, kjer prevladujejo enakost v družinski strukturi in sekularne vrednote francoske revolucije. Drugi del tvori Francija postkatoliške periferije, ki sprejema hierarhije v družbi in neenakosti v družinski strukturi. Francijo periferije z njenim

sprejemanjem neenakosti in sekulariziranim katolicizmom Todd poimenuje zombijski katolicizem. Slednji je jedro pojava Charlie in *»potiska družbo v versko vojno v svetu, ki ne verjame več v boga«* (str. 64). Pomembna ugotovitev je, da je na protestih korakala višja polovica družbe skupaj s postkatoliško periferijo. Spodnja polovica in potomci migrantov iz predmestij so tisti dan ostali doma. Republika, ki naj bi bila v tistih dneh branjena, zatorej ni bila republika vseh, pač pa se je izoblikovala doktrina, imenovana novi republikanizem, ki sama zase trdi, da je laična, hkrati pa uživa najtrdnejšo podporo v katoliških regijah.

Charlie je razredni pojav. Stopnja udeležbe na manifestacijah po francoskih mestih je bila manjša v anglo-ameracijah z velikim deležem delavcev, intenzivnost mobilizacije pa je bila večja v mestih, kjer prevladujejo višji intelektualni poklici, in v menedžerskih utrdbah (poglavje Charlie). Charlieja v njegovih (rasističnih) dejanjih vodita zaskrbljenost in tesnoba ekonomskega izvora, zaradi česar žrtvuje ekonomske interese nižjih slojev v družbeni hierarhiji. Tako so višji sloji v družbeni hierarhiji, tudi tisti iz prvotno egalitarnih območij, zaradi zaskrbljenosti za svoj položaj podprli politično in ekonomsko hierarhizacijo, namesto tradicionalnega francoskega egalitarizma pa sprejeli islamofobijo. To soglasje srednjih razredov izključuje mlade muslimane in delavce, s tem pa krepi moč Nacionalne fronte.

Tako se približamo zmedii v

francoskem političnem prostoru (poglavje Francozi s skrajne desnice), kjer skrajna desnica zadnja desetletja širi svoj vpliv med delavstvom in v regijah z egalitarno antropološko podlago, ki so v preteklosti speljale francosko revolucijo. Volivci francoske levice pa so zasidrani v trdnjavah neegalitarne katoliške desnice oziroma so del zombijskega katolicizma, čigar materializacijo Todd vidi v Socialistični stranki, domači v diskurzu multikulturalizma, ki je »preobleka za izključitev skupin, na katere se nanašata izraza spoštovanje do njihovih kultur ali toleranca« (str. 82). Vzporedno s tem Socialistična stranka govori o integraciji, v gospodarski politiki pa se je odločila za segregacijo, in tako »ohranja vidno različnost priseljencev in s tem hrani ksenofobijo volivcev Nacionalne fronte, ogorčenih zaradi različnosti tujcev in njihovega zavračanja asimilacije« (str. 132). Takšna mešana in nevarna oblika rasizma omogoča veliko zmago islamofobov, ki učinek zamenjujejo z vzrokom, saj večjo stopnjo brezposelnosti potomcev migrantov pojasnjujejo z ireduktibilno kulturno razliko.

Todd dosledno analizira vzroke in posledice obravnavanega pojava ter razume, da je ekonomska neenakost vzrok za kulturno, in ne obratno (poglavje Francozi muslimani). Zaradi globalizacije in svobodne trgovine se v vseh razvitih družbah dogaja gospodarsko in družbeno zatiranje mladih, ki različno prizadene različne družbene skupine, najbolj izpostavljeni pa so mladi muslimanske veropovedi. Družba jim sporoča, da so

obeti prihodnosti slabi, vелеva jim potovanja in iskanje boljšega jutri zgod. »Možnost potovanja in izseljevanja mladih sta priljubljene temi občil. Vsako pustolovščino je dobro zagrabit. Zakaj ne bi mladi iz predmestja, ki so se ujeli v past brezposelnosti in malega prestopništva, postali džihadisti v Siriji?« (str. 154). Tako islamofobija deluje po svojem lastnem ritmu, je hkrati vzrok in posledica terorizma.

Charlie je vase zagledan srednji razred, ki z egoizmom in prezirom dopušča siromašenje spodnjega dela družbe. Pred dvema letoma je mirno protestiral in obsojal skupini egalitarnih in zmedenih slojev – volivce Nacionalne Fronte, v katerih vidi rasiste in potomce migrantov, v katerih vidi antisemite. Dve leti po izidu knjige v Franciji lahko dodamo, da je ta isti Charlie na nedavnih predsedniških volitvah izvolil finančnika Emmanuela Macrona, zagovornika misterija prostega trga, ekonomskih ukrepov, ki povečujejo neenakost, in ideologije evra.

Delo je dragocen prispevek k analizi in demistifikaciji srednjega razreda, ki naj bi nosil funkcijo stabilizatorja družbe, v negotovih časih pa se spremeni v največjega destabilizatorja, ki svoje žrtve najde v šibkih in diskriminiranih. Posledično je knjiga pomembna tudi za analizo razvoja številnih ksenofobij, ki vznikajo pred našimi očmi, in pomembno kaže na uničevalnost ekonomske marginalizacije družbenih skupin in na posledice dolgotrajnega zanemarjanja zadnje besede v geslu francoske revolucije – enakosti.

UDK 174:070:347.991(497.4)

Rok ČEFERIN, Melita POLER: NOVINARSKI ETIČNI KODEKS IN ODŠKODNINSKA ODGOVORNOST NOVINARJEV: ANALIZA SODNE PRAKSE VRHOVNEGA SODIŠČA REPUBLIKE SLOVENIJE
Teorija in praksa, Ljubljana 2017, Vol. LIV, No. 5, pg. 715–731

Avtorja raziskujeta stališče Vrhovnega sodišča Republike Slovenije glede razmerja med kršitvami novinarskega etičnega kodeksa in odškodninsko odgovornostjo novinarjev. Analiza njegove sodne prakse je potrdila, da sodišče šteje (ne)skladnost novinarjevega ravnanja z določbami novinarskega etičnega kodeksa za eno od meril pri ugotavljanju dopustnosti ravnanja kot elementa odškodninske odgovornosti, vendar sodišče pri sklicevanju na kodeks ni dosledno. Avtorja menita, da bi le jasna, dobro argumentirana in enotna sodna praksa na tem področju prispevala k večji pravni varnosti v tovrstnih pravnih razmerjih.

Ključni pojmi: novinarstvo, etični kodeks, medijska samoregulacija, odškodninska odgovornost, Vrhovno sodišče Republike Slovenije, sodna praksa

909

UDK 316:616-089.843(497.4)

Tanja KAMIN, Jernej BERZELAK, Mirjana ULE: DRUŽBENI VIDIKI PRIPRAVLJENOSTI ZA DAROVANJE ORGANOV PO SMRTI V SLOVENIJI
Teorija in praksa, Ljubljana 2017, Vol. LIV, No. 5, pg. 732–746

Članek obravnava naklonjenost darovanju organov po smrti v odnosu do izbranih socio-demografskih in nekaterih drugih dejavnikov, ki so povezani s pripravljenostjo za darovanje organov. Analiza temelji na podatkih Eurobarometra 72.3, ki so bili zbrani v letu 2009 na verjetnostnem vzorcu prebivalcev Slovenije, starih 15 let in več. Osrednji pokazatelj analize je poročana pripravljenost za darovanje organov po smrti, ki jo v članku preučujemo, v odnosu do osnovnih socio-demografskih lastnosti, ki se povezuje s pogovorom o darovanju organov z družinskimi člani, poznavanjem zakonodajne ureditve darovanja organov po smrti ter darovanjem krvi v preteklosti. Analiza potrjuje dokaj visok odstotek tistih, ki so se opredelili, da bi darovali svoje organe po smrti (61,3% prebivalcev Slovenije), a variabilnost pozitivne opredelitve glede na različne socio-demografske lastnosti je velika. Pripravljenost za darovanje organov po smrti je značilno nižja med starejšimi, manj izobraženimi in med tistimi z nižjim družbenim statusom. Pozitivno se pripravljenost za darovanje organov povezuje s predhodnim

pogovorom o darovanju organov z družinskimi člani, poznavanjem zakonodajne ureditve darovanja organov in z darovanjem krvi v preteklosti. Tisti, ki niso pripravljeni darovati organov po svoji smrti, so za ključen razlog najpogosteje navedli nezaupanje v sistem. Religiozni razlogi vplivajo na nepripravljenost za darovanje organov, a med razlogi za nepripravljenost niso bili pogosto izpostavljeni kot ključni. Analiza izpostavlja, da je za naklonjenost darovanju organov pomembno znanje o darovanju organov, še posebej pa tudi komuniciranje o darovanju organov z družinskimi člani. Glede na precejšen razkorak med številom ljudi, ki se v javnomnenjskih raziskavah opredeljuje za pripravljene, da bi po smrti darovali svoje organe, in tistimi, ki o tem spregovorijo s svojimi družinskimi člani ali pa se formalno opredelijo za darovalca organov po smrti z vpisom v register, je potrebno nadalje raziskati širši nabor psiho-socialnih dejavnikov, ki vplivajo na odnos ljudi do darovanja organov po smrti in vedenje povezano z njim.

Ključni pojmi: darovanje organov po smrti, pripravljenost za darovanje organov, darovalec organov

UDK 324-057.341(73)«2016»

Filip KOKOTOVIĆ, Petar KUREČIĆ: EMPIRIČNA ANALIZA VOLILNIH VZORCEV V ŠTIRIH KLJUČNIH DRŽAVAH (»BATTLEGROUND STATES«) MED PREDSEDNIŠKIMI VOLITVAMI V ZDA LETA 2016
Teorija in praksa, Ljubljana 2017, Vol. LIV, No. 5, pg. 747-764

Rezultati predsedniških volitev v ZDA leta 2016 so pokazali netočnost volilnih anket in nepričakovano zmago Donalda Trumpa v Michiganu, na Floridi in v Pensilvaniji, kar je republikanskemu kandidatu omogočilo zmago na volitvah. S pomočjo regresijskega modela metode najmanjših kvadratov (OLS) smo oblikovali napovedne modele za štiri nepredvidljive, a ključne države (»battleground states«) in ocenili točnost napovedi teh modelov. Na temelju modela, ki sta ga predlagala Lewis-Beck in Tien, smo uporabili sekundarne modele, ki upoštevajo makroekonomske spremenljivke. Čeprav nam večina teh modelov ne omogoča pridobitve točnih rezultatov, so modeli, ki upoštevajo makroekonomske spremenljivke, pravilno napovedali rezultate za Pensilvanijo in Ohio.

Ključni pojmi: predsedniške volitve v ZDA, »battleground states«, delavske države (»blue-collar states«), volilni modeli, regresijski model OLS

Mojca JAKAČIĆ, Slavko KURDIJA: ANALYSIS OF UNDECIDED VOTERS
AND THE QUESTION OF VOTER TURNOUT IN THE CASE OF LOCAL
ELECTIONS IN LJUBLJANA

Teorija in praksa, Ljubljana 2017, Vol. LIV, No. 5, pg. 765–785

The purpose of this article is to shed light on the issue of undecided voters who represent a heterogeneous group of the electoral body considering both voting behaviour and voter turnout. Based on the theoretical elaboration in the introduction, the central part of this article presents the results of research conducted among undecided voters at the time of local elections held in the City Municipality of Ljubljana in 2010. The results show that undecided voters can be categorised in four representative groups: 'superficial tactics', 'informed critics', 'wavering sceptics' and 'disappointed passive voters'. Voter turnout was ensured with the first two groups, it was uncertain with the third one, while the fourth group of voters tends to abstain. The findings also reveal that undecided voters are not indifferent about the results of elections. The reasons for their growing abstinence can primarily be seen in their wavering trust in political decision-making mechanisms and political players. Because of this, a large segment of the electoral body no longer sees any purpose in participating in elections.

Keywords: undecided voters, hierarchical clustering, voting behaviour, local elections, voter turnout

UDK 005.21-057.17(497.4)

Dario BERGINC: STRATEGIC FACTORS AFFECTING
DECISION-MAKING IN FIRMS

Teorija in praksa, Ljubljana 2017, Vol. LIV, No. 5, pg. 786–801

Managers have a key influence on firm performance. There is a need for a deeper understanding of their strategic decision-making. Qualitative empirical research on a sample of 17 managers showed that their strategic decision-making process is composed of gathering information, analysis information, and realisation of the decision. Key information is gathered through customer and sales data. Managers highlighted the greater confidence they have in their own information sources relative to foreign sources. They emphasised the importance of employee engagement in decision-making and the unity of management after a decision has been made. Strategic tools can support managers in their decision-making process, but

---

they can be misleading as well. Decision-making is dominated by rational analysis, but intuitive judgment is an important complement to it.

Keywords: strategic decision-making, manager, information sources, strategic tools and models, rational decision-making, intuitive decision-making, Slovenia

UDK 373.5:502.131.1(497.4)

Drago KOS, Samo PAVLIN: THE LONG-TERM DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL PROGRAMMES: THE CASE OF THE SLOVENIAN GYMNASIUM

Teorija in praksa, Ljubljana 2017, Vol. LIV, No. 5, pg. 806-830

In the theoretical introduction, we discuss the reflexivity of education to sustainable development (SD). Since the concept is still relatively enigmatic and weak in its operationalisation, we argue the sense of reflexive reading. It is obvious that in society in general as well as in professional circles there is no consensus on complex SD ideas. Nevertheless, it is presented in educational curricula as a consensual paradigm. The preliminary empirical analysis presented in the second part shows that even in school programmes wholeness is still an unsurpassed standard of SD treatments. What is the appropriate relationship between cognitive analytical and practical applications of SD remains an unsettled dilemma. Within the existing formal school system its presentation is reductionist mainly because the school system is not adapted to integrating radical transdisciplinary ideas. The key observation therefore is that the frequency of »sustainable« concepts in school curricula proves that SD is the most important development idea of the twenty-first century, while the reductionism and partiality of SD presentations indicate differences in perceptions and understandings of this »radical« concept. This greatly complicates implementation of the idea in both the education system and society in general.

Keywords: reflexivity, education, sustainable development

Marjan HOČEVAR: Conceptual FRAMEWORK FOR SUSTAINABLE
MOBILITY STRUCTURATION IN THE CIRCUMSTANCES OF
SUPRANATIONAL INTEGRATION

Teorija in praksa, Ljubljana 2017, Vol. LIV, No. 5, pg. 831–856

The structural dynamics of social mobility is an important indicator for explaining social changes. Spatial mobility as an element of social mobility has a weak presence in sociology. In this paper, we argue in favour of an integrated examination of mobility. We analyse the discord between the rigid temporal-spatial organisation of a national society and the processes of deterritorialisation and supranational integration. We demonstrate why mobility has become a central feature of sustainable social inclusion, especially with the involvement of actors in the extended relational modalities in the wider space. In our explanation we draw on the original concept of spatio-temporal distance by A. Giddens which denotes the stretching of social systems in space and time and which thus relativises the conceptualisation of structure and action. Through a preliminary proposal concerning mobility structuration, we set the framework for solving the dilemma of the relationship between national integration and supranational mobility. Our paper concludes with a Slovenian example where we establish the population's low level of mobility capital. This is a consequence of the rigid socio-territorial organisation and sedentary residential tendencies.

Keywords: spatial mobility, territorial cohesion, mobility structuration, mobility capital

UDK 316.653:314.15(497.4)

Simona ZAVRATNIK, Rebeka FALLE ZORMAN, Živa BRODER:
PUBLIC OPINION AND MIGRATIONS: MECHANISMS OF
CLASSIFICATIONS AND THE REFUGEE CRISIS

Teorija in praksa, Ljubljana 2017, Vol. LIV, No. 5, pg. 857–884

The article addresses the public responses to social crises and focuses on possible differences between people's attitudes to migration and economic crises. Based on the empirical results of the Slovenian Public Opinion – European Social Survey, the article analyses the public's attitudes to migrations in the 2002 to 2016 (or 2014) period. Its aim is to find, by interpreting the differences between individual opinion polls, some answers to the question of how big events like the economic recession (2008) and the so-called

---

“refugee/migration crisis” (2015; 2000/2001) affect public opinion modelling. The analysis confirmed a correlation between the political discourse and public opinion responses to migration, and confirmed the apparent paradox between the professed general support for migrants and its drop when confronted with the physical presence of migrants on “our borders” or in “our territory”. These public perceptions reveal the coincidence of political classifications as a central mechanism of public migration policies.

Keywords: contemporary migrations, public opinion, refugee crisis, economic crisis, sustainable development, classification of migrants

UDK 711.4:502.131.1

Matjaž URŠIČ, Samo PAVLIN, Primož MEDVED: OCCUPATIONAL DEVELOPMENT IN THE FIELD OF SUSTAINABLE URBANISM – THE CASE OF SUSTAINABLE NEIGHBOURHOODS
Teorija in praksa, Ljubljana 2017, Vol. LIV, No. 5, pg. 885–903

The article addresses occupational development in the field of sustainable urbanism. To this end, examples of sustainable neighbourhoods are analysed: Hammarby Sjöstad (Stockholm), Vauban (Freiburg), and GWL-Terrein (Amsterdam). The introduction presents the issues of understanding the operation of occupational groups, their competencies, and occupational professionalisation, followed by an empirical analysis of existing sustainable neighbourhoods. Based on the analysis and interpretation of its findings, the article then provides concrete recommendations for occupational and human resource development in the field of sustainable urbanism in Slovenia and Europe. These derive from the premise that sustainable urbanism, which tries to solve spatial as well as social, cultural and economic problems, requires that social, natural science and technical occupations be adequately represented.

Keywords: occupations, sustainable urbanism, sustainable neighbourhoods, Hammarby Sjöstad, Vauban, GWL-Terrein

ČLANKI

Teorija in praksa (TIP) sprejema v presojo za objavo izvirna znanstvena besedila, ki še niso bila objavljena drugje ali niso v recenzentskem postopku v kateri drugi znanstveni reviji oziroma monografiji.

Besedila pošljite na elektronski naslov TIP: *teorija.praksa@fdv.uni-lj.si*.

Besedilo naj bo v formatu A4 z 1,5-vrstičnim razmikom, tip črk Times New Roman, velikost 12. Besedilo naj bo obojestransko poravnano, z robovi 2,5 cm. Vse strani besedila morajo biti zaporedno oštevilčene.

Ime in priimek avtorice oziroma avtorja naj bo izpisano na posebni naslovni strani pod naslovom prispevka, skupaj s strokovnim nazivom in trenutno zaposlitvijo, s polnim naslovom, telefonsko številko in naslovom elektronske pošte. Priimek avtorice oziroma avtorja naj bo izpisan z velikimi tiskanimi črkami. Prva oziroma začetna stran besedila naj vsebuje le naslov besedila in povzetek besedila.

Besedilo mora spremljati izjava avtorice oziroma avtorja, da besedilo še ni bilo objavljeno oziroma ni v pripravi za tisk pri kateri drugi znanstveni reviji ali monografiji. Avtorica oziroma avtor naj v izjavi navede svoj predlog uvrstitve besedila v skladu s tipologijo dokumentov/del za vodenje bibliografij v sistemu COBISS. O končni uvrstitvi odloča uredništvo TIP.

Znanstveni članki, izvirni ali pregledni, naj praviloma ne presegajo 6.500 besed; recenzije posameznih knjig naj obsegajo do 1.500 besed, prikazi v obliki knjižnih esejev pa največ 2.500 besed. Če želi avtorica oziroma avtor objaviti daljše besedilo, naj se o tem predhodno posvetuje z glavnim urednikom.

Znanstveni članek mora biti opremljen s povzetkom v slovenskem in angleškem jeziku v obsegu do 100 besed. Povzetek naj vsebuje natančno opredelitev teme besedila, metodo argumentacije in zaključke. Avtorica oziroma avtor naj navede tudi do sedem ključnih pojmov, tako v slovenskem kakor tudi v angleškem jeziku.

Naslovi morajo biti jasni in povedni. Glavni naslov, izpisan s polkrepkimi velikimi tiskanimi črkami, ne sme presegati dolžine 100 znakov. Besedila, daljša od 1.500 besed, morajo vsebovati podnaslove, ki so lahko največ dveh ravni. Podnaslovi druge ravni naj bodo tiskani poševno.

Tabele, grafi in slike morajo biti izdelani kot priloge (in ne vključeni v besedilo), z jasnimi naslovi, pri čemer naj avtorica oziroma avtor uporabi velike tiskane črke v poševnem tisku; biti morajo zaporedno oštevilčeni (Slika 1: NASLOV SLIKE, Graf 2: NASLOV GRAFA, Tabela 3: NASLOV TABELE). Vsaka tabela in slika mora biti izpisana na posebnem listu papirja. V besedilu naj bo okvirno označeno mesto, kamor sodi. Avtorica oziroma avtor naj pri vsaki tabeli, grafu in sliki opredeli, koliko prostora ta v besedilu zavzema. Tabele, grafe in slike naj avtorica oziroma avtor šteje v obseg besedila bodisi kot 250 besed (pol strani) ali 500 besed (celotna stran).

Opombe morajo biti v besedilu jasno označene z zaporednimi številkami od začetka do konca, napisane na ustreznem mestu v besedilu in po enakem vrstnem redu razvrščene pod besedilom. Število in dolžina opomb naj bo omejena. Opomba o avtorici oziroma avtorju in morebitna zahvala naj vključujeta informacije o organizacijski pripadnosti avtorice oziroma avtorja, ki so relevantne za obravnavano problematiko, ter o finančnih in drugih pomočeh pri pripravi besedila.

Dobesedni navedki, ki so dolgi tri ali več vrstic, naj bodo postavljeni v poseben odstavek, robovi odstavka naj bodo obojestransko zamaknjeni, besedilo naj bo v poševnem tisku in brez narekovajev.

Avtorica oziroma avtor je dolžan sam zagotoviti ustrezna dovoljenja lastnikov avtorskih pravic za gradivo, ki ga je uporabil v članku.

Avtorica oziroma avtor prenese avtorske pravice za objavljeni članek na izdajatelja revije.

RECENZIJE KNJIG

TIP sprejema v objavo recenzije domačih in tujih znanstvenih del, ki niso starejša od dveh let. V recenziji naj se avtorica oziroma avtor izogiba navašanju virov. Na začetku recenzije naj navede podatke o sebi in recenzirani knjigi v spodaj navedeni obliki:

Janez NOVAK

Eviatar Zerubavel

Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past

The University of Chicago Press, Chicago in London 2003, 184 str., 25.00 \$
(ISBN 0-226-98152-5)

Kadar gre za poglobljeno in kritično oceno večjega števila knjig v obliki knjižnega eseja, naj avtorica oziroma avtor besedilo uredi v skladu s pravili, ki veljajo za urejanje člankov, le da mora v tem primeru pred začetkom besedila navesti podatke o sebi in obravnavanih delih na enak način kakor pri recenziji ene same knjige. Knjižni esej naj opremi tudi z ustreznim naslovom in seznamom uporabljenih referenc, v katerem pa naj ne navede recenziranih knjig.

NAVAJANJE

Osnovna oblika reference v besedilu je (Novak, 1994). Za navajanje strani naj avtorica oziroma avtor uporablja naslednjo obliko navajanja: (Novak, 1994: 27-28). Če sta avtorja reference dva, naj avtorica oziroma avtor navede oba: (Novak in Kosec, 2007). Če je avtorjev reference več, naj se v tekstu uporablja naslednja oblika navajanja: (Novak et al., 1994: 27), v seznamu literature pa naj se navedejo vsi avtorji. Če avtorica oziroma avtor besedila

ne uporabljaja prve izdaje knjige, naj pri navajanju zabeleži tudi letnico prve izdaje: (Novak, 1953/1994: 7). Več referenc hkrati naj avtorica oziroma avtor loči s podpičjem: (Novak, 1994: 7; Kosec, 1998: 3–4; 2005: 58). Pri navajanju večjega števila referenc enega avtorja, objavljenih v istem letu, naj avtorica oziroma avtor reference med seboj loči s črkami a, b, c itd.: (Novak, 1994a: 27–29; Novak 1994b: 1), in sicer v zaporedju, v kakršnem se prvič pojavijo v besedilu.

Seznam referenc sodi na konec besedila in naj ima podnaslov Literatura. V seznam referenc naj avtorica oziroma avtor vključi vso uporabljeno literaturo. Morebitne vire naj navede za seznamom referenc, in sicer s podnaslovom Viri. Seznam referenc mora biti urejen po abecednem redu priimkov avtorjev referenc ter v primeru istega avtorja po časovnem zaporedju izdaj.

Knjige

Priimek, Ime (letnica izdaje knjige): Naslov knjige: Morebitni podnaslov. Kraj: Založba.

Geertz, Clifford (1980): Negara: The Theatre State in Nineteenth Century Bali. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Zborniki

Priimek, Ime (ur.) (letnica izdaje knjige): Naslov knjige: Morebitni podnaslov. Kraj: Založba.

Featherstone, Mike (ur.) in Mike Hepworth (ur.), Bryan S. Turner (ur.) (1991): The Body: Social Process and Cultural Theory. London: SAGE Publications.

Samostojni sestavek ali poglavje v monografiji

Priimek, Ime (letnica izdaje monografije): Naslov prispevka v zborniku. V Ime Priimek urednika (ur.), Naslov zbornika, strani prispevka. Kraj: Založba.

Palan, Ronen (1999): Global Governance and Social Closure or Who is to Governed in an Era of Global Governance? V Martin Hewson in Timothy J. Sinclair (ur.), Approaches to Global Governance Theory, 55–72. Albany: State University New York Press.

Članki

Priimek, Ime (letnica izida članka): Naslov članka. Ime revije Letnik (številka): strani.

Bachrach, Peter in Morton S. Baratz (1963): Decisions and Nondecisions: An Analytical Framework. American Political Science Review 57 (3): 632–42.

Svetovni splet (WWW)

Priimek, Ime (letnica): Naslov. Dostopno preko Internetni naslov, datum dostopa.

Deluze, Gilles (1978): Spinoza. Dostopno preko <http://www.imagnet.fr/deluze/TXT/420178.html> (10. 1. 2001).

Vir

Avtorica oziroma avtor je sam odgovoren za spoštovanje materialnih in moralnih avtorskih pravic, povezanih z uporabo podatkov, datotek, reprodukcij in del (v nadaljevanju vir) drugih fizičnih in pravnih oseb v njegovem članku.

Avtorstvo vira, ki ga avtorica oziroma avtor uporablja v članku in ki ni plod njegovega raziskovalnega dela, mora biti jasno razvidno v obliki ustreznega navajanja vira v seznamu literature in v navajanju vira v besedilu članka.

Avtorica oziroma avtor naj smiselno navede čim več podatkov o viru, kot so na primer avtor vira, mesto oziroma institucija, v kateri se vir nahaja, naslov, ime ali opis vira, evidenčna številka vira, naslov spletne strani, kraj in leto nastanka vira in podobno. Pri tem je smiselnost navajanja opredeljena kot zmožnost sledenja viru oziroma zmožnost intersubjektivne preverljivosti uporabljenega vira. Avtorica oziroma avtor naj navede tudi datum, ko je bil vir pridobljen, če gre za elektronski vir.

Priimek, Ime morebitnega avtorja (letnica nastanka vira): Naslov/nosilec vira. Mesto hranjenja vira. Dostopno preko Internetni naslov, datum dostopa.

Koprivec, Daša (2005–2008): Avdio kasete. Kustodiat za slovenske izsejlence in zamejce SEM. Dostopno preko <http://www.imagnet.fr/deluze/TXT/420178.html> (10. 1. 2010).

ali

Luthar, Breda, Samo Kropivnik, Tanja Oblak, Blanka Tivadar, Mirjana Ule, Slavko Kurdija in Samo Uhan (2006): Življenjski stili v medijski družbi 2001. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov.

Če gre za vir iz zasebnega arhiva avtorja članka, kakega drugega raziskovalca ali posameznika, naj bo to jasno navedeno. Navajanje identitete lastnika vira iz zasebnega arhiva je zaželeno, vendar ne nujno, kadar gre za zaščito njegovih materialnih pravic ali varovanje njegove osebne identitete.

Priimek, Ime morebitnega avtorja (morebitna letnica nastanka vira): Ime ali opis vira/arhivska številka. Mesto hranjenja vira. Zasebni arhiv.

Zbirka navijaških šalov. Avtoštoparski muzej, Kanal ob Soči. Zasebni arhiv Mirana Ipavca.

ali

Poročilo o delu državnega zbora v mandatnem obdobju 1996–2000. Ljubljana: Državni zbor Republike Slovenije, 2000.

Avtorica oziroma avtor naj v primeru znanega avtorja in leta nastanka vira uporabi enako določilo o navajanju v besedilu članka, kot je to v primeru navajanja članka, prispevka v monografiji ali monografije. Kadar avtor in leto nastanka vira nista znana, naj avtorica oziroma avtor v besedilu članka smiselno uporabi naslov, ime ali opis vira. V primeru, da so naslov, ime ali opis vira daljši od petih besed, naj avtorica oziroma avtor pri navajanju vira smiselno uporabi začetne besede iz naslova, imena ali opisa vira tako, da bo nedvoumno razpoznavno, kateri v seznamu literature navedeni vir navaja.

(Luthar in drugi, 2006)

ali

(Poročilo o delu državnega zbora, 2000)

ali

(Zbirka navijaških šalov)

Glede ostalih dodatnih oblik navajanja uporabljene literature ali virov naj se avtorica oziroma avtor obrne na uredništvo TIP.

919

RECENZENTSKI POSTOPEK

Uredništvo TIP uporablja za vse vrste člankov in za knjižne eseje obojestransko anonimni recenzentski postopek. Članke in knjižne eseje recenzirata vsaj dva recenzenta. Postopek recenziranja, od oddaje besedila do seznanitve avtorice oziroma avtorja z recenzentskimi mnenji, praviloma traja *dva meseca*. Uredništvo TIP lahko brez zunanjega recenziranja zavrne objavo besedila, če ugotovi, da avtorica oziroma avtor besedila ni pripravil v skladu z zgoraj navedenimi navodili, ali pa če oceni, da besedilo ne sodi na znanstveno področje, ki ga revija pokriva.

V primeru, ko recenzent zahteva temeljitejše popravke, se popravljeno besedilo ponovno vrne recenzentu v presojo. Avtorica oziroma avtor naj popravljenemu besedilu priloži poseben obrazec, ki ga dobi skupaj z recenzijama besedila, v katerem naj obrazloži, katere dele besedila je popravil in kako. Če avtorica oziroma avtor meni, da so pripombe recenzenta neutemeljene, pomanjkljive ali kakorkoli nerazumljive, naj neupoštevanje recenzentovih pripomb pojasni in utemelji v posebnem poročilu glavnemu uredniku. Avtorica oziroma avtor ima od trenutka, ko je seznanjen z recenzentskimi mnenji, *tri tedne časa*, da v besedilo vnese popravke in popravljeno besedilo vrne v uredništvo TIP.

